STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00711

POYLN

Yehiel Yeshaia Trunk

Permanent preservation of this book was made possible by
Rachel Zylberberg
in memory of Jacob Mordecai, Rivka Rachel, Haya Devora & Zlata-Zehava Zylberberg, who perished in the Holocaust

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. י. טרונק
פוילן

זכרונות און בילדער

געדרוקט 2,500 עקזעמפּלאַרן

י. י. טרונק

פוילן

זכרונות און בילדער

דריט בוך

יוגנט

פארלאג „אונזער צייט"
ניו יארק, 1946

J. J. TRUNK

POILN

BOOK THREE

Copyright 1946
by
UNSER TSAIT

Published by
FARLAG UNSER TSAIT
175 E. Broadway, New York 2, N. Y.

Printed in U. S. A.

Printed by
GRENICH PRINTING CORP.
151 West 25th Street, New York.
166

אינהאַלט

זייט

קאַפּיטל איינס
דער יתום הויבט זיך אָן צו פּייניקן — — — — — 7

קאַפּיטל צוויי
די חיותים ציען זיך אַריין אין דלוטאָווער סאָד — — 13

קאַפּיטל דריי
מחלוקתן צווישן גער און אַלעקסאַנדער — — — — — 19

קאַפּיטל פיר
דאָס שטעטל אַלעקסאַנדער — 25

קאַפּיטל פינף
אין רבינס בית-המדרש — — 33

קאַפּיטל זעקס
ווען וועט מען נעמען שלום? 37

קאַפּיטל זיבן
יאַנקל פּראַגער — — — — 41

קאַפּיטל אַכט
דריי „יושבים" — — — — 45

קאַפּיטל ניין
שאָטנס אין אַלעקסאַנדער — 51

קאַפּיטל צען
משה גזשיוואַטש און די קראַנקע ריוועטשע — — — — 57

קאַפּיטל עלף
עליש'עס מעשיות — — — 67

קאַפּיטל צוועלף
עליש גייט אונדז „עפּעס ווייזן" 79

קאַפּיטל דרייצן
דאָס קנאַפּערע שטיבל פון גלאָוואַצקי און מוכניצקי — — 83

זייט

קאַפּיטל פערצן
יששכר שעפּס — — — — — — 93

קאַפּיטל פופצן
דער ערשטער פּורים אין לאָדזש 99

קאַפּיטל זעכצן
אַלטער וואָידיסלאַווער ברענגט אַריין עצבות אין פּורים — 105

קאַפּיטל זיבעצן
ד"ר יאָנשער — — — — — 109

קאַפּיטל אַכצן
וואַרשע — — — — — — — 115

קאַפּיטל ניינצן
די טיר רוט נישט — — — 119

קאַפּיטל צוואַנציק
פּראָפעסאָר באַראַנאָווסקי — — 123

קאַפּיטל איין און צוואַנציק
אַנדערע לאַנדשאַפטן און אַנדערע יידן — — — — 127

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק
ביי אַלטער וואָידיסלאַווער אין חדר — — — — — 135

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק
אין דלוטאָוו הויבן זיך ווינטער אָן צו דרייען שטאָטישע יידן — — — — — — 141

קאַפּיטל פיר און צוואַנציק
ר' זלמן גאָזשעלאַנע — — 145

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק
יידל דער שוחט וועט נאָך אַמאָל אַרומשווימען אין גאָלד — 149

זייט

קאַפּיטל זעקס און צוואַנציק
אַ פאַרצערטלט בן יחידל — — 155

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק
ר׳ אהרן יוסף האָט ליב אַ גלייכווערטל, אַ גוטן שמעק טאַבאַק און חסידישע מעשיות פון וואורקע — — 163

קאַפּיטל אַכט און צוואַנציק
מע גייט אים קוילענען די קרעדיטן — — — — — 167

קאַפּיטל ניין און צוואַנציק
ר׳ אהרן יוסף ווערט אַ באַלו-טער באַלעבאָס — — — — 171

קאַפּיטל דרייסיק
קולות פאַר אונדזערע פענצטער 177

קאַפּיטל איין און דרייסיק
שדכנים וועלן באַלד אָנהויבן קלאַפּן אין די טירן און מע דאַרף זיך אָפּגעוואוינען פון די פּראָסטע דאָרפישע מנהגים 179

קאַפּיטל צוויי און דרייסיק
ר׳ זבולן ליכטנבערג און זיינע התנהגות — — — — — 183

קאַפּיטל דריי און דרייסיק
די שטיף-מאַמע שאַפט פאַר פנחסן אַ לאָדזשער כלה — 191

קאַפּיטל פיר און דרייסיק
לוידיקע פלעצער — — — — — 195

קאַפּיטל פינף און דרייסיק
מייסטערשאַפט פון קאָמבינאַציע 197

קאַפּיטל זעקס און דרייסיק
פנחסל מורה-הוראה — — — — 203

קאַפּיטל זיבן און דרייסיק
שעפּסעלע — — — — — — 211

זייט

קאַפּיטל אַכט און דרייסיק
ישראל און זיין זון וואָלף — 215

קאַפּיטל ניין און דרייסיק
וואָלף מאַרקוס — — — — — 219

קאַפּיטל פערציק
ביי ר׳ מרדכי וולאָשטשאָווער אין שטוב — — — — — — 227

קאַפּיטל איין און פערציק
ר׳ מרדכי׳ס אופן פון לערנען 231

קאַפּיטל צוויי און פערציק
ר׳ מרדכי׳ס משפחה-לעבן — — 235

קאַפּיטל דריי און פערציק
פיניע — — — — — — — — 237

קאַפּיטל פיר און פערציק
ר׳ מרדכי׳ס קליאַמקע — — 243

קאַפּיטל פינף און פערציק
ר׳ איציקל פלוימענבוים — — 247

קאַפּיטל זעקס און פערציק
די גאָלדענע גלאָקן קלינגען נישט אין ר׳ איציקלס אויערן 251

קאַפּיטל זיבן און פערציק
די באָבע חיה זאָגט תחינות וועגן חן און לויטזעליקייט 255

קאַפּיטל אַכט און פערציק
ר׳ איציקל קווינקלט זיך — 263

קאַפּיטל ניין און פערציק
דער שדכנישער לייב — — — 267

קאַפּיטל פופציק
די געשיכטלעכע דיאַלעקטיק אויף די גאַסן — — — — — 277

קאַפּיטל איין און פופציק
ווידער שניט-צייט אין דלוטאָוו 281

קאַפּיטל איינס

דער יתום הויבט זיך אָן צו פּייניקן. די באָבע חיה קאָכט ביטערע וואַסערן. פון לייבושלען ווערט פאַמעלעכל אַ „תכלית". יידן ברענגען נייע „עצות". לייבושל קאָן חס־ושלום גענומען ווערן פאַר אַ זעלנער. טושינער חייטים קומען דינגען דעם דלוטאָווער סאָד. די חייטים צווישן צעבליטע בוימער. די חייטים און דער זיידע ברוך. די יידן גייען שלאָפן באַגלייך מיט די הינער כדי שפּעטער צו קאָנען וואַך־זיין.

דעם צווייטן דלוטאָווער זומער, צומאַרגנס נאָך שבת־נחמו, האָט זיך דער יתום לייבושל אָנגעהויבן צו „פּייניקן", כדי ער זאָל דאַרער ווערן, אָפּנעמען וואָג, און אַזוי אַרום באַפרייט ווערן פון גויאישע הענט, ד"ה פון צו דינען אין מיליטער. באַלד נאָך־סוכּות־צייט האָבן זיך אָנגעהויבן די מיליטער־קאָמיסיעס אין לאַנד און פאַר יידן האָבן זיך אָנגעהויבן די אמתע ביטערע טעג פון תשעה־באָב. אויך לייבושל האָט זיך געמוזט צושטעלן צו אַ קאָמיסיע, הגם ער איז בסך־הכּל קוים אַלט געווען אַכצן יאָר. זיין מוטער, די אלמנה, האָט אים אַזוי „ליכטיק" געמאָלדן און אָנגעגעבן זיינע יאָרן מיט אַ טעות, אַז לייבושל האָט כּמעט נאָך אַ ייִנגל זיך באַדאַרפט שטעלן צו אַ מיליטער־קאָמיסיע.

אַלע אין דלוטאָוו האָבן אויפגעציטערט ווען מ'האָט אָנגעקוקט דעם „טויטן" יתום, וואָרעם הגם לייבושל איז זיך ערשט געגאַנגען פּיי־ניקן, נאָר דאָס עצבות פון דער קומענדיקער „מאָרדאָוואַניע" און דער זינדיקער גוף פון יתום וואָס מע גייט זיך צו אים נעמען כּדי ער זאָל נישט טויגן פאַר קיין זעלנער, — דאָס אַלץ האָט שוין פון פאָראויס אין זיך געטראָגן דעם אומהיימלעכן נאָכגעשמאַק פון אַ גוף וואָס מע גייט „רייסן פון אים שטיקער". די באָבע חיה האָט נעבעך געזיפצט אַז דאָס שווערע „פּייניקן" זאָל דעם יתום נישט שאַדן, און ער זאָל

נישט ארוים קיין קאליקע. אבער פונדעסטוועגן האט זיך די באבע חיה פארנומען צו האלטן לייבושלען אויפן אויג. זי האט פאר אים אנגעהויבן צוצוגרייטן און צו קאכן די אלערליי טעפלעך מיט אפפיר־מיטלען, „צע־נים" און ווערעם־קרויט און אנדערע געטריקנטע ביטערע קרייטעכצער וואס שוין זייער אנבליק און זייער ריח האט געוועקט חלשות און דערמאנט אין מלאך־המות און אין ווידוי. שבת־צונאכטס האט די באבע חיה ספעציעל אפגעקאכט פאר לייבושלען א פעטן בארשטש מיט א סך פלייש און געשטאנען נעבן אים און אים געקארמעט און דערביי געזיפצט און געזאגט, אז דער יתום נעבעך מוז איצט עסן כדי צו האבן כוח אויף זיך צו „פייניקן".

צומארגנס, זונטיק, האט זיך לייבושל אנגעהויבן צו נעמען אין די הענט אריין. די באבע חיה איז אויפגעשטאנען גאר באגינען, כדי צו געבן דעם יתום דאס ערשטע ביטערע געטראנק: א גרוים גלאז שווארצן „צענים" וואס האט אויסגעשפרייט ארום זיך א טונקעלן און איבלדיקן ריח. לייבושל האט זיך צוגעהאלטן די נאז־לעכער און אנגעהויבן צו טרינקען דעם ערשטן כוס פון דעם „פייניקן זיך". אלע נויטן און אלע ביטערנישן און עקלענישן האבן זיך אויסגעגאסן אויף לייבושלס פנים בעת ער האט געטרונקען די הייסע און שווארצע משקה. די באבע חיה האט אים צעגעגעבן מוט, און לייבושל האט מיט נויט־שוויים קוים אויסגעטרונקען דעם „צענים" ביז צום לעצטן טראפן.

פאמעלעכל האט זיך לייבושל צוגעוואוינט צו די אלע ביטערע און עקלדיקע וואסערן. ער האט זיי געטרונקען אין הייסע קאכעדיקע טעפ־לעך און איז שוין געווארן אזוי גלייכגילטיק צו זייער שרעקלעכע איבל־דיקייט, אז ער האט זיך צומאל שוין נישט צוגעהאלטן די נאז־לעכער ביים טרינקען. לייבושל האט אנגעהויבן צו ווערן געל־בלאסער, שוואַ־כער און דארער. די ערשטע טעג פון „פייניקן זיך" האט ער נאך מיט גרוים חשק געקוקט אויף די גוטע דלוטאווער מאכלים וואס אלע האבן געגעסן אין זיינע אויגן. און דער יצר־הרע האט אים געפארקעט. די באבע חיה האט אים געהיטן אז ער זאל חס־ושלום ניט נכשל ווערן מיט א ביס און דאס גאנצע „פייניקן זיך" זאל זיין ארויסגעווארפן —

און דער יתום וועט נעבעך מוזן אוועקגיין צו די זעלנער. שפּעטער ווען ער איז געוואָרן נאָך געלער און דאַרער, האָט אים שוין קיין שום עסן מער נישט געדרייצט. דער יצר־הרע האָט זיך פון אים אָפּגעטון. לייבושלס גומען האָט זיך מיט אַ גלייכגילטיקער אַפּאַטיע צוגעוואוינט צו אַלע ביטערע וואַסערן.

אחוץ די קרייטעכצער וואָס די באָבע חיה האָט פאַר אים געקאָכט און פון וועלכע לייבושלס גוף האָט געהאַט חיות משטיינס געזאָגט, זענען אַלעמאָל אַנדערע יידן געקומען און געברענגט עצות ווי אַזוי פון „זיך צו רייסן שטיקער". לייבושל האָט אָנגעהויבן צו עסן אַלטע הערינג דיק באַשיט מיט זאַלץ און דערצו נאָך געטרונקען די יויך פון הערינג־פעסער. ווען ס'האָט לייבושלען שפּעטער געברענט דער דאָרשט, האָט ער מיט זיינע נעגל געריסן די ווענט, אָבער ער האָט נישט גענומען קיין טרונק וואַסער אין מויל אַריין. לייבושל איז שוין קוים געקראָכן אויף זיינע פיס. די אויגן האָבן זיך אים אויסגעלאָשן און די באַקן זענען אים אַראָפּגעהאָנגען איבערן אָפענעם מויל און זענען געווען געלע ווי ביי אַ מת. די באָבע חיה האָט אים געקאָכט קרייטעכצער און כסדר אַריינגע־זיפצט אין די טעפּלעך, אַז דער יתום באַדאַרף צו האָבן ניסים.

פון גרויס מידקייט און שוואַכקייט איז אויף לייבושלען אָנגעפאַלן אַ שלאָף. אָבער דאָ האָבן יידן ווידער געשריגן, אַז דער יתום מאַכט פון זיך אַ תל און וואָס די קרייטעכצער „רייסן פון אים שטיקער" וועט אים צוריקגעבן דער שלאָף, און לייבושל וועט חס־ושלום גענומען ווערן פאַר אַ זעלנער. דערהערט זעלנער, האָט זיך דאָס געלקייט אויף לייבושלס פנים פאַרוואַנדלט אין אַ קרענקלעכע רויטקייט, די אויסגעלאָשענע אויגן זענען אים געוואָרן פייכט פון ביטערער רחמנות אויף זיך אַליין און אויף זיין מאַמע די וויסטע אלמנה אין קינצק, און ער האָט זיך געריסן די אויגן כּדי נישט אַנטשלאָפן צו ווערן.

אַז דער שלאָף האָט עקשנותדיק נישט געוואָלט פון אים אָפּטרעטן, איז געבליבן אַז דער יתום זאָל דורך די נעכט מער נישט בלייבן אין „הויף", וואו קיינער קאָן אים נישט היטן, אַז ער זאָל נישט אַנטשלאָפן

ווערן. דורך די נעכט זאָל בעסער לייבוּשל אַרויסגיין אין די בוידן פון די יידישע סאַדאָוניקעס, וואָס האָבן איבערן זומער געוואוינט אין דלוטאָווער סאָד. יענע יידן, וואָס וואַכן סיי־ווי גאַנצע נעכט אין סאָד און היטן אים פאַר פויערישע גנבים, וועלן שוין האָבן דאָס ריכטיקע שטרענגע אויג אויפן יתום.

איך מוז איצט דערציילן עטלעכע ווערטער וועגן די סאָד־יידן, וועלכע זענען אין די זומערס צעשפּרייט געוואָרן איבער אַלע סעדער אין פּוילן.

אין פרילינג, ווען דער דלוטאָווער סאָד איז נאָך געשטאַנען אין פולן צוויט, זענען געקומען עטלעכע יידן פון טושין אים באַקוקן. ס׳זע־נען געווען פּראָסטע באַלמעלאָכישע יידן, וואָס האָבן איבערן ווינטער געשטשאָבעט תחתונים און סערמענגעס, געלייגט אַ גראָשן צו אַ גראָשן אויפן קומענדיקן זומער. וועסנע־צייט האָבן זיי אָפּגעדונגען סעדער ביי פּריצים, ביי פויערים און ביי דאָרפישע גלחים. אזוי האָט זיך עס נוהג געווען אין גאַנץ פּוילן. דער דלוטאָווער סאָד איז געווען אַ גרויסער און אַ שם־דבר מיט זיינע אויבסטן. טושינער סאָד־יידן זענען געקומען שותפותווייז אים צו באַקוקן, אים אָפּצושאַצן און אים דינגען ביים זיידן ברוך. די יידן זענען געווען ווילדע מבינים אויף סעדער און זיי האָבן אויפן אויג אָפּגעשאַצט יעדן בליענדיקן בוים, וויפיל ער וועט טראָגן אויבסט. דער דלוטאָווער סאָד האָט זיך געשמעקט אין די קאָלירן פון זיינע בליטן. די טושינער יידן, אין אָרעמע שניידערישע כאַלאַט־לעך, האָבן זיך אַרומגעדרייט צווישן די צעבליטע אויבסט־ביימער, אויפגעהויבן די קעפּ, געקוקט אויפן בליעכץ, געשאָקלט מיט די בערד און צווישן זיך געשמועסט. איידער די יידן זענען צווישן זיך פּאַרטיק געוואָרן אין זייער אָפּשאַצן די קומענדיקע אויבסטן האָבן זיי מיט קיי־נעם נישט גערעדט. קיינער האָט זיי נישט געטשעפּעט. אפילו די גוים זענען געגאַנגען פונדערווייטנס. מען האָט געקוקט אויף די פרעמדע פּראָסטע יידן צווישן די אויבסט־ביימער און מ׳האָט געוואוסט, אַז זיי זענען פּאַרטון אין שאַצן.

ערשט שפּעטער זענען זיי צוגעקומען צום פּריצישן גאַניק און געוואַרט אויפן זיידן ברוך. זיי זענען געשטאַנען אָן די היטלען, אין די בלויזע קעפּ און געוואַרט, — וואָרעם זיי זענען נאָך געוואוינט געווען פון קאַמאַצקים צייטן, ווען זיי האָבן געדונגען דעם דלוטאָווער סאָד ביים אַלטן שליאַכטשיץ. ווען דער זיידע ברוך איז צו זיי אַרויסגעקומען אין אַן אָפּגעשאָסן אַלפּאַגן כאַלאַט און אין אַ יידיש היטל, אַ ייד גלייך ווי זיי, האָבן זיך די טושינער שניידערוקעס געקראַצט אין די קעפּ און פאַמעלעך צוריק אָנגעטון די היטלען, און זיך נענטער צוגערוקט צום גאַניק.

— נו, וואָס ווען יידן זאָגן עפּעס גוטס, און וויפיל מיינט איר איז ווערט דער סאָד? — האָט היימישלעך געפרעגט דער זיידע ברוך, ער איז אַליין געשטאַנען אויף די פּריצישע טרעפּ.

די יידן האָבן פאַרזיכטיק געזאָגט אַ פּרייז און געקוקט איינער אויפן אַנדערן מיט פאַרשנדיקע בליקן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לאַנג דינגעניש. ענדלעך איז מען געקומען צו אַן אויסגלייך. די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצוקנעפּלען און אַרויסגענומען פון אונטער זייערע העמדער די זעקלעך מיט קליינגעלט, וואָס זיי האָבן געזאַמלט במשך פון גאַנצן ווינטער.

אין עטלעכע טעג אַרום איז צווישן די צעבליטע ביימער פון דלוטאָווער סאָד אַריינגעפאָרן אַ קליין אָרעם פורל. אַ דאַר פערדל האָט געהאָצקעט איינגעשפּאַנט מיט שטריקלעך אין אַ דישל. דאָס פורל איז פול געווען מיט ליידיקע אויבסט־טונדלעך און מיט שטרוי. צווישן די אויבסט־טונדלעך זענען געזעסן אַריינגעפּאַקט יידן, ווייבער און קינדער. באַלד ווי זיי זענען נאָך אַראָפּ פון דעם פורל, האָבן זיך די ווייבער און די קינדער גענומען צו דער באַלעבאַטישקייט. דאָס פערדל האָט מען געפּענטעט און געלאָזט אויפן גראָז. די יידן צוזאַמען מיט דעם גוי, וואָס דער זיידע ברוך האָט זיי געגעבן צו הילף, האָבן אָנגעהויבן צו בויען עטלעכעביידלעך באַדעקט מיט שטרוי. דאָרט האָבן די סאָד־יידן געזאָלט וואוינען איבערן זומער. די אינגעווייניקייטן פון די ביידלעך

האָבן די ווייבער גענומען אויסלייגן מיט פּערענעס און קישנס. מע האָט צוזאַמענגעלייגט עטלעכע ציגל אויף אַ קיכל. באַלד האָט זיך געקאָכט וועטשערע.

אין די טעג ווען דער סאָד האָט נאָך געבליט, זענען די סאָד־יידן געגאַנגען שלאָפן באַגלייך מיט די הינער. ס'האָט געהייסן, אַז די יידן מוזן זיך גוט אויסשלאָפן. שפּעטער ווען די אויבסטן וועלן אַרויסקומען אויף די ביימער און אויבסט־גנבים וועלן זיך אין די נעכט באַווייזן הינטער די פּלויטן, וועלן זיי, די יידן מיט זייערע ווייבער און קינדער, מוזן וואַכן און היטן אין די נעכט.

קאַפּיטל צוויי

די חיות'ים ציען זיך אַריין אין דלוטאַווער סאַד. דער איינציקער „רעבּ" אין טושין. ר' יאַסקע דער בּאַלאַבּוס איבּער טושינער מתים. טושינער יידן געהערן סיי-ווי צו ר' יאַסקעס מאַיאָנטעק. בּיי ר' יאַסקען שלאָפט מען נישט! עס שמעקן די אויבּסטן אין די פינצטערנישן און ר' יאַסקע דערציילט מעשיות פון טושינער בּית-עולם.

נאָך שבת־נחמו, ווען ליבּושל האָט זיך אָנגעהויבּן צו פייניקן, איז שוין דער סאָד געשטאַנען פול מיט אויבּסטן. די בּאַרן און די עפל האָבּן זיך געשיט פון די בּוימער. די סאָד־יידן האָבּן געהאַט פולע הענט צו טון. בּייטאָג האָט מען אַראָפּגעשאָקלט די צייטיקע אויבּסטן פון די בּוימער, איינגעפּאַקט אין טונדלעך אָדער אויסגעלייגט אויף שטרוי הינטער די בּיידלעך. דאָס דאַרע פערדל האָט זיך אַ געפּענטעטס אַרומגעדרייט צווישן די סאָד־יידן, ווי עס וואָלט נאָר געוואַרט דערויף, אַז מען זאָל עס איינשפּאַנען און עס זאָל זיך צעהאַצקען אַרום דעם דישל. מחמת גאַנץ בּאַגינען האָט מען אָוועקגעפירט די טונדלעך אויבּסט קיין פּאַביאַניץ זיי צו פאַרקויפן אויפן מאַרק. אָבּער וואָס שפּעדיקער די בּוימער האָבּן געשיט מיט אויבּסט, אַלץ אויפמערקזאַמער האָבּן די משפּחות פון די סאָד־יידן געוואַכט דורך די נעכט און געהיט פון גנבים. פאַר די בּיידלעך האָבּן געבּרענט קליינע נאַפט־לעמפּלעך. די נעכט האָבּן געשמעקט מיט ערד־פייכטקייט און מיט אויבּסט. אַ הונט האָט טיילמאָל אויפגעבּילט אין די וואַרעמע דאָרפישע ווייטקייטן. די יידן זענען געזעסן איינגעטער־ליעטע אין די פינצטערנישן און צווישן זיך שטיל געשמועסט, גערעדט פון ווינטערדיקער שניידעריי און פון סעדער. דערציילט מעשיות.

נאָכדעם ווי די פרעש האָבּן אויפגעהערט צו קוואַקען אויף די לאָנקעס און ס'איז געוואָרן גוט פינצטער, אין „הויף" האָבּן שוין העל געבּרענט די אַלטע פריצישע לאָמפּן און מען האָט געגעסן וועטשערע, האָט ליבּושל נאָך אַמאָל אויסגעטרונקען אַ טעפּל מיט בּיטערן גע־

טראַנק, אַרויסגעגאַנגען אין סאַד און זיך אַוועקגעזעצט אין דער פֿינצ־טער צווישן די סאַד־יידן הינטער אַ ביידל, כּדי גובֿר צו זיין דעם שלאָף און זיך צו פֿייניקן ווי עס געהער צו זיין.

אין דעם זומער ווען ליבושל האָט זיך געפּייניקט, איז איינער פֿון די סאַד־יידן געווען ר׳ יאָסקע פֿון טושין. אַ פֿעסט געפּאַקט גראָ יידל מיט אַ רויטן קאַרק און מיט אַ האַרט צוגעשוירן בערדל. ער האָט גערעדט מיט אַ גראָב חוצפּהדיק קול און האָט אַלעמען געזאָגט דו. נאָר בלויז זיך אַליין האָט ער האָפּערדיק אָנגערופֿן ר׳ יאָסקע. דאָס איז פֿאַר אים געווען דער איינציקער „ר׳״ אין טושין. עס איז קיין וואונדער נישט געווען: ר׳ יאָסקע איז געווען אַ חיט און געניט איבערן ווינטער תּחתּונים פֿאַר די פּויערים פֿון טושינער סבֿיבֿה. די פּויערים — זיינע קליענטן — האָבן פֿאַר אים געציטערט אימת־מות. ער האָט די עלטסטע גוים געזאָגט דו, געקלאַפּט אויף די פּלייצעס און הויך און חוצפּהדיק אויף זיי געשריגן. טאָמער האָט אַ גוי אים געזאָגט, אַז ער, ר׳ יאָסקע, האָט אים פֿאַרשניטן די תּחתּונים, איז געווען חיות נישט זיכער. ר׳ יאָסקע איז אַריינגעפֿאַלן אין אַ ווילדן כּעס, ער האָט געזידלט און דער גוי האָט אַ דערשראָקענער געכאַפּט די קאַליע סחורה און אַנטלאָפֿן וואו דער פּעפּער וואַקסט. און נאָך אַמאָל געקומען צו ר׳ יאָסקען ווען ער האָט באַדאַרפֿט תּחתּונים. אָבער דאָס וויכטיקסטע וואָס ר׳ יאָסקע איז געווען אין שטעטל אין טושין, איז נעמלעך געווען דאָס, וואָס ר׳ יאָסקע איז סך־הכּל געווען דער פּערמאַנענטער גבאי פֿון דער חבֿרה־קדישא און האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן. קיינער וואָלט זיך ניט געוואַגט ר׳ יאָסקען צו מאַכן פֿאַר אויס גבאי. שמחת־תּורה, בשעת די חבֿרה־קדישא האָט געמאַכט די טראַדיציאָנעלע גרויסע און פֿרעסערישע סעודה, האָט ר׳ יאָסקע אַליין אויף זיין חלק געקאָנט אויפֿעסן גרויסע האָניק־לעקעכער, אַ גאַנצע געבראָטענע גאַנדז, אַחוץ וואָס ער האָט אין זיך אַריינ־געגאָסן בראָנפֿן און ביר. אָבער ווען אַלע חבֿרה־קדישא־לייט האָבן זיך אין שמחת־תּורה שיכּורע געוואַלגערט אין דער שולעכל פֿון זייער חבֿרה, איז ר׳ יאָסקע געבליבן ניכטער, רק דאָס קול איז אים נאָר געוואָרן הע־כער און חוצפּהדיקער און דער דיקער קאַרק האָט זיך אים צעגליט מיט אַ שאַרפֿער און פֿעטער רויטקייט. דאָס טושינער בית־עולם האָט ער

באַטראַכט ווי זיין מאַיאָנטעק. אויף אַלע לעבעדיקע יידן אין טושין האָט ער געקוקט ווי אויף זיכערע קאַנדידאַטן וואָס וועלן זיך נישט אַרויס־דרייען פון זיינע הענט, וועלן ליגן ביי אים אויפן טהרה־ברעט און ער וועט זיי טון זייער רעכט. פון דאַנען האָט זיך אויך גענומען זיין הער־שערישער טאָן צו אַלעמען און דאָס זאָגן אַלעמען „דו" אחוץ צו זיך אַליין. סיי־ווי זענען טושינער יידן צוקונפטיקע מתים און זיי דרייען זיך אַרום „אויף דערווייל" און געהערן סיי־ווי אַלע צו ר' יאָסקען און צו זיין „מאַיאָנטעק" הינטער דער שטאָט. אויך וועגן מתים האָט ער גע־רעדט מיט אויסטערלישער האָפערדיקייט און זיינע ווערטער זענען נאָר געווען צו דערציילן ווי געשטאָרבענע טושינער יידן פירן זיך אויף אויפן טהרה־ברעט, בשעת דער טהרה און בעת דער קבורה. קיין איין געשטאָר־בענעם ייד פון טושין האָט ר' יאָסקע נישט פאַרגעסן. ער האָט ערשט אָנגעהויבן אויף אַן אמת צו רעדן פון טושינער יידן בעת זיי זענען שוין געלעגן „ביי אים" אויפן גוטן אָרט און ער האָט זיך געפילט ווי זייער באַלעבאָס. פון די לעבעדיקע האָט ער צום מיינסטן ליב געהאַט די חברה־קדישא און די פּראָסטע חייטים. חסידים און לומדים האָט ער געהאַסט ווי דעם טויט. עס האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז זיי נעמען ביי אים צו אַ שטיק פון זיין יענער וועלט און ער האָט פיינט געהאַט די שווערע לשון קודשדיקע ווערטער וואָס שרייען אַראָפּ פון זייערע מצבות און ער פאַרשטייט זיי נישט נאָך זייער טויט, פּונקט ווי ער האָט זיי נישט פאַר־שטאַנען בעת זייער לעבן. ר' יאָסקע האָט נישט געליטן אַז מע גרויסט זיך איבער אים — נאָך דערצו גרויסן זיך איבער אים אויפן בית־הקברות. האָט ר' יאָסקע געהאַלטן פאַר אַ פּערזענלעכע עוולה לגבי זיך. ער האָט טאַקע צווישן זיינע גראָבע וויצן דערציילט ווי אַלערליי חסידים האָבן זיך נישט שיין אויפגעפירט בעת דער גסיסה און בעת דער טהרה.

אַזוי ווי ר' יאָסקען איז קיינמאָל נישט איינגעפאַלן, אַז ער אַליין וועט סך־הכל, אויך מוזן אַמאָל שטאַרבן און זיך אַוועקלייגן אונטער די בוימער אויפן טושינער בית־עולם, — דעריבער האָט ער זיך נישט אָפּ־געזאָגט פון צייט צו צייט צו דינגען אַ סעדל בשותפות מיט טושינער חייטים און צו פאַרברענגען אַ זומער אין ליכטיקן אינדרויסן, שלאָפן אין אַ ביידל און היטן ביינאַכט די אויבסטן אויף די בוימער. עס האָט

זיך אים טאַקע היפּשלעך געבענקט צו זיין בית־עולם הינטער טושין, צו זיינע מתים און צו זיינע קאַנדידאַטן אויף יענער וועלט. בשעת ר׳ יאַסקע איז געווען אין די סעדער האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז טושינער יידן מוזן דערוויי״ל אונטערוואַרטן און נישט שטאַרבן. טאָמער איז פאָרט אַ טושינער ייד געשטאָרבן, איז ר׳ יאַסקע אַ צעבייזערטער אַוועקגע־לאָפן פון סאַד, איבערגעלאָזן אַלצדינג אויף הפקר, און זיך באַגינען געפעדערט קיין טושין צו טון דעם געשטאָרבענעם ייד זיין רעכט און צו קאָמאַנדעווען מיט דער חברה־קדישא. אָבער אַזוי, אין די פינצטערע נעכט ווען ר׳ יאַסקע איז געזעסן צוזאַמען מיט זיינע סאַד־יידן און אין די זומערדיקע פינצטערנישן אַרום זיי האָבן זים און פייכט געשמעקט די אויבסטן אויף די בוימער, האָט ר׳ יאַסקע אינמיטן דער נאַכט גערעדט אויף זיין הויך חוצפּהדיק קול און דערציילט זיינע חייטים מעשיות פון טושינער מתים.

צווישן די דאָזיקע יידן האָט מען ביי דער נאַכט אַוועקגעזעצט לייבושלען, זיי זאָלן אַכטונג געבן אַז ער זאָל נישט אַנטשלאָפן ווערן. הגם ר׳ יאַסקע האָט פיינט געהאַט לומדים און בית־המדרש־בחורים און האָט ניט געקענט זייער פלינקן און ווייכן לומדישן דיבור, אָבער צו די לומ־דישע און חסידישע בחורים וואָס פייניקן זיך פאַרן „לאָס” האָט ר׳ יאַסקע געגעבן זיין באַציאונג. דאָס געלקייט אויף זייער פּנים, זייערע מידע אויסגעלאָשענע אויגן פון פאַסטן, וואַך־זיין און טרינקען ביטערע און עקלדיקע וואַסערן, דער שלעכטער פוילעניש־ריח, וואָס האָט חלשותדיק אַרויסגעשלאָגן פון זייערע איינגעפאַלענע מיילער, האָט ר׳ יאַסקען דער־מאָנט אָן זיינע יידן אויפן טהרה־ברעט. און ער האָט זיך געפילט מיט זיי היימישער, מיט אָט די יונגעלייט פון בית־המדרש און די חסידים־שטיבלעך וואָס האַלטן זיך אינמיטן פייניקן. ר׳ יאַסקע האָט אויפן הויך קול געזאָגט צו דער באָבע חיה, אַז זי קאָן זיכער זיין מיט לייבושלען. ביי ר׳ יאַסקען שלאָפט מען נישט. אַפילו טושינער מתים שלאָפן נישט אין זיינע הענט. דערהערט מתים האָט די באָבע חיה אויסגעשפּיגן ניין מאָל, זיך באַשפּיגן די שפּיץ פינגער און זיך אָפּגעשפּראָכן אַן עין־הרע, און זי האָט נעבעך געזיפצט, אַז דער יתום באַדאַרף צו האָבן ניסים. ר׳ יאַסקע האָט אַ נעם געטון לייבושלען אין זיינע פעסטע און האַרטע

הענט אריין און אים אוועקגעזעצט נעבן זיך צווישן די עפל וואָס זענען געלעגן אויסגעשפּרייט אויפן שטרוי. לייבושל האָט פון שרעק מורא געהאַט צוצומאַכן די אויגן און צו גנבהנען אַ דרימל.

ס׳איז געוואָרן שפּעט אין דער נאַכט. די דאָרפישע ווייטקייטן האָבן אויסגעקוקט געהאַט איינגעשלאָפן צו ווערן אין בייגאַכטיקער שטיל־קייט. די אויבסטן האָבן געשמעקט אין די פינצטערנישן. די סאָד־יידן האָבן זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן, כּדי וואָך צו זיין און נישט אַנטשלאָפן צו ווערן און צו היטן דעם סאָד. אין די דאָזיקע פינצטערע שטילקייטן האָט ר׳ יאָסקע אויסגעקוקט גאָר צו ווערן וואַכער. מ׳האָט אים נישט ארויסגעזען פון צווישן די יידן. אָבער זיין קול האָט זיך געהערט שארפער, העכער און חוצפּהדיקער.

ר׳ יאָסקע האָט דערציילט פון זיינע איבערלעבענישן אַלס חברה־קדישא־גבאי.

— גיי איך מיר אַמאָל אַזוי ביינאַכט אויפן הייליקן פעלד. עס האָט זיך מיר אויסגעדוכט אַז שקצים גנבהנען די בארעלעך וואָס וואַקסן דאָרט אויף די אַלטע בוימער. אַ בית־עולם, ליבע יידן, מוז מען היטן אַקוראַט ווי אַ סאָד, און ביי ר׳ יאָסקען גנבעט מען נישט. איך גיי מיר אַזוי צווישן די מצבות און איך שפּיר ווי פּלוצעם כאַפּט מיך עמעצער אָן פאַר אַ פוס. ר׳ יאָסקע טוט זיך אַ דריי־אום און זעט ווי אַ האַנט שטרעקט זיך ארויס פון אַ קבר—אַ האַנט איינגעוויקלט אין תכריכים—און האַלט מיך פעסט פאַרן שטיוול. ר׳ יאָסקע איז נישט קיין יינגעלע וואָס זאָל זיך שפּילן מיט מתים און ער איז זיך מישב, — און מיטן צווייטן פוס טוט ער אַ קאָפּע אויף דער טויטער האַנט. דעם בר־מנן אונטער דער מצבה האָבן געמוזט שפּריצן פונקען פון די אויגן. איך האָב טאַקע גע־הערט ווי אינעווייניק אונטער דער ערד האָט זיך דער ייד פונאַנדער־געוויינט. דאָס איז געווען שימשע קצב, וואָס איז געשטאָרבן מיט אַ דריי יאָר צוריק, און איך האָב צו אים אריינגעשריגן: שימשעלע גנב, ר׳ יאָסקע האָט פיינט לאָבוזעוואַטע שטיק. מיין נישט אַז אַ בית־עולם איז אַ יאַטקע. ליג בעסער אין דיין רו.

— איינמאָל זיץ איך מיר אַזוי אין טהרה־שטיבל אויפן הייליקן פעלד. מע האָט ערשט געהאַט געקויפט האָלץ אויף „קרשים" און איך

האָב מורא געהאַט אַז גוים וועלן עס צוגנבהנען. ס'איז געווען ווינטער. דאָס הייליקע פעלד איז געווען טיף באַדעקט מיט שניי און דער פראָסט האָט געקנאַקט סכּנות־נפשות. ר' יאָסקע איז געזעסן אין זיין פּעלצל. האָט מיט זיך געהאַט אַ גרויסע פלאַש בראָנפן און ער האָט אַלע מאָל אַ לעק געטון צום ביטערן טראָפּן. ס'איז געווען פּונקט נאָך האַלבער נאַכט און איך הער מע קלאַפּט אין פענצטער. געוויינלעך אין דער דאָזיקער שעה גייען טושינער מתים אין דער שול אַריין צו דאַווענען און צו לייענען אין דער תורה. ווער קאָן עס קלאַפּן? איך טו אַ קוק אַרויס — ס'איז פּונקט געווען אַ לבנה־נאַכט — און זע ווי אַרום דעם טהרה־שטיבל שטייען טויטע יידן און טויטע ווייבער. פאַרוואָס גייט איר נישט דאַווענען? טו איך אַ שריי אַרויס צו זיי דורכן פענצטער. „מיר וואַרטן אויף אייך, ר' יאָסקע, מיר דאַרפן אייך צו מנין, און מיר ווילן אייך היינט ביינאַכט מכבד זיין מיט שישי. קומט מיט אונדז אין שול אַריין" — אַזוי שרייט אַריין צו מיר שימשעלע קצב און שאָקלט זיך אַ לאַבעדיקער אין די תכריכים. אויך די אַנדערע מתים שאָקלען זיך אין די תכריכים און ווינקען צו מיר אַריין דורכן פענצטער. ר' יאָסקע איז אָבער נישט קיין ייִנגעלע און ווייס וואָס עס באַטייטן אַזעלכע פּראָפּאָזיציעס פון מתים. נו, טו איך אַ כאַפּ מיין שטעקן, גיב אַ לויף אַרויס אין דער ווינטערדיקער נאַכט אַריין, לויף אַריין צווישן די מתים און הויב אָן צו פּלעטן קעפּ. די ברמנָנס זענען זיך צעלאָפן צווישן די מצבות מיט אַ ווילדע און יאָמערלעכע יללה, אַז מען האָט אַזש געהערט אין שטעטל. אָבער וואו איז — דאָ האָט ר' יאָסקע פּלוצעם געענדערט דאָס קול — דער יתום? איך האָב מורא אַז ער איז מיר אַנטשלאָפן געוואָרן, דער ממזר.

ר' יאָסקע האָט געטון אַ פעסטן שטאַרך אין דער זייט פון לייבושלען.

אַז לייבושל האָט נישט געענטפערט נאָך עטלעכע פעסטע שטאַרכן איז ר' יאָסקן געוואָרן די מעשה קשה. ער האָט באַפוילן צו ברענגען אַ לעמפּל. אין שיין פון דעם לעמפּל האָט מען ערשט געזען ווי לייבושל ליגט אַ פאַרחלשטער צווישן די עפּל.

קאַפּיטל דריי

מחלוקתן צווישן גער און אַלעקסאַנדער. דער אַלעקסאַנדערער רבי. ביי ר׳ יאַנקעלע ראַדזימינער אויפן בוידעם. באַלוטער גערער חסידים מוזן צוקוקן ווי פון אַלע עקן פוילן פאָרן חסידים קיין אַלעקסאַנדער.

ראש־חודש־אלול־צייט ווען די בלעטער האָבן אָנגעהויבן צו פאַלן און ר׳ נח בראם האָט זיך אַלע אין דער פרי צעבלאָזן אויפן שופר, האָבן אַלע געוואוסט, אַז סוף־כל־סוף וועט דער יתום באַפרייט ווערן פון גוייִשע הענט און מ׳וועט אים נישט נעמען פאַר קיין זעלנער. וואויל צו זיין מאַמע די וויסטע אַלמנה אין קינצק. לייבושל האָט זיך ארומגעדרייט ווי א שאָטן און געזופּט די וואַסערן וואָס די באָבע חיה האָט פאַר אים גע־קאָכט. ער האָט געזופּט מיט א פּאַסיווער גלייכגילטיקייט און צומאָל זיך נישט פאַרקרימט פון דער עקלהאַפטער ביטערניש. דעם יתומס גוף האָט שוין אויפגעהערט צו רעאַגירן ווי א לעבעדיקער גוף. ער איז געוואָרן געל און דאַר ווי דער שופר וועלכן ר׳ נח בראם האָט ארויסגענומען פון די טונקלקייטן פון אָרון־קודש און זיך אויף אים צעבלאָזן. אַלע זאַפטן זענען אויסגעטריקנט געוואָרן אין לייבושלס גוף. ער האָט שוין מער גאָר־נישט פאַרלאַנגט פון דער זינדיקער וועלט, סיידן ווי טעפּלעך מיט „צע־נים״.

פאַר ראש־השנה האָט זיך מיין פאָטער אָנגעהויבן גרייטן צו פאָרן צום רבין קיין אַלעקסאַנדער. לייבושל האָט געזאָלט מיטפאָרן. מחמת אין אַלעקסאַנדער האָבן זיך געזאַמלט אַלע יונגעלייט אַלעקסאַנדערער חסידים, וואָס האָבן נאָך סוכּות באַדאַרפט זיך צושטעלן צו די מיליטע־רישע קאָמיסיעס, און האָבן זיך איבערן זומער „געפּייניקט״. זיי זענען געקומען קיין אַלעקסאַנדער זיך „מזכּיר־זיין״ פאַרן רבין און ענדלעך באַקומען די זיכערקייט, אַז זיי וועלן באַפרייט ווערן פון „גוייִשע הענט״.

די אַלעקסאַנדערער רבישע דינאַסטיע האָט געצויגן איר גאָלדענע קייט

פון וואורקע. נאָך ר׳ בעריש ביאַלער איז כּמעט דער גאַנצער עולם אַוועק־געפאָרן צו ר׳ יחיאלן דעם פּילצער רבֿ. חסידים האָבן שפּעטער אָפּגע־קויפט דאָס אַלעקסאַנדערער בית־המדרש און דאָס רבישע הויז ביי אַ קאָצקער דינאַסטיע — (ר׳ הענעך אַלעקסאַנדערער) — וואָס האָט דאָרט „געפירט״ צווישן דעם „חידושי הרים״ און דעם „שפת אמת״. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דאָס מלכות פון אַלעקסאַנדערער חסידות.

נאָך גער זענען אַלעקסאַנדערער חסידים געווען דער שטאַרקסטער און צאָלרייכסטער חסידישער קיבוץ אין פּוילן. דעריבער טאַקע האָבן צווישן די דאָזיקע צוויי חסידישע קאָלעקטיוון געהערשט שטאַרקע אַנ־טאַגאָניזמען און מאַכט־אַמביציעס, וועלכע האָבן צייטנווייז — אין אַ סך יידישע שטעטלעך — אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון שאַרפע מחלוקתן. עס זענען אָנגעגאַנגען מחלוקתן וועגן אַ רבֿ, וועגן אַ שוחט און אַנדערע קהלישע פּאָזיציעס, אין וועלכע די גערער חסידים האָבן געוויינטלעך שטענדיק געזיגט. אָבער געזיגט נאָך שאַרפע קאַמפן מיט אַלעקסאַנדערער חסידים. וואַרשע האָבן אַלעקסאַנדערער חסידים אויפגעגעבן פאַר דער גערער מאַכט, מחמת די אַלעקסאַנדערער צאָל אין וואַרשע איז געווען אַ נישטיקע. אָבער לאָדזש האָבן זיי באַטראַכט פאַר אַן אַלעקסאַנדערער טעריטאָריע און געהאַט די אַמביציע דאָרט צו האָבן די הענעמאָניע. געוויינטלעך רעדט זיך אַלץ אויפן באָדן פון פּרומקייט און קהלישקייט. גערער חסידים זענען נישט געווען אַזעלכע נעבעכלעך וואָס זאָלן וועלן דאָס מינדסטע אָפּטרעטן. דעריבער האָבן געהערשט פּערמאַנענטע מחלוקתן צווישן גער און אַלעקסאַנדער. זיי האָבן זיך איינע די אַנדערע מבטל געווען און נישט געזשאַלעוועט קיין שטעכווערטלעך.

די גערער האָפערדיקייט האָבן אַלעקסאַנדערער חסידים אָנגערופן עזות און שקאָצעריי, און דעריבער געהאַט כּמעט ווי אַן אומהיימלעכן פּחד פאַר דעם זעלבסטזיכערן און הענעמאָנישן אויפטרעטן פון גערער חסידים. גערער חסידים פלעגן תמיד און אומעטום אויפטרעטן מיט שאַרפער ברייטקייט, מיט זעלבסטזיכערקייט און איגנאָרירנדיקן ביטול לגבי אַנדערע חסידים. זיי האָבן געהאַט זייער באַזונדערס פלינקן לומ־דישן לשון, געשלונגען האַלבע ווערטער, געדאַוונט און גערעדט מיט אַ ספּעציעלן ניגון און געהאַט זייערע ספּעציעלע העוויות. מכּלומרשט

העוויות פון עניוות. געהאַלטן די קעפּלעך אין אַ זייט. אָבער אין דער דאָזי־קער עניוות האָט געשטעקט ביטול און איגנאָראַציע לגבי אַלע און אַלעמען. אַגב האָבן זיי געהאַט די טבע נאָכצוקאָפּירן די העוויות פון גערער רבין. יענער איז געווען אַ ביסל טויבלעך, געהאַלטן דעם קאָפּ אין דער זייט, און אָפּט געזאָגט: „יאָך הער נישט". פלעגן עס שאַרפע גערער חסידים נאָכטון. אַלע קלענערע רבילעך אין פוילן האָבן אין דער שטיל גערעדט מיט קנאה און פאַרביטערטקייט, אָבער זיך פאַרט געפילט ווי די וואַסאַלן פון גער און געקראָכן אין די לעכער. אַלעקסאַנדערער חסידים זענען גע־ווען צו צאַלרייך, אַז זיי זאָלן זיך אַראָפּלאָזן צו דער מדרגה פון גערער וואַסאַלן, — און צו שוואַך, כּדי זיך צו שטעלן מיט גערער חסידים אויף איין פּאָזיציע, אָדער גאָר אַמאָל קעגן זיי צו געווינען אַ שלאַכט. שטענ־דיק האָבן זיך די אַלעקסאַנדערער געשטעלט קעגן די גערער, און שטענדיק האָבן זיי פאַרשפּילט. דעריבער האָבן אַלעקסאַנדערער חסידים כּסדר געבייזערט די פויסטן קעגן די גערער. געוויזן זיי ציינער. זיי באַשולדיקט אין עזות־פּנימדיקייט און אין דער שטיל געזאָגט אַמאָל אַ הלצהלע אויפן גערער רבין צוליב זיין טויבקייט. אָבער מער ווי די דאָזיקע אוממעכטיקע נקמה־זשעסטן האָבן זיי נישט באַוויזן צו טון אַקעגן די גערער. די גערער זענען כּסדר געבליבן אין זאָטל.

די באַציאונג פון גערער חסידים צו אַלעקסאַנדערער איז, ווי כ'האָב שוין געזאָגט, געווען אַ געוואַלדיק מבטלדיקע. זיי האָבן די אַלעקסאַנ־דערער געהאַלטן פאַר ליידיקגייער, בטלנים, יידן וואָס האָבן ליב דעם ביטערן טראָפּן, זענען קנאַפּ עוסק אין תורה און בכלל ווי דאָס פינפטע ראָד אין פוילישן חסידות און פּלאָנטערן זיך גלאַט פאַר די פיס. אחוץ דעם האָבן גערער חסידים ליב געהאַט אָנצוגרייפן דעם שוואַכסטן פּונקט פון אַלעקסאַנדערער חסידים, און דאָס נעמלעך די פּערזאָן פון זייער רבין.

דער זון פון ר' יחיאלן (דעם גרינדער פון דער אַלעקסאַנדערער די־נאַסטיע), דער בכור, וואָס האָט אָנגעהויבן צו „פירן" נאָך ר' יחיאלן, איז געווען — דער ערשטער פאַל אין דער גאַנצער געשיכטע פון חסידות — אַ ייד, אַ סריס, אָן שום סימן פון באָרד און וואָנצעס. ער איז געווען

אַן אויסערגעוויינלעכע פּערזענלעכקייט. ס'איז כּדאי אויספירלעך אויף אים זיך אָפּצושטעלן.

פיזיאָנאָמיש איז ער געווען אַן אומהיימלעך־העסלעכער מענטש. די גאַנצע מאַנסבילישע העסלעכקייט פון אַ סריס. די הויט אַ טרוקענע, אַ טונקל־געלע, וואָס איז אַזש אַריינגעפאַלן אין שוואַרצקייט, אַן אויס־טערליש לאַנגע נאָז פון אַ רויב־פויגל, אַ נאָז, וואָס האָט אים באַשאָטנט דאָס ברייטע ווייכע און פאַרמלאָזע מויל, וועלכעס האָט זיך ביים רעדן באַוועגט מיט צעגאָסענע העוויות און זיך אָפּערגעהויבן איבער אַ שורה פוילע, גרויסע און שוואַרצע ציינער. איןביידע זייטן פון דעם דאָזיקן שאַרפן סריסישן פּנים האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן צוויי לאַנגע דיקע שוואַרצע פּאות, ווי צוויי שוואַרצע צעפלאָשעטע צעפּ און זיי האָבן דאָס פּנים גע־מאַכט נאָך אומהיימלעכער און שאַרפער. דער רבי האָט אין זיך געהאַט עפּעס פון די געטער פון אַלטע מעקסיקאַנישע אַצטעקן. פון דעם דאָזיקן טרוקענעם סריסישן פּנים האָבן אַרויסגעקוקט צוויי טונקעלע לעבעדיקע און קלוגע אויגן.

דער אַלעקסאַנדערער רבי איז געווען אַ גרויסער למדן און אַן אומ־היימלעך קלוגער מענטש. דערצו אַ פאַרביסענער פאַנאַטישער פרומאַק, וואָס האָט זיך גאָרנישט געפּאַרט מיט דעם ליבהאַרציקן און גוטמוטיקן וואָרקער חסידות. אַזוי ווי ער איז געווען אַ חשוך־בנים האָט אים יונגער־הייט זיין פאָטער ר' יחיאל געהייסן „פאָרן" צו ר' יענקעלע ראַדזימינער. ר' יענקעלע האָט געשמט פאַר אַ ווילדן בעל־מופת, אַן אַרויסטרייבער פון גלגולים און דיבוקים, און אַ פּוקד־עקרות. חסידים האָבן געזאָגט, אַז ביי אים אויפן בוידעם ווימלט עס פון מתים וואָס קומען, פּונקט ווי די לעבעדיקע, צו ר' יענקעלען נאָך ראַדזימין און בעטן ביי אים תיקון. ר' יענקעלע האָט אויף די מתים זיך הויך געבייזערט אַקוראַט, ווי ער האָט זיך געבייזערט אויף זיינע לעבעדיקע חסידים. טייל מאָל פלעגט ער זיין משמש ר' אַזשעלען אַרויסשיקן צוועלף ביינאַכט אויפן בית־עולם דאָרט אָנצוקלאַפּן מיט ר' יענקעלעס שטעקן אין אַ קבר און אַריינשרייען צום מת־טהור עפּעס אַ באַפעל פון ר' יענקעלען. אין דער דאָזיקער אַטמאָס־פערע פון ווילדער פרומקייט און וויסטער אומהיימלעכער פאַנטאַזיע איז דערצויגן געוואָרן דער רבישער סריס. דאָס האָט געלייגט אַ חותם אויף

זיינע רבישע פירעכצן. ווייל ער איז געווען זייער א קלוגער מענטש, האָט די דאָזיקע קלוגשאַפט אינמיטן די פינצטערע געשלעכטלאָזע בילדער פון זיין פערזאָן, נאָך מער געוועקט דעם שוידער פון אומהיימלעכקייט. דער עולם האָט פאר אים געציטערט און אים מיסטיש פאַרערט. זיין אויס־טערלישע פיזיאָנאָמיע, דער טונקעלער און פרעמדאַרטיקער סוד פון גע־שלעכטלאָזיקייט, די געל־טונקעלע נאַקעטקייט און שאַרפע קלוגשאַפט, וואָס איז געלעגן אויסגעגאָסן אויף זיין פנים, האָט געמאַכט א מין מעטא־פיזישע און אָבערגלויבערישע מחיצה צווישן דעם רבישן סרים און זיינע חסידים.

זיינע רבישע תורות זענען געווען פינצטערע און אַסקעטישע. דער אַלעקסאַנדערער רבי האָט נאָר גערעדט דערפון, אַז דער גוף דאַרף זיין פאַראַכטעט און צעבראָכן. ווען ער האָט גערעדט פון שמחה — וואָרעם דער יסוד פון וואורקער חסידות איז געווען שמחה — האָט דאָס וואָרט שמחה מאָדנע מרה־שחורהדיק־פרום און „יענע־וועלטיש" ארויסגעקלונגען פון זיין מויל. ער האָט זיינע תורות געזאָגט שטיל מיט א געקרעכצעניש און געאַכצעניש און דערביי — סאָמנאַמבוליש — צו־געהאַלטן די אויגן גלייך ווי א טויטן־קאָפּ וואָלט גערעדט אינמיטן פון לעבעדיקע מענטשן. דערפאַר האָט ער ביים דאַווענען געשריגן מיט א הויך יאָמערלעך קול. ער האָט כמעט ווי איבערגעשריגן דעם גאַנצן עולם. זיין יאָמערלעך קול איז אויך עפּעס געקומען ווי פון די טונקעלע פרעמד־אַרטיקע תהומות פון דער קרעאַטור.

גערער חסידים האָבן נישט געזשאַלעוועט קיין וויצן און צווייִדייטיקע שטעכווערטלעך אויפן חשבון פון אַלעקסאַנדערער חסידים און זייער אויס־טערלישן רבין. צו דער גאַנצער אומהיימלעכקייט פון זיין פיזיאָנאָמיע, האָט דער אַלעקסאַנדערער רבי אַזש געהאַט דריי נעמען „ירחמיאל ישראל יצחק". גערער חסידים האָבן דערצו צוגעטשעפּעט א פּסוק „ולבני ישראל לא היה ברד" (באָרד) — עס האָט זיי גאַרנישט געפעלט. אַלעקסאַנדערער חסידים זענען וואָס מער געוואָרן איינגעגלויבט אין זייער רבין, געוואָרן האָפּעדיקער ביי זיך, גערופן די גערער חסידים שקצים און עזות־פּנימער און כסדר געזוכט מיט זיי מחלוקת, כדי צו ווייזן די פויסט. הגם זיי האָבן די קאַמפן אין די שטעטלעך כסדר פאַרשפּילט, האָבן אַלעקסאַנדערער

חסידים פונדעסטוועגן נישט אָפּגעלאָזט פון זייער אַגרעסיווקייט און געהאַפּט ווען עס איז דאָך צו באַזיגן די גערער. די גערער חסידים אין לאָדזש, איבערהויפּט די יעניקע, וואָס האָבן געוואוינט אין באַלוט, האָבן צו זייער גרויסן האַרצווייטיק געמוזט צוזען, ווי ערב־ראש־השנה, למשל, איז דער וועג קיין אַלעקסאַנדער פול מיט פורלעך און דראָשקעס, און אַלטע און יונגע חסידים פון אַלע עקן פוילן פאָרן קיין אַלעקסאַנדער צום רבין.

קאַפּיטל פיר

דאָס שטעטל אַלעקסאַנדער. גוישקייט און יידישקייט. אין יידישן געסל ערב ראש-השנה. דער קהלשער צאַפּ צווישן פרעמדע יידן. דאָס רבּישע בּית-המדרש. „גראַנד-האָטעל". נאַטע. נאָטעס טעכטער. הירהורי עבירה. בּונים טיימאַכערס אכסניה. עס ווימלט אומעטום מיט חסידים. בּונים טיימאַכערס טאָכטער ווײנט בּיינאַכט אויפן בוידעם און די שטערן קוקן צו איר אַריין דורכן געלעכערטן שינדל-דאַך. בּונימס טויט. די יידישע געשטאַלטן פון בּונימס שטרוימלעך. פמליא של מעלה.

דאָס שטעטל אַלעקסאַנדער איז געווען אַ קליין אינדוסטריעל שטעטל נעבן לאָדזש. די מערהייט פון שטעטל זענען געווען דייטשע וועבער. די הייזלעך זענען געווען ריינע און ציכטיקע מיט בּלומען־טעפּ אין די פענצטער. עפּעס ווי אַ דייטש שטעטל. דער מאַרק אַ גרויסער און אַ בּרייטער, מיט אַן אַלטן גאָרטן און מיט אַ הויכער עוואַנגעלישער קירכע. אַז מ'איז אַריינגעפאָרן אין די ערשטע געסלעך פון אַלעקסאַנדער האָט זיך גאָרנישט געגלויבּט, אַז מע פאָרט אַריין צווישן יידן און צו אַ חסידישן רבּין. וואָרעם אין די גויישע געסלעך אין וועלכע די פורן און דראָשקעס מיט חסידים זיינען אַריינגעפאָרן האָט מען בּכלל געזען ווייניק יידן. די ציכטיקייט פון די הייזלעך און פון די גאַסן, די אַלטע בּוימער אויפן מאַרק און דער בּלעכענער האָן, וואָס איז געשטאַנען הויך אויפן טורעם פון דער עוואַנגעלישער תפלה, האָבּן דעם שטעטל אַלעקסאַנדער גאָר צוגעגעבּן דעם כאַראַקטער פון פרעמדער דייטשער גויישקייט. אָבּער ווי נאָר די פערדלעך האָבּן זיך אַ קערעווע געטון אין אַ דערנעבּנדיק געסל — וואָס איז געלעגן ווי עפּעס בּאַהאַלטן אין דער זייט — האָט זיך דאָס בּילד מיטאַמאָל איבּערגעבּיטן, ווי מען וואָלט אַריינגעקומען גאָר אין אַן אַנדער וועלט. אין אַ פּויליש־יידישער וועלט. צווישן יידן. די הילצערנע הייזלעך — אַלטע און איינגעפאַלענע, מיט שווערע צעפּוילטע שינדל־דעכער, וואָס האָבּן אויסגעקוקט ווי זיי וואָלטן מיט זייער משא

די הייזלעך געוואַלט אַריינדריקן אין דער ערד אַריין. די פענצטער, קליינע און נידעריקע ביז צו דער ערד. אַ סך פענצטער מיט צעבראָ־כענע שויבן, וואָס זענען געווען פאַרקלעפּט מיט פּאַפּיר אָדער פאַרשטופּט מיט קישנס. אין די דאָזיקע הייזלעך זענען אויך געווען די יידישע קרעמ־לעך, פון וועלכע עס האָבן אַרויסגעקוקט זעק מיט מעל אָדער אַרבעס, פעסער מיט נאַפט און הערינג און אַנדערע סחורות פון אַ קליין שטעטל. ערב ראש־השנה זענען די קרעמלעך געווען אָנגעפּאַקט מיט יידן און ווײַ־בער און צווישן זיי פרעמדע חסידים, וואָס זענען געקומען קיין אַלעקסאַנ־דער און האָבן דערוויַיל עפּעס געקויפט. יידענעס אין קופּקעס און אין שלאָף־הויבן האָבן אַרויסגעקוקט פון די טירן און פון די פענצטער. ס׳האָבן זיך געפילט די ריחות פון געקאָכטע פיש און פון ערב יום־טוב. אין דעם געסל אַריין איז אַלעמאָל אָנגעפאָרן אַ פור אָדער אַ לאַדזשער דראָשקע אָנגעפּאַקט מיט פרעמדע חסידים, יידן, וואָס האָבן געשמעקט מיט מרחקים, געטראָגן סאַמעטענע יום־טובדיקע היטלען און געהאַלטן אַלערליי טלומעקלעך אין די הענט. דאָס יידישע געסל האָט זיך נאָך מער באַלעבט. ס׳איז געוואָרן נאָך מרחקימדיקער און עקזאָטישער. אַלעק־סאַנדערער יידישע תושבים אין זייער וואָכעדיקייט און אין זייערע האָ־רעפּאַשנע איינגעשטויבטע כאַלאַטלעך זענען עפּעס ווי פאַרלוירן געוואָרן צווישן די אָנגעפּאָרענע חסידים, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אויף דער גאַס און זיך געשטופּט אין די קרעמלעך. די גאַס האָט אָנגעהויבן אויס־צוקוקן ווי אַ בית־המדרש אינדרויסן. זי האָט געשמעקט מיט כותל־מערבי. שיינע יידן האָבן זיך אַרונטערגעלאָזט די פאות און געגאַנגען מיט זייערע שאַלאָטן־שמשים. יידן מיט אַלערליי בערד און מיט פאַר־שיידענע הילוכן, העוויות און דיאַלעקטן האָבן זיך דערלאַנגט שלום־עליכם. אַלע האָבן זיך געזאָגט „דו" ווי אַלטע באַקאַנטע און ווי יידן פון דער זעלבער משפּחה. טייל יידן — ס׳רוב אָרעמעלייט — האָבן זיך שוין באַצייטנס אָנגעטון די צעדריבלטע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, און יעטוועדע צעריסענע אַטלעסענע קאַפּאָטע האָט אַנדערש אויסטערליש אויסגעקוקט אין איר צעריסנקייט און אין אירע צויטן. ס׳איז געווען אַ גערייַדעריי, אַ געשטופּעריי און געשרייעריי שלום־עליכם. קיין גוים האָט

מען ניט געזען, סיידן, געבונדענע עופות וואָס האָבן געשריגן אין די הענט פון ווייבער. דער קהלישער צאַפּ מיט צוויי קליינע מאָגערע הערנערלעך און מיט אַ לאַנג יידיש־בכבודיק בערדל האָט זיך בנעימות און ערב־ראש־השנהדיק ארומגעדרייט צווישן די פרעמדע יידן, געקייט „שמות" און אַלעמאָל אריינגעשטופּט זיין קאָפּ אין אַ קרעמל.

די לאַדזשער דראָשקעס מיט די נגידישע חסידים זענען מיט אַ געפּילדער פאַרפאָרן פאַר נאָטעס אכסניה. אַ הילצערן איין שטאָקיק הויז מיט אַ צעפוילטן שינדל־דאַך און מיט קליינע בוידעם־פענצטערלעך. דאָס הויז האָט אויסגעקוקט ווי עס וואָלט געווען אין די הויכע חדשים, וואָרעם עס איז געשטאַנען אַ צעקראָכנס, און ווי מיט אַ בייכל, אינמיטן דעם יידישן געסל. לאַדזשער חסידים האָבן נטעס אכסניה אין הלצה אָנגערופן „גראַנד האָטעל", מחמת עס האָט געקאָנט אין זיך אריינגעמען אַן אַ שיעור נגידים, רבנים, שיינע יידן און גלאַט חסידים. אין דעם דאָזיקן הויז זענען געווען עפּעס ווי האָטעל־צימערלעך צו וועלכע מע האָט געמוזט ארויפקריכן אויף אַ צעבראָכענע הילצערנע טרעפּ ווי אויף אַ קאַליעדיקע לייטער. די דאָזיקע צימערלעך האָבן — מעשה גרויס־שטאָט — געהאַט נומערן און זענען געווען אָנגעשטאָפּט מיט בעטן און מיט שטרוי־זעק. אין איטלעכן בעט אריין האָט נטע אוועקגעלייגט צו עטלעכע חסידים, מעגן זיי אפילו זיין נגידים אָדער שיינע יידן. דאָס וואוינען ביי נטען און „איינשטיין" אין צימערלעך מיט נומערן איז שוין אליין געגנוג געווען אויף צו הייסן אַ נגיד אָדער אַ שיינער ייד. נטע איז געווען אַ קליין דיקלעך יידל מיט אַ קורץ שפּיציק בערדל, אַ שתקן און האָט זעלטן ווען גערעדט צו זיינע אייגענע געסט. דערפאַר האָט ער געהאַט אַ סטאַדע מיט טעכטער. געזונטע קורץ־פּיסיקע מיידן וואָס זענען כּסדר ארומגעגאַנגען צעשויבערטע און בייזע און ס'רוב געזעסן אין די צעפּאַרעטע טונקלקייט פון דער גרויסער קיך, פון וואַנען עס האָט תמיד געשלאָגן אַ ריח פון אַלערליי געקעכצן. די מיידן פלעגן משמש צו זיין די חסידישע געסט, געברענגט עסן. אַפילו אינדערפרי ווען אַ סך חסידים זענען נאָך געלעגן אין נטעס בעטן, זענען זיי, נטעס מיידן, בייזע און צעשויבערטע אריינגעקומען אין די צימערלעך, געברענגט וואַסער אויף

צו וואשן די הענט, און טיילמאָל גאָר מיט זייערע קורצע און גראָבע פּיס ארויפגעקראָכן אויפן טיש און גענומען אריינגיסן נאַפט אין די פאַר־קאָפּטשעטע לעמפּלעך, וואָס זענען געהאָנגען אויפן סופיט. מע האָט דאָן גוט געקענט זען די גראָבע און פעסטע ליטקעס פון נאָטעס מיידן. אַלטע חסידים האָבן געקוקט און גאָרנישט באמערקט. אָבער נישט איין חסידי־שער יונגערמאן, וואָס איז געלעגן מיט נאָך עטלעכע יידן צוזאמען אין נטעס אַ בעט, האָט ניט איין מאָל נעבעך געמוזט ביטער קעמפן מיט הירהורי־עבירה ווען נטעס טעכטער האָבן זיך פארנומען ארויפצוקריכן אויף די טישן.

נאָך אַן אכסניה איז געווען אין אַלעקסאַנדער. אהין זענען פאַר־פאָרן בלויז קבצנישע חסידים.

בונם טיי־מאַכערס אכסניה.

בונם טיי־מאַכער איז געווען אַ קליין דריבנע יידל, אַ יידל אָנגעפּאַ־קעוועט מיט יאָרן, מיט אַ שפּיציק־שקאָציש בערדל און מיט רויטע קאַליע אויגן. שטענדיק איז ער געווען אין כעס און ער האָט אַליין נישט גע־וואוסט אויף וועמען. ס'האָט געהייסן: ער איז נאָך געווען חסידישער בעל־אכסניה אין וואורקע און ער פאָרט מיט אומעטום מיט דער אכסניה, וואוהין נאָר ס'ווערן מגולגל די דינאַסטיעס וואָס „פירן" מיטן וואורקער עולם. ער איז געווען בעל־אכסניה בעת דער עולם איז געפאָרן קיין ביאַלע. איצט וואוינט ער מיט דער אכסניה אין אַלעקסאַנדער. ער האָט געוואוינט ערגעץ אין אַ הייזל הינטערן יידישן געסל. אַ האַלב־צעפאַלן הייזל וואָס איז געשטאַנען ווי אויף הפקר אינמיטן אַ ליידיק ליימיק פעלד. אַ פעלד פול מיט גריבער אין וועלכע עס האָבן זיך ארומ־געוואַלגערט אַלערליי צעווייקטע און פאַרגעלטע שמות און ס'האָט דאָרט געדרימלט דער קהלשער צאַפּ. אין בונם טיי־מאַכערס הייזל האָבן גע־פעלט טירן און כסדר האָבן דאָרט געבלאָזן די ווינטן און ס'האָט זיך געהערט דאָס ווייטע דאַווענען פון רבישן בית־המדרש. דער צעבראָ־כענער קוימען אויפן דאַך האָט עפּעס ווי תמיד געריכערט גלייך ווי דאָס הייזל וואָלט געפּיפּקעט אַ חסידישן ליולקע־ציבוק. אין פלוג האָט זיך אויסגעדוכט אַז אין הייזל איז קיינער נישטאָ. סיידן אַ ייד איז גע־

שטאַנען נעבן דער וואַנט פונם הייזל און האָט משתין געווען פונקט אויף דעם אָרט וואו עס איז געווען אויפגעשריבן מיט געפּתבהטע האַלב־אויסגעמעקטע אותיות „אסור להשתין”. איז מען אָבער אַריינגעקור־מען אינעווייניק אין די אָפענע טירן האָט מען געטראָפן אין צוויי גע־רוימיקע נידעריקע חדרים מיט שוואַרצע בענקעס. די בענקעס זענען גע־יוען אונטערגעשפּאַרט מיט דרענגלעך, אַזוי ווי מע וואָלט זיך געבעטן ביי זיי, ביי די בענקעס, זיי זאָלן מוחל זיין און נאָך וואַרטן אַ מינוט און נישט אַראָפּפאַלן. אינעווייניק אין די חדרים איז תמיד געווען ווי אויף אַ ווילדן יריד. עס האָבן זיך געטומלט, געשלאָפן ווי אויך גע־דאַווענט אָדער געטרונקען טיי מחנות מיט כּל־ערליי חסידים. אַלעמען האָט אַ בייזער באַדינט בונם טיי־מאַכער און זיין איינציקע טאָכטער. אַן אַלטע גרעלע מויד, בלינד אויף אַן אויג. זי האָט גערעדט אויף אַ שאַרף חסידיש לשון, געשריגן אויף די חסידים ווי אַ מלמד אויף חדר־יינגלעך און אַלע האָבן פאַר איר געציטערט אימת־מות. אויסנאַמען ביי איר זענען געווען די יעניקע חסידים וואָס זענען געווען שדכנים. די מויד האָט געחלשט נאָך אַ שידוך. ביינאַכט ווען זי איז געשלאָפן אויפן בוידעם — וואַרעם אין די שטובן זענען די בעטן געווען אָנגעפּאַקט מיט שלאָפנדיקע מאַנסבילן — האָט די מויד טיילמאָל געוויינט פון היהשער בענקשאַפט נאָך אַ מאַן. נאָר קיינער האָט זי נישט געהערט, סיידן די שטערן וואָס האָבן אַריינגעקוקט דורך די לעכער פון דעם אַלטן שינדל־דאַך.

אחוץ זיין אכסניה האָט בונם טיי־מאַכער נאָך געהאַט אַנדערע פּרנסות, און אַלע האָבן זיך געבונדן מיט אַלעקסאַנדערער חסידות. אין רבינס בית־המדרש האָט ער געהאַט שטיין אַ געוואַלדיקן בלעכענעם סאַ־מאָוואַר וואָס האָט געזאָטן ווי אַ גזלן, האָט געפּיפן און ווי זיך געבייזערט אויף בונם טיי־מאַכער וואָס איז געשטאַנען — ווען ער איז נאָר נישט געווען אין זיין אכסניה — נעבן דעם סאַמאָוואַר. בונם האָט דאָ פאַרקויפט פאַר די חסידים צו גלעזלעך טיי מיט צוקער און ציטרין. עס רעדט זיך אַזוי טיי, צוקער און ציטרין. מחמת אַלצדינג איז ניט מער געווען ווי ההוילע סימבאָלן. דאָס הייסע וואַסער אין גלאָז איז עפּעס גע־

ווען בלאָס פאַרפאַרבט, עפּעס ווי זיס, און עפּעס איז דערין אַרומגע־שוואומען אַ גרין שטיקל הושענה־בלעטל וועלכעס בונם האָט געריפן ציטרין. עס מאַכט נישט אויס. חסידים האָבן געזופּט דעם טיי וועלכן דער קאַכעדיקער בלעכענער און בעסדיקער סאַמאָוואַר האָט פון זיך אַרויסגעגאָסן בשפע, ווי אינעווייניק אין זיין בויך וואָלט געווען אַ מבול מיט בונם טיי־מאַכערס טיי. דאָס איז געווען פּרנסה נומער צוויי. אויף פּרנסה נומער דריי, מוז איך מיך אַ קאַפּעטשקע אָפּשטעלן באריכות: אַזוי ווי חסידים אָרעמעלייט קאָנען נישט דערלאַנגען צו אייגענע שטריימלעך — און ביים רבין שיקט זיך נישט צו גיין אָן אַ שטריימל — האָט בונם טיי־מאַכער געהאַט ליגן אויפן בוידעם גאַנצע קופּעס מיט שטריימלעך, וועלכע ער פלעגט אויף שבת און יום־טוב אויסבאָרגן צו אָרעמע חסידים און נעמען פון זיי עטלעכע גראָשן אָפּנוץ־געלט. אויב טויטע זאַכן קאָנען האָבן כאַראַקטער און פאַרשיידענע אויסטערלישע און קאָמישע פאָרמען זענען עס געווען די דאָזיקע שטריימלעך. הגם זיי זענען געלעגן קופּעסווייז אויפן בוידעם, פונדעסטוועגן האָט יעדעס שטריימל באַזונדער געהאַט איר אויסגעשפּראָכענע אינדיווידואַליטעט. עס האָט זיך צוגעפּאַסט, צוגעגעבן כאַראַקטער, צייכענונג און אויסטערלישן קאָמיזם צו די פּנימער פון די חסידים וועלכע האָבן עס אָנגעטון אויפן קאָפּ. זאָגן, אַז די שטריימלעך האָבן נאָך דאָס מינדסטע דערמאָנט אין די אַמאָליקע פעלן פון חיות, קאָן מען לחלוטין נישט. זיי האָבן זיך אַזוי וווייט דערווייטערט פון זייער אַמאָליקן חיהשן אָפּשטאַם און האָבן אָנגענומען אַזוי פיל יידישלעכע פאָרם, אַז זיי האָבן אַליין אויסגעקוקט עפּעס ווי קליינע קבצנישע חסידימלעך און עפּעס ווי שטיקער פון צע־קראָכענע חסידישע בערד. טייל זענען געווען דראָבנע און בייזע, מיט עטלעכע שפּיציקע הערעלעך וואָס זענען חוצפהדיק געוואַקסן אינמיטן דער גרינער אָפּגעשאָסענער אַלטקייט פונעם צעריסענעם טוך. טייל זענען געווען נאַקעטע אָן אַ סימן פון אַ האָר, און זענען געלעגן אויף די קעפּ פון די חסידים פלאַטשיקע מיט אַ רעזיגנירנדיקער עניוות. טייל האָבן פון זיך אַרויסגעהויבן אַ שפּיציקן צעריסענעם „ווערידך" ווי זיי וואָלטן ערגעץ־וואו אַהינגעקוקט מיט חסידישער האָפערדיקייט. זעלטן־ווען האָבן זינדיקע

שטריימלעך געהאט אין זיך אזוי פיל צעבראָכן יידיש געמיט ווי די שטריימלעך פון בונם טיי־מאַכער. ערב יום־טוב, ווען די קבצנישע חסידים האָבן אָנגעטון די דאָזיקע שטריימלעך, האָט זיך דאָס רבישע בית־המדרש פאַרוואַנדלט אין אַ גראָטעסק אויסטערליש אויסזען. ס׳האָט אָנגענומען דאָס אויסזען עטוואָס פון יידישער הימלדיקייט. פון אַן עקזאָטיש־מאַלערישער פמליא של מעלה. עפּעס פון פּויליש־חסידישן ימות־המשיח. יידן — מיט פּיאות און בערד פון אַלערליי געשטאַלטן און פאַרמען — האָבן זיך געשטופּט צווישן גרויסע ספרים־אַלמערס, געזופּט בונמס טיי, גערויכערט ליולקעס אָדער פּאַפּיראָסלעך, געשפּיגן אויפן דיל. צווישן דעם עולם יידן האָבן זיך אַרומגעדרייט חסידימלעך אין צעדריפּעטע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס און מיט שטריימלעך אויף די קעפּ, שטריימלעך וואָס האָבן פון זיך אַליין געאָטעמט מיט טיפער יידישער הכנעה.

קאַפּיטל פינף

אין רבינס בית־המדרש. חסידים פון אַלע פּוילישע פּליינען דערציילן זייערע גבורות. משמשים. משה לייב משמש שרייבט דעם „יום־טוב־צעטל". וואָלף לייב האָט פאַרגעסן די קבלה.

דעם רבינס בית־המדרש אין אַלעקסאַנדער איז געווען אַ ברייט־אומגעלומפּערט הילצערנער בנין. שוואַרץ פון אַלטקייט און באַקלעפּט מיט אַלערליי „כרוזים" און לשון־קודשדיקע אויפשריפטן. דער בנין האָט אויף זיך געטראָגן אַ גרויסן בוידעם און עס איז געשטאַנען טיפער אַריינגערוקט הינטערן יידישן געסל אויף אַ ליימיקן פּלאַץ נישט ווייט פון בונם טייך־מאַכערס „מאַיאָנטעק". אינמיטן דעם פּלאַץ איז גע־שטאַנען אַ קלאָץ מיט אַ צעבראָכענער לאַמטער וועלכע האָט קיינמאָל נישט געברענט. פאָרנט פאַרן בית־המדרש־בנין איז געשטאַנען אַ קליין הייזל וואו עס האָט געוואוינט דעם רבינס שוואָגער ר' אלעזר ליפשיץ, אַ ייד מיט אַ הדרתדיקן בויך, מיט אַ געוואַלדיק שוואַרצער באָרד און מיט טיפע ברעמען איבער די אויגן. ער האָט געהאַט אַ שענק. דאָרט האָט מען גראָד געזען ווייניק חסידים. די שענק איז שטענדיק פול געווען מיט פּראָסטע באַלעגאָלעס מיט בייטשן און לאַדזשער דראָשקאַזשעס. מע האָט זיך ממש נישט געגלויבט אַז די דאָזיקע שענק געהערט צו שבעלען דעם רבינס שוועסטער.

ערב ראש־השנה ווען מען איז אַריינגעקומען אינעווייניק אין גרויסן רבישן בית־המדרש האָט זיך געטון ווי אויף אַ טומלדיקן יריד. אין פריערדיקן קאַפּיטל האָב איך דערציילט פון בונמס טייך און פון זיינע שטרייטלעך. יידן־חסידים זענען סתם אַרומגעגאַנגען און געשמועסט. אין די ערב יום־טובים, ווען דאָס בית־המדרש איז פול געווען מיט פרעמדע חסידים, האָבן די היימישע יידן דאָרט קנאַפּ געהאַט אָרט צו לערנען, הגם די טישן זענען געווען פול אָנגעלייגט מיט אַלערליי גמרות

און ספרים איינגעבונדענע אין גראָער לייוונט. אינמיטן דעם חסידישן יאַריד האָט זיך פונדעסטוועגן געפונען אַ פּאַרעקשנטער מתמיד, אַ פּאַר־עלטערטער איינזאַמער בחור, אָדער אַ קעסט־קינד, וואָס איז געזעסן אַריינגעשטופּט צווישן די פרעמדע יידן און מיט אַן אומעטיקן זינג־זאַנג זיך געשאָקלט איבער דער גמרא. אָדער עפּעס אַ מרה־שחורהדיקער למדן איז געשטאַנען ערגעץ נעבן אַ ספרים־אַלמער און אַריינגעשטופּט זיין קאָפּ אין אַ געעפנטן ספר.

דער עיקר איז דאָס בית־המדרש געווען פאַרנומען מיט די פרעמדע אָנגעפאָרענע חסידים. נייע יידן זענען אַלעמאָל אַריינגעקומען דורך די נידעריקע בית־המדרש־טירן וואָס זענען געווען באַקלעפּט מיט „כרוזים" און אויסגעקלאַפּט מיט אַלערליי צדקה־פּושקעס. צווישן זיי די חשובע צדקה־פּושקע פון ר' מאיר בעל הנס. די פרעמדע יידן האָבן באַלד אָנ־געהויבן צו זופּן בונמס טיי. טייל האָבן זיך אָנגעמאָסטן בונמס שטריימ־לעך און ווי היימישע זיך פונאַנדערלאַנגט שלום עליכם מיט אַנדערע יידן און פונאַנדערגעגאַנגען אין שמועסעריי. אַלעקסאַנדערער בטלנים, ווי אויך אַלערליי באַפּיאותטע רבישע „אייניקלעך" אין קאַפּעלאַטשן און אין אָפּגעשאָסענע כאַלאַטלעך האָבן נייגעריקע צוגעשטעקט די אויערן צו די קופּקעלעך פרעמדע יידן און געכאַפּט וואָס מע שמועסט. וואָרעם פון די פרעמדע יידן האָט געשמעקט מיט מרחקים, מיט דער גרויסער וועלט און מיט מחלוקתן מיט די גערער חסידים. האָפּערדיקע אַלעק־סאַנדערער חסידים פון ווייטע פּאַרוואָרפענע שטעטלעך האָבן באַריכות דערציילט פון זייערע שאַרפע קאַמפן מיט די גערער, פון פעטש, פון שוחטים און רבנים און פון אַנדערע „פּאַטריאַטישע" נייעסן. די אַלעק־סאַנדערער בטלנים האָבן פאַרחידושטע געשמייכלט, נאָך טיפער צו־געשטעקט די באַפּיאותטע קעפּ און געקוקט מיט צופרידנקייט, און באַ־וואונדערט די שאַרפקייט און דעם מוט פון די דערציילער. חסידים פון לאָדזש און פון וואַרשע האָבן דערציילט וועלט־נייס, פּאָליטיקע, און אַז עס שמעקט אין דער וועלט מיט מלחמות. אויך דאָ האָבן אַלערליי בטלנים צוגעשטעקט די קעפּ און געהאָרכט. חייקל משמש, אַ ייד איבער שמונים און היפּש טויבלעך, איז — אין בלויזן שפּאַנצער און אין אַ לאַנגן צעדריפּעטן טלית־קטן — געשטאַנען אויף אַ טיש אינמיטן דעם

צעיאַכמערטן עולם חסידים און געפּוצט די גלעזלעך פון די גרויסע בית־המדרש־לאָמפּן און אַריינגעגאָסן נאַפט אין זייערע בלעכענע בייכער. אַנדערע משמשים און רבישע קאַכלעפל זענען אַלע מאָל אַרויסגעקומען פון דעם טירל וואָס פירט צום רבינס שטובן, חוצפּהדיק געשאָקלט מיט די פאַרפּעדערטע און פאַרוואָרלאָזטע פּיאות, זיך געשטופּט צווישן עולם און זיך געסודעט מיט די נגידישע חסידים וועגן די שעהן, ווען דער רבי וועט „נעמען שלום".

ביי אַ לאַנגן טיש אונטער די בית־המדרש־פענצטער איז געזעסן משה לייב משמש, אַ לאַנגער אויסגעצויגענער ייִד, מיט אַ דינער אויסגעצויגענער נאָז וואָס האָט כסדר געציטערט, מיט אַ לאַנג אויסגעצויגן מויל וואָס איז געווען בלאָס און בלוטלאָז, און מיט שיטערע באָרד און וואָנצעס וואָס זענען אים לענגלעך אַראָפּגעהאָנגען פון פּנים ווי די באָרד און וואָנצעס פון אַ כינעזישן מאַנדאַרין. משה לייב האָט געטראָגן אויפן קאָפּ אַן אַלטן אויסגעגרינטן סאַמעטענעם קאַשקעט פון אונטער וועלכן ס'זענען שווער אַרויסגעקראָכן אַ פּאָר אויסגעטריקנטע פּיאות. ער איז געזעסן איבער אַ לאַנג, געווירעט בוך. פאַר אים איז געשטאַנען אַ פלעשל מיט בלאַסן וואַסערדיקן טינט. צווישן די לאַנגע אויסגעדאַרטע פינגער האָט משה לייב געהאַלטן אַ שטיקל האָלץ צו וועלכן עס איז מיט אַ סך שטריקלעך געווען צוגעבונדן אַ פעדער. די כינעזישע וואָנצעס האָבן אָנגערירט דאָס פּאַפּיר און מיטגעגאַנגען מיט דער פעדער ווען משה לייב האָט זיך אַרונטערגעבויגן און מיטן וואַסערדיקן טינט גע־שריבן דעם „יום־טוב־צעטל". — דאָס איז געווען אַ מין רשימה וואו אַלע אָנגעקומענע חסידים האָבן זיך פאַרשריבן מיט זייערע מוטערס נעמען. די דאָזיקע רשימה איז ראש־השנה אינדערפרי דערלאַנגט געוואָרן צום רבין אויף איבערצולייענען. ס'איז געווען אַ מין „הזכרה". יידן חסידים, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך אָנגעזופּט מיט בונם טיי־מאַכערס טיי, האָבן זיך אָנגעהויבן צו שטופּן נעבן משה־לייבן און אַריינצו־שרייען אים אין די אויערן אַריין זייערע אייגענע נעמען און די נעמען פון זייערע מאַמעס. יידן האָבן געשריגן אַלע צוזאַמען. משה לייב איז געזעסן מיט דער רואיקייט פון אַ כינעזער, אַלעמאָל אויפגעהויבן דאָס בלאַסע אויסגעצויגענע פּנים פונעם פּאַפּיר, מיט טויטע אויסגעלאָשענע

אויגן זיך ארומגעקוקט אויף די חסידים וואָס האָבן זיך געשטופּט ארום אים, און ווידער זיך איינגעבויגן איבערן פּאַפּיר און געשריבן. עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אז משה לייב האָט אַלעמען געהערט, אַלעמען פאַרשריבן, נישט געמאַכט דעם מינדסטן טעות אין די ווייבערישע נע־מען פון די חסידישע מאַמעס, און קיינעם נישט פאַרגעסן. ער האָט גענומען צו עטלעכע גראָשן, זיי אוועקגעלייגט נעבן זיך אין אַ קופּקעלע, און ווייטער געשריבן.

אין אַ ווייטן עק טיש, אויך ביי אַ פלעשל טינט, איז געזעסן יעקל וואָלף. אַן אַלטער ייד מיט אַן אויסגעקראַכענע גרויע באָרד און מיט אַ פּאָר בייזע שיקלדיקע אויגן. אויף אים האָט מען געזאָגט, אַז אין וואָור־קע איז ער געווען אַ פייערדיקער חסיד, אַ מזג־טוב, אַ ייד אַ נגיד און אַ גרויסער מקובל. עס איז אים געשען אַן „עין" און ער איז געוואָרן אַ יורד־מנכסיו, צוגלייך האָט זיך די קבלה פון אים אָפּגעטון. אַז ער קוקט אריין אין אַ קבלה־ספר פאַרשטייט ער, נעבעך, מער נישט קיין וואָרט. פון גרוים צער איז דער ייד געוואָרן אַ קפדן, לאָזט נישט קיין מענטש אויפן אויג, שלאָפט ערגעץ ביי אַן עם־הארצישן אַלעקסאַנדרער בעקער אויפן פּיעקעליק, און קריגט זיך ארום מיט דער בעקערין איבער אַ בייגל. וואָרעם דער ייד איז אַ גרויסער אכלער. דער דאָזיקער אַמאָליקער מקובל שרייבט „קוויטלעך" פאַר חסידים און נעמט דערפאַר צו עטלעכע גראָשן. דאָס איז זיין פּרנסה. מחמת ער איז אַ ביסל טויבלעך מוז מען אים אריינשרייען אין די אויערן אריין. דאָס מאַכט אים נאָך בייזער. עס דוכט זיך, ווי אינעווייניק אין דעם ייד זידט אַן אייביקע רציחה.

דאָס בית־המדרש ווערט וואָס אַמאָל פולער מיט יידן.

קאַפּיטל זעקס

ווען וועט מען נעמען שלום? טירן עקשנים. דער רבי נעמט שלום.

אין די נאָך מיטאָג שעהן פון ערב ראש־השנה האָט זיך דער עולם יידן אין רבישן בית־המדרש אָנגעהויבן צו קליגן כדי צו טרעפן ווען דער רבי וועט „שלום נעמען". די דאָזיקע טעמע האָט אָנגעהויבן צו ווערן דער עיקר פון אַלע געשפּרעכן. די פרעמדע יידן זענען געוואָרן אויפגערעגט גלייך ווי זיי וואָלטן מורא האָבן צו פאַרשפּעטיקן דאָס גרעסטע גליק. די אויפרעגונג האָט אַלעמען ארומגענומען. סע האָט זיך זיי אויסגעדוכט, די פרעמדע יידן, וואָס זענען אהערגעקומען פון אַלע פּוילישע מרחקים קיין אַלעקסאַנדער, אַז עפּעס ליגט זיי שווער אויפן געוויסן איידער זיי האָבן „שלום גענומען", און זיי האָבן געוואָלט אָפּ־אָטעמען... די רייכערע חסידים זענען געווען האַפּערדיקער. זיי האָבן זיך געשושקעט מיט די משמשים און האָבן פון זיי באַקומען דעם צו־זאָג באַצייטנס געוואָר צו ווערן ווען „מע וועט נעמען שלום" און ביי וועלכער טיר מען דאַרף שטיין און וואַרטן. די אָרעמע חסידים האָבן זיך אַליין געמוזט קליגן און טרעפן אויפן ווינט. זיי האָבן אויפגערעגטע און אויפגעשראָקענע געקוקט די איילנדיקע משמשים אין די אויגן אריין, געקוקט אויף די שטומע טירן וואָס האָבן געפירט פון בית־המדרש צום רבינס חדרים. געפּרואווט פון די טירן עפּעס געוואויר צו ווערן. ביי אַלע טירן איז געווען אַ שטופּעניש פון יידן. יידן האָבן נעבעך געקרעכצט פון אומבאַשטימטער דערוואַרטונג, און קרעכצנדיק געשמועסט און גע־פּרואווט טרעפן וואו און ווען „מ'וועט שלום נעמען".

אין אַזעלכע געשטייגערטע מאָמענטן פלעגן די רייכערע חסידים און די „שענערע יידן" פאַרשווינדן פון בית־המדרש. די משמשים האָבן זיי פון פאָראויס געזאָגט אַלע געהיימענישן און אריינגענומען דורך הינ־

טערשטע טירן כּדי זיי זאָלן זיך נישט באַדאַרפן צו שטופּן און זיין די ערשטע ביים „שלום נעמען". מיט די אָרעמע חסידים אָבער, האָבן די משמשים ממש מיט אַ סאַדיסטישן תענוג געפירט קאַץ־ און מויז־שפּיל. די רבישע משמשים האָבן זיך לגבי די אָרעמע יידן איינגעהילט אין אַ שווייגן, און גיי פּרואוו טרעפן ביי וועלכער טיר מע דאַרף זיך שטופּן. די טירן זענען געווען פּונקט אַזעלכע בייזע און האַרטנעקיקע ווי די משמשים. די טירן צום רבין האָבן געקאָנט אויף זיך אויסהאַלטן דאָס גרעסטע געשטופּעניש און זיי האָבן נישט נאָכגעגעבן. פאַרביסענע טירן. און יידן האָבן נעבעך הינטער זיי געקרעכצט און געשטופּט, אָבער די טירן האָט עס געאַרט ווי דער פּאַראַיאָריקער שניי.

אומגעדולדיקע חסידים זענען געלאָפן פון איין טיר צו דער צווייטער, געניסטערט, געפּרואווט עפּעס געוואויר ווערן און אַלעמאָל צוריקגעקומען צו די יידן אין שטופּעניש מיט אַנדערע פּאַטשטן. פּלוצעם האָט זיך געהערט אַ קול: „מע נעמט שלום". די פאַרעקשנטע טירן האָבן געעפנט אַ שפּאַרע און יידן האָבן זיך איינער אויפן אַנדערן אָנגעהויבן אַריינצושטופּן ווי אַ טייך וואָס מ'האָט געעפנט זיינע צוימען.

יידן זענען געקראָכן איינער אויפן אַנדערן גלייך ווי עס וואָלט געווען אַ שרפה. שוואַכע חסידים האָבן אויפגעשריגן אַז מע צעקוועטשט זיי — נאָר ווער האָט געקוקט? משמשים האָבן געשריגן, געפּאַכעט מיט די גאַרטלען איבער קעפּ, אָדער טיילמאָל אַראָפּגעוואָרפן דאָס היטל פון דעם קאָפּ פון אַ חסיד וואָס האָט זיך צו האָפערדיק געשטופּט און זיך געמאַכט אַ וועג מיט די עלנבויגנס. יידן האָבן נעבעך שווער געקרעכצט מחמת דעם ווילדן שטופּעניש.

ביי אַ טיר פון אַ גרויסער לייד יקער שטוב — אַ שטוב מיט נאַקעטע ווענט וואָס האָבן שוין לאַנג פון זיך אַראָפּגעוואָרפן די פאַרב — איז געשטאַנען דער אַלעקסאַנדערער רבי. ער איז געשטאַנען אין אַ שוואַרצן זיידענעם כאַלאַט, די גרויסע שוואַרצע פּיאות נאַס פון דער ערב ראש־השנהדיקער הייסער מקווה, און אויך דאָס נאַקעטע ערד־טונקעלע פּנים איז געווען ווי אָפּגעבריט פון הייסן מקווה־וואַסער, דער האַלדז איז אים געווען פאַרוויקלט מיט גרויסע און ווייסע זיידענע שאַלן, מחמת חשש פון פאַרקילונג, בלויז די שוואַרצע שאַרף־קלוגע אויגן האָבן איראָניש גע־

שמייכלט אויף דעם עולם שרעקיק־שווייגנדיקע יידן וואָס האָבן זיך אַרום אים געשטופּט און האָבן געשטראָמט פון דער אויפגעמאַכטער טיר. ס׳איז געווען שטיל אין דעם ערפורכטיקן שטופּעניש אין דער נאַקעטער שטוב אין וועלכער דער אַלעקסאַנדערער רבי איז געשטאַנען ביי דער טיר. בלויז די משמשים האָבן חוצפּהדיק געשריגן און געפּאַכעט מיט די גאַרטלען.

איינציקווייז, אין אַ שווייגנדיקער ערפורכטיקער שורה זענען די פרעמדע חסידים — וואָס זענען אהערגעקומען פון אַלע פּוילישע מרחקים — פאַרבייגעגאַנגען דעם אַלעקסאַנדערער רבין. זיי האָבן קוים אָנגערירט זיין ווייכע און וואַרעמע האַנט וואָס איז געווען אַ גרויסע, אַן איבער־געטריבן־פּרויענהאַפטע, מיט לאַנגע בלאַסע און ווייכע פינגער, וועלכע האָבן זיך שפּיציק אויסגעלאָזט מיט אומהיימלעך־טונקעלע נעגל. די יידן האָבן דעם רבין בחפּזונדיק אַריינגעשעפּטשעט אין די אויערן זייערע נעמען און די נעמען פון זייערע מאַמעס, הגם, ער, דער אַלעקסאַנדערער רבי, האָט גוט געקאָנט אַלע זיינע חסידים ביים נאָמען. טיילמאָל נאָר האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ, די דיקע צעפּלאָשעטע פּיאות האָבן זיך צע־שאָקלט אַרום זיינע נאַקעטע באַקן, ער האָט איראָניש אַ שמייכל געטון מיט די שאַרפע קלוגע אויגן און צייטנווייז עפּעס סאַרקאַסטיש אַ זאָג געטון צו אַ דערשראָקענעם חסיד.

קאַפּיטל זיבן

יענקל פּראַגער. דער וואַלד-מענטש. צווישן שנײי און ווינט אין זײַן וואַרשעווער הײ-בײדל. דאָס גאָלדענע מלאָכים-קול. טיף אין זײערע הערצער וואַרטן יידן ווען יענקל פּראַגער וועט אָנהויבן דאָס ראש-השנהדיקע דאַווענען.

דער ימים־נוראימדיקער בעל־תּפילה אין אַלעקסאַנדער האָט געהייסן יעקל פּראַגער. ער איז געווען פון די וואונדערלעכסטע יידן, וואָס איך האָב געקאָנט און ער שטייט מיר נאָך הײַנט פאַר די אויגן.

יעקל פּראַגער האָט אויסגעזען ווי אַ ווילדער באַוואָקסענער הײלן־מענטש, און דערצו אָן דעם מינדסטן סימן פון אַ ייד. ער האָט געהאַט אָן ענלעכקייט צו די ריזן אין די נאָרדישע מעשהלעך. ער איז געווען אַ הויכער און אַ בײנערדיקער. און אַ רויטער. אַלצדינג אין אים איז געווען רויט, די הויט, דאָס פּנים, די אויגן וועלכע האָבן רויט און חיהש־טעמפּשיקלדיק אַרויסגעקוקט פון אונטער אַ געפּלאָנטער פון רויטע שטעכנ־דיקע ברעמען. דער עיקר די באָרד. זי איז געווען אַ פלאַמיק־רויטע, אַ בײזע, אַ ווילדע און שטעכנדיקע און זי האָט ממש אויסגעקוקט אים אַרויסצואוואַקסן פון זײַנע אינעווייניקייטן אַרויס ווי אַ ווילדער און פלאַ־מיקער בוים אַזעלכער. זי, די באָרד, איז יעקל פּראַגערן, האַסטיק אַראָפּ־געפלאָסן איבער דעם האַלדז און איבער דער גאָמבע און זיך פאַרענדיקט אין דער לופטן מיט אַ הארטן קנויל. יעקל פּראַגערס באָרד האָט פּשוט געוועקט פּחד מיט איר חיהשער ווילדקייט. דערצו האָט ער געהאַט אַ פּאָר גרויסע און משונהדיק אומגעלומפּערטע הענט, וואָס זענען געווען רויטע און באַוואָקסן מיט אַ וואַלד פון רויטע שטעכנדיקע האָר. ממש חיהשע הענט.

יעקל פּראַגער האָט טאַקע געוואוינט ערגעץ אין אַ העק אין פּראַגע צווישן גויאישע באַלעגאָלעס. ער האָט געהאַט אַ בײדל מיט היי, שטרוי

און האָבער וועלכע ער האָט פאַרקויפט צו די גויים. א גאַנצן טאָג איז ער געשטאַנען אינעם ווינט, וואָס האָט אַריינגעבלאָזן דורך אַלע שפּאַרונעס פון זיין ביידל און אין אייביקן וויסטן שטויב פון היי און פערדישע מאכלים. ווינטער האָט צו אים אַריינגעשנייט דורך די שפּאַרונעס, און יעקל פּראַגער איז געשטאַנען צווישן היי און צווישן גוים אַן איינגעוויקלטער אין גראָבע וואָלענע טיכער. די רויטע חיהשע באָרד האָט זיך אים א צעפּלאָמטע און א שטעכנדיקע בייז אַרויסגעריסן פון צווישן די וואָלענע טיכער, און זי איז געווען פייכט פון שניי. די גראָבע רויטע נאָז איז אים געווען געשוואָלן פון קעלט, און אויך די רויטע חיהשע הענט זענען געווען אָנגעלאָפן פון דער מוראדיקער ווינטערדיקער קעלט וואָס האָט געפיפן אין יעקל פּראַגערס ביידל.

ווען יעקל פּראַגער איז געקומען קיין אַלעקסאַנדער, האָט ער זיך אויפן רויטן קאָפּ אָנגעטון א ברייטן סאַמעטענעם קאַשקעט, און אויף די גרויסע אומגעלומפּערטע פיס — חסידישע ווייסע זאָקן. די רויטע שטעכנדיקע באָרד — וואָס האָט אויסגעקוקט אַרויסצוקריכן דורך זיין מויל פון זיינע אינעווייניקייטן — האָט זיך א האַרטע און א חיהשע און אַן אויסגעבריטע אין דער מקווה, צעלייגט איבערן ווייסן העמד און איבער דער אַטלאַסענער קאַפּאָטע. אפילו דאָן אין רבישן אַלעקסאַנדער צווישן אַלערליי יידן אין בונם טיי־מאַכערס שטריימלעך, האָט יעקל פּראַגער אויסגענומען מיט זיין רויער אויסטערלישקייט. דער רויטער וואַלדמענטש איז נישט אַראָפּגעקראָכן פון זיין פיזיאָנאָמיע. יעקל פּראַגער האָט אויך אין אַלעקסאַנדערער בית־המדרש געשמעקט מיט דעם היי פון זיין ביידל, און זיינע רויטע הענט זענען געווען אָנגעשוואָלן פון די פּראַגער ווינטן און קעלטן. ער איז געווען א שתקן, דער הויכער רויטער ייד, און אויף אַלעמען געקוקט מיט א פּאָר שיקלדיקע פאַרלאָפענע אויגן.

אָבער ווען יעקל פּראַגער האָט געעפנט זיין מויל — וואָס האָט אומהיימלעך אַרויסגעקוקט פון צווישן זיין רויטער באָרד און וואָנצעס — האָט זיך אויסגעדוכט, ווי עפּעס א שטילער, איידעלער און גאָלדענער גלאָק האָט וואונדערלעך זים און וואונדערלעך צאַרט אַרויסגעקלונגען פון זיינע אינעווייניקייטן. עס האָט זיך פּשוט ניט געקאָנט פאָרשטעלן דער

צוזאמענהאנג צווישן דעם שטילן גאָלדענעם קול מיט דעם רויטן אומגע־לומפּערטן חיהשן גוף.

יענקל פּראַגערס קול איז געווען אַ דערוואַרטונג פאַר אַלע די פּאַרשי־דענע יידן, וואָס זענען אהערגעקומען קיין אַלעקסאַנדער. ראש־השנה ביינאַכט. דאָס בית־המדרש און דער בוידעם איבערן בית־המדרש זע־נען געווען פול אָנגעפּאַקט מיט יידן, ניט אַ שפּילקע אַריינצוואַרפן. אויך די פינצטערנישן אויפן הויף אַרום בית־המדרש, — פינצטערנישן לייכט־באַלויכטענע פון דער לאַמטער אויפן קלאָץ, די לאַמטער וואָס מ׳האָט אָנגעצונדן בלויז אין ימים־נוראים — זענען געווען אָנגעפּאַקטע מיט יידן. פון די אָפענע בית־המדרש־פענצטער האָט אַרויסגעשלאָגן אַ היץ פון צוזאַמענגעפּרעסטע מענטשן־לייבער און פון די פילע ליכט און לאָמפּן וואָס האָבן געברענט אין בית־המדרש און אויפן בוידעם. אַלע חסידים האָבן געוואַרט ווען מען וועט זאָגן אַז „ער זאָל לעבן”, דער רבי הייסט עס, איז שוין דאָ אין בית־המדרש און מ׳וועט אָנהויבן דאָס ראש־השנהדיקע דאַווענען. טיף אָבער אין זייערע הערצער האָבן דאָ די טויזנ־טער יידן געוואַרט אויף דעם אומרואיקן און גאָלדיק־זיסן מתיקות, וואָס ס׳וועט זיך אַריינגיסן אין זייערע נשמות בעת ווען פון די אָפענע פענצ־טער וועט זיך דערהערן דאָס שטילע און צוגלייך שאַליקע גאָלד־געזאַנג פון יעקל פּראַגער. עפּעס ווי אַ מלאך פון גן־עדן וואָלט זיך צעזונגען אינמיטן דעם עולם פון אין דאַווענען צעבראָכטע יידן. אַלע זענען שטיל געוואָרן, ווען יעקל פּראַגער האָט געזונגען אָדער געזאָגט די אַלטע נוסחאות פון יום־נוראימדיקן דאַווענען. אַזויפיל גינגאָלדענע גליקזעליקייט! עס האָט אויסגעקוקט אַז אין יעקל פּראַגערס קול שמעקן די זוניקע לאַנד־שאַפטן פון אַ ירושלים של מעלה.

עס האָט זיך עפּעס קיינעם נישט געגלויבט אַז דאָס איידעלע וואונ־דערלעכע קול קומט אַרויס פון רויטן חיהשן גוף. אָבער די, וואָס זענען געשטאַנען ביים עמוד און אַרונטערגעקוקט אונטערן פאַרהילטן טלית פון יעקל פּראַגער האָבן געזען ווי ביים זינגען איז זיין פּנים געוואָרן נאָך וואָלדיקער און מגושמדיקער. דער האַלדז, וואָס האָט זיך אָפּערגעהויבן פונעם ווייסן צעקנעפּלטן העמד, איז געווען אַרומגענומען מיט דיקע אויפגעבלאָזענע בלויע אָדערן גלייך ווי אַ זאַפטיקער בוים וואָלט אַרויס־

געוואָקסן פון יעקל פּראַגערס אינעווייניקייטן און מיט זיינע צווייגן אים אַרומגענומען דעם האַלדז. אויך דאָס פּנים איז אים אַנגעשוואָלן געוואָרן מיט אָדערן. די רויטע באָרד איז אים נאָך געווען פון שוויים ווי זי וואָלט געווען באַרעגנט. די אויגן האָבן רויטע אָפּערגעשיקלט פון אונטערן טלית, און די ליפּן האָבן ביי אים פיבערדיק געציטערט ווי זיי וואָלטן זיך געוואָלט פונאַנדעררייסן.

און פון אינעווייניק האָט געקלונגען דער גלאָק פון גן־עדן.

איך מוז צוגעבן: שפּעטער אין מיין לעבן האָב איך געהערט די גרעסטע און באַרימטסטע וועלט־זינגער. איך האָב זיי געהערט אויף די בינעס פון דער אָפּערע און אויף קאָנצערטן. ווען עס האָבן געזונגען די וועלט־באַרימטע טענאָרן, האָב איך תמיד פאַרגליכן זייערע שטימען מיט דעם קול פון יעקל פּראַגער, און ס'האָט זיך מיר אויסגעדוכט אַז עס זענען בלויז בלאַסע שאָטנס פון זיין קול.

קאַפּיטל אַכט

דריי „יושבים”. זעליק פּשיטיקער אַן איבערבלייבעניש פון גאָר פאַר-צייטנס. „כ׳האָב אויך אַמאָל געהאַט אַ ווייב און אַ חופּה-נאַכט”. משה חיימל וואורקער. ישראל יצחקל טאַרטשינער. ישראל יצחקל און דער קאַצקער. נאָר אַ גלעזעלע בראָנפן לעשט אים דעם אייביקן בּעס.

אין אַלעקסאַנדער זענען געווען דריי אַלטע יידן „יושבים”. זיי זענען געווען רעקווiזיטן פון אַלטע וואורקער צייטן, זענען געזעסן אַ גאַנץ יאָר ביים רבין, און אַלע האָבן זיי געקאַנט און דערציילט פון זיי פאַרשיידענע מעשיות. עס זיינען געווען דריי פאַרשידענע טיפּן פון פאַרצייטישע חסידים זקנים. און איך וועל מיך אָפּשטעלן אויף איטלעכן פון זיי באַזונדער.

זעליקל פּשיטיקער איז געווען אַ ייד הויך אין די נייַנציקער. צו זאָגן אַז דער דאָזיקער זקן האָט נאָך געהאַט אַ פיזיאָנאָמיע פון אַ לעבעדיקן מענטש, איז שווער. ער איז געווען דער אַרומגייענדיקער טויט און דער אַרומגייענדיקער משל פון מענטשלעכער פאַרגענגלעכקייט און מענטשן־סוף. ער איז געקראָכן איינגעבויגן אין דרייען ווי אַן אויסגעטריקנט וואַנדערנדיק געוויקס. דאָס פּנים קליין, און איינגעטריקנט און טויט־געל. אָבער דאָס געלקייט איז געווען באַהויכט מיט אַן אומהיימלעכער רויטקייט, ווי די רויטקייט פון עפּעס אַ בושה. פון די איינגעפאַלענע באַקן איז אים אַראָפּגעהאַנגען עפּעס ווי אַ באָרד, גיכער ווי אַ בינטל גרין פאַרטריקנט גראָז. וואָרעם אויך דאָס גרויקייט פון די האָר איז אָפּגעשאָסן געוואָרן דורך די לאַנגע יאָרן און עס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פאַר־בלאָזן גרין. נאָר דאָס שרעקלעכסטע ביי זעליקל פּשיטיקער זענען געווען זיינע אויגן. עס זענען געווען קליינע פאַרשליימטע און מיט אויסגע־טריקנטע בלוט־אָדערלעך פאַרצויגענע אויגן. זיי זענען געלעגן טיף אין זייערע לעכער ווי אין קברים און האָבן אויסגעקוקט מער גאָרנישט צו זען.

ווען זעליקל פשיטיקער האָט זיי אַמאָל אָפּערגעהויבן און עמעצן אָנגעקוקט האָט זיך אויסגעדוכט ווי דער טרויער פון אַלע פאַרגענגלעכקייטן נעמט אייך אַרום מיט זיין גרויליקן בליק. כּדי נישט צו דאַרפן אָנקומען צו מענטשן האָט זעליקל פשיטיקער געהאַנדלט מיט ציצית, און די בינטלעך ציצית אין זיינע קליינע טרוקענע אויסגעדאַרטע הענט האָבן אים צו־געגעבן פון „יענע־וועלטישער" פרומקייט און פון תכריכים. געוויינטלעך האָבן אַלע געקויפט ביי זעליקלען ציצית. אַפילו דער רבי אַליין האָט זיינע גרויסע און לאַנגע ציצית געקויפט ביי זעליקל פשיטיקער. אַזוי איז זע־ליקל געווען אַ שווייגער, וואָרעם אויך דאָס קול איז אים אַלט געוואָרן אינעם עטלעכע און ניינציק יאָריקן גוף און עס האָט פאַרלוירן אַלע זאַפטן. זעליקל האָט שטיל און שוואַך געפּישטשעט ווי אַ קראַנקער פויגל. נאָר עס פלעגט זיך טרעפן ווען זעליקל איז פּלוצעם צוגעגאַנגען צו אַ האָפערדיקן חסידישן יונגנמאַן, אַ יונגנמאַן נאָך דער חתונה, דאָס העמד און די אַטלאַסענע קאַפּאָטע האָבן נאָך ניי געבלאַנקט פון דעם אויס־שטייער און אויף דעם יונגן פּנים איז נאָך געלעגן דאָס גליק און דאָס נישט־אויסגעשלאָפנקייט פון דער חופּה־נאַכט. זעליקל איז צו אַזאַ מין יונגנמאַן צוגעגאַנגען מיטן בינטל ציצית אין די אויסגעקרימטע הענט, האָט אַ הויב געטון צו אים זיינע אַלטע רויט־פאַרשליימטע אויגן, האָט אַ קוק געטון אויף אים און אַ גרויליקער „יענע־וועלטישער" שמייכל האָט זיך אויסגעגאָסן אויף דער טויטער געלקייט פון זעליקלס זקנישן פּנימל. זעליקל האָט שטיל און איראָניש אַ זאָג געטון:

— איך בין אויך אַמאָל יונג געווען, יונגערמאַן; כ'האָב אויך אַמאָל געהאַט אַ נייע אַטלעסענע קאַפּאָטע, און איך האָב אויך אַמאָל געהאַט אַ ווייב און אַ חופּה־נאַכט...

זעליקל האָט נאָך לאַנג געקוקט אויפן יונגנמאַן.

נאָר אין זעליקלען האָט דוכט זיך אָנגעהויבן עפּעס ווי אויפצובליִען ווען ער האָט זיך אָנגעקגעזעצט ביים אויוון. אַן עולם חסידים האָט זיך נעבן אים אַנידערגעזעצט, און זעליקל האָט אָנגעהויבן צו דערציילן פון רבי ר' בונם.

דער רבי ר' בונם פון פּשיסכע האָט אין אַלעמענס אויערן געקלונגען ווי אַ מיטישע פיגור פון פּוילישן חסידות. וועגן אים האָט זעליקל גע־

רעדט ווי וועגן א לעבעדיקן מענטש וועמען זעליקלס אויגן האָבן בחוש געזען. פון זעליקלס מעשיות האָט געשמעקט מיט לעבעדיק־געוואָרענעם גרויען פּאַרצייטנס. וועגן אַלע גרויסע געשטאָרבענע רביים, ווי דער קאָצקער און דער אַלטער וואורקער, האָט זעליקל דערציילט ווי ער האָט זיי געזען אַלס פּשוטע חסידים אין פּשיסכע און ער האָט צוזאַמען מיט זיי געטרונקען בראָנפן און צוזאַמען „שלום גענומען" ביים פּשיסכער. זעליקל האָט זיך באַמיט נאָכצומאַכן דעם פּשיסכערס אופן רעדן און ער האָט דערביי גערעדט אַן אַלטן פּאַרצייטישן יידיש, וועלכן קיינער האָט שוין כּמעט היינט נישט פאַרשטאַנען. עס איז אַלצדינג געווען אַזוי פּרעמדלעך וואָס זעליקל האָט פּישטשענדיק דערציילט, אַז עס האָט זיך ממש אויסגעדוכט אַז די צייט האָט זיך איבערגעקערט די קאַפּאָטע און זי נעמט זיך אויף צוריק. חסידים האָבן געשאָקלט מיט די קעפּ און זעליקל האָט געשאָקלט מיט די בינטלעך ציצית אין זיינע אויסגעדרייטע הענט און פלוצעם אינמיטן דערציילן אַנטשלאָפן געוואָרן פון גרויס זקנה.

דער צווייטער „יושב" אין אַלעקסאַנדער איז געווען משה חיימל וואורקער.

אויפן קוק האָט משה חיימל אויסגעזען ווי אַ זקן וואָס האָט שוין פּאַרלוירן יעדן דעת. ער האָט נישט מער געוואוסט ווי צו נעמען ביי חסידים אַ „צענערל" (פינף קאָפּיקעס) און די אכילה. מיט דער עלטער איז אים געוואָקסן דער אַפּעטיט און אָנגענומען אַ חיהשע נישט־דערזעט־לעכקייט. משה חיימל איז מחמת זקנה אַראָפּגעוואַקסן, ער איז געוואָרן קלענער און קלענער, אָבער דערפאַר איז ער געוואַקסן אין דער דיק און ער האָט זיך אַרומגעדרייט צווישן עולם ווי אַ קיילעכדיק פּעסל. אַלצ־דינג אין אים איז דיקער געוואָרן און זיך אויפגעבלאָזן אין אַ צעלאָזענער פעטקייט, אחוץ דאָס זקנישע קעפּל וואָס איז אים, דוכט זיך, גאָר געוואָרן קלענער און איינגעשרומפּענער און איז אים געזעסן אויפן אויפגעבלאָזע־נעם קיילעכדיקן גוף ווי אַ מין פּראָפּן. דער פּראָפּן־קאָפּ איז געווען אָנ־געטון אין אַ גרויסן אָפּגעשאָסענעם פּאַרצייטישן חסידישן קאַשקעט. מע האָט דערציילט אַז אין וואורקע איז משה חיימל געווען אַ ווילדער הוליאַקע, אַ טענצער און האָט געמאַכט פרומע און פריילעכע חסידישע גראַמען, נאָר אין די צייטן פון די „גרויסע שלאָפקייטן" איז משה חיימל קראַנק

געוואָרן אויף דער כּאָליערע און דאָס האָט בּיי אים צוגענומען דעם דעת. אָבּער עס האָט זיך עפּעס נישט צוגעגלויבּט אַז משה חיימל איז אַמאָל אין וואורקע געוועזן אַ גראַמער. פון דעם אַלעם איז אויף אים נישט געבּליבּן קיין שפּור. אַז משה חיימל האָט נישט געגעסן, פלעגט ער אָפט אַנט־שלאָפן ווערן שטייענדיקערהייט. דאָס ווינציקע קעפּל האָט זיך אים דערבּיי פּאַרבּויגן אין אַ זייט און האָט זיך פּישטשענדיק צעשנאָרכט. משה חיימל פלעגט אַנטשלאָפן ווערן אין גרעסטן געשטופּעניש, און ס'האָט אים גאָרנישט געאַרט אַז ער ווערט געוואָרפן אַהין און צוריק. ער איז געשלאָפן. וואו משה חיימל האָט געוואוינט אין אַלעקסאַנדער האָט קיינער נישט געוואוסט, מחמת ער האָט נישט בּאַדאַרפט קיין שום מקום אויף צו שלאָפן. זיין אייגענער פּעסלדיקער גוף איז געווען אי אַן אכסניה, אי אַ געלעגער וואו משה חיימלס קעפּל האָט זיך געקאָנט אויסשלאָפן מיט דער גרעסטער מתיקות.

דער דריטער פון די „יושבים" האָט געהייסן ישראל יצחקל טאַר־טשינער.

אין היפּוך צו די אויבּנדערמאָנטע „יושבים" האָט די זקנה ישראל יצחקלען גאָרנישט אָפּגעשוואַכט. זי האָט געבּליט אויף זיינע בּעקעלעך מיט אַ האַרטנעקיקער יוגנטלעכקייט. און עס האָט אויסגעקוקט, אַז וואָס עלטער ער ווערט, לעבּט ער איבּער, ישראל יצחקל, אַ נייע און צווייטע יוגנט. ער האָט אַ האָפּערדיקער געטענצלט, געקראָכן איבּער טישן, גע־קנייפּט יינגלעך מיט אַ מאָדנעם פאַרגעניגן און דערבּיי אַרויסגעשטעקט דאָס עקל פון אַ רויט און געזונט צינגעלע, געטריבּן לידיקגייעריש בּחורים צו דער גמרא און ליבּ געהאַט מיט יונגעלייט צו שמועסן וועגן ווייבּערישע זאַכן. קיין גרויסער למדן איז ער נישט געווען, אָבּער פון די וואורקער צייטן איז אים פאַרבּליבּן אַ שוואַכקייט צום ביטערן טראָפּן. ער האָט בּיי זיך תמיד אַרומגעטראָגן אַ פלעשעלע מיט בּראָנפן, צו וועלכן ער האָט קיינעם זיך נישט געלאָזט צורירן. אין אַלעקסאַנדער האָט ער געוואוינט בּיי אַ בּעקער, געשלאָפן אויפן וואַרעמען פּיעקעליק און גאַנץ בּאַגינען, ווען עס איז נאָך געווען פינצטער, זיך מקדים געווען צו עסן די ערשטע און די וואַרעמע בּייגל. פון זקנה איז אים פאַרבּליבּן נאָר דאָס, וואָס בּיי דער מינדסטער קליינינקייט איז ער אַריינגעפאַלן אין אַ

ווילדן כעס. די בעקלעך זענען אים אין כעס נאך רויטער געווארן. עס האט אינעווייניק אין אים געקאכט ווי אין א קעסל, און טאמער איז אים א יינגל פונקט דאן געקומען אונטער דער האנט, האט ער אים אזא שארפן קנייפ געטון אז דאס יינגל האט אויפגעקוויטשעט פון ווייטיק. נאר א לעק צום פלעשל מיט משקה האט אים איינגעשטילט דעם כעס.

אויך פון ישראל יצחקלען האט מען דערציילט אז אמאל אין שטעטל טארטשין האבן אלע פרעמדע חסידים פאר אים געציטערט. ער האט גערודפט אלע רבנים און אלע שוחטים און האט געקערט וועלטן, נאר די הויפט־גלאנץ־מעשה פון ישראל יצחקלס שקאציש יוגנט האט ישראל יצחק אליין דערציילט. ער פלעגט דערביי באזונדערס א לעק טון פון דעם פלעשל מיטן ביטערן טראפן, האט זיך אויסגעביכיקעט מיט א שקאציש געלעכטערל, די קליינע אויגעלעך האבן זיך אים פונאנדערגעגלאנצט און ער האט דערציילט פון זיין האפערדדיקן צוזאמענשטויס מיטן סאמע קאצקער.

די מעשה איז געווען אזוי:

דער „יונגער וואורקער" פלעגט איין מאל אין יאר אויף א שבת פארן קיין קאצק. עס איז מיט אים מיטגעפארן א גרויסער עולם וואורקער חסידים. נישט געקוקט דערויף, וואס דער „יונגער רבי" איז געקומען קיין קאצק אלס גוטער־ייד, פונדעסטוועגן האט ער זיך דארט אויפגעפירט באגלייך מיט אלע קאצקער חסידים און פרייטיק־צונאכטס איז ער מיט אלע חסידים געשטאנען אין דער ריי „שלום צו נעמען" ביים קאצקער. בלויז ביי זיך אויף דער אכסניה האט ער זיך נוהג געווען ווי א „רבי" און „געפירט טיש" מיטן וואורקער עולם. די וואורקער חסידים וואס זענען מיטגעקומען מיטן „יונגן רבין" פלעגן אויך אריינגיין צום קאצקער אויף „שלום נעמען" און אויף „זיך געזעגענען". איין מאל איז ישראל יצחקל טארטשינער געווען צווישן דעם וואורקער עולם וואס איז מיטגעקומען מיטן „יונגן רבין". לויטן מנהג איז ער פארן אוועקפארן אריינגעגאנגען צום קאצקער זיך געזעגענען. פלוצעם האט דער קאצקער א הויב אויף געטון צו אים זיינע שארפע טיף־באברעמטע אויגן און אים — ישראל יצחקלען — א זעלטענער פאל — א פרעג געטון ווי ער

הייסט מיט דער מוטערס נאָמען, ד"ה ער האָט אים אויפגעפאָדערט זיך „מזכיר צו זיין" פאַר אים, פאַרן קאָצקער.

— איך „פּאָר" קיין וואורקע, האָט זיך ישראל יצחק דערדרייסט האָפערדיק צו ענטפערן דעם פאַרכצומען קאָצקער און אים שקאַציש געגעבן אָנצוהערן אז „מזכיר זיין" טוט ער זיך נאָר פאַרן וואורקער רבין.

— ביסט א שגץ, —האָט אים דער קאָצקער א צופרידענער געענטפערט. דער קאָצקער האָט טיילמאָל ליב געהאַט שאַרפע מענטשן וואָס ברעכן זיך נישט אונטער זיין אימה.

דעם דאָזיקן אינצידענט מיטן סאַמע קאָצקער האָט ישראל יצחקל געהאַלטן פאַרן העכסטן פּונקט פון זיין לעבן. און ער האָט עס נישט אויפגעהערט צו דערציילן, און דערביי האָבן זיך אים די פּולע בעקעלעך צעבליט אין פאַרשייטער יוגנטלעכער רויטקייט.

שבת און יום־טוב ביי די רבישע „טישן" זענען די דריי זקנים געזעסן צוזאַמען אין סאַמע עק פון טיש. זעליקל פשיטיקער איז געזעסן אין א פראָסטער קאַפאָטע, אין א מין כאַלאַטל אַזעלכן, און אין אַן אַלט־פאַרצייטיש שבת־מיצל. ער האָט אַלעמאָל אַפּערגעהויבן זיינע רויטע פאַרשלייַמטע אויגן און מיט זיינע אויסגעדרייטע הענטלעך קוים אָפּגעצופּט פון א שטיקל חלה. משה חיימל וואורקער האָט בין שיסל לשיסל פאַרבויגן דאָס קעפּעלע אין א זייט, און געשמאַק געשלאָפן אינמיטן דעם רבישן „טיש". בלויז ישראל יצחקל טאַרטשינער האָט געוויזן זיינע אַפּעטיטן. ער האָט געגעסן מיט פּולע באַקן און ווען קיינער האָט נישט געזען האָט ער פאַרבלאָנדזשעט מיט א לעפל אין די טעלער פון זיינע שכנים. דערביי האָט אינעווייניק אין אים געקאָכט דער אייביקער כעס, וועלכן ער האָט אַלעמאָל געלאָשן מיט א גלעזעלע בראָנפן.

קאַפּיטל ניין

שאַטענעס אין אַלעקסאַנדער. יונגעלייט ווילן זיך ראַטעווען. שמחת־תורה אין שטעטל. יידן הוליען אין די גאַסן. די טונקלקייטן פון די אָרון־קודש׳ס זענען באַלויכטן מיט וואַקסענע ליכט. ווייבער ביי די טירן פון דער שול. הקפות. די ספרי־תורות טאַנצן מיט יידן. אויף טיש און אויף בענק אין רבישן בית־המדרש. דער רבי טאַנצט. די רבישע „מיליטער־קאָמיסיע". „ניע גאָדיען."

אויף ימים־נוראים זענען זיך צונויפגעפאָרן קיין אַלעקסאַנדער אַלע יונגעלייט, אַלעקסאַנדרער חסידים, וואָס האָבן זיך „געפּייניקט" צום פּריזיוו. זיי זענען געקומען פון אַלע עקן פּוילן און פון אַלערליי שטעט און שטעטלעך. זיי זענען געקומען שוין אויסגעפּייניקטע, בלאַסע און שאַטנהאַפּטיקע. ביי טייל פון זיי איז ממש געלעגן דער טויט אויף די ליפּן. זיי האָבן קיין אַלעקסאַנדער מיטגעבראַכט אַלע פלעשלעך און טעפּלעך מיט ביטערע קרייטעכצער און דאָ ממשיך געווען דאָס „פּייניקן". דער פּריזיוו אין פּוילן האָט זיך ערשט אָנגעהויבן נאָך סוכות־צייט, און די שווערד פון די גוים האָט זיך וואָס אַמאָל נידעריקער אַראָפּגעלאָזט איבער די קעפּ פון יידישע זין.

אין אַלעקסאַנדער האָבן זיי געוואָלט אויספּועלן ביים רבין מיט „הזכרות" דאָס, וואָס דער זינדיקער גוף האָט שוין מער נישט געהאַט קיין כוח צו באַווייזן. הגם צווישן די „געפּייניקטע" זענען געווען יונגעלייט וואָס האָבן, דוכט זיך, געקאָנט זיכער זיין אַז זיי טויגן נישט פאַר קיין זעלנער. אַנדערע האָבן מער נישט געקאָנט שטיין אויף די פיס, קוים געכאַפּט אָטעם און געפּאָכעט מיט דער נשמה. מע האָט זיך געוואַלגערט אין די אכסניהס. פינפערווייז איז מען געשלאָפן אין די בעטן פון נטען און בונם טיי־מאַכער. אַנדערע האָבן זיך געוואַלגערט אין רבישן בית־המדרש און וויפל די אויסגעלאָשענע אויגן האָבן נאָך געסטאַיעט איז מען צוזאַמען וואַך געווען אין די תשרידיקע נעכט. אַלע האָבן אויף

זיי געקוקט מיט אָפּשיי: נעבעך, טייערע חסידישע יונגעלייט וואָס קאָנען — קיין בייז מויל זאָל עס נישט אויסרעדן — ארייִנפּאַלן אין גוישע הענט און צום קעסל מיט טרפות. וויפל בני־תורה, לומדים און שאַרפע חסידים געפינען זיך צווישן די צוקינפטיקע זעלנער! ווי איז מיר. זייערע טעפּלעך מיט קרייטעכצער האָבן זיך מיוחסדיקע געקאָכט אויף די קיכן צווישן די גרויסע טשייניקעס מיט טיי און פאַרשפּרייט אויף די חסידישע אכסניהס דעם וויסטן ריח פון חלשות. נאָר יידן האָבן עס פאַרנומען באהבה. אויך די מוידן פון נטען און בונמס אַלטע בוגרת האָבן די טעפּלעך נישט אָנגערירט. יונגעלייט ווילן זיך ראַטעווען! אַלע האָבן זיך צו זיי באַצויגן מיט פּיעטעט, אָפּגעטרעטן פּלאַץ אויף א באַנק אינמיטן דעם גרויסן שטופּעניש פון ימים־נוראימדיקן דאַווענען. אפילו די טירן צום רבין זענען כּמעט ווי אָפן געווען פאַר די דאָזיקע יונגע־לייט. די חוצפּהדיקסטע משמשים האָבן פאַר זיי נישט פאַרהאַקט די טירן און געוואָרן שטיל בעת זיי האָבן אָנגעקוקט די האַלב־טויטע „פּרי־זיוונִיקעס". מע האָט טאַקע נישט געזשאַלעוועט קיין „הזכרות". די יונגעלייט האָבן אַרומגערינגלט דעם רבין, מיט צעשראָקענע אויגן אים אַרייַנגעפּליסטערט אין די אויערן זייערע נעמען און די נעמען פון זייערע מאַמעס. דער רבי האָט אויפגעהויבן זיינע קלוגע און שאַרפע אויגן און זיי אָנגעקוקט, און נעבעך שווער און ביטער אָפּגעזיפצט.

דעם רבינס זיפצן האָבן די יונגעלייט נאָך מער דערשראָקן, וואָרעם זיי האָבן געזען בחוש אז מע דאַרף רחמים, און דער רבי האָט נישט קיין לייכטע אַרבעט אין די הימלען ווען סע קומט פּריזיוו־צייט.

דער קולמינאַציע־פּונקט מיט די פּריזיוונִיקעס איז געווען שמחת־תורה. די טעג פון „פּריזיוו" האָבן זיך דערנעענטערט און דערנעענטערט. באַלד וועט זיך אָנהויבן די גרויסע „שחיטה" אויף יידישע קינדער.

דערווייל האָט זיך געטון אויף טיש און אויף בענק אין שטעטל אַלעקסאַנדער. אין אַלע חסידים־שטיבלעך און אין דער שול האָט זיך געטון א געטאַנצעריי מיט די ספרי־תורות ביי הקפות. אויך אַלטע ספרי־תורות — ספרי־תורות אין וועלכע מען האָט שוין מער נישט „געלייענט", נייערט זיי זענען ווי שווייגנדיקע חשובע זקנים אין צעריסענע מענטעלעך א גאַנץ יאָר געשטאַנען אין די טונקלקייטן פון אָרון־קודש — האָבן יידן

ארויסגענומען און ארומגעטראָגן אין די באַלויכטענע ליכטיקייטן פון דער שול. יידן האָבן געטאַנצט מיט ספרי־תורות ארום דעם באַלעמער. עס האָט אויסגעקוקט גלייך ווי די הייליקייטן — אין דעם עניוותדיקן און פרומען עשרות פון זייערע מענטשלעך — ווערן לעבעדיק אין יידישע הענט, און פרייען זיך מיט, און טאַנצן מיט מיט יידן אינעם פריילעכן שמחת־תורה. די אָרון־קודשם אין די „שטיבלעך" און אין דער שול זענען געשטאַנען אויפגעפּראַלטע ווי די שכינה וואָלט א היימישע פון דאָרט ארויסגעקוקט. אינעווייניק אין די אָרון־קודשם האָבן גאָלדיק געברענט וואַקסענע ליכט און מיט א פרומער זיסקייט באַלויכטן די הייליקע טונקלקייטן, פון וואַנען עס האָט ארויסגעשלאָגן דער ריח פון אַלטע פאַרמעטן. א שמחה האָט זיך אראָפּגעלאָזט אויף יידן ווען זיי האָבן געטאַנצט מיט דער תורה. יינגלעך האָבן מיטגעטאַנצט מיט שמחת־תורה־פענדלעך אויף וועלכע עס זענען אויפגעמאָלט געווען משה און אהרן. אין די ענגשאַפטן פון די שול־טירן זענען געשטאַנען ווייבער צו זען ווי די הייליקייטן טאַנצן מיט מיט יידן. אַלע האָבן זיך געשטופּט צו קושן די ספרי־תורות און איינצואָטעמען אין זיך זייערע אַלטע לומדישע ריחות.

אויך אין רבינס בית־המדרש אין אַלעקסאַנדער האָבן חסידים געטאַנצט מיט הקפות און אויף טיש און אויף בענק. יעקל פּראַגער האָט געזאָגט „אתה הראית" און אַלע האָבן געפילט האָניק אין זייערע הערצער פון גרוים מתיקות. די רבישע ספרי־תורות זענען געווען גרויסע און בייכיקע און אויסגעפּוצט אין סאַמעט און אין זילבער ווי חשובע רביצינס. ווען מען האָט מיט זיי געטאַנצט האָבן זיי געקלונגען מיט די זילבערנע גלעקלעך אין זייערע „כתרים" ווי זיי וואָלטן געוואָלט מיטזינגען בעתן טאַנצן באַגלייך מיט די צעהוליעטע חסידים. ווען דער רבי האָט גענומען זיין הקפה און ער האָט זיין קאָפּ צוגעשטעקט צו דער ספר־תורה און זי געקושט, האָבן זיך רעדלעך חסידים ארומגענומען ארום דעם רבין און פאַרגאַנגען אין אַלטע וואָרקער חסידישע טענץ. יעקל פּראַגער האָט מיטגעטאַנצט און געזונגען, און זיין קול האָט זיך איבער אַלעמענס קעפּ געגאָסן ווי ריינער גינגאָלד. אויך די פּריזיוניקעס, הגם זיי זענען שוין קוים געווען בכּוח צו שטיין אויף די פיס, האָבן זיך אויך דערשראָקענע און אויסגעבלייכטע ארומגענומען פאַר די הענט און זיך געשלעפּט

אין אַ ראָד בעת דער רבי האָט געטאַנצט מיט דער הקפה. צוזאַמען מיט די פּריזיוואָניקעס האָבן מיטגעטאַנצט די דריי זקנים, זעליקל פּשיטיקער, משה חיימל וואָרקער און ישראל יצחקל טאַרטשינער.

שמחת־תורה נאָך מיטאָג האָבן אינמיטן אַלעקסאַנדרער געסלעך געטאַנצט יידן. חברה־קדישא־לייט זענען שיכּורע געלעגן אין די סוכּות־דיקע בלאָטעס. אַלעקסאַנדרער גוים האָבן מיט פרעמדלעכן דרך־ארץ צוגעקוקט ווי יידן האָבן זיך אַמאָל באַפּוסעט און טאַנצן אין די גאַסן. אויך דער קהלישער באָק האָט זיך אַ יום־טובדיקער געדרייט אין די גאַסן און געקייט „שמות".

ווען די גרויסע שמחת־תורהדיקע פרייד האָט דערגרייכט אירע העכ־סטע מדרגות, האָט מען נישט פאַרגעסן יענע יידישע יונגעליט איבער וועמענס העלדזער עס הענגט די ביטערע שווערד פון די גוים, נעמלעך, די פּריזיוואָניקעס וואָס זענען געקומען פון אַלע עקן פּוילן אויסבעטן הילף ביים אַלעקסאַנדרער רבין. אויבנאָן ביים טיש אין דעם רבינס בית־המדרש איז געזעסן דער רבי אין שוואַרצן שבתדיקן שטריימל און אין דער זיידענער קאַפּאָטע מיט סאַמעטענע סטראָקעס. אין דער זייט ביי אים האָט מען אוועקגעזעצט די דריי זקנים, זעליקל פּשיטיקער, משה חיימל וואָרקער און ישראל יצחקל טאַרטשינער. עס האָט געהייסן די מיקלאָמפּערשטע פּריזיוו־קאָמיסיע, וואָס וועט אַרויסגעבן איבער די חסי־דישע פּריזיוואָניקעס דעם לעצטן פּסק. די אויסגעפּייניקטע און אויסגע־בלייכטע יונגעליט האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ לאַנגער שורה און אָנגעהויבן אַדורכצוגיין פאַר דער קאָמיסיע פונעם רבין מיט די זקנים. דער עולם חסידים האָט זיך געשטופּט צו קוקן און ס'האָט געהערשט אַן אומהיימלעך שווייגעניש, ווייל אַלע האָבן געוואוסט, אַז אויבן אין הימל וועט מען זיך דורכאוים רעכענען נאָר מיט דער דאָזיקער רבישער קאָמיסיע אין שמחת־תורה. אויך אויף די פּריזיוואָניקעס האָט די הויט געציטערט פון אימה, מחמת אַלע האָבן געוואוסט אַז דאָס איז דער לעצטער און ענדגילטיקער פּסק. דער רבי האָט אויפגעהויבן זיין קאָפּ און אַ קוק געטון אויף די יונגע חסידים וואָס שטייען פאַר דער שחיטה. טרערן האָבן זיך אים געגאָסן פון די אויגן. דער אַלעקסאַנדערער רבי איז בכלל געווען אַ גרויסער בעל־בכי. די פאַרביימאַרשירנדיקע יונגעליט האָבן זיך באַ־

מיט אויפצוכאפן דעם רבינס בליקן כדי צו וויסן ווי עס האלט מיט זיי. צעשראקענע, האט איטלעכער באזונדער צוגעפליסטערט צום וויינענדיקן רבין זיין נאמען און דעם נאמען פון זיין מאמען. זעליקל פשיטיקער האט אויפגעהויבן זיינע אלטע רויט־פארשליימטע אויגן. ער האט זיך דערמאנט אין די קאנטאניסטן. משה חיימל וואורקער איז געשמאק געשלאפן. אין ישראל יצחקל טארטשינער האט געקאכט דער כעס ווי א קעסל. די בעקלעך האבן אים געבליט מיט א פארשייטער יוגנטלעכקייט. צו איטלעכן יונגנמאן באזונדער פון די פריזיוועניקעס האט ער א געשריי געטון מיט זיין חוצפהדיק שארף קולעכל. ער האט א געשריי־געטון אויף רוסיש: „ניע גאדריען".

קאַפּיטל צען

משה גזשיוואַטש און די קראַנקע ריווטשע. עראָס. חיים טוביה. נדרים מיט ר"ן. שאַרפקייט. חיים טוביהס חדר. די רביצין רבקהלע. ווי אַזוי די פּעטש פליען אַרוים פון חיים טוביהס הענטעלעך. צונעמעניש.

איך בין געוואָרן עטלעכע יאָר עלטער און מיר האָבן זיך שוין געהאָט צו ביסלעך איינגעבירגערט אין לאָדזש. אחוץ דלוטאָוו און לאַגעווניקי האָט דער זיידע ברוך אויך אָנגעהויבן צו קויפן אַנדערע וועלדער אַרום לאָדזש. עטלעכע פון זיידנס משפחה אין אָפּמולסק האָבן זיך אויך אָנגעהויבן אַריבערצוציִען קיין לאָדזש. מע האָט אָנגעהויבן צו דערציילן אין אָפּמולסק פון די גליקן, וואָס וואַלגערן זיך אין די לאָדזשער גאַסן און ווי אַזוי יידן ווערן דאָרט איבער נאַכט נתעשר. עס האָט געלאָקט. צו אונדז אין די „הויזן" אַריין האָט זיך אַריינגעצויגן דעם פעטער אברהמקעס עלטסטער זון משה גזשיוואַטש. ער איז געקומען מיט דריי מיידלעך, מיט אַ זון און מיט אַ קראַנק ווייב, וואָס האָט געהאַלטן ביים שטאַרבן און איז כסדר געלעגן צו בעט. משה גזשיוואַטש האָט זיך אין די „הויזן" פאַרלייגט אַ „בשם געוועלבל" און אַלע פרייטיק צו נאַכטס פלעגט ער צו אונדז אַרויפקומען נאָכן שבתדיקן עסן. אַז מ'האָט אים געפרעגט וואָס ריווטשע (זיין ווייב) מאַכט, האָט ער אַ מאַך געטון מיט דער האַנט און דערביי נישט אויפגעהערט צו עסן פון דעם כּיבוד. ער האָט עס געטון מעכאַניש במשך לאַנגע יאָרן: געגעסן, געשטאַנען אין בשם־געוועלבל און אַ מאַך געטון מיט די הענט ווען מען האָט אים געפרעגט אויף ריווטשען. ריווטשע איז יאָרן־לאַנג געלעגן אַ טויט־קראַנקע אין בעט, געוועזן אויסגעבלייכט ווי אַן איינגעטריקנטער אתרוג, גענומען פלעשלעך מעדיצין — אָבער עס האָט זיך איר נישט געוואָלט שטאַרבן, און אַלע האָבן זיך שוין געהאַט צוגעוואוינט צו דעם צושטאַנד פון דער

דאַזיקער יידענע, אַ יידענע אין בעט ערב־שטאַרבן. משה גזשיוואַטש האָט שוין געהאַט אין מויל אַלע טעמים פון אַן אַלמן, און ער האָט האַ־פּערדיק געטראַכט פון אויפסניי חתונה האָבן, נאָר מיט אַ געזונטער יידענע וואָס זאָל אים זיין אַ ווייב צום געקריוודעטן יצר־הרע, ער זאָל איר קאָ־נען אַ קנייפּ טון אויפן אַסמולסקער אופן, און זי זאָל אים נישט ליגן אַ קראַנקע אין פינצטערן בעט. אויף די דריי מיידלעך האָבן אַלע גע־קוקט ווי אויף קיילעכדיקע יתומות — ריוועטשעס קינדער נעבעך. און אַזוי האָט זיך שוין געהאַט אוועקגעשטעלט דער סדר פון דער וועלט.

די יינגסטע טאָכטער פון משה גזשיוואַטש, אסתר, איז געווען אין מיינע יאָרן. זי איז געווען אַ לוסטיק שוואַרץ־חנוודיק מיידל מיט גרויסע לאַכעדיקע אויגן. זי פלעגט אָפט אַרויפקומען צו אונז, פאַרגעסן אַז זי איז אַ יתומה נאָך דער קראַנקער ריוועטשע, און מיר פלעגן זיך צו־זאַמען שפּילן. עפּעס האָבן אַלע פאַרגעסן אַז סך־הכל איז אסתר אַ מיידל. זי האָט אין זיך געהאַט די פאַרשייטע שקאָציִשקייט פון אַ יינגל. אָבער זיך שפּילנדיק מיט איר האָב איך דאָס ערשטע מאָל דער־פילט די זיס־געהיימענישפולע יונגטלעכקייט פון פרויען־לייב — אַ וואַרעמקייט, וואָס וועקט אַזוי פיל באַגער און דערוואַרטונג. איך קאָן מיך נישט דערמאָנען צי איך האָב אַמאָל אסתרן אַ קוש געטון. סך־הכל בין איך געווען אַ חסידיש בחורל, — דערצו אַ בן־יחידל — וואָס האָט זיך געשראָקן פאַר דער זיסער אומבאַקאַנטקייט פון דעם צווייטן געשלעכט. איך האָב בלויז געזען אין דלוטאָוו ווי שקצים בראָיען אַרום מיט שיקסעס. און דאָס זענען פאַר מיר געווען סצענעס, באַוועגונגען און גלוסטיקייטן, עפּעס ווי אַן אַנדערע ספערע, וועלכע איז אָפּגעטיילט פון מיר מיט געוואַלדיקע מרחקים. מיין שפּילן זיך מיט אסתרן האָט אָבער געהאַט אין זיך פון יענעם זיסן אומהיימלעכן טעם, וואָס האָט מיך דערמאָנט אָן די שקצים מיט די שיקסעס אין דאָרף.

אין קעגנזאַץ צו יענע רוישיקע מינוטן, וועלכע איך האָב געפּילט אין דער נאָענטקייט פון דער לעבעדיקער שוואַרץ־חנעוודיקער אסתר, בין איך איצטער געגאַנגען אין „חדר" אַריין צו אַ שאַרפן גמרא־מלמד מיטן נאָמען חיים־טוביה. חיים־טוביה איז געווען אַן אַלטער קאָצקער חסיד, אַ קליין אויסגעדאַרט און שאַרף יידל מיט אַ גראָ שפּיציק בערדל און מיט

קליינע גרינע אויגעלעך פון א בייזער קאץ. ער האט געהאט א גע־פעפערט קולעכל, וואס האט שנײדיק געגרילצט אין די אויערן, און גע־רעדט האט ער יידיש מיט א פארצייטישן זשעליכאווער דיאלעקט. חיים־טוביה איז געווען זינט זיין יוגנט־אן אן אלמן, האט זיך אויסגעוואלגערט איבער אלערליי שטעט און שטעטלעך, געשלאפן ביי יענעם אויפן פיע־קעליק, אסקעטיש זיך געפייניקט מיטן יצר הרע — וואָרעם אומעטום האט ער געוואוינט ביי פרעמדע באלעבאטעס — און אומעטום גע־קנעלט מיט יינגלעך „נדרים מיטן ר״ן״. כ׳וויס נישט צי חיים־טוביה איז געווען א גרויסער למדן, אבער ער האט געהאט זיין ספּעציאַליטעט: „נדרים מיטן ר״ן״, און עטלעכע פארפלפולטע זייער קונציק געבויטע פשטלעך — דוכט זיך גראד וועגן ווייבערישע ענינים. מיט די דאזיקע ספּעציאַליטעטן איז ער געגאנגען אײַננעמען פוילן. נאכדעם ווי ער האט זיך „אויסגעקנעלט״ אין אלערליי שטעטלעך האט ער זיך באוויזן אין לאדזש. ער האט זיך אײַנגעדונגען ביי א דרדקי־מלמד וואס האט גע־האט א חדר אין די „הויזן״ און האט זיך אנגעהויבן צוזאמענצושטעלן א „קאפעליע״ פון גמרא־יינגלעך.

די וואונדער וואס חיים־טוביה באוויזט אין „נדרים מיטן ר״ן״ און די קונציקע פשטלעך זיינע, וואס ער איז א מייסטער זיי אריינצור־קנעטן אין יינגלשע מײלעכלעך, האט זיך באלד פארשפרייט צווישן לומדים אין לאדזש. חיים־טוביה איז אויף דער עלטער געווארן אן אלעקסאנדערער חסיד און איידער וואס ווען האט ער זיך דערוויל גע־וואלגערט אין „גרויסן״ אלעקסאנדערער שטיבל, געשלאפן דארט אויף א הארטער באנק הינטערן אויוון, האט באלד באגינען גענומען א טרונק בראנפן, דערציילט מעשיות פון קאצק, און בייטאג זיך אוועקגעזעצט צווישן די שארפע יינגלעך וואס האבן געלערנט אין „גרויסן״ שטיבל, זיי געפרואווט אויף שווערע שטיקלעך „ר״ן״, און זיי אויסגעלערנט זיינע פשטלעך. די קעפלעך פון די שארפע יינגלעך האבן אזש געפלאמט פון דעם שפּיציקן געפלעכט פון די פשטלעך. חיים־טוביהס גרינע קאצן־אויגן האבן געגלאנצט פון גרויס לײַדנשאפט, ער האט מיט זיינע דאַ־רע פינגערלעך געקנײַפט די יינגלעך אין די בעקלעך. די יינגלעך האבן אויפגעקוויטשעט פון ווייטיק און פון שכלדיקייט און חיים־טוביה האט

געכיכיקעט אויף זיין פעפערדיקן קולעכל. די בעקלעך האָבן אים גע־פלאַמט, און ער האָט געקנייפּט און אפילו טיילמאָל געטיילט הילכיקע פּעטש. הקיצור חיים־טוביהס שם אַלס שאַרפער גמרא־מלמד האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט איבער לאָדזש און ער האָט לייכט באַקומען תלמידים, — וואָרעם אַלע האָבן געזען בחוש אַז ביי חיים־טוביהן, קענען „גוטע״ ייִנגלעך האָבן דעם אמתן תכלית.

ער האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ געקנעלעריי פון פינף תלמידים צווישן וועלכע איך בין געווען איינער.

ביי דעם נעמלעכן דרדקי־מלמד אין די „הויזן״ האָט חיים־טוביה אָפּגעדונגען אַ לעצט פינצטער שטיבל נעבן דער קיך און נעבן אַן אונ־טערשטן טרעפּן־הויז. דאָרט האָט געזאָלט זיין דאָס גמרא־חדר. אַלצ־דינג איז דאָרט געווען נאַקעט און אָפּגעלאָזן. עס איז געשטאַנען בלויז אַ לאַנגער הילצערנער טיש, אויפן טיש אַ קליין נאַפט־לעמפּל און צע־ריסענע און פאַרפעצטע גמרות „נדרים״, וועלכע חיים־טוביה האָט מיט־געשלעפּט מיט זיך איבער גאַנץ פּוילן. פון הינטער די ווענט האָט מען כסדר געהערט דאָס טומלען זיך פון די קליינע קינדער אינעם דער־נעבנדיקן דרדקי־חדר, דעם זינג־זאַנג פון די באַהעלפערס וואָס האָבן געלערנט אלף־בית, דאָס חומש לערנען פון רבין ישראל אברהם וואָס איז תמיד אַרומגעגאַנגען איבערן חדר אין אַ קאַפּאָטע און אין די בלויזע שפּאַנצער און הויזן און געהאַלטן אַ קאַנטשיק אין דער האַנט, — און די געשרייען פון דער רביצין רבקהלע, אַ קליינע דאַרע ייִדענע מיט אַן אויסגעקראָכן געל שייטל. זי האָט תמיד געפּילדערט און תמיד געוויינט איבער אירע ביטערע פינצטערע יאָרן און אויף איר גורל צו זיין אַ מלמדקע און צו שטיין אַ גאַנצן טאָג ביים פּריפּעטשיק. סך־הכל איז זי — אַזוי האָט די רביצין רבקהלע לאַמענטירט — יונגערהייט גאָר גע־ווען אַ נגידיש טעכטערל, געגעסן פּוטער־קוכן מיט קאַווע, געוואוינט אין סאַליעס און נישט געטון די האַנט אין קאַלטן וואַסער, רק קאָמאַנדעוועט מיט דינסטן. לאָז זי נאָר געווינען אויף דער לאָטעריע — און געווי־נען וועט זי זיכער — דאַן שלאָגט זי כּפּרה מיטן חדר און מיט די באַהעל־פערס, ציט זיך ווידער אַריין אין סאַליעס, און דינסטן וועלן איר אַלע אינדערפרי צוטראָגן אין בעט אַריין קאַווע מיט קוכן.

באלד די ערשטע טעג נאָך סוכּות ווי מיר זענען צוריקגעקומען פון א זומער אין דלוטאָוו, איז חיים־טוביה אַליין אַרויפגעקומען צו אונז. מיט זיין קליין דאַר הענטעלע מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט און אַרויפ־געפירט אין חדר אַריין. דאָס דרדקי־חדר פון ישראל אברהמען איז שוין געווען געפּאַקט מיט קינדערלעך און מיר זענען אַריינגעגאַנגען צו חיים־טוביהן אין דער טונקעלער שטוב. דאָרט זענען שוין געווען די איבעריקע פיר גמרא־יינגלעך, מיינע צוקונפטיקע חברים. צוויי האָב איך געקאָנט. זיי האָבן געוואוינט אין די „הויזן". די איבעריקע זע־נען פאַר מיר געווען פרעמדע פּנימער. חיים־טוביהס פּנים האָט זיך אָנ־גענומען מיט א שאַרפער לומדישער בייזקייט, ער האָט אונדז געהייסן זיך זעצן צום טיש, אויפגעמישט די צעריסענע גמרות „נדרים" און מיט זיין פעפערדיק קולעכל אָנגעהויבן אין זינג־זאַנג פון די שבועות, חרמים און נדרים וואָס יידן טוען.

ער האָט עס אונדז אויספּאַרטייטשט אויף א פּאַרצייטישן זשעלע־כּאָוועך יידיש און דערביי האָט זיך זיין פּנים צעלויכטן מיט א מאָדנעם אַסקעטישן תּענוג. ווייל מיר זענען נאָך אַלע געווען גאָר יונגע יינג־לעך און די דאָזיקע פרעמדע ווערטער און באַגריפן, וואָס חיים טוביה האָט אַזוי זיס אַרויסגעזונגען מיט זיין שאַרף און געפעפערט קולעכל, האָבן זיך אונדז נישט באַלד אַזוי לייכט געלייגט אויף דער צונג, האָט עס נישט לאַנג געדויערט אַז איינער פון אונדז וואָס איז געזעסן נישט ווייט פון חיים־טוביהן — א הויך אויסגעצויגן יינגל, מיט צעשראָקענע אויגן און א פּלאַטשיקע נאָז — האָט געכאַפּט דעם ערשטן פּאַטש. א שאַרפן הילכיקן פּאַטש וואָס איז פלינק אַרויסגעפלויגן פון חיים־טוביהס דאַר הענטעלע און האָט ביים יינגל אויף די באַקן איבערגעלאָזט די צייכנס פון חיים־טוביהס פינגער. דערביי האָט חיים־טוביה א קרייץ געטון די ציינער מיט א מאָדנעם פאַרגעניגן און אויפן געפּאַטשטן יינגל א געשריי געטון „הינטישע צורה!" חיים־טוביה האָט פונדאָסניי אָנ־געהויבן דעם זינג־זאַנג פון „נדרים" ווי עס וואָלט גאָרנישט געהאַט גע־שען. אָבער איבער אונדז זענען שוין געהאַנגען די פּעטש, וואָס קאָנען פּלוצעם אומגעריכטערהייט אַרויספליען פון חיים־טוביהס הענטעלעך און אויסקנאַלן אויף אונדזערע באַקן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז

דער דאָזיקער ייד האָט אַ שאַרף אויג פאַר קערפּערלעכער פיזיאָנאָמיע און ער האָט באַלד ביים ערשטן „שיעור" אויפגעהערט צו רופן זיינע תּלמידים ביי זייערע ריכטיקע נעמען, נאָר זיי צוגעקלעפּט צונעמענישן. די דאָזיקע צונעמענישן זענען געקומען צוזאַמען מיט די פּעטש וואָס האָבן תּמיד אומגעריכטערהייט אויפגעפּלאַמט אויף עמעצנס אַ באַק. אַריינקוקנדיק אין דער גמרא „נדרים" זענען מיר תּמיד גרייט געווען צו חיים טוביהס הילכיקע פּעטש.

איך וועל דאָ אומישנע אויסרעכענען די נעמען און צונעמענישן פון מיר און מיינע פיר חברים וואָס האָבן געלערנט ביי חיים־טוביהן די מסכתא „נדרים" און פאַרשיידענע פּשטלעך.

א) הענעך קאָזשעץ („די הינטישע צורה"), דאָס אָפּגעשראָקענע יינגל מיט דער פּלאַטשיקער נאָז. ער האָט געוואוינט אויף דער פּיעטרי־קאָווער גאַס אין אונדזער הויז „הויזן". ער איז געווען דער יינגסטער פון אַ גאַנצער רייע ברידער, אַלע הויכע און שרייענדיקע און כּמעט אַלע מיט פּלאַטשיקע נעזער. ביי זיי אין הויז האָט מען זיך אָפט געפּאַטשט. פּעטש זענען פאַר הענעכן געווען זייער אַ וואָכעדיקע זאַך. זיינע על־טערן האָבן געהאַנדלט מיט קוילן, און זענען תּמיד אַרומגעגאַנגען איינ־געריסטע.

ב) אברהם מענדל („דער אָרעמער בעל־עבירה"). אַ יינגל אַ יתום מיט רויטע בעקלעך און וואַסערדיקע הונגעריקע אויגן. ער האָט געשטאַמט פון גערער חסידים און איז זייער שלעכט באַהאַנדלט גע־וואָרן פון זיין שטיף־טאַטע. אברהם מענדל האָט דער ערשטער פון אונדז אַלעמען אויפגעכאַפּט חיים־טוביהס פּשטלעך, און געשפּרונגען חיים־טוביהן אין די אויגן אַריין פון דער גרויסער שאַרפער שכלדיקייט פון די פּשטלעך. דאָס האָט אים אַבסאָלוט נישט אויסגעהיט פון כאַפּן די אומגעריכטע פּעטש פון חיים־טוביהס הענטעלעך. אברהם מענדלס רויטע בעקלעך זענען נאָך רויטער געוואָרן פון חיים־טוביהס פּעטש און דער יתום האָט זיך אינמיטן די פּשטלעך צעוויינט. דאָס האָט נאָך מער געצייצט חיים־טוביהס אַסקעטישער בייזקייט. ער האָט געקריצט מיט די ציינער, דאָס גראָע בערדל האָט אים געציטערט פון בייזן תּענוג, און ער האָט גערופן אברהם מענדלען „אָרעמער בעל־עבירה", וואָרעם

אברהם מענדל האָט ליב געהאַט נאַשערייען און חיים־טוביהס גרינע אויגעלעך האָבן עס גלייך באַמערקט.

ג) בעריש טוימאַן („דער רב"). זיין טאַטע איז געווען דער באַרימטער מאיר טוימאַן, וועלכן איך האָב באַשריבן אין אַ פריערדיקן קאַפּיטל און איז געווען דער פּחד פון אַלע יידן פון פּסחדיקן בראָנפן. בעריש האָט נישט געהאַט אין זיך דאָס מינדסטע פון זיין הויכן ברייטביניקן און טונקל־באַוואַקסענעם טאַטן. בעריש איז גראָד געווען אַ קליין דיקלעך ייִנגל, אַ קרענקלעכער און אַ בלאַסער, אַ קאַפּעטשקע אַ געשטופּלטער, מיט אַ גרויסן קיילעכדיקן קאָפּ, און דערצו זייער אַ פלעגמאַטישער. קוים וואָס ער האָט זיך גערירט. יעדע זאַך איז ביי אים אַרויסגעקומען אומגעלומפּערט און שלימזלדיק. תמיד איז ער געווען דער לעצטער. ביים שפּילן מיט אַנדערע ייִנגלעך האָט ער תמיד פאַרשפּילט. ביי „בלינדע קו" האָט מען אים געכאַפּט דעם ערשטן, און ווען מ'האָט אים פאַרבונדן די אויגן מיט אַ טיכל און געהייסן זיין די „בלינדע קו", האָבן זיך אַלע געקאַנט רואיק אוועקזעצן, וואָרעם בעריש האָט זיך אַ שלאָבריקער אַרומגעדרייט איבער דער שטוב, מכּלומרשט געטאַפּט מיט די הענט אין דער לופטן, אָבער געכאַפּט האָט ער קיינמאָל קיינעם נישט. פאַרשטייט זיך אַז סיי דער „נדרים מיטן ר"ן", סיי די פּיפּיקע חיים־טוביהשע פשטלעך האָבן זיך צו בערישן געקלעפּט ווי אַן אַרבעס צו דער וואַנט. ער האָט נעבעך אומבאַהאָלפן געפינטלט מיט די אויגן, גאָרנישט באַוויזן נאָכצוזאָגן די שווערע גמרישע טערמינען און וויפיל פּעטש ס'זענען אויף אים אַרויסגעפלויגן פון חיים־טוביהס הענטעלעך, זענען בערישעס באַקן געבליבן בלאַס און שלאָבריק, ווי עס וואָלט זיי גאָרנישט געאַרט. אים איינעם האָט חיים־טוביה געפּאַטשט אָן סאַדיסטישן תענוג. חיים־טוביה האָט נישט ליב געהאַט אַז די ייִנגלשע בעקלעך בלייבן שטום אויף זיינע פּעטש. ביי חיים־טוביהן איז עס געווען אַרויסגעוואָרפענע אַרבעט, און מיט דער צייט האָט ער בערישן גאָר אויפגעהערט צו פּאַטשן. ס'זענען געווען בילכערע. דערפאַר האָט ער בערישן מיט גרויס ביטול גערופן „דער רב" — דערביי האָט ער דאָס וואָרט „רב" לאַנג געצויגן, כּדי אָט־אָ דאָס טעמפּע ייִנגל זאָל ענדלעך

דערפילן דעם גרויסן ביטול פון חיים־טוביהס צונעמעניש. נאָר כ׳בין מסופק צי דער „רב" האָט דאָ יאָ פאַרשטאַנען חיים־טוביהס מיין.

ד) עליש (תלמיד ט...). זיין טאַטע האָט געהייסן שבתי העבט, אַ הויכער ייד מיט אַ קיילעכיק שוואַרץ בערדל און מיט אַ גביריש בייכל. שבתי העבט איז געווען דער באַרימטסטער מוהל אין לאָדזש. דריי פערטל לאָדזשער „דייטשן" זענען אַדורכגעגאַנגען זיין מוהל־מעסערל. צו קיין קבצנים האָט ער זיך נישט צוגערירט. ער האָט דער ערשטער איינגעפירט „דייטשע" מנהגים ביים מל־זיין. ער האָט מל געווען אין אַ ווייס פאַרטוך, זיך געוואַשן די הענט מיט סובלימאַט, זיך געשווענקט דאָס מויל פאַר מציצה, די געמלטע קינדער איינגעשיט מיט פּודער אָנ־שטאָט מיט פאַרשימלטע פּרוכנע, און נאָך אַזעלכע „גוישע" זאַכן פון וועלכע יידן האָבן נישט געוואוסט ביז צו שבתי העבטן. שבת איז שבתי צוריק געוואָרן שאַרפער אַלעקסאַנדערער חסיד, געטראָגן אַ גרויס שטריימל, דווקא געגאַנגען אין דער שמוציקסטער מקווה אין לאָדזש, געמלעך אין דער מקווה פון ר׳ יצחק יוסף קאַץ, און געדאַוונט פאַרן עמוד אין „גרויסן" אַלעקסאַנדערער שטיבל. מ׳האָט שבתין געהאַלטן פאַר אַ ווילדן בעל־מנגן. פון דעם מל־זיין די „דייטשן" האָט מען שבתין געהאַלטן פאַר אַ וועלט־מענטש. ער האָט זיך אַליין געהאַלטן פאַר אַ וועלט־מענטש און דערציילט מעשיות פון די רייכע „דייטשן" וועלכע ער האָט מל געווען.

עליש זיין יינגל, דער פערטער תלמיד אין חיים־טוביהס חדר, איז געווען אַ דאַר דראָבנע יינגל, תמיד מיט אַ באַהאַלטן שמייכעלע אויף די ליפּן און מיט שעלמישע און לעבעדיקע אויגן, אויגן וואָס זענען גע־ווען עטוואָס געשניטן אין דער שיף און האָבן אין זייער פאָרם געהאַט אַן אָנהויך פון יאַפּאַנעזישעס. ביים ערשטן פּאַטש וואָס עליש האָט באַקומען פון חיים־טוביהן, האָט עליש געטון אַן אומהיימלעכן פרעמדן קוויטש און די שיפע שעלמישע אויגן האָבן זיך אָנגעפילט מיט אַזאַ טיפער גרויזאַמקייט, אַז חיים־טוביה איז כמעט ווי בלאָס געוואָרן, די ציין זיינע האָבן נישט באַוויזן צו קריצן, און די דאַרע הענטעלעך זענען גע־וואָרן ווי שלאַבעריק. חיים טוביה האָט אַראָפּגעלאָזט דאָס קול און מורא געהאַט צו קוקן עלישן אין די אויגן אַריין. די בייזע גרינע אויגן

האָבן זיך בײַ חיים־טוביהן מיטאָמאָל אויסגעלאָשן ווי בײַ אַ געשלאָגענער קאַץ. עליש האָט שוין מער נישט געקריגן קיין פּעטש, אָבער צווישן עלישן און חיים טוביהן האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַ מוראַדיקע שנאה וועלכע חיים־טוביה האָט זיך געהיטן אַרויסצואַווייזן. עליש האָט כּמעט ווי עפנטלעך אָנגעהויבן קעגן חיים־טוביהן אַן אָפענסיווע פון אַזיאַטישער נקמה.

ה) ווייל איך בין געווען אַ בן־יחידל און אַ גביריש קינד, האָט מיך חיים־טוביה נישט געשלאָגן. איין מאָל האָט ער זיך פאַרגעסן און מיר דערלאַנגט אַ פּאַטש. ער האָט אַזוי אומגליקלעך געטראָפן אַז עס האָט מיר גלייך אָנגעהויבן צו בלוטן פון דער נאָז. חיים־טוביה האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און אַרײַנגעלאָפן צו דער רביצין רבקהלע. די רביצין רבקהלע האָט אַרײַנגעבראַנגט אַ שיסל קאַלט וואַסער, מיר צוגעלייגט נאַסע שמאַטעס צו דער נאָז און מיר אַרײַנגעלייגט אַ שליסל אונטערן האַלדז אַלס אַ סגולה אָפּצושטעלן דאָס בלוט. חיים־טוביה האָט געציטערט ווי אַ פיש. עליש האָט ביטערע געשמייכלט און דערציילט אַ מעשה ווי אַ יינגל איז געשטאָרבן פון נאָז־בלוטן. ווען עס איז מיר בעסער געוואָרן האָט חיים־טוביה מיך געגלעט איבערן בעקל און געבעטן אַז כ׳זאָל נישט דערציילן אין דער היים פון דעם טרויעריקן געשעעניש.

ווייל איך בין געווען אַ ביסל אַ פאַרחלומטער יינגל האָט מיך חיים־טוביה גערופן „תענית חלום" — און איך בין געווען דאָס פינפטע צו־נעמעניש פון זיינע תלמידים.

קאַפּיטל עלף

עלישעס מעשׂיות. אויף אַ ברית־מילה ביי שדים. חיים טוביה צינדט־אָן דאָס נאַפט־לעמפּל. בלינדע קו. סטייטש שפּילן אין בלינדע קו און כאַפּן דעם אייגענעם רבין ? דער גרויזאַמער פּסק. שבת ביי „פאַרהערן". פּעטש. דאָס גלעזל פּלאַצט און מיר בלייבן זיצן אין דער ווינטערדיקער פינצטערניש. עליש. חיים טוביה הינטער דער טיר. ס'איז אייך נעביך קאַלט, רבי ? יענטל. וואָס מיינסטו, איך בין קורח ? חיים טוביה צוילט קערבלעך. יאַנקל. געלט, טאַטע ! מע גרייט זיך צו חתונה !

כ'ווייס נישט ווי אַזוי עס איז צו אים דערגאַנגען, נאָר עליש האָט אָנגעהויבן צו דערציילן מעשׂיות פון חיים־טוביהס פאַרלעבן אַז די האָר האָבן זיך אונדז געשטעלט קאַפּויער. אַ סך פון די מעשׂיות האָבן דערמאָנט אָן „קב־הישר". ער האָט דערציילט, אַז חיים־טוביה איז אַמאָל געווען סנדק אין אַ חורבה וואו שדים האָבן געפּראַוועט אַ ברית־מילה און אַז די שדישע קימפּעטאָרין אַליין האָט חיים־טוביהן געקנייפּט אין הינטן אַריין. דער טעם פון דעם דאָזיקן קניפּ ליגט אים נאָך אין מויל. פון דאַנען נעמט זיך וואָס חיים טוביה קריצט אַזוי יצר־הרעדיק מיט די ציין בעת ער פּאַטשט זיינע תּלמידים. עליש האָט דערציילט אַז דעריבער איז חיים־טוביה אויסגעפאָרן אַזוי פיל שטעטלעך, ווייל אומעטום איז מיט אים „עפּעס געשען". מע האָט אים געטראָפן שלאָפן אויף אַ בוידעם, אָדער דאַווענען ביחידות אין אַ פּוסטער קרעטשמע, און ווען מען האָט בודק געווען די ציצית האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז סך־הכּל דאַוונט חיים־טוביה אין אַ פּסולן טלית. עליש האָט די אַלע מעשׂיות דערציילט מיט אַ באַהאַלטן ביטערע שמייכעלע אויף זיינע ליפּעלעך, און זיינע יאַפּאַנישע אויגן האָבן דערביי געבליצט מיט אַ קאַלטער גרויזאַמקייט. מיר האָבן אָנגעהויבן מורא צו קריגן פאַר חיים־טוביהן. מיר האָבן זיך געשאַרפט אין זיינע פּשטלעך וועגן די שבועות, קנסות און חרמים

פון דער מסיכתא „נדרים" — און חיים־טוביה האָט געפּאַטשט. דאָ האָט אונדז עליש ווידער דערציילט פון די ווידערשטאַנדן און די קאַמפן פון די פריערדיקע תלמידים פון דעם דאָזיקן „אַלטן תרח".

חיים טוביה האָט געהאַט שטיין אין שענקל אַ פלעשל מיט בראָנפן. האָט עליש דערציילט, אַז איינער אַ געל יינגל וואָס האָט שוין מער נישט געוואָלט ליידן פון חיים־טוביהן, האָט סך־הכל אַריינגעגאָסן אינעם פלעשל בראָנפן אַ היפּשע פּאַרציע שתנה. חיים־טוביה האָט וואָכן־לאַנג געטרונקען בראָנפן מיט שתנה. און ער איז דערפון געוואָרן דיקער און די דאַרע הענטעלעך זענען אים געוואָרן ווייכער און די פּעטש האָבן מער נישט אַזוי ווי געטון. דאַן האָט עליש דערציילט, ווי חיים־טוביה איז אַמאָל אינמיטן לערנען איינגעשלאָפן ביים טיש. יינגלעך האָבן אים מיט הייסן לאַק צוגעקלעפּט דאָס שפּיציקע גראָע בערדל צום טיש־ברעט. דאַן האָבן זיי אַ געשריי־געטון: רבי, ס'ברענט! חיים־טוביה האָט אַ ריס אויף געטון דעם קאָפּ, אַ האַלבע באָרד איז אים געבליבן קלעפּן אויפן טיש. דאָס דם האָט זיך אים געגאָסן פון דער צעבלוטיק־טער גאָמבע. די יינגלעך האָבן געלאַכט און זיך געפרייט מיט דער גרעסטער שמחה. חיים־טוביה איז אַ צייט געוואָרן אַ ביסל שטילער און ווייניקער געפּאַטשט. אַמאָל — אַזוי האָט עליש דערציילט — האָבן יינגלעך אים אַריינגעלייגט אין די שטיוול אַריין שפּיציקע נעגל און חיים־טוביה איז וואָכן־לאַנג אַרומגעגאַנגען אַ לאָמער. מיר האָבן די אַלע סאַדיסטישע מעשיות געהערט מיט אומגלויבלעכער שרעקעוודיקייט און אויף אַן אמתן אָנגעהויבן פאַר חיים־טוביהן מורא צו קריגן אויך אַחוץ זיינע פּעטש. איבערהויפּט ווען די ווינטערדיקע טעג זענען געוואָרן קורצע, די בין־השמשותן סומנע און פינצטערלעכע, און עס האָט לאַנג געדויערט ביז חיים־טוביה האָט זיך אַרומגעגראַבלט ביי דעם קליינעם נאַפּט־לעמפּל און עס אָנגעצונדן — דאַן האָט זיך אונדז טיילמאָל אויס־געדוכט, אַז חיים־טוביה וואַקסט עפּעס אויס אין דער פינצטער. זיין באָרד ווערט לאַנג און שפּיציק. זיינע הענט ווערן לאַנגע און אויס־געצויגענע ווי די פיסלעך פון אַ שפּין. מיר זענען שוין געווען להוט צו זען ווי דאָס נאַפּט־לעמפּל האָט אָנגעהויבן צו ציטערן אין זיין פייכטער

און אומעטיקער ליכטיקייט און חיים־טוביה האָט צוריקבאַקומען זיין אַלטע געשטאַלט און געהייסן אויפמישן די גמרות „נדרים".

אָבער עליש האָט נישט געשוויגן. קודם כל האָט ער אונדז געלערנט שפּילן אין „קוויטלעך". ער האָט אין אונדז צעפלאַמט אַזאַ חשק צום קוויטלעך־שפּיל אַז מיר האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן אַפילו אינמיטן לערנען. עליש האָט עס קונציק איינגעאָרדנט. מיר האָבן זיך דערלאַנגט די קאָרטן אונטערן טיש און נאָכגעזאָגט חיים טוביהן זיין „נדרים מיטן ר"ן". עלישן האָט דערביי צוגעהאָלפן אברהם מענדל דער „אָרעמער בעל־עבירה". דאָס שפּיל איז געשמאַק געגאַנגען און חיים טוביה האָט נישט אָנגעהויבן צו באַמערקן וואָס עס טוט זיך ביי אים אונטער דער נאָז, הגם געפּאַטשט האָט ער סיי ווי. דאַן האָט עליש אָנגעהויבן איינצופירן אַ מנהג אַז טאָמער איז חיים טוביה נאָר ארויסגעגאַנגען האָבן מיר באַלד אָנגעהויבן צו שפּילן „בלינדע קו". פאַרשטייט זיך אַז בעריש טוימאַן („דער רב") איז כּסדר געווען די „בלינדע קו", ער איז אַרומגעגאַנגען איבערן חדר מיט פאַרבונדענע אויגן, געטאַפּט מיט די הענט אין דער לופטן, און מיר זענען דערווייל רואיק געזעסן ביי די אויפגעמישטע גמרות און געשפּילט „קוויטלעך".

איינמאָל איז חיים טוביה פּלוצעם אריינגעקומען אינמיטן אַזאַ סצענע. די „קוויטלעך" זענען באַלד פאַרשוואונדן פון דער אויבערפלאַך. מיר האָבן זיך כלומרשט געמאַכט, גלייך ווי מיר זענען מעיין אין אַ שווער שטיקל „ר"ן". בעריש טוימאַן מיט די פאַרבונדענע אויגן האָט ניט געהאַט די מינדסטע אַנונג אַז דער מלאך־המות שטייט אים צו קאָפּנס. ער האָט כּסדר אַרומגעזוכט מיט די הענט אין דער לופטן. חיים טוביה איז געבליבן שטיין ווי אַ קאַץ וואָס לויערט אויף אַ מויז. די גרינע אויגן זענען אים געוואָרן נאָך גרינער, די האָר פון די וואָנצעס האָבן זיך אים שטעכעדיקע אויפגעשטעלט, און דאָס גרויע בערדל האָט זיך געדוכט אים אויסצוציען און צו ווערן נאָך שפּיציקער. די קליינע הענטלעך האָבן אים געציטערט פון בייזן תענוג. מיט קליינע טריטעלעך האָט ער זיך אָנגעהויבן צו דערנעענטערן צו דער אומגליקלעכער „בלינדער קו". בעריש טוימאַן האָט דערווייל אַן אַנונגסלאָזער אַרומגעטאַפּט אין דער לופטן. חיים טוביה האָט זיך צו אים שטיל און קעציש

דערנענטערט. בעריש האָט עפּעס ווי געצויגן צו זיין תּלין. דיביידע זענען שוין געווען גאָר האַרט איינער נעבן אַנדערן. ווען בעריש האָט דערשפּירט דעם ריח פון חיים טוביהס קאַפּאָטע איז ער אויף אים, חיים טוביהן, אַרויפגעפאַלן, מיט ביידע הענט אים אַרומגעכאַפּט, און מיט אַ טריומפירנדיקן קול אַ געשריי געטון: „געכאַפּט"!

ס'האָט זיך געהערט אַ הילכיקער קנאַל פון אַ פּאַטש. חיים טוביה האָט זיך געציילעוועט צו טרעפן בעריש גלייך אין די תּאַרבונדענע אויגן אַריין. בעריש האָט אַ צעטומלטער פון איבעראַשנדיקן ווייטיק אַ ריס־אַראָפּ געטון דאָס טיכל פון די אויגן און דערזען פאַר זיך חיים טוביהן אין זיין גאַנצער מלמדישער גרויזאַמקייט.

חיים טוביהס גרינע אויגן האָבן גיפטיק געשמייכלט קוקנדיק אויפן קרבן. דאָס ייִנגל איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ. אָבער אינעווייניק אין חיים טוביהס בויך האָט פּלוצעם אָנגעהויבן צו קאָכן, גלייך ווי דער גאַנצער אַסקעטישער כעס וואָלט אים אָנגעצונדן די אינגע־ווייד. די גראָע האָר פון באָרד און וואָנצעס האָבן זיך אים שפּיציקע אויפגעשטעלט אין דער זייט פון בעריש, די ליפּן זענען ביי אים געוואָרן טרוקן און ער האָט זיי אַלע מאָל באַלעקט מיטן רויטן שפּיץ פון זיין צינגל. אָבער ער האָט כּסדר געשוויגן, חיים טוביה, און געקוקט אויפן קרבן און אַליין נישט געוואוסט וואָס ער זאָל מיט אים טון. פּאַטשן? עס איז צו ווייניק און צו וואָכעדיק. סטייטש, שפּילן אין בלינדער קו און כאַפּן דעם אייגענעם רבין? בעריש האָט שוין געוואָלט וויסן זיין פּסק. חיים טוביה האָט זיך נישט געאיילט.

פּאַמעלעכל, פּאַמעלעכל האָט חיים טוביה אויסגעשטרעקט זיינע לאַנגע הענטעלעך. סיי בעריש אַליין, סיי מיר אַלע, האָבן געקוקט וואָס חיים טוביהס הענטעלעך האָבן איצט בדעה צו טון. אָבער זיי האָבן זיך אויסגעצויגן און אויסגעצויגן און געזוכט בערישעס אויערן. ערשט איצט האָבן מיר אַלע געזען אַז בעריש האָט בלאַסע און גרויסע אויערן און זיי שטעקן אים אַרויס פון ביידע זייטן קאָפּ ווי צוויי בלאַסע און מויטע שטיקער פּלאַכטע. בערישעס אויערן האָבן זיך עפּעס ווי צוגעבויגן צו די דאַרע פינגער פון חיים טוביהס הענטעלעך וואָס האָבן מיט תּענוג זיך געגראָבן אין דער לופטן און זיך נישט געאיילט צוצוקומען צום ציל.

בערישעם אויערן האָבן בלאַסע געציטערט. אויך זיי האָבן געוואַרט. ווען די אויערן האָבן זיך ענדלעך געפונען צווישן חיים טוביהס פינגער, האָט בעריש געטון אַ חיהשן קוויטש פון שאַרפן ווייטיק. חיים טוביה האָט מיט דער צונג זיך געטון אַ לעק אויף די פאַרטריקנטע ליפּן, האָט מיט דער גאַנצער קראַפט אַ כאַפּ־געטון בערישעס אויערן. דאָס קאָכן אין חיים טוביהס בויך האָט זיך געשטאַרקט. חיים טוביה האָט מיטאַמאָל אַ ציִ געטון בערישן ביי די אויערן, אים אויפגעהויבן אין דער הויך און אַראָפּגעלאָזט אויף דער ערד ווי אַ דערהרגעט קאַלב.

בעריש איז געבליבן ליגן אַ פאַרחלשטער. חיים טוביה האָט זיך אָפּגעווישט דעם קאַלטן שווייס פון שטערן. אין זיינע איינגעווייידן איז מיטאַמאָל שטיל געוואָרן. די גרינע אויגן האָבן זיך אים אויסגעלאָשן פון מידקייט. ער האָט אַריינגערופן די רביצין רבקהלע צו באַגיסן בע־רישן מיט קאַלט וואַסער. חיים טוביה האָט זיך צוגעזעצט צום טיש און אָנגעהויבן מיט אַ מיד קול מיט אונדז צו לערנען די גמרא „נדרים".

נאָר עליש האָט נישט געשוויגן.

די ערגסטע אָוונטן אין חיים טוביהס חדר זענען געווען די אָוונטן פון דאָנערשטיק. חיים טוביה האָט דעם „שיעור" געוואָלט פאַרטיק האָבן אויף שבת כדי ביים „פאַרהערן" זאָלן זיינע תלמידים ווייזן וואָס חיים טוביה קאָן. ער אַליין, חיים טוביה, פלעגט אין אַ שבת אַרויפקומען צו די עלטערן פון זיינע תלמידים. ער איז געקומען אין אַן אַלטע אָפּגע־שאָסענע און צעריסענע אַטלאַסענע קאַפּאָטע און האָט אויסגעקוקט ווי אַ שבתדיקער בעטלער. חיים טוביה האָט געטרונקען הייסע שבתדיקע טיי, צוגעביסן מיט אַ שטיקל צוקער. באַלד האָט מען געברענגט אַ גמרא „נדרים" און דער תלמיד האָט געמוזט ווייזן וואָס ער קאָן. טייל־מאָל האָבן די יינגלעך געזאָגט חיים טוביהס אַ פּשטל. די טאַטעס זענען ס׳רוב נישט געווען קיין גרויסע לומדים, האָבן נישט קיין סך פאַר־שטאַנען. זיי האָבן זיך געריכט נאָר לויט דער גלאַטקייט מיט וועלכער דאָס יינגל זאָגט אָפּ דעם אויסגעלערנטן מזמור. חיים טוביה האָט פיינט געהאַט אַז מע פאַרהוקעט זיך. חיים טוביה האָט דערביי שטיל געקריצט מיט די ציין, געפינקלט מיט די גרינע אויגן — אָבער ער האָט געמוזט היטן זיינע הענטלעך אַז עס זאָל זיך זיי נישט ווען פּאַטשן.

נישט תמיד איז עס אים געראָטן. אויך ביי זיך אין דער היים, שבת ביים „פאַרהערן״, האָט מען טייל מאָל געכאַפּט אַ פּאַטש. חיים טוביה האָט געזאָגט צו דעם ייִנגל עלטערן אַז פּעטש שאַרפן די תפיסה פון אַ ייִנגל. מילא, אויב עס איז גוט צו דער תפיסה האָט מען חיים טוביהן פאַרשוויגן. סיי־ווי האָט מען דעמאָלט געהאַלטן דערפון, אַז שלאָגן קינדער איז אַ גוט פּעדאַגאָגיש מיטל און עס קומט זיי נאָר אַרויס צום גייסטיקן געזונט. יעדנפאַלס די פאַרנאַכטן פון דאָנערשטיק זענען געווען די ביטערע יום־הדין טעג אין חיים טוביהס חדר. חיים טוביה האָט זיך דאָ געגרייט צו דער גרויסער עקזעקוציע.

איין מאָל אין אַ דאָנערשטיק, עס איז געווען טיף אין ווינטער, ס'איז געוואָרן פרי נאַכט. חיים טוביה האָט אָנגעצונדן דאָס נאַפט־לעמפּל און האָט אונדז געזאָגט צו די גמרות. דער „שיעור״ איז געווען אַ שווערער. חיים טוביהן האָט זיך אויסגעדוכט אַז אונדזערע צינגלעך רעדן נאָך נישט ווי געהעריק אַראָפּ די אויסגעלערנטע שווערע מסיכתא. חיים טוביה האָט זיך פאַרנומען אונדז צו מאַכן דעם אמתן יום־הדין. קוים האָבן מיר אויפגעמישט די גמרות און מיר האָבן אָפּגעזאָגט די ערשטע זאַצן, האָט דאָס גלעזל פונעם נאַפט־לעמפּל פּלוצעם געטון אַ שאַרפן פּלאַץ, און מיר זענען געבליבן זיצן אין דער ווינטערדיקער פינצ־טערניש.

אין חיים טוביהן האָט אָנגעהויבן צו זידן דער כעס. ער האָט געשריגן, געוואָלט פּאַטשן. עס איז נישט געווען וואָס צו מאַכן. אין דער פינצטערניש האָט ער זיך נישט געקענט פונאַנדערקלייבן צווישן זיינע תלמידים. ער האָט נאָר אויף זיין געפּעפּערט קולעכל אונדז אַלעמען אויסגערופן פאַר די צונעמענישן.

עס איז געבליבן אַז עליש זאָל גיין קויפן אַ ניי גלעזל. עליש האָט זיך נישט לאַנג געזוימט און געבראַכט אַ גלעזל פון דעם געוועלבל פון משה גזשיוואַטש. חיים טוביה האָט פונדאָסניי אָנגעצונדן די לאָמפּ. קוים האָבן מיר אַרויסגעזאָגט די ערשטע זאַצן פון דער גמרא האָט דאָס גלעזל פונדאָסניי געפּלאַצט.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דאָס איז עלישעס מלאכה. ער האָט קונציק געטאָן אַ שפּיי אויפן דערהיצטן גלעזל און עס האָט געפּלאַצט.

און עס האָבן זיך אין די פּאָלגנדיקע דאָנערשטיקן אָנגעהויבן נייע עינויים פאַר חיים טוביהן.

איין מאָל במשך די ווינטערדיקע אָוונטן. אין דרויסן איז געפאַלן אַ געדיכטער שניי און דער פראָסט האָט געקנאַקט אויף די דעכער. פּונקט אינמיטן לערנען — מעשה שטן — איז חיים טוביהן אויסגעקומען צו שפּירן אין זיינע אינגעווייזן מענטשלעכע געברויכן. אויף זיין אָפענער גמרא האָט ער אָוועקגעלייגט אַ גרויסע רויטע פאַטשיילע און אונדז אָנגעזאָגט דערוויי‍ל צו חזרן די אויסגעלערנטע גמרא. ער האָט זיך פאַרנומען אַראָפּצוגיין אונטן אין די הויף־בית־הכסאס. דערביי האָט ער געזאָגט אַז היות אויף די לאָדזשער הייף האָבן זיך אין די ווינטערדיקע נעכט אָנגעהויבן צו באַווייזן גזלנים, דעריבער זאָל מען למען השם געדענקען קיינעם נישט צו עפענען די טיר. מער האָט עליש נישט באַדאַרפט. ער האָט פאַרשלאָסן די טיר הינטערן רבין, אַרויסגענומען די „קוויטלעך" און מיר האָבן געשמאַק אָנגעהויבן צו שפּילן איבער די אויפגעמישטע גמרות. נאָך אַ צייט האָט זיך געהערט אַ קלאַפּ אין דער טיר, און מיר האָבן געהערט חיים טוביהס קול: „עפנט שקצים!" אָבער אויף עלישעס אַ וואונק, האָבן מיר אַלע אויף אַ יאָמערלעך קול אָנגעהויבן צו שרייען: „געוואַלד, גזלנים!" חיים טוביה איז הינטער דער טיר דערציטערט געוואָרן. עס האָבן אים דאָרט געטרייסלט די קעלט און דער פּעס. מיט זיינע דאַרע הענטעלעך האָט ער אָנגעהויבן צו האַקן אין דער טיר אריין און אוממענטשלעך געשריגן: „דאָס בין איך, חיים טוביה". מיר האָבן אָבער נאָך העכער געשריגן: „גזלנים!" עס האָט געדויערט אַ לאַנגע צייט, ביז מיר האָבן געהערט ווי חיים טוביהס האַקן ווערט שוואַכער און עליש האָט געפּסקנט אַז דער „אַלטער תרח" האָט שוין אָפּגעקומען דאָס זייניקע. מיר האָבן אַלע מורא געהאַט צו עפענען די טיר, מחמת מיר האָבן געוואוסט וואָס חיים טוביה איז פּעאיק אונדז אָפּצוצאָלן פאַר אַזאַ וויץ, אָבער עליש האָט מיט אַ פרום אונטערטעניק מינעלע, ווי ער וואָלט זיך ערשט איצט געכאַפּט אויפן טעות, אָן עפן געטון די טיר. חיים טוביה איז געשטאַנען אַ דערפרוירענער און איינגעשנייטער הינטער דער טיר און קוים געקענט דאָס מויל עפענען. אַריינקומענדיק אין דער וואַרעמקייט פון חדר, האָט אים

עליש מיט עניוותדיקער כיטרעקייט א פרעג געטון: „ס'איז אייך נעבעך קאַלט, רבי?" חיים טוביה האָט געפּרוואווט אויפצוהויבן די האַנט און געבן עלישן דעם אמתן פּאַטש, נאָר די האַנט איז אים געווען שטאַר און בלוי פון קעלט און זי האָט אים געשטאָכן ווי מיט שפּילקעס. ער האָט בלויז פון די, מיט פּראַסטיקן שניי פאַרלאָפענע באָרד און וואָנצעס, ארויסגעדזשאָמדזשעט עלישעס צונעמעניש. אפילו צו קריצן מיט די ציינער האָט ער נישט באַוויזן פון גרוים חולשות. חיים טוביה איז קוים צוגעפאַלן צו זיין בענקל, זיך דערויף א טויט־מידער אַנידערגעזעצט און אָנגעהויבן שווער צו אָטעמען.

דעם פאָלגנדיקן שבת איז חיים טוביה נישט געגאַנגען צום פאַר־הערן" פון זיינע תלמידים. ער איז זיכער געווען אַז זיי קאָנען נישט דעם „שיעור".

איינמאָל אין א ווינטערדיקן פאַרמיטאָג ווען מיר האָבן געהאַלטן אין רעכטן מיטן לערנען עפנט זיך מיטאַמאָל אויף די טיר און אויף דער שוועל באַווייזט זיך א דיקע נידעריקע מויד אָנגעטון אין עפּעס א ניי־מאָדישע רעטאָנדע. די מויד האָט געהאַט די אייגענע גרינע שטעכנדיקע אויגן וואָס חיים טוביה. די באַקן זענען איר געווען פלאַטשיקע און פלאָמיקע ווי מע וואָלט זי געווען אָקערשט אויסגעפּאַטשט. זי איז אריינ־געקומען א בייזע און מיט א ירגזון ווי עס וואָלט איר שוין געקומען א רעשט צו צאָלן. די גרינע אויגן האָבן באַלד געטון א קוק אויף חיים טוביהן, און זי האָט געטון א זאָג מיט א שאַרף קולכל וואָס איז ווידער געווען ענלעך צו חיים טוביהס קול, נאָר מיט א ווייבערישן אונטערטאָן:

— גוט מאָרגן, טאַטע.

חיים טוביה איז בלאַס געוואָרן ווען ער האָט דערזען די מויד. אינסטינקטיוו האָט ער ארויסגעכאַפּט זיין רויטע פאַטשיילע און זי ארויפגעלייגט אויף דער אָפענער גמרא. ער האָט א שוואַכן קריץ געטון מיט די ציין, אראָפּגעלאָזט די גרינע אויגן און שטיל א פרעג געטון, ווי ער וואָלט זיך געהיטן פאַר די פיר ווענט:

— וואָס מאַכסטו, יענטל?

— וואָס איך מאַך? — האָט די מויד געענטפערט מיט כעס, — איך גיי חתונה האָבן.

און דאָ האָט יענטל, אוועקזעצנדיק זיך ביים טיש, ביי די אָפענע גמרות, אָנגעהויבן צו דערציילן, אַז זי האָט זיך שוין גענוג אָפּגעשוואַרצט די יאָרן אויף אַלערליי „שטעלן" (זי איז געווען אַ דינסט) און זי גייט חתונה האָבן פאַר אַ בעל־מלאכה. נדן האָט זי זיך אָנגעזאַמלט. נאָר נאָך אויסשטייער איז זי געקומען צום „שיינעם טאַטן". אויך חתונה צו מאַכן איז דער „שיינער טאַטע" נישט קליין, חתונה מיט פיש און בולקעס, קלעזמאָרים און אַ בדחן. אָן פיש מיט בולקעס וועט דער חתן אַנטלויפן פון אונטער דער חופה. „היינטיקע יונגעלייט" האָבן נישט ליב אַז מען בלאָזט זיי אין דער קאַשע, — דערביי האָט יענטל אַרויפּגעלייגט אירע רויטע צעפּראַצעוועטע הענט אויף אַן אָפענער גמרא און די גרויסע בריסטן האָבן איר פעסט אָנגעהויבן צו אָטעמען אונטער דער רעטאָנדע.

חיים טוביה האָט געקנייפּט די רויטע פאַטשיילע וואָס איז געלעגן אויף זיין גמרא —

— מילא, אויסשטייער. נו... איך וועל דיר מאַכן אַ קליידל.

— אַ קליידל? — האָט זיך יענטל צעלאַכט מיט אַ ווילדן כעס — אַ קליידל גייט ער מיר מאַכן, דער ליכטיקער טאַטע. ער מיינט אַז עס זענען די פאַרשלומפּערטע זשעליכאָווער צייטן. היינט איז אַן אַנדער וועלט, טאַטע לעבן, האָט זי געטון אַ קריץ מיט די ציין פונקט ווי חיים טוביה און האָפערדיקער אויסגעלייגט אירע הענט איבער דער אָפענער גמרא, חתנים האָבן היינט גענוג מיידן. זיי ווילן נישט גיין אונטער דער חופה בלויז פאַר דעם שיינעם פּנימל. יענטל האָט אָנגעהויבן אויס־צורעכענען וואָס זי באַדאַרף אויף אויסשטייער, און זי האָט פאַר חיים טוביהן אַ זאָג אַרויס געטון די אַלע עקזאָטישע נעמען פון די היינטיקע מאָדעס, ווערטער וואָס האָבן געשטאָכן חיים טוביהן אין די אויערן מיט זייער פרעמדקייט. אַן אומגעדולדיקער האָט ער כסדר געקנייפּט די רוי־טע פאַטשיילע און ענדלעך אַרויסגעפּלאַצט:

— וואָס מיינסטו, איך בין קרח?

— זע נאָר דעם שיינעם טאַטן, האָט יענטל זיך צעשריגן און זיך אָנגעכאַפּט פאַר די באַקעס. ווילסט כ'זאָל בלייבן אַן אַלטע מויד? ניין, טאַטע־לעבן. נו, איך זע אַז איך וועל דיר מוזן אַרויפשיקן דעם

חתן אין חדר אריין. ס'איז א ייִנגעלע וואָס ווייסט ווי צו רעדן מיט אַזעלכע יידעלעך ווי דו. און אַז מע באַדאַרף, ליגן די הענט ביי אים נישט אין קימפּעט — יענטל האָט זיך חוצפּהדיק צעלאַכט און זיך אויסגעבויגן צו חיים טוביהן — פון זיינס אַ פּאַטש זעט מען די עלטערבאָבע אין גן־עדן. נאַ, זע, און יענטל האָט פּלוצעם אויפגעדעקט אַ פּעטע פליישיקע האַנט אויף וועלכער עס איז געזעסן אַ גרויסער בלויער פלעק. עס האָט זיך געטראָגן אַ ריח פון וואַרעם פרויען־לייב. יענטל האָט די נאַקעטע אויפגעדעקטע האַנט צוגעבויגן צו חיים טוביהס נאָז. דאָס האָב איך געקריגן חתימה־געלט פון חתן, האָט יענטל געזאָגט מיט אַ בייז געלעכטערל.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און חיים טוביה האָט זיך פאַר אונדזערע אויגן אָנגעהויבן פונאַנדערצוקנעפּלען דעם דיקן וואַטאָוון שפּאַנצער און ערגעץ פון צווישן די צעריסענע שפּאַנצער־שפּאַלטן ארויסגעשלעפּט אַ שמוציק זעקל, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט אַלערליי שטריקלעך. דאָס זעקל איז אַרויסגעקומען פון די באַהעלטענישן אַ דיקלעכס, און אַן אָנגעבלאָזנס און אַ זאַטס. חיים טוביה האָט אַריינגעשטעקט זיינע דאַרע ציטערדיקע פינגערלעך אין דעם זעקל אריין, אַרויסגענומען פון דאָרט עטלעכע צעקנייטשטע קערבלעך און זיי געוויזן דער מויד —

— נו, לאָמיך לערנען, — האָט ער געקריצט מיט די ציין און אַלץ געהאַלטן דאָס געלט אין דער האַנט.

— קורחס אוצרות האָט ער אין זעקל, דער אָרעמאַן נעבעך, האָט די מויד געקוויטשעט און אים אַרויסגעריסן די פּאָר רובל פון דער האַנט. ער מיינט טאַקע, אַז איך וועל אים ווערן אַן אַלטע מויד. דער חתן וועט קומען, וועט ער זיך שוין מיט דיר אויסטענהן, האָט זי אַ געשריי־געטון, שנעל אויפגעשטאַנען, גענומען דאָס געלט און פאַרהאַקט הינטער זיך די טיר.

חיים טוביה איז געבליבן זיצן אַ נידערגעשלאָגענער. מיר אַלע האָבן געשוויגן. ס'האָט לאַנג געדויערט ביז ער איז געקומען צו זיך און אויף אַ שטיל קול אָנגעהויבן מיט אונדז צו לערנען די גמרא „נדרים״.

צומאָרגנס אינמיטן לערנען האָט זיך ווידער געעפנט די טיר און כ׳איז אריינגעקומען א בלייכער קרענקלעכער יונגערמאַן מיט א געל אָפּגעשאָסן בערדל. ער איז אריינגעקומען א פארסאָפּעטער, זיך שווער אנידערגעזעצט אויף דער באַנק צווישן אונדז און זיך מיט א גרויסע רויטע פאַטשיילע געווישט דעם נאַסן שטערן. קוים האָט ער באַוויזן ארויסצוזאָגן די ערשטע ווערטער האָט ער געזאָגט צו חיים טוביהן: „וואָס מאַכסטו, טאַטע?" און ער האָט זיך אויף דערויף באַלד שטאַרק פארהוסט. חיים טוביה האָט זיך אויפגעהויבן פון בענקל און איז מיט דעם יונגנמאַן אַוועקגעגאַנגען אין דער זייט און זיך געסודעט. זיי האָבן גערעדט וועגן דער חתונה פון דער שוועסטער.

עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אז דער יונגערמאַן איז א מלמד ערגעץ אין לאָדזש, א שלאָפער און שפייט צו ביסלעך צו מיט בלוט. דערצו איז ער אַן אָפּגעגטער חשוך־בנים און וואַלגערט זיך פונקט ווי חיים טוביה אין לאָדזש ארום אָן א ווייב.

אין עטלעכע טעג ארום איז ווידער געקומען חיים טוביהס טאָכטער, אָבער איצט איז די מויד נישט געקומען אליין.

זי איז געקומען מיט א הויכן ברייט־ביינִיקן געלן יונג. דער יונג האָט געטראָגן הויכע גלאַנציקע שטיוול און א קליין יידיש היטעלע אויפן שפּיץ קאָפּ. ער האָט געשיקלט און געהאַט א פול פּנים מיט פרישטשעס. ער האָט געהאַט א גענאָלטע באָרד און א פּאָר דיקע געלע וואָנצעס. ער איז נאָכגעגאַנגען חיים טוביהס טאָכטער מיט פעסטע און כיטרע־איינ־געהאַלטענע טריט. אריינקומענדיק אין חדר האָט ער זיך קודם־כל ארומ־געקוקט אויף די ווענט, און דאַן אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו אונדז און געטון א פיפיק שמייכעלע מיט די שיקלדיקע אויגן.

חיים טוביה איז בלאַס געוואָרן ווען ער האָט דערזען דעם בחור. ער האָט ווידער ארויסגעכאַפּט די רויטע פאַטשיילע פון דער קעשענע און זי ארויפגעלייגט אויף דער גמרא. די מויד האָט אָבער אויסגעקוקט צו זיין אין בעסטן מוט.

— דאָס איז דיין מחותן, יענקל, — האָט די מויד א זאָג געטון צום געלן יונג און אים א צופּ געטון פארן ארבל. שעם זיך נישט, יענקל.

יענקל האָט בסדר פּיפּיק געשמייכלט מיט זיינע שיקלדיקע אויגן און געגעבן אַ הוסט צו חיים טביהן.

— געלט, טאַטע, — האָט די מויד געזאָגט אין אַ זיכערן און האָ־פּערדיקן טאָן. און חיים טוביה האָט ווידער מיט ציטערדיקע פינגער אַרויסגעשלעפּט דאָס פּעטע זעקל פון די שפּאַלטן פון זיין וואַטאָוון שפּאַנצער און געציילט קערבלעך.

אַזוי האָט זיך פּאַמעלעך דערנענטערט דער זמן פון דער חתונה. ווען עס האָט שוין געהאַלטן גאָר נאָנט צו דער חתונה, האָט זיך די רביצין רבקהלע אָנגעהויבן צו פאַרען. זי איז אַריינגעקומען צו חיים טוביהן און אָנגעהויבן צו מאָנען געלט אויף פיש, אויף פלייש, לעקע־כער און בולקעס. אַלצדינג וואָס מע דאַרף צו אַ חתונה. חיים טוביה האָט אַלעמאָל אַרויסגענומען דאָס זעקל פון זיין שפּאַנצער. דאָס זעקל, וויפיל מע האָט דערפון נישט געשעפּט, האָט גאָרנישט אויסגעקוקט מאָגערער צו ווערן. אַלע מאָל איז עס אַ ביסלדיקס צוריק פאַרשוואונדן אין די וואַטעס פון דעם שפּאַנצער, און חיים טוביה האָט געקריצט מיט די ציין, אונדז אויסגערופן אויף די צונעמענישן און געלערנט גמרא „נדרים".

קאַפּיטל צוועלף

עליש גייט אונז „עפּעס ווייזן". דורך קעלער־פענצטערלעך. די גאַלע מויד יאָגט אונז מיטן בעזים. וועט איר קומען אין גן־עדן אַריין, רב ייד...

א טאָג פאַר דעם חופּה־טאָג האָט חיים־טוביה א ביסל אָפּגעלאָזט די לייצעס איבער אונדז. פון דער קיך האָבן אַריינגעשלאָגן די ריחות פון פיש, געבעקס און פון עופות. אינמיטן לערנען איז אַלעמאָל אַריינגעקומען די רביצין רבקהלע מיט אַנדערע חשבונות. אויך די כלה איז עפּטער געקומען א צעיאָכמערטע און א בייזע. מיר האָבן אַלעמאָל געמוזט איבעררייסן דאָס לערנען הגם די גמרות „נדרים" זענען כסדר געעפנטע געלעגן אויפן טיש.

אין דעם דאָזיקן פאַר־חופּה־טאָג איז חיים טוביה געווען פאַרנומען מיט חתונה און געלט־זאַכן. ער איז ערגעץ־וואו אוועקגעגאַנגען מיט דער רביצין רבקהלע, איבערגעלאָזט די רויטע פּאַטשיילע אויף דער אָפענער גמרא און אונדז אָנגעזאָגט, אַז מיר זאָלן דערווייל חזרן, וואָרעם אָקערשט קומט ער צוריק. ווען מיר זענען געבליבן אַליין האָט זיך עליש אָנגערופן:

— דער אַלטער תרח וועט נישט אַזוי גיך צוריקקומען. קומט אַראָפּ אויפן גאַס און איך וועל אייך עפּעס ווייזן.

דערהערט „עפּעס ווייזן" האָט זיך אברהם מענדל (דער אָרעמער בעל־עבירה) באַלד אָנגעצונדן. ער איז זשעדנע געווען צו זען וואָס עליש וועט „ווייזן".

ווען מיר זענען אַראָפּגעקומען אויפן הויף (אפילו בעריש טוימאַן דער „רב" איז מיטגעגאַנגען) האָט אונדז עליש אַרויסגעפירט אויפן

גאַס. איבער דער פּיעטריקאָווער גאַס איז ער מיט אונדז געגאַנגען צו דער „פּראָמינאַדע”. דאָרט איז ער געבליבן שטיין ביי אַ קעלער מיט פענצטערלעך.

— בויגט זיך אַראָפּ און קוקט אַריין דורך די פענצטערלעך. איר זעט דאָרטן בעטן? — האָט עליש געפרעגט.

— מיר זעען בעטן, — האָבן מיר געענטפערט.

— אויף די דאָזיקע בעטן טוט מען עבירות, — האָט עליש געזאָגט. — אין די אָוונטן ווען ס'ווערט טונקל קומען דאָ מאַנספּאַר־שוינען צו טון עבירות. בשעת די מאַנספּאַרשוינען טוען עבירות שפּילט אַ בלינדער ייד אויף אַ קאַטערינקע. מע האָט אים אומישנע אויסגעשטאָכן די אויגן כדי ער זאָל נישט זען.

— און מיידן זעט איר? — האָט עליש ווייטער געפרעגט.

— ניין, מיר זעען ניט קיין מיידן, — האָבן מיר אַלע גע־ענטפערט.

— קוקט בעסער, וועט איר זען נאַקעטע מיידן. מיט זיי טוען יידן עבירות.

פון עלישעס מויל האָבן זיך מיר אויסגעדוכט צו שפּירן די סמאָ־לעס פון גהינום. איך האָב מיר נישט געקענט גוט פאָרשטעלן דעם שייכות פון די בעטן, די מיידן, און די זינדיקע יידן. פון די שטילע קעלער־פענצטערלעך האָט עס אָנגעהויבן אַרויסצושמעקן מיט די גרויליקע מעשיות פון „קב־הישר”. מיר האָבן אַלע געפילט באַשיימפּער־לעך אַז עליש האָט אונדז דאָ, נישט ווייט פון דער פּיעטריקאָווער גאַס, צוגעפירט צו דער פינצטערער טיר פון גהינום.

עליש האָט פלוצעם גענומען אַ שטיינדל און אַריינגעוואָרפן אין אַ פענצטערל פון דעם קעלער ווי ער וואָלט דערמיט געוואָלט אויפ־טרייסלען די „יענע וועלטישע” זומפּ צו וועלכער ער האָט אונדז צו־געפירט.

אין דער שויב פון דעם פענצטער האָט זיך באַוויזן אַ קאָפּ פון אַן עלטערער יידענע אין אַ שלאָף־קופּקע. זי האָט צו אונדז אַרויסגעדראָט מיט דער פויסט.

עליש האָט געוואָרפן נאָך אַ שטיינדל.

דאָ האָט זיך מיט אַ געפּראַל געעפנט די טיר פון קעלער. אַ רויטע צעשויבערטע מויד איז אַ צעבעסטע אַרויסגעקומען מיט אַ בעזעם.

עליש האָט איר נאָכגעשריגן עפּעס אַ וואָרט אויף פּויליש, וועלכעס איך האָב נישט פאַרשטאַנען. דאָס וואָרט האָט דער מויד גאָר אַרויס־געבערענגט פון די כלים. זי האָט זיך מיט ווילדע געשרייען אויף אונדז געוואָרפן מיטן בעזעם און מיר זענען אַנטלאָפן.

אַנטלויפנדיק האָט עליש איר נאָכגעשריגן עפּעס פרעמדע פּויליש־שע ווערטער, וואָס קיינער פון אונדז האָט נישט פאַרשטאַנען נאָר זיי האָבן באַשיימפּערלעך געווייעט מיט טומאה. די מויד איז וואָס אַמאָל מער אַריינגעפאַלן אין אַ ווילדערן כעס. זי האָט אונדז געיאָגט מיטן בעזעם.

מיר זענען אַנטלאָפן. אָבער די מויד האָט געיאָגט. שוין זייענ־דיק אויפן הויף פון חדר איז די מויד אַלץ געווען הינטער אונדז און געפּאָכעט מיטן בעזעם. מיר זענען צעיאָכמערטע אַרויפגעקומען אין חדר אַריין. חיים טוביה איז געזעסן ביי דער גמרא. דער כעס האָט געקאָכט אין זיינע אינגעווייד. ער האָט זיך געוואָלט וואַרפן אויף אונדז שלאָגן.

פּלוצעם האָט זיך אַ פּראַל־אויף געטון די טיר פון חדר. די רוי־טע מויד מיטן בעזעם איז ווי אַ וויכער אַריינגעפאַלן אין חדר אַריין.

— וואָס האַלט איר נישט ביי זיך אייערע ממזרים, רב פּעטער — האָט די מויד אַ הייזעריקע געקוויטשעט — וועט איר קומען אין גן־עדן אַריין, רב ייד...

אין גרוים שרעק האָב איך בחוש געפילט ווי פון דער רויטער מויד שמעקט מיט „יענער וועלט".

חיים טוביה האָט זיך איינגעקאָרטשעט פון בלאַסקייט. ער האָט אַרויסגעכאַפּט די רויטע פאַטשיילע פון דער קעשענע און זי געקנייפּט פון פאַרלוירנקייט. עס האָט זיך מיר אויסגעדוכט אַז דאָס שפּיציקע גרויע בערדל איז אים ווייסער און בלאַסער געוואָרן אין יענער רגע.

די מויד האָט געקוויטשעט און געפּאַכעט מיטן בעזעם צו דער זייט פון חיים טוביהן. דאַן האָט זי פעסדיק פאַרהאַקט די טיר. הינ־טער דער טיר האָט מען נאָך געהערט אירע הייזעריקע געשרייען. חיים טוביה איז געזעסן אַ טויט־בלאַסער.

פון דער טיר האָט אַ דערשראָקענע אַריינגעשטעקט איר קאָפּ די רביצין רבקהלע.

קאַפּיטל דרייצן

דאָס קנאַפּערע „שטיבל" פון גלאָוואַצקי און מוכניצקי. צוויי שותּפים. משה גלאָוואַצקי'ן טוט דאָס ווייב אַפּ אויף טערקיש. אין דער לײדיקער שלאָף־שטוב. הירשל מוכניצקי. בערל. ביי ר' מרדכי וולאָטשאָווער. בערל וואַקסט אַן אַפּיקורס. די וואַרשעווער שנור. דאָס הויקערל. שבת אין דער פרי. דאָס גערטנדל אויף דערוויל. הזכרת־נשמות. איידער די פייגל וועלן עס דערציילן אויף די דעכער, איז גלייכער צו שיקן אַ שדכן.

דער טאַטע האָט געדאַוונט אין „גרויסן" אַלעקסאַנדרער שטיבל, וואו עס האָבן געדאַוונט די שאַרפע אַלעקסאַנדערער חסידים. דער זיידע ברוך — וואָס האָט אין די ווינטערס אַנגעהויבן מיט אונדז צוזאַמען צו וואוינען אין לאָדזש — האָט געדאַוונט אין אַ שטיבל וואָס איז געווען סך־הכל דאָס דריטע הויז פון די „הויזן". דאָס שטיבל פון גלאָוואַצקי און מוכניצקי. אַפּיציעל אויך מכּלומרשט אַן אַלעקסאַנדערער שטיבל, אָבער אין דער אמתן האָט דאָרט געדאַוונט אַ צוזאַמענגעלאָף פון פאַרשיידענע באַלעבאַטישע יידן. דער עיקר היינטצייטיקע יאַלדישע און נגידישע פאַבריקאַנטלעך. שבת האָבן זיי געטראָגן יאַלדיש־געניייטע זיידענע קאַפּאָטקעלעך און ממזריש־קליינע סאַמעטענע היטלעך אויף די קעפּ. זייערע טליתים זענען תמיד געווען ווייסע און אויסגעוואַשענע און מיט בלאַנקענדיקע זילבערנע עטרותלעך. עס האָט זיך פון די דאָזיקע יונגעלייט געטראָגן דער ריח פון שמעקעדי־קע זייף. שבת צום דאַווענען זענען זייערע אויגן געווען פייכט פון שפּעטן שלאָף און פון ווייבע וואַרעמע בעטן. זיי זענען געווען קנאַ־פּע דאַווענערס און האָלט געהאַט צווײדייטיקע הלצהלעך. ביים לייענען האָט דער גבאי כּסדר געמוזט קלאַפּן אין שולחן אַריין אַז עס זאָל זיין שטיל, מחמת די יונגעלייט האָבן גראָד אינמיטן „לייענען" ליב געהאַט צו שמועסן פון קאָרטן און געפּעפּערטן ניבול־פּה. אַלטע יידן,

וואָס האָבן אַריינגעקוקט אין די חומשים און נאָכגעפּאָלגט די קריאה האָבן כּסדר געשריגן שאַ! עס האָט קנאַפּ געפּועלט. פון גרויס שוואַלטאָג האָבן די געבאַלעוועטע זיידענע יונגעמאַנטשיקלעך אַלעמען געהערט ווי דעם נעכטיקן טאָג. איבערהויפּט, ווען די שרייערס און קלאַפּערס זענען סרוב געווען אָרעמע יידן.

אויך אָרעמע יידן האָבן געדאַווענט אין דעם נגידישן שטיבל פון גלאַוואַצקי און מוכניצקי. סרוב זענען עס געווען עניוותדיקע אַלעקסאַנ־דערער חסידים. יידן פון דער גראָער חסידישער מאַסע, אַזוי צו זאָגן. יידן, וואָס וואָלטן אין די שאַרפקייטן פון „גרויסן" שטיבל נישט געהאַט קיין אָנזען. וואָרעם די דאָזיקע אָרעמע יידן זענען געווען צווייט־ראַנגיקע. צווייטראַנגיקע בני־תורהס, צווייטראַנגיקע מנגנים און צווייט־ראַנגיקע בעלי־תפילות און בעלי־קוראָס. צווייטראַנגיקע אָרעמעלייט. אין „גרויסן" שטיבל וואָלט זיך קיינער אויף זיי נישט אומגעקוקט. ס'זענען געווען בילכערע. אַקעגן ר' לוי קאָהן, שמחה אָבערבוים, מרדכי וולאָשטשאָווער און שבתי העכט וואָלטן זיך די דאָזיקע ווינציקע אָרע־מע יידן גאָרנישט אַרויסגעזען. דערצו זענען עס געווען יידן, וואָס זייערע קינדער זענען געווען בעלי־מלאכות, וועבער, און געאַרבעט אין די קליינע יידישע לאָדזשער פאַבריקלעך. צו האָבן אַזעלכע קינדער איז אויך נישט געווען קיין סגולה אויף כּבוד אין „גרויסן" אַלעקסאַנדע־רער שטיבל. דערפאַר האָבן זיי פאָרט היפּש געגאָלטן אין דעם קנאַ־פּערן שטיבל פון גלאַוואַצקי און מוכניצקי, וואו אַלע זענען סוף־כּל־סוף געווען פּראָסטע מענטשן, און די דאָזיקע צווייטראַנגיקע חסידישע אָרעמעלייט האָבן געקאָנט גילטן פאַר בעל־תפילהס, בעל־קוראָס און צו אַנדערע אַמטן וואו אַן אָרעמער ייד קאָן באַווייזן זיין חשיבות.

דער דריטער צד אין גלאַוואַצקיס און מוכניצקיס שטיבל זענען געווען די עטלעכע גבירישע עלטערע יידן וואָס האָבן דאָ געדאַוונט. אויך זיי האָבן נישט באַלאַנגט צו דעם איי־איי פון דער חסידיש־גבירישער סמעטענע אין לאָדזש. פאַר זייערע גבירישע אַמביציעס איז אויך בילכער געווען צו דאַווענען אין דעם צווייטראַנגיקן שטיבל איידער אין „גרויסן" שטיבל וואו עס ברענט דאָס שאַרפקייט.

קודם־כל די צוויי באַלעבאַטים פון דעם הויז, וואו עס איז געווען דאָס שטיבל: משה גלאָוואַצקי און הירשל מוכניצקי.

משה גלאָוואַצקי איז געווען אַ קליין דריבנע יידל מיט אַ לאַנגער גרויער גביריש־צעקעמטער באָרד. ער איז בטבע געווען אַ גרויסער שתקן, געמיינט רייך אַז מען לאָזט אים צורו. וואָרעם שטענדיק איז דער ייד נעבעך געווען אַן אַלמן און געשטאַנען אין שידוכים. פון די שידוכים האָט זיך כסדר אויסגעלאָזט אַ בוידעם, און משה גלאָוואַצקי האָט כסדר געזיפצט הלמאי ער איז אָן אַ ווייב, און מקנא געווען זיין שותף הירשל מוכניצקי, וועלכער האָט דווקא געהאַט אַ ווייב, אַ גע־זונטע, אַ רויטע, אַ פעטע און מיט אַ היפש בייכל. נאָר אַזוי ווי משה גלאָוואַצקי איז געווען אַ שתקן האָט ער געשוויגן און געקוקט מיט אַ פּאָר טרויעריקע טונקעלע אויגן אויף דער אַכזריותדיקער וועלט, וואָס לאָזט אים זיצן אָן אַ ווייב. ער האָט געהאַט אַ טבע צו קייען דאָס דאַווענען. טאָמער האָט זיך באַוויזן אַ פרעמדער ייד אין שטיבל האָט ער צו אים בושהדיק אויפגעהויבן די אויגן פון סידור. משה גלאָוואַצקי האָט אויף יעדן פרעמדן ייד געקוקט ווי אויף אַ שדכן וואָס וועט אים ענדלעך ברענגען דאָס ריכטיקע. נאָר אַזוי ווי שדכנים האָבן אָנגעהויבן וואָס זעלטענער צו קומען, איז דער ייד נעבעך איינ־געטריקנט געוואָרן פון תשוקה. ער האָט געקייט דאָס דאַווענען און ביינאַכט געזען אין חלומות וואָס אָט־אָ דער שותף הירשל מוכניצקי טוט אַוועק מיט זיין באַבייכלדיק ווייב. נעבעך!

דאָס ערשטע ווייב זיינס האָט אים, משה גלאָוואַצקין, אָפּגעטון אויף טערקיש, אַוועקגעשטאָרבן און אים איבערגעלאָזט אַליין אין דער ליידיקער שלאָף־שטוב מיט דעם וויסטן אומעט פון אַן אַלמן און מיט די חלומות, וואָס עס טוט זיך איצט אָפּ אין דער שלאָף־שטוב פון זיין שותף הירשל מוכניצקי. די דאָזיקע יידענע — משה גלאָוואַצקי קאָן איר נאָך נישט פאַרגעסן די עוולה: סטייטש, ווי נעמט דאָס אַ ווייב און שטאַרבט אַוועק פון אַ מאַן? ווער ווייסט, אפשר איז עס גאָר אירס אַ שפּיצל פון „יענער וועלט", וואָס שדכנים קאָנען אים נישט צוקלייבן קיין שידוך, און צום סוף האָבן זיי, די שדכנים, בכלל געגעבן אויף אים אַ מאַך מיט דער האַנט און האָבן אים

ווי אויסגעשטראָכן פון זייער שדכנים־צעטל. פון דער דאָזיקער גע־שטאָרבענער יידענע האָט משה גלאָוואַצקי געהאַט צוויי קינדער, בערל און שרהטשע.

בערל איז געווען א הויכער, א בלאַסער און א קרענקלעכער. אויפ אויג די מוטער עליה השלום. יינגלווייז האָט בערל געהאַט ניט קיין „שלעכט קעפל" — און דערצו א קיילעכדיקער יתום — האָט משה גלאָוואַצקי אים אוועקגעגעבן צו לערנען ביי ר' מרדכי וולאָשטשאָווער. איינעם פון די גרעסטע לומדים צווישן אַלעקסאַנדרער חסידים און א לייבלעכער שוואָגער פון ר' לוי קאָהן. ר' מרדכי וולאָשטשאָווער האָט געוואוינט אין א נאַסע און פינצטערע דירה ערגעץ אין א צווייטן הויף אויף צעגלאַנע גאַס, א דירה מיט נידעריקע פענצטער, וואָס זע־נען פונקט אַרויסגעגאַנגען אויף די הויפישע בית־הכסאס. די נאַסקייט האָט געפרעסן פון די ווענט. סיי די בעטן און סיי די שענק האָבן געמוזט שטיין אָפגערוקטע, אַזיסט וואָלט אַלץ געפוילט. נאָר עס האָט סיי־ווי געפוילט. אַלצדינג אין ר' מרדכים דירה איז פול געווען מיט שימל. מע האָט געמוזט האָבן לונגען און א האַרץ פון אייזן צו קאָנען לאַנג זיין אין ר' מרדכי וולאָשטשאָווערס דירה. ר' מרדכי, הגם א שטיקל לונגען חלוש, האָט דאָרט געוואוינט כמה וכמה יאָרן, געהאַט קינדער אין די פאַרווילגאָטשטע בעטן, און געקנעלט שאַרפע סוגיהס מיט די נגידישסטע בחורים צווישן אַלעקסאַנדרער חסידים. לערנען ביי ר' מרדכין האָט שוין אַליין פאַר זיך געהייסן אַן אַטעסטאַט פון א „גוטן בחור" און א גרויסע סגולה צו א שיינעם שידוך.

אין דער נאַסער פינצטערקייט פון ר' מרדכי וולאָשטשאָווערס דירה — און צווישן די אומאָנגענעמע ריחות, וואָס האָבן עקשנותדיק אַריינגעשלאָגן פון די קעגנאיבערדיקע בית־הכסאס — האָבן זיך אַריינ־געמישט די אַלטע און טייערע אַראָמאַטן פון איידעלע אונגאַר־וויינען וועלכע זענען אין פלאַשן, סטאַדעסווייז געשטאַנען הינטער די שענק און ביי די פאַרווילגאָטשטע ווענט. ר' מרדכי וולאָשטשאָווער האָט אחוץ זיין מלמדות מיט רייכע חסידישע חתן־בחורים אויך געהאַנדלט מיט אונגאַר־וויין. רייכע אַלעקסאַנדרער חסידים פלעגן ביי אים קויפן די דאָזיקע טייערע וויינען.

ווען בערל איז אונטערגעוואקסן האָט עס משה גלאָוואַצקי גע־האַלטן פאַר אַ מאָראַלישן חוב אָפּצוגעבן דעם בלאַסן בן־יחיד צו ר׳ מרדכי וואָלאָשטשאָווער. ערשטנס: כּדי צו ווייזן דעם חילוק צווישן זיין בלייכן און קרענקלעכן בן־יחידל און הירשל מוכניצקיס געזונטע אָנגעפּרעסענע בנים. מע זעט אויף זיי די מאַמעס — און משה גלאָ־וואַצקי האָט זיך ווידער דערמאָנט אין זיין לײדיקער שלאָף־שטוב און אין דער רויטער פעטלעכער יידענע פון הירשל מוכניצקי. לאָז כאָטש דאָס זיין די נקמה. צווייטנס: לערנען ביי ר׳ מרדכי וואָלאָשטשאָווער צוזאַמען מיט די נגידישסטע בחורים פון לאָדזשער אַלעקסאַנדערער חסידים איז אַ גרויסע סגולה צו קריגן פאַר בערלען אַ יחוסדיקן שידוך. און אפשר — גאָט ווייסט — וועלן זיך אין זכות פון בערלען די שדכנים אין אים אויך דערמאָנען און אים ענדלעך ברענגען דאָס ריכטיקע.

קיינער ווייסט נישט ווי אַזוי, נאָר ר׳ מרדכי וואָלאָשטשאָווער האָט אַמאָל ביי בערלען געפּאַקט אַ „הצפירה״. ש. י. יאַצקאַן האָט דאָרט אָנגעהויבן צו שרייבן זיינע טעגלעכע פעליעטאָנען א״נ „חזון היום״ אין וועלכע ער האָט מיט אַ מתנגדיש־משכּילישער סאַטירע אָפּגעלאַכט פון חסידים און פון חסידים־שטיבלעך. ר׳ מרדכי וואָלאָשטשאָווער האָט גענומען די „הצפירה״ איבערגעלייענט פון קאָפּ ביז פיס, ביז ער האָט ענדלעך געפּאַקט דעם וואָרעם אין כריין. ער האָט אויף דעם בלאַסן קרענקלעכן בערל געטון אַ שאַרפן קוק ווי ער וואָלט אין אים געכאַפּט דעם צוקונפטיקן משה דעסער. אָבער מע דאַרף אים ראַ־טעווען כּל־זמן עס איז נאָך צייט. ראַטעווען אפילו אויפן חשבון פון אַן איינמאָליקן ביטול תורה. כּל המקיים נפש אחת מישראל וכו׳. ר׳ מרדכי האָט זיך טאַקע נישט געפוילט, אָוועקגעלייגט די גמרות אין דער זייט און אויסגעלייגט אויפן טיש די „הצפירה״ און גענומען מיט בערלען וואָרט ביי וואָרט אַדורכצוקייען יאַצקאַנס „חזון היום״ און ווייזן ווי פאַלש און נישט ריכטיק אַלץ איז דאָרט. פונדעסטוועגן — דעם זעלבן אָוונט איז ר׳ מרדכי וואָלאָשטשאָווער אַרויפגעגאַנגען צו משה גלאָוואַצקין, זיך מיט אים פאַרמאַכט אין דער לײדיקער שלאָף־שטוב און אים אָנגעזאָגט, למען־השם נישט צו פאַרציען אין דער לאַנגער באַנק אַריין און צו טון מיט בערלען אַ שידוך. אַ שידוך איז

די איינציקע רפואה, אז בערל זאָל חס־ושלום נישט אויסוואַקסן צו קיין אפיקורס.

אויף משה גלאָוואַצקין האָט ארויסגעשלאָגן דער קאַלטער שווייס ווען ער האָט געהערט פון מרדכי וולאָשטשאָווער דאָס וואָרט „אפיקורס". אין זיין באַלעבאַטישער משפחה איז אַזעלכעס נאָך קיינמאָל נישט געווען. זיי האָבן מיט דעם קיינמאָל נישט געהאַנדלט. טאָמער ווערט בערל חס וחלילה אַן אפיקורס, מעג ער אַליין, משה גלאָוואַצקי הייסט עס, שוין פאַרגעסן צו קריגן פאַר זיך אַ שידוך און אַ ווייב. קיין שום יידענע וועט נישט איינגיין צו וואוינען אונטער איין דאַך מיט אַ טריף־פסול. משה גלאָוואַצקי האָט אַ קוק געטון אויף ר' מרדכי וולאָשטשאָווער און אויף דעם ליידיקן בעט פון דעם געשטאָרבענעם ווייב.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און בערל איז אַ חתן געוואָרן פון וואַרשע. דער מחותן האָט געהייסן ר' אברהמעלע באָראָווסקי, אַ וואַרשעווער גביר און געשוועסטערקינדל פון ר' ישעי פריוועס. סאַמע סמעטענע.

ר' מרדכי וולאָשטשאָווער האָט געיאָגט. מע האָט נישט באַלע־מוטשעט מיט דעם זמן החתונה.

צו משה גלאָוואַצקין אין פאַראַלמנטן הויז איז געקומען אַ נגידישע וואַרשעווער שנור, אַ הויכע, אַ בלייכע און אַ קרענקלעכע. אַלע זענען פאַר איר געגאַנגען אויף די נעגל וואָרעם זי האָט גערעדט וואַרשעווער לשון, געזאָגט „יאַך" און צווישן צוויי ווערטער דערציילט פון איר טאַטעשי אברהמעלע באָראָווסקי, פון די פריוועסעס און פון די לאַ־זשענקעס. בערל האָט איר אַלע אינדערפרי געמוזט צוטראָגן אין בעט אריין פוטער־קוכן מיט קאַווע, וואָרעם אַזוי איז מען זיך נוהג ביי די פריוועסעס און ביי אַנדערע וואַרשעווער גבירים. שפּיל זיך מיט וואַרשע!

משה גלאָוואַצקי האָט זיך איצטער זאָרגפאַלטיקער געקעמט די לאַנגע גראָע באָרד און געוואַרט אויף שדכנים. ביינאַכט האָט ער געקוקט אויף דעם צווייטן ליידיקן בעט, וואָס איז געשטאַנען נעבן

אים. ווען ער איז איינגעשלאָפֿן האָט זיך אים, אחוץ די שלאָף־שטוב פֿון הירשל מוכניצקי, אויך געחלומט וואָס עס טוט זיך אין דער שלאָף־שטוב פֿון זיין זון בערל מיט דער ווארשעווער מיוחסת.

משה גלאָוואַצקיס טאָכטער שרהטשע איז גראָד געווען אַ קליינע און אַ דריבנע ווי דער פֿאָטער. הגם מיט דער קרענקלעכער בלאָס־קייט האָט זי געגראָטן אין דער געשטאָרבענער מוטער. שרהטשע איז קינדוויז אַראָפּגעפֿאַלן פֿון אַ טיש. פֿון דעם דאָזיקן אומגליקלעכן פֿאַל, הייסט עס, איז איר פֿאַרבליבן אַ גרויסער און שפּיציקער הויקער. דער דאָזיקער אומגליקלעכער מום האָט אין דעם מיידל דער־צויגן אַ טיפֿע אָפּגעשלאָסענע פֿאַרביטערטקייט. זי האָט זעלטן־ווען אַרויסגערעדט אַ וואָרט. זעלטן־ווען געטון אַ שמייכל. זי איז אויך זעלטן־ווען אַרויסגעקומען אין דרויסן. זי האָט נישט געהאַט קיין חברטעס, געהאַט אַ טיפֿן איינגעבוירענעם האס צו אַלע און צו אַלע־מען. שעהנוויז פֿלעגט זי אָפּזיצן אין דעם פֿאָטערס שלאָף־שטוב און קוקן אויפֿן אויפֿגעבעטן בעט פֿון דער געשטאָרבענער מוטער. פֿון כסדרדיקן זיצן אין שטוב איז זי געוואָרן נאָך קרענקלעכער און בלאַסער. דער הויקער אויף אירע פּלייצעס האָט אויסגעקוקט צו וואַקסן אין דער אומעטיקער פּאַראַלמנטער לופֿט ביי משה גלאָוואַצקין אין דירה. בלויז שבת אין דער פֿרי פֿלעגט זי זיצן ביים פֿענצטער און מיט אַ בייזער גיריקייט אַראָפּקוקן אויף די נגידישע יונגעלייטלעך, וואָס זענען — מיט די יאַלדישע טליתים־זעקלעך אונטערן אָרעם — געגאַנגען אין שטיבל אַריין דאַווענען.

דאָס ערשטע נפש, צו וועלכן שרהטשע האָט זיך אַ ביסעלע דער־נעענטערט איז געווען די מיוחסדיקע שנור, וואָס איז מיט אַמאָל אַ קום אַריין געגעבן אין דער שטילער אומעטיקער דירה פֿון משה גלאָוואַצ־קי. דאָס ווארשעווער ווייבל — ווען עס איז נישט אָנגעשטאַנען מיט קיינעם זיך צו חברן און זיך נאָר באַקלאָגט אויפֿן פֿינצטערן לאָדזש — האָט זיך דווקא צוגעלאָזט צו דער פֿאַרביטערטער שוועגערין, צום הויקערל. ס'איז געווען עפּעס ווי אַ פּראָטעסט קעגן דער לאָדזשער

אויפגעקומענער סביבה. די באהאַלטענע צערטלעכקייטן צווישן דעם בלאָסן און הויכן בערל און דעם וואַרשעווער ווייבל האָבן אין הויקערל געוועקט א טיפע און עראָטישע פּרויענהאַפּטיקייט. ביינאַכט פלעגט זי א באַרוועסע זיך אוועקשטעלן ביי דער טיר פון בערלס שלאָף־שטוב און אויפהאָרכן יעדן ריר. שבת אין דער פרי האָט זי נאָך גיריקער אַרויס־געקוקט דורך די שויבן און געקוקט אויף די יונגעלייט וואָס גייען צום דאַווענען. דאָס הויקערל האָט זיך פאַרליבט געטוליעט צו דער נייער שווענגערין און באַטאַפּט דאָס לייב פון דער יונגער פרוי, וואָס האָט אַדורכגעוואָרעמט דורך די נייע וואַרשעווער קליידער. דאָס ווייבל האָט איר אויפן ברייטן וואַרשעווער דיאַלעקט דערציילט פון די גרויסע גבירישע חתונות אין די וואַרשעווער סאַליעס, פון „גרויסן טעאַטער" אין וואַרשע, פון אַלטן קיניגלעכן שלאָס ביי דער ווייסל, און פון די שפּאַצירן אין די לאַזשענקעס. דאָס הויקערל האָט גע־הערט פון דער גרויסער וועלט און האָט געקוקט אויף דער שווענגערין מיט פאַרבענקטע אויגן.

ביי גלאָוואַצקין און מוכניצקין אין הויז, נישט ווייט פון שטיבל איז צווישן די מויערן געוואַקסן א קליין גערטנדל. די שותפים האָבן געוואָלט דאָרט אויפשטעלן א פאַבריק, נאָר עס האָט זיי אויסגעפעלט מזומנים. איידער וואָס און איידער ווען זענען דאָרט געוואַקסן עט־לעכע פאַרגעסענע אויבסט־בוימער. פרילינג האָבן זיי ווייס געבליט אינמיטן די רויטע אָפּגעקרישלטע מויערן, און זיי האָבן זיך באַדעקט מיט בלעטער און דערווייל איבערן זומער געגרינט. דערווייל. כסדר האָט מען אין גערטנדל געמאָסטן און גערעכנט פּלענער פאַר דער פאַבריק. א ליאַדע טאָג האָט געקאָנט קומען די האַק און די דאָזיקע „בוימער אויף דערווייל" אונטערהאַקן.

צווישן די דאָזיקע עטלעכע צום טויט־פאַרמשפּטע אויבסט־בוי־מער פלעגט דאָס וואַרשעווער ווייבל גיין אַמאָל שפּאַצירן. זי האָט אויך צוגעוואוינט איר שווענערין, דאָס הויקערל, אַראָפּצוגיין אין דעם אינדרויסן און א קוק צו טון ווי עס בליען אין פרילינג די אויבסט־בוימער און ווי זיי זענען גרין אין זייערע בלעטער. צווישן די בוימער זענען די מעשיות וועגן די לאַזשענקעס און וועגן דעם קעניגלעכן שלאָס

אין ווארשע אויסגעקומען ווארשיינלעכער. דאָס הויקערל האָט געהאַרכט. ווען דאָס האַרץ איז איר גאָר איבערגעגאַנגען, איז זי מיטאמאָל אַרויפּ־געפאַלן אויף דער שוועגערין און זי ליידנשאַפטלעך געקושט אויף די ליפּן.

צום מיינסטן האָט דאָס הויקערל ליב געהאַט אַראָפּצוגיין אין גערטנדל אריין שבת אינדערפרי. אַ סך נגידישע יונגעלייטלעך האָבן זיך בשעתן „לייענען" אַרויסגעכאַפּט פון שטיבל און דערווייל געוואָלט כאַפּן אַ קוק אין גערטנדל אַריין און אַ קוק טון אויף דער נייער מיוחס־דיקער שנור, וואָס משה גלאָוואַצקי האָט אַהערגעבראַנגט פון די „הויכע פענצטער" אין ווארשע.

דאָס הויקערל האָט יעדן איינציקן פון די יונגעלייט דערקענט, וואָרעם זי האָט זיי שבת ביי שבת כסדר געזען דורכן פענצטער.

ווען עס איז געקומען צו די ימים־נוראים איז די ווארשעווערין מיט דעם הויקערל אַראָפּגעגאַנגען אין גערטנדל אַריין צו הערן דאַווע־נען און שופר־בלאָזן. צו „הזכרת נשמות" זענען אַ סך פון די יונגע־לייטלעך אַרויסגעקומען אין גערטנדל אַריין און איבערגעוואַרט די הזכרה, מחמת די יעניקע, וואָס האָבן געהאַט לעבעדיקע עלטערן, טאָרן זיך נישט געפינען אין שטיבל בעת מע איז מזכיר די טויטע.

משה גלאָוואַצקיס שנור האָט הויך גערעדט אויף איר ווארשעווער יידיש און טיילמאָל זיך אַפילו צערעדט אויף זייער אַן אַריסטאָקראַטישן פּויליש. ס'האָט געשמעקט מיט די נאַלעווקעס און מיט דער גרויסער וועלט. די הזכרה אין שטיבל האָט לאַנג געדויערט. עטלעכע יונגעלייטלעך האָבן זיך דערווייל דערדרייסט צו דערנעענטערן צו דעם פרעמדן ווייבל און מיט איר צו כאַפּן אַ שמועס. די ווארשעווערין האָט געוואוסט, ווי אַזוי מע רעדט מיט יונגעלייט. זי האָט זיי אַלעמען פאַרבליפט מיט איר ווארשעווע־רישקייט. מע האָט מקנא געווען בערלען וואָס איז אַריינגעפאַלן אין אַזאַ גבירישן יחוס. ס'הייסט מזל. נעבן בערלס ווייבל איז געשטאַנען שרהטשע, משה גלאָוואַצקיס בעל־מומישע טאָכטער. אירע באַקן זענען רויט געוואָרן אין דער נאָענטקייט פון די פרעמדע מאַנספּאַרשוינען. אירע אויגן זענען גרעסער געוואָרן און זיך פונאַנדערגעלויכטן.

ווען עס האָט זיך געענדיקט די הזכרה אין שטיבל און די יונגע־לייט האָבן געמוזט צוריקגיין צום דאַווענען האָט די וואַרשעווער שנור אויסגעשטרעקט איר וואַרעמע ווייבע גבירישע האַנט און זי דערלאַנגט צו די אַוועקגייענדיקע יונגעלייט. זי האָט זיך מיט זיי געזעגנט אויף אַן אופן ווי מען טוט אין דער גרויסער וועלט.

די בלעטער אויף די אויבסט־בוימער אין גערטנדל האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרפאַרבן מיטן גאָלד פון האַרבסט. אַ פויגל האָט געטריילערט ערגעץ אויף אַ בוים ווי ער וואָלט זיך געפרייט וואָס דערווייל האָבן די בוימער נאָך איבערגעלעבט אַ זומער און די האַק האָט זיך נאָך נישט באַוויזן. עס זענען פאַרבייגעגאַנגען די ימים־נוראים און די סוכותדיקע טעג. נאָך שמחת־תורה ווען עס האָט אָנגעהויבן צו רעגענען האָט מען אָנגעהויבן צו דערציילן אַז דאָס הויקערל, משה גלאָוואַצקים טאָכטער, האָט זיך פאַרליבט אין איינעם פון די יאָלדישע נגידישע בחורים וואָס האָבן געדאַוונט אין שטיבל. די וואַרשעווער שנור האָט איינגעאָרדנט באַהאַלטענע ראַנדעוואוס. ר׳ מרדכי וואָלאָטשאָווער איז אַרויפגעקומען צו משה גלאָוואַצקין, זיך מיט אים פאַרמאַכט אין דער ליידיקער שלאָף־שטוב און אים געוואָרנט, אַז איידער די פייגל וועלן עס דערציילן אויף די דעכער און עס וועט קומען צו חרפות און בושות, איז גלייכער באַלד צו שיקן אַ שדכן און נישט צו פאַרציען אין דער לאַנגער באַנק.

קאַפּיטל פערצן

ישׂכר שעפּס. מיט דער פּוטער אַרויף. ער האָט פּיינט קבצנים. ישׂכר שעפּס און דאָס צווייטע ווייב. בנים און שנירן. ישׂכר שעפּס און דער זיידע ברוך.

ביי גלאָוואַצקין און מוכניצקין אין שטיבל האָט געדאַוונט איינער פון די רייכסטע לאָדזשער חסידישע פאַבריקאַנטן — ישׂכר שעפּס.

ישׂכר שעפּס איז געווען אַן עלטערער ייד, אַ נידעריקער, אַ דיק־לעכער. תמיד אַ בייזער. פאַרוואָס ישׂכר שעפּס האָט נישט געדאַוונט אין „גרויסן" שטיבל צוזאַמען מיט די קאַרפּן־קעפּ, נאָר האָט זיך גראָד אויסגעקליבן אַ צווייטראַנגיק באַלעבאַטיש שטיבל צום דאַווענען, דאָס האָט געהאַט די פאָלגנדיקע סיבה:

ישׂכר שעפּס איז געווען אַ רבס אַזון. אין דער יוגנט זיך אַרומגע־וואַלגערט אין ישיבות און „געגעסן טעג". קיין גרויסער שאַרפער מוח איז ער ניט געווען. ער האָט ענדלעך באַשלאָסן צו ווערן אַ וועב־ער. לאָדזש האָט זיך אָקערשט אָנגעהויבן פונאַנדערצובויען און אויף די פּוסטע ווילקער זאַמדן האָבן זיך אָנגעהויבן אויפצועפענען גאָלד־ברונעמער. מע האָט נאָר געדאַרפט צו האָבן דאָס ביסעלע מזל. אין לאָדזש האָט מזל מער געגאָלטן ווי פעאיקייטן און ווי חכמה. צו די דאָזיקע גליקלעכע, וואָס האָבן אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי זיי האָבן אַריינגעטראָפן אין פינטל האָט אויך געהערט ישׂכר שעפּס. קיין גרויסער סוחר איז ער נישט געווען. אויך נישט קיין גרויסער חכם. גיכער קאָן מען זאָגן אַז ישׂכר שעפּס איז געווען אַ היפּשער נאַר. נאָר די פּוטער האָט זיך אים אַ קער־געטון אויף אַרויף. און דאָ קאָן מען נישט זיין קיין חכם. ישׂכר שעפּס האָט זיך אויפגעשטעלט אַ גרויסע פאַבריק

אין זדונסקע־וואָליע. האָט זיך אויסגעבויט אַ הויז אין לאָדזש. סוחרים זענען געקומען פון אַלע עקן רוסלאַנד קויפן זיינע סחורות, און ס'איז אַוועק אַ מזמור.

מיטן וואַקסן פון זיין גבירותשאַפט האָט ישכרן געשטאָכן דער האַבער זיך אַרויסצוהויבן פון אַלע לאָדזשער „אויפגעקומענע". ער איז טאַקע אַמאָל געווען אַ וועבער און געשוויצט אונטער דער וועב־שטול באַגלייך מיט אַלע באַלוטער בעלי־מלאכות, אָבער — סוף־כל־סוף איז ער פאָרט, ישכר שעפּס, געווען אַ רבס אַזון און זיך אויסגעוואַלגערט אין ישיבות. — ישכר שעפּס האָט געוואָלט גילטן אויך אַלס אַ למדן, און דער עיקר אַלס אַ תורה־זאָגער.

ווי קאָן מען אָבער זיין אַ למדן, ווען דער זאַפּאַס תורה, וואָס איז אים פאַרבליבן פון די אַמאָליקע בחורישע צייטן, איז נעבעך געווען זייער אַ מאָגערער. אין „גרויסן" אַלעקסאַנדערער „שטיבל" צווישן די פולע ספרים־אַלמערס האָט ממש געשמעקט מיט תורה. דעם גבירישן אויבנאָן האָט שוין דאָרט געהאַט פאַרנומען ר' לוי קאָהן וואָס איז — נישט צו פאַרגלייכן — געווען מער למדן און מער חסיד ווי ישכר שעפּס. ישכר שעפּס האָט געוואָלט גילטן. ער האָט געוואָלט האָבן אויערן פאַר זיינע תורהס און פאַר זיינע לומדישע גלייכווערטלעך. ער האָט זיך געהאַלטן פאַרן כלל, בעסער צו זיין דער ערשטער אין דאָרף איידער דער לעצטער אין שטאָט. עס איז אים אויסגעקומען, אַז דאָס פּאַסיקסטע אָרט פאַר זיינע אַמביציעס איז דאָס שטיבל פון גלאָוואַצקי און מוכ־ניצקי.

גלאָוואַצקים און מוכניצקים שטיבל האָט אָבער געהאַט אַן אַנדערן חסרון פאַר ישכר שעפּס. די נגידים דאָרט זענען געווען לויטער פּראָס־טע מענטשן, אָפּגעהאַרעוועטע אַ גאַנצן טאָג אין די פּיפּיקע לאָדזשער מסחרים. זיי האָבן ביי יעדן דאַווענען אויסגעקוקט ווען מ'וועט שוין ענדלעך זאָגן עלינו און מ'וועט קאָנען אַהיימגיין עסן, און נאָכן עסן אויסשלאָפן זיך אין די וואַרעמע בעטן. אַ קלייניקייט לאָדזשער ששת ימי המעשה! צו הערן ישכר שעפּסעס תורהס און אויסטערלישע

טייטשעניש אין דער סדרה פון דער וואָך, איז זיי געלעגן אין דער לינקער פּאה. די יידן האָבן גאָרנישט געהאַט דעם קאָפּ דערצו. די נגידישע יונגעלייטלעך וואָס האָבן געשמועסט אינמיטן „לייענען" זענען אוודאי נישט געווען קיין בעלנים צו הערן ישכרס פּשטים אויף דער סדרה פון דער וואָך. די אָרעמע יידן אין שטיבל האָבן אפילו יאָ צו־געבויגן די קעפּ אויף צו האָרכן ישכרס תורהס — אָבער ישכר שעפּס האָט פיינט געהאַט קבצנים און איז נישט זשעדנע געווען צו האָבן כבוד פון זיי. מענטשן האָבן דערציילט אַז ישכר שעפּסעס צווייט ווייב גייט אין די אייגענע האָר און רעדט דייטשמעריש. דער גאַנצער קנאַקער ישכר שעפּס איז ביי זיך אין דער היים שטיל ווי אַ לעמעלע, מוז גיין אָנגעטון אין שטעק־לאַטשן כדי נישט צו פאַרשמוצן די גבירישע דילן, טאָר נישט רויכערן קיין פּאַפּיראָסן, מחמת ער שיט אומעטום אָן אַש. „די דינסטן זענען נישט מחויב כסדר נאָכצוראַמען אַזאַ חסידישן לאַפּיטוט" — אַזוי, הייסט עס, זאָגט דאָס צווייטע ווייב זיינס. און אויך צו ישכרן רעדט זי אויף דייטשמעריש. דאָס צווייטע ווייב לאָזט אים נישט אַריין אין די אייגענע סאַליעס זיינע, וואָרעם זי קאָן נישט ליידן דעם גערוך פון זיין לאַנגער קאַפּאָטע. און בכלל איז ישכר שעפּס אינדערהיים נישט דער אייגענער ישכר שעפּס.

ישכר שעפּס איז געקומען אין שטיבל אַריין מיט אַ גאַנצער כאַפּטע גרויסגעוויקסיקע זין. זיי אַלע האָט ער געהאַט מיטן צווייטן ווייב. זיי זענען אַלע געווען טונקעלע און גוט־אָנגעגעסענע און האָבן אויסגעקוקט ווי שפּאַניער. די זיידענע קאַפּאָטקעלעך און די קליינע סאַמעטענע היטעלעך האָבן לחלוטין נישט צוגעפּאַסט צו זייער פיזיאָנאָמיע. ישכר שעפּס צווישן זיינע זין האָט אויסגעקוקט ווי אַ הינערישע קוואָקע מיט קאַטשקעלעך, מחמת זיי זענען גאָרנישט געווען פון דעם גלייכן מין. מ'האָט געזאָגט, אַז זיי גראָטן אויפן אויג אַריין אין דער מוטער, ד"ה אין ישכר שעפּסעס צווייט ווייב און העלפן צו דער מוטער אכטונג צו געבן אַז ישכר שעפּס זאָל חלילה נישט איינשמוצן די געוואַקסטע דילן. מע האָט קיינמאָל נישט געזען, אַז ישכר שעפּס זאָל אויסרעדן אַ וואָרט צו זיינע טונקעלע בנים. זיי האָבן אויך אין שטיבל געשוויגן

ווי פרעמדע, מיט קיינעם נישט אויסגערעדט קיין וואָרט. אפילו צווישן זיך האָבן זיי נישט גערעדט. זיי האָבן מיט אַ גבירישער טעמפּקייט אַריינגעקוקט אין זייערע קליינע יאָלדישע סידורימלעך און קוים געמאַכט מיט די ליפּן. אַלע האָבן געהאַט עפּעס ווי אַ באַהאַלטענע מורא צו דער פרעמדקייט, וואָס האָט פון זיי אַראָפּגעשלאָגן. אין דער שטיל האָבן אַלע געזאָגט, אַז סך־הכל זענען ישכר שעפּסעס זין גרויסע נאַראָנים. נאָר גיי וויים. פּאַרט שעפּסעס קינדער, און די מאַמע זייערע גייט אין די אייגענע האָר און רעדט דייטשמעריש.

איינציקוויז האָבן די דאָזיקע זין חתונה געהאַט. ישכר שעפּס האָט קיינעם נישט געבעטן אויף דער חתונה און אפילו נישט פונאַנדערגעשיקט קיין חתונה־בריוולעך. מען האָט דערציילט אַז זיינע מחותנים זענען שווערע מיליאָנערן, שפּילן קאָרטן מיטן גובערנאַטאָר און זענען פּאָדריאַטשיקעס פון רוסישן מיליטער. שווערע פּאָנישע יידן. די שנורן, וואָס זענען אָנגעקומען קיין לאָדזש צו ישכרן אין דירה אַריין, זענען אַלע געווען גרויסע און געוויקסיקע, געטראָגן די אייגענע האָר און אויסגעקוקט ווי גויעס, און האָבן גערעדט בלויז רוסיש און פּויליש. אפילו די אייגענע מענער האָבן נישט גוט פאַרשטאַנען וואָס די ווייבער רעדן צו זיי. מחמת ישכר שעפּסעס זין זענען נישט געווען קיין גרויסע לומדים אויף גוייש לשון. סיידן אַ ביסל דייטשמעריש. קיין גרויסע טראַגעדיע איז עס נישט געווען, וואָרעם ישכרס זין זענען געווען ווילדע שתקנים אויך וואָס שייך זייערע ווייבער. ישכר שעפּס האָט גאָר באַקומען אַ פּנים פון אַ לעמעשקע ביי זיך אין די סאַליעס.

אָבער ווי אַזוי דער גביר ישכר שעפּס זאָל נישט האָבן אויסגעקוקט אונטערן דאַך פון זיין הויז, אין גלאָוואַצקיס און מוכניצקים שטיבל האָט ער געזוכט אויסצושפּילן זיינע אַמביציעס און געזוכט אויערן. זיין אויפמערקזאַמקייט איז געפאַלן אויפן זיידן ברוך.

דער זיידע ברוך איז געווען אין דעם זעלבן עלטער וואָס ישכר שעפּס. אויך אַ ייד אַ גביר — דאָס הייסט אין דער מדרגה פון ישכר שעפּס — דערצו אַ דאָרפס־ייד, וואָס ווייסט נישט פון די גאַוואַהדיקע

שטיק פון די שטאָטישע גבירים, נישט קיין גרויסער מאדים אין דער גמרא ווי אַ שטייגער לוי קאָהן אויף וועמען ישכר שעפּס האָט גע־טראָגן אַן אייביקע קנאה שנאה — דאָך איז דער זיידע ברוך געווען געגנוג בן־תורה אַז מ׳זאָל פאַר אים קאָנען אויפּמישן דעם חומש און ווייזן וואָס אַזאַ ישכר שעפּס קאָן זיך טשעפּען צו דער סדרה, אויף אים, אויף דעם זיידן ברוך, אָנשרייען מיט איבערגעלעגענער לומדות און אויסמינצן פאַר אים אָט די אַלע געקרענקטע אַמביציעס וואָס דאָס צווייטע ווייב אין דער היים לאָזט נישט אויסשפּילן. ישכר שעפּס האָט געטון אויף אַלעמען אין שטיבל אַ מאַך מיט דער האַנט, ער האָט ענדלעך געפונען דעם ריכטיקן פאַרשוין, און ער האָט זיך אָוועקגע־זעצט ביים זיידן ברוך, אויפגעמישט דאָס גרויסע גבירישע חומש וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דער היים און מיט אים גענומען קנעלן. אפילו אינמיטן דער קריאה האָט ישכר שעפּס אויסגעפּאַקט זיינע תורהס. דער זיידע ברוך וואָס איז זינט זיין לעבן געוואוינט געווען מיט וואַלד און מיט פּויערים — אים האָט היפּש אימפּאָנירט וואָס אַזאַ באַרימטער שטאָטישער גביר, ישכר שעפּס, האָט זיך גענומען מיט אים חברן. דערזעענדיק דעם זיידן ברוכס צוגענויגטקייט האָט אים ישכר שעפּס אומבּרחמנותדיק אָנגעהויבן צו פאַרמאַטערן מיט זיינע תורהס. ער האָט אים כמעט ווי נישט געלאָזט דאַווענען און כסדר אים געהאַלטן דעם חומש פאַר די אויגן, געטייטלט מיט אַ פינגער אויף די פּסוקים, געזאָגט ווילדע אויסטייטשונגען און דערביי הויך געכיכיקעט פון גרויסער זעלבסטצופרידנקייט. הגם צו זיך אַהיים האָט ישכר שעפּס דעם זיידן ברוך קיינמאָל נישט פאַרבעטן. ער האָט מורא גע־האַט פאַרן צווייטן ווייב צו ברענגען אַהיים זיינע פריינט. אַזאַ דאָרפס־ייִד ווי דער זיידע ברוך וואָלט דאָרט אוודאי אַ תל געמאַכט פון די אויסגעוואַקסטע דילן און אוודאי אומעטום אָנגעשיט מיטן אַש פון זיינע וואָלוועלע ציגאַרן, ציגאַרן אין פּרייז פון אַ קאָפּיקע וועלכע דער זיידע ברוך האָט כסדר גערויכערט. אַ שיינער גאַסט פאַרן צווייטן ווייב.

דערפאַר איז אין ישכרן געוואַקסן די לײדנשאַפט אויסצופּאַקן פאַרן זיידן ברוך אַלע זיינע פּשטים אויפן חומש. עס איז געקומען אַזוי

ווייט, אז ישכר שעפּס האָט זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן ביז צו דעם שבתדיקן דאַווענען. שוין שבת גאַנץ אינדערפרי ווען מיר אַלע זענען נאָך געלעגן אין די בעטן האָט אָנגעקלאַפּט אַ שליח פון ישכר שעפּס. דער שליח איז געקומען מיט ישכרס אַן אויפגעמישטן חומש, זיך אָני־דערגעשטעלט ביים זיידנס בעט און וואָרט ביי וואָרט איבערגעחזרט אַ תורה, וואָס איז ישכרן איינגעפאַלן אינמיטן דער נאַכט. דער שליח האָט עס גאָר פאַמעלעכל איבערגעחזרט וואָרט ביי וואָרט, וואָרעם אַזוי האָט ישכר שעפּס דורכאויס באַפוילן.

קאַפּיטל פופצן

דער ערשטער פּורים אין לאָדזש. שלח־מנותן. געסט. אברהם אַפּאַ־טאָווסקי לייענט די מגילה. בבֿא־מעשׂיות. סטיוטש מע גייט שחטן ייִדן? אסתּר אַ ייִדענע און אַחשורוש אַ חסידישער בטלן. הירש לייב זשיכלינער שילט פון גרויס גוטפּרייַנטשאַפט. זייַנע מעשׂיות פון פּאַרצייַטנס. ער וועט שוין כּסדר חתונה האָבן פון לויוויטש.

דעם ערשטן פּורים, וואָס דער זיידע ברוך האָט מיט אונדז געוואוינט אין לאָדזש האָט ער אַהיים געבעטן צו דער אויפדערנאַכטיקער פּורים־דיקער סעודה אַלע אָרעמע ייִדן פון גלאָוואַצקים און מוכניצקים שטיבל. דער פעטער לייזער יוסף האָט פון דלוטאָוו צוגעשיקט אַ גרויסע פור אָנגעפּיקעוועט מיט כּל־טוב, פעטע אויסגעפּאַשעטע עופות, האָניק, מיל־כיקס און אויבסטן, און די באָבע חיה האָט געוויזן וואָס זי קאָן. אַ גאַנצן פּורימדיקן טאָג האָט מען געקאָכט און געבאַקן. דער פּורימדיקער טיש האָט זיך ממש געבראָכן פון די פעט־זיסע סעודה־קוכנס, אַלערלייַ קיכלעך און המן־טאַשן, גרויסע טעלערס מיט געקאָכטע און געמאַרינירטע קאַרפּן און העכט, געזאָטענע הינער און אינדיקעס און געבראָטענע גענדז. אַחוץ אויבסטן און אַ שפע פון אַנדערע פּורימדיקע מעדנים.

די באָבע חיה האָט אויסגעשטעלט אַלע זילבערנע לייכטער אויפן טיש און מע האָט אָנגעצונדן סטעאַרין־ליכט. די פּורים־סעודה האָט זיך נאָך נישט געהאַט אָנגעהויבן. דער זיידע ברוך מיט מיין פאָטער האָבן דערווייל איבערגעקוקט די אַלע שלח־מנותן, וואָס מ'האָט אונדז צוגעשיקט. ס'איז לאָדזש! די אויסטערלישסטע שלח־מנות האָט אונדז צוגעשיקט ר' שמעון ציליך. נעמלעך: אַ פלאַש אַלטן שוואַרצלעכן ארץ־ישׂראל־וויין. כּשר לפּסח. בוימל פון אמתע ארץ־ישׂראל־אייַלבירטן און עפּעס אַ מין פרומע זיסלעכע פּרי, וואָס וואַקסט אויך אין ארץ־ישׂראל. פון ר' שמעון צילכס שלח־מנות האָט געשמעקט מיט קאָזשעניצער פרומקייט,

מיט כותל־מערבי און מיט רחלס קבר. אַפילו דאָס טעלערל, אויף וועלכן עס איז געלעגן ר׳ שמעון ציליכס שלח־מנות איז געווען פון געל־אויסגעבליכטן עצי־זית מיט אַ פּאָר אויסגעקריצטע קעסטעלעך אונטער וועלכע ס׳איז געווען אויפגעשריבן „הר הבית" און מיט אַן אויפשריפט „ירושלים". די שותפים גלאַוואַצקי און מוכניצקי האָבן אונדז אויך צוגעשיקט שלח־מנות, עטלעכע מאַראַנצן און צוויי בייכיקע בלעשלעך מיט ענגלישן פּאָרטער. בלויז דעם זיידנס ידיד ישׂכר שעפּס האָט אונדז פאַרגעסן אין פּורים און האָט אונדז דאָס מינדסטע נישט געשיקט. נאָך יידן פון גלאַוואַצקים און מוכניצקים שטיבל האָבן אונדז געשיקט שלח־מנות. איידער די פּורים־געסט זענען געקומען האָט דער זיידע ברוך דערווייל אויף עטלעכע מינוט זיך איבערגעדרייט די קאַפּאָטע אויף לינקס, און זיך אַ ביסל ארומגעדרייט אין אזא הולך כדי אויך מקיים צו זיין די מצווה פון זיך צו „פאַרשטעלן" אין פּורים. דאָס איז געווען ביי אים אַ מנהג פון קדמונים.

אויף דעם ערשטן פּורים זענען געקומען צו אונדז פרעמדע געסט. צוויי יידן פון דער באָבע חיהס געבורט־שטעטל זשיכלין. עס האָט געהייסן, אַז דאָס זענען דער באָבע חיהס ווייטע קרובים און זיי זענען געקומען צו אונדז צו גאַסט אויף אונדזער ערשטן לאָדזשער פּורים. זיי זענען געווען צוויי אַלטע וואורקער חסידים. דער ערשטער — אברהם אַפּאַטאָווסקי — איז געווען אַ זקן ביי די אכציק, אַ קאַפּעטשקע אַן איינגעבויגענער, מיט אַ גראָ אויסגעצופּט בערדל, מיט אויסגעקראַכענע ברעמען און מיט רויטע קאַליע אויגן פון טיפן עלטער. פון דעם יידל האָט ממש אַראָפּגעטאַנצט אַן אייביקע אינערלעכע שמחה. גאָר אַ פריילעך יידל, הגם אַ צעבראָכענער זקן און כל ימיו אַ גרויסער קבצן. ער האָט ביי אונדז געלייענט די מגילה פאַר די ווייבער. די באָבע חיה איז געווען שטאָלץ אויף זיין מגילה־לייענען. אברהם אַפּאַטאָווסקי האָט שוין מער נישט געהאַט קיין צאָן אין זיין קליין איינגעפאַלן מויל, האָט געקאָנט עסן בלויז געווייקטע מאכלים, און דערצו האָט ער גערעדט געשווינד. גערעדט, ווי ער וואָלט געזונגען אַ לוסטיק זמרל. עס איז שווער געווען צו זאָגן, אַז עמעצער האָט פאַרשטאַנען אַ וואָרט בשעת אברהם אַפּאַטאָווסקי האָט געלייענט די מגילה. קודם־כל האָט ער גע־

לייענט אָן דעם מינדסטן טראַפּ און ער האָט זי אינטערפּרעטירט, די מגילה, אויף זיין שטייגער און גלייך ווי ער וואָלט אָפּגעזונגען עפּעס אַן אַלט חסידיש זמרל. די שטעלן אין דער מגילה וואו עס רעדט זיך פון יידישע צרות און ווי אַזוי המן וויל אויסראָטן יידן, האָט ער בכלל אַדורכגעכאַפּט מיט געוואַלדיקן ביטול. ער האָט עפּעס נישט גורס געווען די גאַנצע אומעטיקע מעשה. דערפאַר האָט זיך אים דאָס צייג־לאָזע מיילעכל צעזונגען בשעת ס׳איז געקומען צו די גוטע און פריי־לעכע שטעלן אין דער מגילה. שושן־הבירה איז אויסגעקומען ווי אַ חסידים־שטיבל וואו פריילעכע יידן הוליען און טאַנצן אין פורים און אברהם אָפּאַטאָווסקי טאַנצט מיט זיי מיט, אַ לייענענדיקער די מגילה. בכלל האָבן די גויים פון דער מגילה אין אברהם אָפּאַטאָווסקיס אינטער־פּרעטאַציע נישט געהאַט דאָס מינדסטע אָנזען פון גויים. אחשוורוש איז אויסגעקומען אַ חסידישער בטלן. מיט אסתרן — ווייל אַ יידענע — האָט ער בכלל מיט איר נישט געמאַכט קיין גרויסע מחזקות. אפילו המן האָט אין אברהם אָפּאַטאָווסקיס מויל פאַרלוירן פון זיין גוישער שרעקלעכקייט. גאַרנישט. אַ גויטשיקל, וואָס האָט ליב די כּוסה און איז עפּעס נישט מיט אַלעמען. וואָס הייסט ער גייט שחטן יידן? בבא מעשיות! ווען אברהם אָפּאַטאָווסקי האָט אַזוי אָפּגעזונגען די מגילה—און די ווייבער האָבן קוים געקאָנט כאַפּן מיטן אויער המנס נאָ־מען כדי צו קאָנען טופען מיט די פיס — האָט די באָבע חיה אים געגעבן צו עסן איינגעווייקטע און ווייך־אויפגעקאָכטע מאכלים, כדי אברהם אָפּאַטאָווסקי זאָל ווי עס איז זיי באַווייזן אראָפּצושלינגען מיט זיין אַלטן און צאָנלאָזן מויל. דערווייל, איידער וואָס און ווען איז זיך אברהם אָפּאַטאָווסקי פאַרגאַנגען אין אַ פאַרצייטישן וואורקער „שושנת יעקב״, אָדער גאָר דערציילט אַ פריילעכע מעשה פון די פורימס אין וואורקע, אָדער גאָר פון די פורימס אין פאַרצייטישן זשיכלין.

דער צווייטער קרוב פון דער באָבע חיה וואָס איז געקומען צו אונדז צוגאַסט, און אויך פון זשיכלין, איז געווען הירש לייב זשיכלינער.

אויב מ׳קאָן זאָגן אַ היפּך צו אברהם אָפּאַטאָווסקין — איז עס געווען הירש לייב זשיכלינער. קודם־כל איז ער געווען עטוואָס יינגער, ד״ה ערשט נאָך די זיבעציק. דערצו, הירש לייב זשיכלינער — הגם

אויך מנעוריו א ייד א קבצן — האָט ער דווקא געהאַט א היפּש נגידיש בייכל. קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואנען עס נעמט זיך צו אַן אָרעמאַן א נגידיש בייכל. נאָר אַלצדינג איז אין הירש לייבן געווען קאַפּויער און אויף צעפּיקעניש. שוין זיין פּיזיאָנאָמיע איז געווען א געשטאַלט פון די שאַרפסטע סתירות. ער האָט טאַקע געהאַט א היפּשע ברייטע און ווייסע באָרד, א נגידישלעכע באָרד — זי איז אָבער געווען א קינדער־שפּיל אַקעגן זיינע ברעמען און זיינע וואָנצעס. די ברעמען זענען אים, הירש לייבן, געוואַקסן איבער די אויגן ווי ווילדע און בייזע בערד, געוואָקסן מיט א סך שפּיצן אין דער זייט פון שטערן און איבער די אויגן. קיינער האָט טאַקע קיינמאָל נישט געזען הירש לייבס אויגן. סיידן ער אַליין האָט אמאָל אוועקגעשאַרט די ברעמען — און פון צווישן די בייזע בערד אַרוים האָבן זיך געוויזן א פּאָר גוטע בלויע אויגן. אויך די וואָנצעס זענען ביי הירש לייבן געווען ווילדע און צעלאָזענע און זיי האָבן דווקא געוואָלט פאַרדעקן די באָרד און זיך אַרויסרוקן אויפן אויבנאָן פונעם פּנים. דערצו זענען הירש לייבס וואָנצעס געווען תמיד באַשיט מיט טאַבאַק, מחמת הירש לייב איז געווען א גרויסער טאַבאַק־שמעקער. פון אויבנאויף האָט עס אויסגעקוקט אַז הירש לייב און אברהם אָפּאַטאָווסקי זענען זיך בלוטיקע שונאים. וואָרעם אינמיטן פּורים האָט הירש לייב אברהם אָפּאַטאָווסקין הויך אויפן קול געשאָלטן מיט די וויסטסטע קללות. נאָר דאָס איז נישט מער געווען ווי א דרך אזא פון חסידישער הלצה און פּורימדיקער גוט־פריינטשאַפט. הירש לייב און אברהם אָפּאַטאָווסקי זענען גראָד געווען די גרעסטע ידידים נאָך פון די וואָרקער צייטן.

ווען הירש לייב האָט נישט געשאָלטן האָט ער געקאָנט א שעה אָפּזיצן ביים טיש און שווייגן. די ברעמען און די וואָנצעס האָבן אים דאַן פאַרדעקט דאָס גאַנצע פּנים און מע האָט נישט געוואוסט צי דער ייד שלאָפט צי ער איז וואַך. ס'איז אָבער געווען אַז עמעצער אין שטוב זאָל לאָזן פאַלן א וואָרט, וואָס האָט געהאַט דעם מינדסטן שייכות צו די טעמעס פון הירש לייבס מעשיות, אַז הירש לייב זאָל פּלוצעם טון א לאַך־אויף אינמיטן זיין שווייגן, א ווילדן הויב־אויף

געבן די בייזע ברעמען און תוך־כדי־דיבור אָנהויבן צו דערציילן אַ מעשה.

אחוץ מעשיות פון וואורקע וואָס זענען געווען אַדורכגעפלאָכטן מיט שאַרפע קללות אין דער זייט פון אברהם אָפּאָטאָווסקי — האָט הירש לייב נאָך געהאַט צוויי טעמעס פאַר זיינע מעשיות, און דאָס נעמלעך וועגן זשיכלינער עמי־הארצים און וועגן זשיכלינער בית־הקברות.

דערציילנדיק וועגן פאַרצייטישע עם־הארצישע באַלעבאַטים פון זשיכלין האָט זיך הירש לייבס צינגל פאַרוואַנדלט ממש אין אַ שניידיקער שווערד. זיין וויץ איז געווען ביטער, שאַרפזיניק און מבטלדיק. ער האָט דערציילט פון זייער פּראָווינצערישער פּרעסערישקייט, פון זייערע ווילדסטע גרייזן ביים דאַווענען און ווי שווער און מיט נויט־שוויים עס איז זיי, אָט־אָ די אַמאָליקע באַלעבאַטים, אָנגעקומען אָפּצוריכטן דעם סדר, און ווי זיי פלעגן שבת נאָך מיטאָג ליגן צוזאַמען מיט זייערע ווייבער אין די בעטן און צוזאַמען לייענען „צאינה וראינה". אין הירש לייבס מעשיות האָט געשטעקט דער גאַנצער אָפּלאַכנדיקער ביטול פון אַן אינטעלעקטועלן חסיד צו דער פּראָסטער יידישער מאַסע. די באָבע חיה פלעגט אָפּזיפצן ווען זי האָט געהערט הירש לייבס מעשיות וועגן זשיכלינער פּראָסטע יידן, וואָרעם הגם הירש לייב איז געווען אונדזער גאַסט אויף פּורים פונדעסטוועגן האָט זיין ביטערער וויץ אויף דאָס מינדסטע נישט געשוינט דער באָבע חיהס משפּחה אין זשיכלין.

אָבער הירש לייבן איז געווען ווייניק אָפּצושפּאָטן פון פּראָסטע יידן ווי אַזוי זיי האָבן זיך נוהג געווען ביים לעבן. אויך נאָך דעם ווי זיי זענען שוין געווען אויפן עולם־האמת האָט זיין סאַרקאַסטישער וויץ זיי נישט אָפּגעלאָזט. עס האָט געהייסן, אַז הירש לייב איז אין זיין יוגנט אַמאָל געווען אַ מיטגליד פון דער זשיכלינער חברה־קדישא און ער האָט דערציילט אַלערליי מאַקאַברישע וויצן פון די לעצטע מינוטן פון המונישע יידן. אויך דאָ זענען אַרויסגעקומען הירש לייבס ביטול־באַציאונגען צו פּראָסטע מענטשן. ער האָט אָפּגעשפּאָט אַפילו פון זייער שטאַרבן. זייער טויט איז אויסגעקומען אין הירש לייבס מויל ווי דאָס שטאַרבן פון געפּענטעטע קעלבער. ער פלעגט דערציילן, אַז ווען ער פלעגט אַזאַ „באַלאַבוס" אַריינלייגן אין קבר אַריין האָט ער אויף אים אָנגעשריגן

למען־השם צו ליגן רואיק און נישט שטערן די געשטאָרבענע וואורקער חסידים—וואָס ליגן ארום אים—צו מאַכן אַ כוסה און אַז „אויב די דירה געפעלט אים נישט קען ער זיך צום „קוואַרטל" ארויסציען". אויך צו זיין אייגן ערשט געשטאָרבן ווייב — וואָס איז געווען אַ זשיכלינער באַלעבאַטישע טאָכטער — האָט הירש לייב ארויסגעוויזן די געמלעכע באַציאונג ווען ער האָט זי מיט די אייגענע הענט געלייגט אין גרוב אריין. שפּעטער האָט הירש לייב חתונה געהאַט פון לויוויטש. ער האָט געזאָגט צו דער באָבע חיה, אַז עס איז זייער גוט חתונה צו האָבן פון לויוויטש. ער וועט כסדר חתונה האָבן פון לויוויטש.

די באָבע חיה האָט אָפּגעזיפצט, און אינמיטן פורים אויסגעשפּיגן ניין מאָל און זיך אָפּגעשפּראָכן אַן עין־הרע.

קאַפּיטל זעכצן

אַלטער וואָרדיסלאַווער ברענגט אַריין עצבֿות אין פּורים. ער דאַוונט מעריב. אַ גוטן פּורים, פּרומער קאַטער. מע שלעפּט אַלטערן אין אַ טענצל. חיים טוביהס זון איז אין פּורים אַ גאַנצער קנאַקער.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע געסט פֿון די אָרעמע חסידים פֿון גלאָוואַצקים און מוכניצקים שטיבל. מיט שטילע מרה־שחורהדיקע טריט און אַן איינגעבויגענער האָט זיך אין דער טיר באַוויזן אַלטער וואָרדיסלאַווער. ער איז געגאַנגען איינגעבויגן, הגם ער איז גראָד געווען אַ הויכער אויסגעצויגענער ייִד, אַ דאַרער און אַ בלייכער ווי ער וואָלט כסדר געווען אין תענית. זיין פּנים האָט אויסגעדריקט דעם צער פֿון אַן אייביק־נאָגנדיקן צאָן־ווייטיק. אַ קליין בערדל וואָס איז געווען געל ווי דאָס געלעכל פֿון אַן איי האָט אים געקלעפּט אויפֿן בלאַסן אויסגעפּייניקטן פּנים. נאָר אויגן האָט ער געהאַט בלויע, קיילעכדיקע און טרויעריקע פֿון אַן אייביקער פּרומער עצבֿות. ער האָט געטראָגן אַ צעריסענע אַטלעסענע קאַפּאָטע מיט אַ סך צויטן און לאַטעס און האָט אין איר אויסגעקוקט ווי אַ בעטלער פֿון „יענער וועלט”. אַלטער וואָרדיסלאַווער האָט געטון אַ קוש די מזוזה און געזאָגט „אַ גוטן פּורים” מיט אַ קול ווי אַלע וועלטן וואָלטן אים פּלוצעם פֿינצטער געוואָרן אין זיין פּרומער עצבֿות און עס איז היינט נישט פּורים נאָר גראָד אינמיטן אין תשעה באָב. עס האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די פֿלאַמענדיקע סטעאַרין־ליכט אין די זילבערנע לייכטער זענען טונקעלער געוואָרן פֿון דער מרה־שחורה וואָס האָט אַ ווייע געטון אין דער פּורימדיקער שטוב מיטן אָנקום פֿון אַלטער וואָרדיסלאַווער, די משקאות האָבן אויפֿגעהערט צו פֿינקלען אין די פֿלאַשן, און די זיסע סעודה־קוכנס, די פֿישן און די פֿליישן אויף די טעלער האַלטן זיך איין, צוליב אַלטערן, כדי נישט אַזוי פֿאַררייסנדיק צו שמעקן.

— זעצט זיך ר׳ אַלטער, — האָט דער זיידע ברוך אַ זאָג געטון.

— כ׳מוז דאַווענען מעריב, — האָט אַלטער געענטפערט מיט אַן איבהדיקן ניגון און אַ זיפץ געטון ווי פון ציין־ווייטיק.

אַלטער האָט זיך אַוועקגעשטעלט בײַ דער וואַנט. ער האָט געדאַוונט שטיל און געברומט ווי אַ זלידנע פליג. זיין אויסגעצויגענער אַסקעטישער גוף האָט זיך צעשאָקלט מיט מאָדנע און אויסטערלישע תנועות. ער האָט זיך געבויגן אין דרייען — און די צווטן און לאַטעס האָבן זיך עפּעס ווי צעשפּילט אויף זיין צעריסענער אַטלעסענער קאַפּאָטע — ער האָט זיך געבוקט און געהויבן זיך צו דער קאַלטער לײדיקער וואַנט, און אַלע מאָל אויפגעהויבן זיינע לאַנגע אויסגעדאַרטע הענט און געפּאַטשט אין דער וואַנט אַריין. אָדער זיינע הענט זענען פלוצעם קאַלטע און טויטע געבליבן קלעפּן אויף דער וואַנט און אַלטער האָט געפּישטשעט ווי עס וואָלט אים עמעצער געשטאָכן מיט אַ שפּילקע.

פלוצעם האָט זיך אַ פּראַל־אויף געטון די טיר און ס׳האָבן זיך גע־הערט צוויי „גוטע פורימס" מיטאַמאָל. איינער אַ הייזעריקער און איינער אַ פאַנפעוואַטער. נאָר ביידע זייער פריילעכע און לוסטיקע.

דעם הייזעריקן „גוטן פורים" האָט אַ געשריי געטון זלמן וואָליער, אַ שוואַרץ יידל מיט אַ הויכער פּלייצע און מיט טונקעלע ברענענדיקע אויגן. ער איז שוין געווען בגילופנדיק. דער צווייטער איז געווען משה בוסקער, אַ הויכער ייד מיט אַ בלאָנדער שיטערער באָרד און מיט אַן איינגעפאַלן צאַנלאָזן מויל אין וועלכן ס׳זענען פאַרבליבן בלויז צוויי לאַנגע און שאַרפע זייטן־ציין וואָס בײַ יעדן ריר פון משה בוסקערס מויל האָבן זיי, די שאַרפע זייטן־ציין, זיך באַמיט אַרויסצוקריכן פון אונטער די ליפּן און צו ווייזן אַז זיי זענען דאָ. אויך משה בוסקער איז געווען אין הויכן בגילופן און ער האָט זיך רק געהאַלטן בײַ זלמן וואָ־ליערס קאַפּאָטע און געפּרואווט צו זינגען „שושנת יעקב". די ביידע יידן האָבן זיך טאַקע צעזונגען. אברהם אַפּאַטאָווסקי איז באַלד אַריינגע־פאַלן דער דריטער. דערזעענדיק אַלטער וואָידיסלאַווער ווי ער שטייט און שאָקלט זיך בײַ דער וואַנט זענען זלמן וואָליער און משה בוסקער צוזאַמען געטון אַ גיי־צו צו אַלטערן, אים אָנגענומען פאַרן איינגעבוי־

גענעם אַקסל, און ביידע צוזאַמען האָבן אַ געשריי געטון אַלטערן אין די אויערן אריין:

— אַ גוטן פּורים, פרומער קאַטער!

אַלטער האָט אַ דערשראָקענער אויסגעדרייט דאָס בלייכע פאַרפּייניק־טע פּנים. זיינע קיילעכדיקע אויגן זענען געווען פאַרמאַכט און נאָס ווי ביי אַ געשאָכטענער הון. ער האָט אַ מאַך געטון מיט די הענט און אַרויס־געזיפצט: נו, אָ, מעריב. עס האָט אים גאָרנישט געפעלט. זלמן און משה בוסקער האָבן אַלטערן אָנגענומען ביי די אַקסלען און אים אַוועקגע־שלעפּט פון דער וואַנט. זיי האָבן זיך באַמיט מיט אים צו טאַנצן. אַלטער האָט זיך געשלעפּט ווי אַ מת און גערעדט לשון קודש: נו, אָ, מעריב! אברהם אַפּאַטאָווסקי האָט אָנגעהויבן צו זינגען „אָרור המן", — און הירש לייב זשיכלינער האָט געטון אַ זאָג, אַז אַזעלכע מרה־שחורהדיקע פרומאַקעס ווי אַלטער, וואָלט מען באַדאַרפט אויפהענגען אויף דער תליה צוזאַמען מיט די עשרת בני המן, און זאָלן יידן האָבן נאָך אַ פריילעכערן פּורים.

באַלד זענען אָנגעקומען נאָך פּורימדיקע געסט פון גלאָוואַצקים און מוכניצקים שטיבל. ס'איז אויך געקומען מיין רבי חיים טוביה מיט זיין זון דעם הוסטער און חשוך־בנים. עס האָט זיך אויסגעלאָזט אַז חיים טוביהס זון איז אין פּורים גאָר אַ גאַנצער קנאַקער. ער איז אריינגע־קומען מיט אַן איבערגעדרייטן דאַשעק, זיך געמאַכט שיכּורלעך און גע־זונגען אויף לשון קודש, אויף יידיש און אויף פּויליש אויסטערלישע פּורימדיקע זמירותן וועלכע קיינער האָט נאָך נישט געהערט. חיים טוביה האָט אים געהאַלטן פאַר דער האַנט און כּסדר אים געוואָרנט אַז ער זאָל זיך היטן דאָס בריאות. נאָר דאָס האָט דעם חשוך־בנים נאָך מער גע־רייצט. ער האָט דווקא געוואָלט פאַרגיין אין אַ טענצל מיט אַלטער וואָידיסלאַווער.

עס זענען אָנגעקומען נאָך יידן. מע האָט זיך ענדלעך געזעצט צו דער פּורימדיקער סעודה.

קאַפּיטעל זיבעצן

ד"ר יאַנשער. יידן און ווייבער אין ד"ר יאַנשערס וואַרט-צימער. יאַנשער און זיינע פּאַציענטן. משה, האָסט דיך שוין אָנגעפּרעסן מיט קוגל? מע גייט מיט מיר צום ד"ר יאַנשער. יאַנשער ווערט איבערגעביטן. „וואונדערלעכע וועלדער אין דלוטאַוו". „נאַסטעמפּני".

זייענדיק אַלט צווישן צען און עלף יאָר האָב איך אָנגעהויבן שטאַרק צו הוסטן. גאַנצע נעכט האָב איך געהוסט. מיינע עלטערן האָבן אָנגעהויבן איבערגעשראָקן צו ווערן, צי איך וועל חס-ושלום ניט קיין לונגען-קראַנקער, און מ'האָט באַשטימט מיט מיר צו גיין צו אַ דאָקטער. אין פּוילן האָבן צווישן דער חסידישער באַפעלקערונג דאָן די גוטע-יידן באַשטימט צו וועלכן דאָקטער מ'זאָל גיין. איטלעכער גוטער-ייד האָט געהאַט זיינע דאָקטוירים, וועלכע ער האָט פּראָטעזשירט. מיין פֿאָטער איז אַריבערגעפֿאָרן קיין אַלעקסאַנדער כדי צו פֿרעגן ביים רבין צו וועלכן דאָקטער ער זאָל מיך פֿירן. דער אַלעקסאַנדערער רבי האָט געהייסן מיט מיר גיין צום דאָקטער יאַנשער.

דאָקטער יאַנשער איז געווען אַ גוי, אַ פֿאַרפּויליִשטער דייטש, אַ הויכער, אַ ברייט-פּלייציקער, מיט אַ דיקער רויט-פֿאַרשיכּורטער נאָז, און מיט גרויע רוחיש-צעקעמטע באַקן-בערד. אין אַלעקסאַנדער האָט מען געזאָגט אַז יאַנשער איז אַ גרויסער מומחה און דערצו אַ געוואַלטיקער מוצלח. יידן ווערן געזונט ווי די טייבעלעך, ווען יאַנשער באַטאַפּט זיי מיט זיינע גראָבע גוייִשע הענט און גיט זיי די אמתע רעצעפּטלעך. הגם יאַנשערס באַציאונג צו יידן איז דווקא נישט געווען קיין אַזאַ געהויבענע און פֿריינדלעכע. יידן און יידענעס, איבער-הויפּט אַלעקסאַנדערער חסידים און זייערע ווייבער, האָבן פֿול געמאַכט יאַנשערס וואַרט-חדר און די קאָרידאָרן פֿון זיין דירה אויף פּיעטריקאָווער גאַס, משחד געווען דעם בייזן גוי, יאַנשערס לאָקיי, כדי צו באַקומען

ביי אים די ערשטע „נומערלעך" אויף אָנגענומען צו ווערן ביים דאָק־טער. יאַנשער האָט אָנגענומען אויף „נומערלעך". יידן זענען נעבעך ועזעסן אין בלויזע קעפּ און אין יארמלקעס. קיין גוי האָט מען נישט געזען צווישן יאַנשערס פּאַציענטן. סיידן זעלטן־ווען אַן אַלטן גלח וואָס איז אַ שווייגנדיקער געזעסן צווישן די יידן. יידן האָבן געשמועסט צווישן זיך וועגן זייערע חולאתן און וועגן יאַנשערס רעצעפּטן, דער־ציילט מעשיות פון גוטע־יידן אין שייכות מיט דאָקטוירים. אין יאַנשערס שטובן און קאָרידאָרן האָט עס געווימלט ווי אין אַ חסידים־שטיבל. אויך קראַנקע ווייבער זענען געזעסן געזיפצט און שטיל געזיפצט און געאָכצט, געהאַלטן אין די הענט גאַנצע פּעק מיט אַלטע באַשריבענע רעצעפּטן, אויסדערציילט פאַר אַלעמען זייערע חולאתן און שעהן־לאַנג געוואַרט אויף דער רייע.

ווען עס האָט זיך געעפנט די טיר פון יאַנשערס צימער און דער גרויסער קאָפּ מיט די גרויע רוחישע באַקן־בערד האָט זיך געגעבן אַ באַווייז דורך דעם שפּאַלט און רציחהדיק אַ ברום געטון „נאַסטעמפּני" (נעקסט), איז אַ ציטער אַדורכגעגאַנגען דורך די אַלע ווייבער מיט די רעצעפּטן אין די הענט און די יידן אין די בלויזע קעפּ און אין די יאַרמלקעס. דער געראָפענער — הגם ער האָט אַזוי פיל אוועקגעטון כדי צו באַקומען דאָס נומערל — איז בלייך געוואָרן ווי די וואַנט און האָט געטון אַ טיפן זיפץ גלייך ווי ער וואָלט געגאַנגען אויף אַ שווערן יום־הדין.

ווען דער פּאַציענט איז אַריינגעקומען איז שוין יאַנשער אין זיין גאַנצער גוישער מאַסיווקייט געזעסן ביים טיש, דער גרויסער קאָפּ מיט די גרויע באַקן־בערד איז געווען אַן אָנגעכמורעטער און האָט בייז גע־קוקט אויפן טיש. ערשט ווען דער ייד איז פּאַמעלעכל און הכנעהדיק צו אים צוגעקומען האָט יאַנשער בייז אַ הויב־אויף געטון דעם קאָפּ, זיך אַ גלעט געטון פאַר די באַקן־בערד און רציחהדיק אַ קוקגעטון אויפן איבערגעשראָקענעם חולה.

— משה, — האָט יאַנשער אַ געשריי געטון, ווי ער וואָלט גע־וואָלט דעם פּאַציענט צערייסן, האָסט דיך שוין אָנגעפרעסן מיט קוגל?

צו אַלע יידן האָט ער מיט פּריצישער גאווה געזאָגט „דו" און

זיי גערופן משה. קודם־כל האָט ער אויף הלצה געשטעלט א דיאַגנאָז אַז דער ייד איז קראַנק געוואָרן פון טשאָלנט. ערשט ווען יאַנשער האָט זיך אָפּגעפּאַרטיקט מיט די דאָזיקע הקדמות און דער פּאַציענט האָט פאַר אים געציטערט ווי א בלאַט, האָט ער געהייסן דעם ייד זיך אויס־טון. זעלבסטפאַרשטענדלעך, נאָך אַזאַ ברוך־הבא האָבן שוין ביים ייד די הענט זיך געטרייסלט און ער האָט זיך קוים באַוויזן אויסצוטון. ווען דער ייד איז געבליבן שטיין א נאַקעטער האָט יאַנשער אויסגעדרייט דעם קאָפּ, אָנגעקוקט דעם נאַקעטן ייד און די פּריצישע רציחה איז פאַר־מעלעך פאַרשוואונדן. יאַנשער איז געוואָרן רואיקער, געלאַסענער, און דעם יידן אונטערזוכט מיט דער גרעסטער זאָרגפעלטיקייט, אים פאָטערלעך אָנגעזאָגט א דיעטע און פאַרשריבן א רעצעפּט.

אַז דער „אָפּגעפּאַרטיקטער" פּאַציענט איז אַרויסגעקומען פון יאַנשערס חדר האָבן אַלע יידן אין וואַרט־צימער אויף אים געקוקט ווי אויף איינעם וואָס איז בשלום אַרויסגעקומען פון א לייבן־גרוב. נו? האָט מען געפרעגט פון אַלע זייטן. דער ייד האָט געשמייכלט: „ברוך־השם מיט חסד". יאַנשערס יידן האָבן אָפּגעזיפצט. דאָ האָט זיך אָבער ווידער א טו־אויף געגעבן א שפּאַלט פון דער טיר צו יאַנשערס אויפנאַמס־צימער. א גרויסער גוישער קאָפּ מיט גרויע באַקן־בערד האָט זיך א באַוויז־געטון און רציחהדיק א ברום געגעבן: „נאַס־טעמפּני".

עס האָט פונדאַסניי געשמעקט מיט יום־הדין.

איז יאַנשער געווען א שונא־ישראל? שווער צו זאָגן. יידן האָבן דערציילט פון דער גרויסער הכנעה, וואָס ער באַווייזט פאַר גוטע יידן און איבערהויפּט פאַרן אַלעקסאַנדערער רבין, און אַז ער וויל נישט נעמען קיין געלט ביי אָרעמע יידן. ער שרייט טאַקע אויף זיי אַז זיי פרעסן זיך איבער מיט קוגל און רופט זיי „משה", אָבער ער היילט זיי אומזיסט און אינטערעסירט זיך מיט זייער גורל. עס איז געווען די אַלטע שליאַכטישע גאווה בנוגע צו יידן.

צו דעם דאָזיקן דאָקטער יאַנשער האָט דער אַלעקסאַנדערער רבי געהייסן מיין פאָטער אַז ער זאָל מיט מיר אַרויפגיין. אַהינגעגאַנגען מיט מיר זענען מיין פאָטער און מיין מוטער. ווען מיר זענען געקומען

זענען שוין די קאָרידאָרן און דאָס וואַרט־צימער ביי יאַנשערן פול גע־וועזן מיט יידן און ווייבער. יידן האָבן זיך געשושקעט מיטן בייזן גויישן לאַקיי און אים משחד געווען צו באַקומען פריע נומערלעך. אויך מיר האָבן ענדלעך באַקומען אַ נומערל. מיר האָבן זיך אוועקגע־זעצט אויף אַ באַנק אין וואַרט־צימער און געוואַרט אויף דער רייע.

ווען יאַנשערס בייזער קאָפּ האָט זיך אַרויסגעשטעקט דורך דער געעפנטער טיר־שפּאַלט, גערופן „נאַסטעמפּני" און ס'איז געווען אונד־זער רייע זענען מיר אַריינגעגאַנגען.

יאַנשער האָט בייז אַ הויב־אויף געגעבן דעם קאָפּ. מיין פאָטער האָט גערעדט זייער אַ פיינעם אינטעליגענטן פּויליש. שוין דער ערש־טער גוט־מאָרגן, וואָס מיין פאָטער האָט געזאָגט אַריינקומענדיק, האָט יאַנשערן אַ ביסל אַרויסגעשלאָגן פון זיין געוויינטלעכן נוסח.

שפּעטער אַז יאַנשער איז געוואָר געוואָרן אַז מיר זענען די דלו־טאָווער פּריצים האָט ער זיך פולשטענדיק איבערגעביטן. ער איז גע־וואָרן אויסערגעוויינטלעך עלעגאַנט און העפלעך, און צו אונדז גערעדט שטיל און דיסקרעט. זיין שפּראַך האָט אָנגענומען די פּאַטינאַ פון שליאַכטישער פּאַרצייטישקייט. זי איז געוואָרן מליצהדיק. ער האָט מיין פאָטער אָנגערופן „פּאַניע דזשעדזשיצו" (הער פּריץ) און זיך אויס־געפרעגט אויף די דלוטאָווער וועלדער. ער האָט דערציילט, אַז ער איז דאָרט אַמאָל מיט די קאַמאַצקים געווען אויף געיעג.

— וואונדערלעכע וועלדער אין דלוטאָוו, פּריץ, האָט יאַנשער געזאָגט און זיך לייכט און בנעימותדיק געגלעט די גרויע באַקן־בערד, אַ סך ווילד און האָזן. גוט לאַנד אין דלוטאָוו. פרייט מיך אייך קענען צו לערנען. אַז יאַנשער האָט געהערט אַז מיין פאָטער איז ר' יהושיעלע קוטנערס אייניקל איז ער גאָר געוואָרן צוגעלאָזן, מחמת ער האָט גוט געהערט דעם רום פון ר' יהושיעלע קוטנער און ער האָט גע־האַט גרויס הכנעה פאַר באַרימטע רבנים.

— נו, אַצינד וועלן מיר בעטן דעם יונגן פּריץ אַז ער זאָל זיך אויסטון, — האָט יאַנשער געזאָגט און מיר לייכט געטון אַ גלעט איי־בערן בעקל.

יאַנשער האָט אַ פּאַציענט אונטערזוכט לאַנג און זאָרגפעלטיק.

ער האָט צו זיך געבּרומט און זיך מישב געווען. נאָכדעם ווי ער האָט מיך גרינטלעך אויסגעהערט און אויסגעטאַפּט, האָט ער זיך געגלעט איבער די באַקן־בּערד.

— דעם יונגן פּריץ פעלט גאָרנישט, — האָט ער געזאָגט מיט אַן אויסגעזוכטער העפלעכקייט, — לונגען און האַרץ געזונט. בּלויז אַ קאַטאַר אין האַלדז. איך וואָלט אייך געראָטן, פּאַניע דזשעדזשיצו, מיט אייער זון צו פאָרן צום ים. ס׳גייט צום זומער. ים־בּעדער וועלן אים פולשטענדיק אויסהיילן. נאָר פאָרט נישט צו די דייטשן. צו וואָס אויסגעבּן געלט אין אויסלאַנד? די בּרעגעס פון באַלטישן ים אין לעטלאַנד זענען מילדע. דער ים איז דאָרט אַ שטילער. פאָרט אַהין קיין דובּעלן, — האָט ער געזאָגט.

דאַן האָט ער מיר פאַרשריבּן אינהאַלאַציעס און האָט זיך מיט אונדז האַרציק געזעגנט. ווען מיר זענען שוין געווען בּיי דער טיר האָט ער זיך אָנגערופן:

— וואונדערלעכע וועלדער אין דלוטאָוו. אַ סך ווילד און האָזן.

ווען מיר זענען אַרויסגעקומען האָבּן אַלע יידן אין וואַרט־צימער געפרעגט:

— נו?

אין קאָרידאָר האָבּן מיר געהערט יאַנשערס רציחהדיק קול:

— נאַסטעמפּני.

קאַפּיטל אַכצן

וואַרשע. „האָטעל פּאָזנאַנסקי". גוישע קאָטשן פאַרן „האָטעל פּאָזנאַנסקי". וואַרשעווער יידן האָבן האָלד די אַכילה און זיי זענען קלוג נאָר ביז צו דער ראָגאַטקע. מען טרייבט מסחרים מיט ערד, מיט געהילץ, מיט צוקער און מיט תּבֿואה. שידוכים אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי". חולאים און דער מלאך-המות אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי".

עס איז געקומען דער זומער. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו פאָרן קיין דובעלן צום ים. לעטלאַנד איז געלעגן מחוץ דער „טשערטאַ". מע האָט געמוזט האָבן אַ ספּעציעלן פּאַס פון גובערנאַטאָר כּדי אַהינצופאָרן אויף קור. אַזאַ פּאַס האָט מען לייכט געקריגן. מיר זענען געפאָרן איבער וואַרשע.

איך האָב מיך אַ סך אָנגעהערט פון וואַרשע. ענדלעך האָב איך עס אָנגעזען מיט די אייגענע אויגן. ברייטע גאַסן, הויכע הייזער. יידן וואָס רעדן מיט אַ ברייטלעך אויסטערליש לשון: „יאָך", „וואָסאָר", „פּיטאָר".

מיר זענען פאַרפאָרן אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי".

דער „האָטעל פּאָזנאַנסקי" איז געשטאַנען אין סאַמע געדיכטעניש פון יידישן וואַרשע, אויפן גזשיבאָוו. ד"ה נישט אויפן גזשיבאָוו גופא, נאָר אינעווייניק אין איינעם פון די גרויסע גזשיבאָווער הויפן. די גרויסע הייף אין יידישן וואַרשע זענען געווען, אַזוי צו זאָגן, וואַרשעס אין וואַרשע, וואַרשעס מיט קראָמען, סקלאַדעס און רעשיקע ירידן. אויף אַ וואַרשעווער יידישן הויף האָט עס געקאָכט פּונקט ווי אויף די נאַלעווקיס. ס'האָט געראַיעט מיט יידן ווי אין אַ בינשטאָק. אויך די טויערן פון די הייף זענען פול געווען מיט מסחרים און אַלערליי „טישלעך" וואו עס זענען געלעגן סחורות צו פאַרקויפן.

אינמיטן דעם דאָזיקן געטומל פון אַ גרויסן גזשיבאָווער הויף איז

געשטאַנען דער „האָטעל פּאָזנאַנסקי". ס'איז געווען אַ נידעריקער בייכיקער בנין מיט קליינע אַלטמאָדישע פענצטערלעך. אונטן איז געווען אַ רעסטאָראַן פון וואַנען עס האָט טאָג ווי נאַכט אַרויסגעשלאָגן אַ ריח פון אַלערליי פעטע און געשמאַקע מאכלים און אָנגעפּילט דעם טומלדיקן און פאַרמסחרטן הויף מיט ריחות פון עסן. עסן האָט אויך געשטימט צו דעם קאָלאָריט פון די מסחרים אויף די וואַרשעווער הייף, מחמת וואַרשעווער יידן האָבן איבער גאַנץ פּוילן געהאַט אַ שם פון גרויסע אַכלערס. מען האָט אין גאַנץ פּוילן נישט געהאַלטן פון דער גרויסער חכמה פון וואַרשעווער יידן. מ'האָט זיי געהאַלטן פאַר אַ ביסל נאַאיוו און פאַר אַ ביסל טעמפּ. און דאָס אויך דערפאַר, וואָס וואַרשעווער יידן זענען געווען צופיל אַריינגעטון אין דעם עולם־הזה פון אכילה און קאָנען דעריבער זייערע קעפּ נישט אינגאַנצן אַריינ־לייגן אין די פּיפּיקייטן פון מסחר. „אַ וואַרשעווער איז נאָר קלוג ביז צו דער ראָגאַטקע", האָט זיך געטראָגן אַ ווערטל צווישן יידן איבער גאַנץ קרוין־פּוילן. דאָס מיינט צו זאָגן: הגם אויף די נאַלעווקעס און אויף די וואַרשעווער הייף איז אַ וואַרשעווער ייד אַ גאַנצער קנאַקער, און רעדט ברייטלעך אויף זיין רחבותדיקן און זינגענדיקן יידישן דיאַלעקט, פונדעסטוועגן ווייטער אויף די פּליינען פון פּוילן וועט אים אַ פּראָ־ווינצער ייד אַריינגאַרן אין אַ זאַק.

„דער האָטעל פּאָזנאַנסקי" איז טאַקע געווען דער זאַמלפּונקט וואו די קלוגע און פּיפּיקע פּראָווינצער יידן זענען געקומען קיין וואַרשע פירן זייערע מסחרים מיט די וואַרשעווער. אין וואַרשע האָבן גע־וואוינט די גרעסטע אַדוואָקאַטן. די רייכע יידן פון פּוילן, ווי אויך די גרויסע וואַלד־סוחרים, און אפילו ר' יעקב ענגעלמאַן אַליין, זענען גע־קומען זיך באַראַטן מיט די יוריסטישע באַרימטהייטן וועגן אַלערליי פאַרפּלאָנטערטע לאָדענישן. פּוילישע יידן האָבן זיך האָלד געהאַט צו לאָדן. די גרעסטע נעמען פון וואַרשעווער אַדוואָקאַטן פלעגן פאַרפאָרן מיט זייערע קאָטשן צום „האָטעל פּאָזנאַנסקי". אין זיינע צימערלעך פלעגן טיילמאָל אָפּגעהאַלטן ווערן קאָנפערענצן וועגן די גרעסטע גיטער און וועלדער פון פּוילן. יידן פלעגן זיך טיילמאָל אַרויסשיטן פון אַזאַ צימער אָן די היטלען צי אין יאַרמלקעס, מחמת דאָרט זענען געזעסן

גרויסע אדוואָקאַטן, שליאַכטישע פּוילישע מאַגנאַטן צוזאַמען מיט יידן, און פאַרהאַנדלט, און געמאַכט קאָנטראַקטן און געטריבן מסחרים מיט ערד און מיט געהילץ, מיט צוקער און מיט תבואה. מ׳האָט זיך קוים געקאָנט אַדורכשטופּן דורך די קאָרידאָרן פון „האָטעל פּאָזנאַנסקי״. תמיד האָבן יידן זיך דאָרט געשושקעט, געשמועסט און גערעדט וועגן די עשירותן פון קרוין־פּוילן.

באַגלייך מיט די גרויסע סוחרים און ערד־ וואַלד־ און צוקער־מעקלערס האָבן אויך די באַרימטע לאַנד־שדכנים פון פּוילן אָראָפּגע־ברענגט אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ אַריין פון דער פּראָווינץ, פון דעם ווייטן רוסלאַנד און אַפילו פון קירה אַלערליי גבירים און גבירהטעס אויף צוזאַמענקומעניש צוליב שידוכים. מ׳האָט אַראָפּגעברענגט מחותנתטעס, כלות און חתנים אויף „באַשויאונג״. אין די שמוציקע נידעריקע צימערן פון „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ האָט מען געשריבן תנאימס און „ראשי־פּרקים״, געהאַקט טעלער און פאַרשריבן די גרויסע נדנים. אין די קאָרידאָרן צווישן די יידן אין קאַשקעטן, אין יאַרמלקעס און אין בלויזע קעפּ וואָס האָבן זיך געשטופּט און געשמייעט אין די ברענענ־דיקע מסחרים, האָבן זיך אויך געדרייט פּראָווינצער אויסגעפּוצטע ווייבער, וואָס זענען געקומען אַהער צוליב שידוך און חתונה־ענינים און צוליב אויסשטייערן. גבירישע כלה־מיידלעך אָנגעטון לויט דער לעצטער מאָדע האָבן זיך געדרייט אין די קאָרידאָרן צווישן די פאַרהאַוועטע יידן. מ׳האָט געמאָסטן די קליידער, וואָס די באַרימטסטע וואַרשעווער שניידערינס האָבן אַהערגעברענגט אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי״. מ׳האָט געהערט רעדן אַלערליי יידישע דיאַלעקטן. מ׳האָט זיך געשושקעט, געלאַכט, זיך געפרייט און זיך געקריגט. און פון אונטן פון דעם רעסטאָראַן האָט אַרויפגעשמעקט די פּיקאַנטע וואַרשעווער פּרעסאַרניע. אויך אונטן איז געווען טאָג און נאַכט אָנגעפּאַקט מיט יידן וואָס האָבן געגעסן און געמסחרט.

אויך אַלערליי קראַנקע און חולאים זענען אַהערגעקומען פון גאַנץ פּוילן זיך באַראָטן מיט די גרויסע וואַרשעווער פּראָפעסאָרן. ווען אין אַ טייל פון די חדרים אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ זענען געזעסן יידן און געשאָקלט מיט פּוילן, זענען אין אַן אַנדערן טייל חדרים געלעגן קראַנקע יידן און קראַנקע ווייבער צו בעט. די קאַפּאַציטעטן פון דער

ווארשעווער מעדיצין זענען פארפארן מיט זייערע קאטשן פארן „האַ־טעל פאַזנאַנסקי" און זיך אדורכגעשטופט דורך דער יידישער מהומה אין די קאָרידאָרן, כדי צוצוקומען צו זייערע פאציענטן. פון טייל טירן אין האָטעל, ווען מען האט זיי געעפנט, האט ארויסגעשלאָגן דער איבלדיקער ריח פון רפואות און פון אנטיסעפטישע מיטלען. מ'האָט פלוצעם — אינמיטן דעם גרויסן ברען פון מסחר אין „האָטעל פאַז־נאַנסקי" — ארויסגעפילט די נאָגנדיקע און אומעטיקע שטילקייט פון א קראנקן־צימער. פארמרהשחורהדיקע קעפ האבן זיך טיילמאָל דערשראָ־קענע און אויסגעבלייכטע ארויסגעשטעקט פון טירן־שפאלטן און מיט געוואלדיקער נידערגעשלאָגענער עצבות געקוקט אויף דעם עולם פאר־טאראַמטע יידן, אָפּגעזיפצט און צוריק פארשוואונדן. די קראנקע זענען געלעגן אינמיטן דעם געטומל, וואָס האט טאָג ווי נאכט געהער־זשעט אין די קאָרידאָרן. יידן זענען אוועקגעשטאָרבן אינמיטן דעם רוישיקן נערוועזן לעבן אין „האָטעל פאַזנאַנסקי". מ'האט זיי געטאָן זייער רעכט און געמאכט לוויות. אָבער דער טומל האט זיך אויף א מינוט ניט אָפּגעשטעלט, און די פיקאנטע ריחות פון דעם אונטערשטן רעסטאָראן האָבן אויף א מינוט נישט אויפגעהערט ארויפצושלאָגן און צו רייצן די נעז פון די פארשמייעטע יידן. אויך דער טויט האט דאָ פארלוירן זיין יחוס. ער איז געווען נישט מער ווי איינער פון די יידן אין דער מהומה פון „האָטעל פאַזנאַנסקי".

כ'וויל נאָך צוגעבן: דער „האָטעל פאַזנאַנסקי" איז געשטאַנען נישט ווייט פון די רעזידענצן פון די פריוועסעס. דאָס האט אויך געגעבן דעם „האָטעל פאַזנאַנסקי" דעם חן פון ווארשעווער יידישער חשיבות.

קאַפּיטל ניינצן

די טיר רוט נישט. פּראַגער אייניקלעך. ראובֿן. ער סטראַשעט כּסדר מיטן „זיידן״. מע האָט אים געקוילעט די קאַפּאָטע. וואַרשעווער חידושים. בײַ די פּריוועסעס אין טויער. ר׳ ישעיה פּריוועס ציילט די מיליאָנען. דער זאַקסישער גאָרטן. יידן שטעקן אַריין זייערע נעז דורך די שטאַכעטן.

אויך דער זיידע ברוך האָט טיילמאָל געקויפט אין די צימערלעך פון „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ גרויסע און אַלטע פּוילישע וועלדער און אויסגעטראָגן דאָרט זיינע לאָדענישן מיט פאַרשיידענע וואַלד־סוחרים. הגם אין וואַרשע גופא האָט מען דעם זיידן ברוך וויינציק געקאָנט מחמת זיין דאָרפישער פּראָסטקייט. אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ איז ער געווען איינער פון די באַקאַנטסטע נעמען. די סאַרווערס אונטן אין רעסטאָראַן האָבן גוט געוואוסט, וועלכע מאכלים דער זיידע ברוך האָט האָלד. ס׳רוב פּראָסטע יידישע מאכלים. ער האָט נישט גערן געהאַט די פּיקאַנטע צימעסן און פישן פון די וואַרשעווער אַכלערס.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז מיר זענען אויך פאַרפאָרן אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי״ און באַקומען עפּעס אַ גרויס טונקל צימער מיט אָפּגעשיילטע ווענט און מיט וואָלוועלע אייזערנע בעטן. מיר זענען געווען אינמיטן סאַמע וואַרשעווער טומל. קוים האָבן מיר באַוויזן צו שטעלן אַ פוס אין אונדזער צימער אַריין, אַזוי האָט שוין די טיר נישט גערוט. זי האָט זיך אַלעמאָל געעפנט. איטלעכס מאָל האָט אַן אַנדער ייד אַריינגעשטעקט דעם קאָפּ און אָנגעשלאָגן עפּעס צו פאַרקויפן. די יידן האָבן אַריינגערעדט צו אונדז מיטן זינגענדיקן וואַרשעווער דיאַלעקט. כ׳זענען אָבער אויך געווען אַנדערע יידן מיט אַנדערע יידישע דיאַלעקטן. יידישן פון גאַנץ פּוילן האָבן אַריינגערעדט דורך דער טיר פון אונדזער צימער. אַפילו ליטוואַקעס און יידן פון טיפן ראַסיי האָבן אונדז אָנגע־

שלאָגן וואַרשעווער מציאות, וואַרשעווער צעלניס, ציצית, זאָקן און אַנדערע שמאָכטעס. נישט קיין קליייניקייט, ס׳איז וואַרשע.

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן יאָווען צו אונדז משפּחה. וואַרשעווער משפּחה, וועלכע איך האָב געזען ס׳ערשטע מאָל אין מיין לעבן. איך האָב נישט געוואוסט, אַז מיר האָבן אין וואַרשע קיין עין־הרע אַזוי פיל משפּחה. און אַזאַ שיינע און האָפּערדיקע משפּחה. עס זענען געווען אַלערליי אייניקלעך פון ר׳ ישעיהלע פּראַגער. זיי זענען אַלע געווען נידעריקע און דיקלעכע און גערעדט אויף אַ יידיש, וואָס איז געווען אַ געמיש פון וואַרשעווערִיש מיט ליטוויש. עפּעס אַ מאָדנעם יידיש. זיי זענען צו אונדז אַריינגעקומען מיט אַ היימישקייט ווי מיר וואָלטן זיך שוין געקאָנט פון כמה יאָרן און אָנגעהויבן איבערצוקוקן אונדזערע פּעקלעך, און געבן עצות. די ווייבער זענען געגאַנגען אין שוואַרצע שפּיצענע קופּקעלעך. זיי זענען געווען דאַרע און פרום־בלאַסע און גערעדט אויף דעם געמיש פון וואַרשע און ליטע, און גערעדט וועגן זיידן ר׳ ישעיהלע גלייך ווי ער וואָלט נאָך געלעבט אין פּראַגע און ניט שוין פון אַ סך צענדליקער יאָרן געלעגן אין זיין אוהל אויפן גענשער בית־עלמין. פון וואַנען קומען צו אונדז אין דער משפּחה האַלבע ליטוואַקעס? גיי פרעג אַ קשיא אויף פּראַגער אייניקלעך!

פון אַלע האָפּערדיקע פּראַגער אייניקלעך האָט זיך מיט אַ באַזונדערער ברייטקייט אויסגעצייכנט איינער ראובן. ראובן איז אויך געווען אַ נידעריקער און אַ דיקלעכער און גערעדט האַלב וואַרשעווערִיש האַלב ליטוויש. דערפאַר האָט ער געטראָגן אויפן קאָפּ אַ טוכן יידיש היטל מיט אַ בענדל, פּונקט אַזאַ היטל ווי עס טראָגן די פּריוועסעם. אַ „פּריוועס־היטל" אויפן קאָפּ פון אַ האַלבן ליטוואַק האָט גאָר אויסגעקוקט חידושדיק. ראובן האָט זיך אויפגעפירט ביי אונדז אין האָטעל־צימער ווי ער וואָלט דאָ געווען דער באַלעבאָס. קודם־כל האָט ער שאַרף אָפּגעמוסרט מיין פאָטער פאַרוואָס ער איז נאָך נישט געווען ביים זיידן, ד״ה דרויסן אין ר׳ ישעיהלע פּראַגערס אוהל אויפן גענשער בית־עלמין. בכלל האָט ער ביי יעדן דריטן וואָרט דערמאָנט דעם זיידן, ווי ר׳ ישעיהלע פּראַגער וואָלט אים דאָ אַהערגעשיקט זיך מיט אונדז צו פאַרנעמען. דערהערט, אַז מיר פאָרן קיין דובעלן צום ים ווייל דער דאָקטער האָט

מיך געהייסן פאָרן אהין, האָט ראובן געפרעגט מיט ליטווישער שאַרפ־קייט: וועלכער דאָקטער? מיין פאָטער האָט געזאָגט: דאָקטער יאַנשער פון לאָדזש. ראובן האָט געטון א בייזן לאַך־אויף ווי מ'וואָלט אים אָפּגעקוילעט די קאַפּאָטע. וואָס הייסט א לאָדזשער דאָקטער? האָט ראובן לאַכנדיק געשריגן מיט ביטול, יידן פאָרן אדורך ווארשע און מען נעמט נישט קיין פראָפעסאָר? און דאָ האָט ראובן ווידער אָנגעהויבן צו סטראַשען מיטן זיידן ר' ישעיהלע, אז מיר דאַרפן אויף א מינוט נישט פאַרגעסן וועמענס אייניקלעך מיר זענען און אונדזער געזונט איז נישט דאָס געזונט פון עפּעס אַבי וועמען. אויך מיר דאָק־טוירים אין לאָדזש — האָט ראובן אָנגעשריגן אויף מיין פאָטער — אָן פראָפעסאָר באַראַנאָווסקי וועסטו מיר נישט אוועקפאָרן פון ווארשע.

עס איז געבליבן אז אויף מאָרגן וועט מען פאַר מיר באַשטעלן דעם באַרימטן פוילישן פראָפעסאָר באַראַנאָווסקי. ראובן האָט זיך באַרואיקט און געזאָגט, אז אזוי ווי ער האָט נאָך צייט א האַלבע שעה וועט ער מיר דערווייל ווייזן ווארשעווער חידושים.

אראָפּקומענדיק אויפן גזשיבאָוו האָט ער מיר מיט א סך געפיל פון ווארשעווער חשיבות געוויזן דאָס הויז וואו עס וואוינען די פריי־וועסעס און וואו עס איז דאָס גרויסע אייזן־געשעפט זייערס. ער האָט מיך אריינגעפירט אין א טויער פון וואַנען מ'האָט געזען א גרויסן הויף אָנגעפּאַקט און אָנגעשטעלט מיט גרויסע אייזערנע בעלקעס ווי־עפּעס אַן אויסטערליש־צעוואַקסענער אייזערנער וואַלד. פון צווישן די בעלקעס האָט דערגרייכט א ווילד אומהיימלעך געקלאַפּ פון צענדליקער האַמערס, גלייך ווי די אייזנס וואָלטן געשריגן און פאַרהילכט ווארשע און דאָס הויז פון די פרייוועסעס. דאַן האָט מיר ראובן געוויזן עטלעכע בוימער טיף ערגעץ צווישן די אויפגעשטעלטע אייזערנע בעלקעס און צו מיר געזאָגט אויף א הויך קול—וואָרעם מחמת דעם אומברחמנותדיקן געהאַמער אין דעם וואַלד פון אייזן האָט מען געמוזט רעדן הויך — אז דאָרט אונטער די בוימער זיצט תמיד ר' ישעיה פריוועס אויף א גרויסער פאָטער־שטול, שעפּט פרישע לופט און ציילט זיינע מיליאָנען.

דאַן האָט מיך ראובן אוועקגעפירט אין א זייטן־גאַס, ער האָט זי אָנגערופן קרולעווסקאַ (די קיניגלעכע) און מיר געוויזן אַן אַלטן און

גרויסן גאָרטן, אַרומגעצוימט מיט הויכע שטאַכעטן. דער גאָרטן האָט אין זיין צעוואָקסנקייט מיך דערמאָנט אין אונדזער דלוטאָווער סאָד. ראובן האָט געזאָגט, אַז דער סאָד הייסט דער זאַקסישער גאָרטן און אַ ייד האָט נאָך דאָרט נישט אַריינגעשטעלט קיין פוס פון אָדם הראשונס צייטן אָן. ביי די טויערן שטייען גאָראָדאָוואָיס און לאָזן דאָרט אהין נישט אַריין קיין יידן. סיידן ווייבער און „יידישע דייטשן" מעגן יאָ אהין אַריינקומען שעפּן פרישע לופט. אין די הייסע זומערדיקע טעג דרייען זיך יידן בלויז נעבן די שטאַכעטן און שמעקן אַריין די נעז דורך דעם צוים כדי צו שמעקן פון זאַקסישן גאָרטן. דאָס מעג מען יאָ. דאָקטוירים זאָגן אַז עס איז אַ גרויסע רפואה צו שמעקן די לופט פון זאַקסישן גאָרטן, האָט ראובן צוגעגעבן און מיך צוריק אהיימגעפירט אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי".

קאַפּיטל צוואַנציק

פּראָפעסאָר באַראַנאָווסקי. ד״ר פרענקל. מיין פאָטער וויל געוואויר ווערן וועגן סאָקאָלאָוו. אַ פּריץ וואָס שרייבט לשון-קודש. דאָס הכנעהדיקע גויטשיקל. פּוילן איז גרויס געווען ווען זי האָט געהאָט אַזעלכע יידן ווי דער קוטנער ראַבין.

פּראָפעסאָר באַראנאָווסקי פלעגט נישט אליין קומען אויף וויזיטן, סיידן מיט אַ קאָנסיליום. דער דאָקטער וואָס האָט באַדאַרפט זיין מיט באַראַנאָווסקין האָט געמוזט אויפּפּאַסן אַז ער זאָל זיין דער ערשטער און ער האָט געמוזט וואַרטן אויף באַראַנאָווסקין. פּראָפעסאָר באַראַנאָווסקי איז שוין געווען אַן אַלטער מאַן, אַן אַלטער פּוילישער שליאַכטשיץ, און אַ געוואַלטיקער שונא פון די רוסן. ער וואָלט שוין לאַנג געווען פאַרשיקט אויף סיביר ווען נישט זיין מעדיצינישע באַרימטקייט. וואַרשע אָן באַראַנאָווסקין וואָלט פאַרלוירן אַ סך פון איר חשיבות.

דער צווייטער דאָקטער וואָס האָט געזאָלט האָבן דאָס קאָנסוליום מיט באַראַנאָווסקין איז געווען ד״ר פרענקל. ער האָט געשריבן היגיענישע אַרטיקלען אין דער „הצפירה״ א״נ „סנסני עץ החיים״. פאַר מיין פאָטער איז עס געווען אַן אַטראַקציע אָנצוקוקן מיט די אייגענע אויגן אַ מענטש, און נאָך דערצו אַ דאָקטער, וואָס שרייבט לשון קודש און דרוקט זיך אין דער „הצפירה״. מיין פאָטער האָט זיך געגרייט — איידער באַראַנאָווסקי וועט קומען — צו כאַפּן מיט ד״ר פרענקל אַ שמועס און געוואויר צו ווערן אַלע פּיטשעווקעס וועגן נחום סאָקאָלאָוו און וועגן דער „הצפירה״-רעדאַקציע אויף מאַריאַנסקע. הגם נחום סאָקאָלאָוו אַליין האָט מיין פאָטער אַמאָל געזען אין קוטנע ביי ר׳ יהושיעלען. ר׳ יהושיעלע האָט אַמאָל געשיקט אַ ספּעציעלן שליח צו סאָקאָלאָוו קיין וואַרשע און אים פאַרבעטן צו קומען קיין קוטנע. ר׳ יהושיעלע האָט זיך פאַרמאַכט מיט סאָקאָלאָוו אויף עטלעכע שעה.

ס'האָט געהייסן אַז ער האָט מיט אים געהאַט אַ שמועס וועגן „חיבת ציון" און אַז די קאָלאָניסטן אין ארץ ישראל זאָלן אָפּשיידן תרומות ומעשרות און האַלטן שמיטה און יובל. טייל האָבן געזאָגט אַז ר' יהושיעלע האָט געוואָלט פּועלן ביי סאָקאָלאָוון אַז די „הצפירה" זאָל זיך דרוקן אויף רשי־כּתב, מחמת יידן פּאַקן איין אין די נומערן פון „הצפירה" הערינג און פּוטער און אַנדערע זאַכן און דאָס איז אַ חילול פאַר די הייליקע אותיות פון כּתב־אשורית מיט וועלכע די „הצפירה" דרוקט זיך. יעדנפאַלס האָט מען נישט געוואוסט אויף קלאָר, וואָס ר' יהושיעלע קוטנער האָט גערעדט מיט נחום סאָקאָלאָוו.

ווען ס'האָט זיך געעפנט די טיר אין אונדזער צימער אין „האָטעל פּאַזנאַנסקי" און ס'איז אַריינגעקומען ד"ר פרענקל, איז עס פאַר אונדז געווען אַ היפּשע אַנטוישונג. ד"ר פרענקל איז געווען אַ הויכער עלעגאַנטער מאַנספּאַרשוין מיט אַ שוואַרץ שפּאַניש בערדל, און ער האָט צו אונדז גערעדט אויף אַן אויסגעזוכטן קלאַסישן פּויליש. ס'האָט זיך עפּעס גאָרנישט צוגעגלויבט אַז דער דאָזיקער פּריץ שרייבט מיט יידישע אותיות און שרייבט לשון קודש. מיין פאָטער האָט גאָרנישט געקאָנט געפינען קיין וועג צו רעדן פון סאָקאָלאָוון און פון דער „הצפירה". אחוץ דעם האָט זיך ד"ר פרענקל געאיילט. יעדע מינוט האָט געקאָנט אָנקומען באַראַנאָווסקי, און ער האָט תמיד געוואָלט, אַז דער צווייטער דאָקטער זאָל שוין האָבן געהאַט דעם פּאַציענט אונטערזוכט און אים, באַראַנאָווסקין, אָפּגעבן רעלאַציע. ד"ר פרענקל האָט כּסדר גערעדט אויף דעם קלאַסישן פּויליש און מיך אָנגעהויבן צו אונטערזוכן.

באַלד האָט זיך געהערט אַ קלאַפּ אין דער טיר.

ד"ר פרענקל האָט ערפורכטיק אַ זאָג־געטון: פּראָשע (ביטע). דער דאָזיקער קלאַפּ איז אים געווען גוט באַקאַנט. אַלע זענען מיר בלאַס געוואָרן ווען מיר האָבן אַ קוק געטון אויף ד"ר פרענקל.

אויף דער שוועל פון דער טיר האָט זיך הכנעהדיק אַ באַווייז־געטון אַ קליין ווינציק גויטשיקל, מיט אַ פּאָר גרויע שליאַכטשיש־אַראָפּגעלאָזענע וואָנצעס, אין אַ צעקנוידערט קאַפּעלושל אויפן קאָפּ און אין אַ לייכטן גרין־אָפּגעשאָסענעם מאַנטל. ער האָט שטיל געזאָגט „גוט־מאָרגן" אויף אַן אַלטן פּוילישן נוסח. ס'איז געווען פאַר אונדז אַ גרוי־

סע אנטווישונג אז אַט־דאָס נישט־אָנזעעוודיקע גויטשיקל זאָל דאָס זיין דער באַרימטער באַראַנאָווסקי וואָס סע ווערט גערעדט פון אים מיט גרויס דרך־ארץ אין אַלע גוט־יידישע הייף אין פוילן און וועמען די רוסן אַפילו האָבן מורא צו פאַרשיקן קיין סיביר הגם ער מאַכט נישט קיין סוד פון זיין גרויסער שנאה צו די רוסן און האָט זיך אָפן באַטייליקט אין אַלע פוילישע אויפשטאַנדן. פּראָפעסאָר באַראַנאָווסקי אָט־אָ דאָס הכנעהדיקע גויטשיקל? ד"ר פרענקל האָט אָבער אויסגעקוקט צו ווערן מיט דריי קעפּ קלענער אין זיין אָנוועזנהייט און צוגעלאָפן העלפן אויסטון באַראַנאָווסקין דעם פּאַלטן.

— כ'האָב שוין אונטערזוכט דעם פּאַציענט, הויך חשובער הער פּראָפעסאָר, — האָט ד"ר פרענקל געזאָגט מיט גרויס דרך־ארץ. דער פּאַציענט איז דאָס קליינע יינגל.

— ווי הייסט דער פּאַציענט? — האָט באַראַנאָווסקי געפרעגט.

— טרונק.

— טרונק? — באַראַנאָווסקי האָט זיך מיטאַמאָל אָפּגעשטעלט און פאַרקלערט — איז עס נישט אַ משפחה פון דעם גרויסן קוטנער ראַבין?

— מיר זענען זיינע אייניקלעך, הער פּראָפעסאָר, האָט מיין פאָטער געזאָגט.

דאָס קליינע גויטשיקל האָט אַ הויב־אויף געטון אַ פּאָר בלויע ליכטיקע אויגן און אַ קוק געטון אויף מיין פאָטער, דאַן איז ער צו אים צוגעגאַנגען און פריינטלעך דערלאַנגט די האַנט.

— אַ גרויסער מאַן געווען, דער ראַבין פון קוטנע — האָט באַראַנאָווסקי געזאָגט אויף גאָר אַ פּאַרצייטישן פּויליש און מיט אַ מאָדנעם אַלט־שליאַכטישן דיאַלעקט — איך בין געווען ביי אים אין זיין קראַנקייט. אַ מאַן פון די אַלטע פּוילישע יידן. פּוילן איז גרויס געווען ווען זי האָט געהאַט אַזעלכע יידן. מיר זענען אַלע אין גלות, קאָכאַני פּאַניע דאָבראָדזשעיו (ליבער וואָלטעטיקער הער). לאָמיר האָפן.

און ער האָט זיך געוואָנדן צום ד"ר פרענקל און מיך אָנגעהויבן צו אונטערזוכן.

ווען זיי האָבן מיך געהאט אויסגעטאַפּט און אויסגעהערט, האָט באַראַנאָווסקי הויך גערעדט מיטן ד״ר פרענקל אויף לאַטיין. עס איז געבליבן אַז דער ד״ר יאַנשער פון לאָדזש איז געווען גערעכט און מע זאָל מיט מיר פאָרן צום ים.

ביי דער טיר ווען באַראַנאָווסקי האָט געהאַלטן ביים אָוועקגיין צוזאַמען מיטן ד״ר פרענקל, האָט ער זיך נאָכאַמאָל אויסגעדרייט צו מיין פאָטער און געזאָגט אויפן פאַרצייטישן שליאַכטישן פּויליש:

— פּוילן איז גרויס געווען ווען זי האָט געהאַט אַזעלכע יידן ווי דער קוטנער ראַבין, קאָכאַני פּאַניע דאָבראָדזשעיו. —

און ער איז פאַרשוואונדן הינטער דער טיר פון „האָטעל פּאָז־נאַנסקי״.

קאַפּיטל איין און צוואַנציק

אַנדערע לאַנדשאַפטן און אַנדערע יידן. דובעלן. די וועלט אין די געשטאַלטן פון איר כאַאָס. ליטוואַקעס און ליטוואַטשקעס. קעלטערע יידן צו יידישקייט. אין מיין פאָטער וועקן זיך אַלטע משכּילישע רעמיניסצענצן. אויפן ברעג ים. ים-רויש און דאָס שפּיל פון די וואָלקנס אויפן הימל. האָפנונגסלאָזער טרוים פון דער פאַרגענגלעכקייט. גאָט-געפיל. סע נעמט זיך אויף שטורעם. דער שטורעם האָט זיך צעפּענטעט איבערן ים און איבערן שטעטל. ס׳ווערט שטילער. אין וועלכן הימל וואוינט גאָט? די הימלען זענען נישט מער ווי לופט און אַטמאָספערעס.

דער ים־ברעג פון דובעלן איז סיי פאַר מיר און סיי פאַר מיין פאָטער געווען אַ גרויסע אַנטשיידונגס־תקופה אין לעבן. קודם־כל זענען מיר דאָס ערשטע מאָל אַרויסגעקומען פון די פּוילישע פליינען און מיר האָבן געזען אַנדערע לאַנדשאַפטן און אַנדערע יידן. נאָך היינט קען איך נישט פאַרגעסן דעם אויסערגעוויינטלעכן און אויסטערלישן רושם וואָס עס האָבן אויף מיר געמאַכט די וואַסער־ווייטקייטן פון באַלטישן ים, נאָך די פאַרביקע און אידילישע פּוילישע פעלדער. כ׳האָב ס׳ערשטע מאָל געזען די וועלט אין איר אורשפּרינגלעכקייט און אין די געשטאַלטן פון איר כאַאָס. הגם איך האָב מיך טאָג־טעגלעך אָנגעהערט אין חדר פון גאָט, איז ער פאָרט ביי מיר אויסגעקומען ווי איינער פון די יידן וועלכע איך קאָן, אַ מין אַלעקסאַנדערער רבי וואָס וואוינט אין זיבעטן הימל און איז אַרומגערינגלט מיט מלאכים ווי אַ גוטער־ייד מיט חסידים. אין אָנגעזיכט פון דעם כאַאָס אינעם געשטאַלט פון דער אומגעבענ־דיקטער און הפקרדיקער וואַסער־ וועלט האָב איך דאָס ערשטע מאָל אינערלעך דערפילט דאָס קאָסמישע גאָט־געפיל.

אויך מיין פאָטער האָט זיך דאָס ערשטע מאָל געפונען צווישן ראַ־דיקאַלערע און ראַציאָנעלערע יידן ווי עס זענען געווען די פּוילישע

יידן. די ליטווישע און רוסישע יידן זענען געווען פיל ניימאָדישער ווי די פוילישע. ס'האָט זיך שוין היפּש אָנגעזען דער ריס צווישן דעם אַלטן און יונגן דור. לערנען וועלטלעכע לימודים און קליידן זיך אייראָפּעאיש איז ביי דעם יונגן דור פון די ליטווישע און רוסישע יידן אַבסאָלוט געווען פון די נאַטירלעכע זאַכן, בעת אין פוילן איז עס נאָך געווען אַ חטא קדמון און מ'האָט אַרויסגעוואָרפן פון די שטיבלעך מענטשן וואָס האָבן אויף דאָס מינדסטע משנה געווען די טראַדיציאָנעלע יידישע הלבשה. פאַר לאַנגע הויזן צי אַ געפּרעסט קעלנערל האָט זיך געקאָנט אָפּטון אין אַ חסידישער שטוב די גרעסטע טראַגעדיע. די מינדסטע „דייטשישקייטן" האָבן ביי פוילישע פרומע יידן אויסגעקוקט ווי זיין אָפּגעריסן פון כּלל-ישראל. אין רוסלאַנד איז עס געווען לחלוטין אַנדערש. דער אַלטער יידישער דור האָט זיך פּאַמעלעך אָנגעהויבן צוגעוואוינען צום געדאַנק אַז דער נייער יידישער דור פאַרנעמט זיך אויף אַנדערע וועגן.

דער דאָזיקער ליבעראַליזם האָט אויסערגעוויינטלעך אימפּאָנירט מיין פאָטער. איז ער דאָך אין דער קוטנער שטוב געוואוינט געווען צו די השׂכּלה-ווינטן וועלכע עס האָט אַריינגעברענגט די באָבע לאה און שפּעטער די מומע איטקע. ביי ר' יהושיעלעם לעבן האָט בכלל דער פרומער פאַנאַטיזם נישט געשפּילט די הויפּט-ראָלע אין דער קוטנער שטוב. ר' יהושיעלע איז געווען אַזוי צו זאָגן, פון די הומאַניסטישע יידיש-פּוילישע גאונים. דער שטאָט-דאָקטער ד"ר האַנדעלסמאַן פלעגט אַמאָל צו אים אַריינקומען און ר' יהושיעלע האָט זיך ביי אים אויסגעפרעגט אויף אַלערליי חכמות-הטבע. דער ליבעראַלער גביר פון קוטנע, ר' ישראל וואָלף גליקסמאַן — דער אַבאָנענט פון דער „הצפירה" און פון „המגיד" — פלעגט אים, ר' יהושיעלען, דערציילן וועלט-נייעסן ווי אויך פון די פּאָליטישע מאמרים פון נחום סאָקאָלאָוו. מיין פאָטער האָט אַמאָל געהאַט אין קוטנע אַ ליטווישן מלמד, אַן אַסקעט און אַ געוואַלדיקן למדן, דערביי אַ מליץ. ער פלעגט שרייבן לשון קודשדיקע עפּיגראַמען און אונטערגעגעבן מיין פאָטער חשק אויך צו פּרואוון מיט דער העברעאישער מוזע. ליטע איז פאַר מיין פאָטער געווען דאָס אָפענע פענצטער פון וועלכן די גרויסע וועלט בלאָזט אַריין צו יידן.

נאָר פוילן ליגט ווייט פון דעם דאָזיקן פענצטער און די פרישע וועלט־ווינטלעך דערגרייכן שווער אהין. סיידן דורך א פארבאָטן השׂכּלה־ביכל אָדער דורך א נומער „הצפירה״. מיטאמאָל האָט זיך מיין פאָטער געפונען גאָר הארט ביי דעם דאָזיקן פענצטער. די ליטוואקעס זענען שארפע פקחותדיקע יידן וואָס האָבן נישט קיין מורא פאר קיין אפּיקורסיש גלייכווערטל, זענען מיט אלע גמרות נאָענטע שמעלקעס, אנטלויפן נישט פאר ווייבער ווי די פוילישע חסידים. אויך זייער ליטוויש יידיש איז א דיאלעקט פון קלוגע פיפיקע יידן, יידן וואָס האָבן א סך וועלט־דערפארונג און מען דאַרף זיי ניט ארײַנלייגן קיין פינגער אין מויל. ער האָט געזען ווי טאטעס מאכן נישט קיין טראַגעדיע ווען זייערע קינדער זענען נישט אזוי פרום און זענען נישט צופיל מקפּיד אויף יידישקייט. יידן וואָס מאכן זיך אוועקקוקן ווען זייערע קינדער זענען א קאפּעטשקע מחלל שבת. יידן וואָס קאָנען זאָגן אָן א היטל א גמרא־ווערטל, און קאָנען אפילו מיט א יידענע מאכן א וויץ אויף א מאמר־חז״ל. די ליטווישע יידענעס פארשטייען עפּעס וואָס די גמרא מיינט. די דאָזיקע שכלדיקע יידן האָבן צייט. די וועלט גייט זיי נישט אונטער ביי יעדער קלייניקייט.

אלע אלטע משׂכּילישע רעמיניסצענצן האָבן אויפגעוואַכט אין מיין פאָטער. ער האָט אויפגעאָטעמט מיט דעם ראציאָנאלן ראדי־קאליזם, וואָס איז אים טיף געלעגן אין געמיט נאָך פון דער קוטנער שטוב, און פון די השׂכּלה־ספרים וואָס עס האָט אים מיט אזא משׂכּילי־שער פארביטערטקייט אונטערגעטראָגן די מומע איטקע. ס׳איז דאָ עפּעס אן אנדערע הארטערע און סאטירישערע יידישע וועלט ווי יענע אלט־פרענקישע סטאטישע און אידילישע וועלט פון די יידן אין פוילן. דער שׂכל — פאר וועלכן מיין פאָטער האָט שטענדיק געהאַט מער פאר־שטענדעניש ווי פאר דעם ווייכן ראָמאנטישן געפיל — האָט אים דאָ געוויזן זיינע פליינען אין א יידישער ווירקלעכקייט. און עס האָט זיך מיין פאָטער באשיימפּערלעך אויסגעדוכט גלייך ווי ער איז מיטאמאָל ארויסגעקומען פון אן אלטער פארחלומטער יידישער פארצייטישקייט און ארײַן אין א מאָדערנער און וואכערער וועלט פון יידן. אויך אין די ליטווישע חסידים — איבערהויפּט אין די חבדניקעס — האָט מיין

פאטער געזען אן אנדערן מין חסידים ווי די בטלנישע און פארשלומ־פערטע חסידים פון אלעקסאנדער. גראד איז געווען א חבדישער רבי אין דובעלן — דוכט זיך דער רבי פון לאדי — און מיין פאטער האט געזען ווי עס קומען צו אים אייראפעאיש־געקליידעטע יידן, יידן מיט אונטערגעשווירענע בערדלעך און הארטע קאפעליושן, און די דאזיקע יידן זענען אויסגעבונדן אין דעם חסידישן ראציאנאליזם פון חב״ד און קאנען אויף אויסנווייניק גאנצע מאמרים פון זייער רבין. אויך דער רבי זאגט זיין מאמר אן די קרעכצעניש און אכצעניש פון פוי־לישע גוטע יידן, אן דעם גאנצן פארצייטיקן און בטלנישן טיש־צערע־מאניאל ווי עס איז דער מנהג ביי די גוטע יידן אין פוילן. פרייטיק צו נאכטס שטייט דער חבדישער רבי ביי דער טיר אינמיטן דעם עולם, און זאגט א קונציקן חבדישן מאמר מיט דער גאנצער שארפער שכלדי־קייט פון ליטווישן חסידות. עס האט מיין פאטער אויסערגעוויינלעך אימפאנירט צו זען אזא אופן פון חסידות און אזעלכע וועלטלעכע און דענקעריש־אויסגעשולטע חסידים. די טעג זענען אים, מיין פאטער, פארפלויגן אין דובעלן ווי א חלום אויף דער וואר.

צו מיר האט מיין פאטער געהאט ווייניק צייט, מחמת עס איז אים א שאד געווען אויף א מינוט צו פארלאזן די געזעלשאפט פון ליטווי־שע יידן און זייערע שמועסן. א נייע ראציאנאליסטישע יונגטלעכקייט האט אויף אים אנגעהויבט. דערפאר בין איך כמעט א גאנצן טאג געווען אויפן ים־ברעג. איך האב פארגעסן דאס חדר. איך בין גע־לעגן א האלב־נאקעטער אויפן זאמד און פארנומען דאס מאנאטאנע רוישן פון ים. ליגנדיק אזוי ביים ים, טיילמאל גאנץ אליין מיטן בליק אין דער הויך, האב איך דאס ערשטע מאל אין מיין לעבן, אנגעהויבן אויפמערקזאם צו ווערן אויף די זיך־באוועגנדיקע וואלקן־לאנדשאפטן אין הימל. עס איז מיר אויסגעקומען, אז אין פוילן האב איך נאך קיינמאל נישט געהאט אויפגעהויבן מיינע אויגן אין דער הויך. איך האב געהאט געזען די ראמאנטישע פארבן־שפילן פון דער ערד. עס איז מיר אויסגעקומען: דא נעבן די ליכטיקע אפנקייטן פון ים האב איך ערשט דערזען דעם הימל אלס א טייל צי אלס אן אנטיטעזע צום ים. איך האב דאס ערשטע מאל דערפילט דאס „אנדערע וועלטישקייט״

פון הימל, און אז אויפן הימל גייט אויך אָן אַ כּסדרדיק באַוועגט לעבן פון לופט, ליכט און וואָלקנס: אַז דער הימל האָט לאַנדשאַפטן און פליינען און עס גייט אויף זיי אָן אַ טיף און וואונדערלעך געשען און ווערן אין די פּרעמדאַרטיקע פאָרמען און געשטאַלטן פון ליכט און וואָלקן. איך האָב מיך דערמאָנט אין די אינערלעכע און פרומע הימל־בילדער, וואָס האָבן אין מיר געדרימלט פון די ימים־נוראים, — די הימלען, צו וועלכע פרומע דערשראָקענע יידן אין טליתים בלאָזן שופר, און די באָבע חיה צינדט פאַר זיי אָן גרויסע וואַקסענע ליכט און זאָגט פאַר זיי תחינות. איך געדענק: טייל מאָל האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז איך הער אין די ימים־נוראים ווי טיף־אינעווייניק אין די בלוי־גאָלדענע הימלישע הויכענישן רוקן זיך די טישן פון בית־דין של מעלה און עס מישן זיך די ביכער פון יידישע מצוות און עבירות, און עס וויגן זיך דאָרט די אומהיימלעכע וואָג־שאָלן פון יידישע לעבנס... אָבער די הימלען דאָ, צו וועלכע איך בין שעהנווייז געלעגן מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ האָבן אַבסאָלוט נישט אין זיך געהאַט פון יענע שטילע און אומעטיקע יידישן פרומקייטן. פאַרקערט: איך האָב אויף זיי געזען פּרעמדאַרטיקע און אויסטערלישע וואַנדערנדיקע שטעט, און פּאַלאַצן וואָס אַט בויען זיי זיך אויף און אַט צעפליסן זיי אין דעם גאָלד און בלוי פון די מרחקים. עס איז אויסגעקומען: אַט פאַרוואַנדלט זיך אַלצדינג אויבן אין סטאַדעס פון ווייסע אומגעהויערע באַשעפענישן, וואָס שווימען אין די בלויקייטן, אָדער אין שיפן, וואָס שוועבן ערגעץ אין די הימלדיקע אומבאַקאַנטקייטן. אָבער אַלץ נאָר אויף אַ צייט און אויף אַ רגע. אַלץ האָט זיך כּסדר געשטאַלטיקט און כּסדר פאַר־וואַנדלט. אין די בלויע אויסגעשפּרייטע הויכענישן האָט זיך אומאויפ־הערלעך געשטאַלטיקט דער גאַנצער האַפנונגסלאָזער טרויער פון דער פאַרגענגלעכקייט און פון דער אייביקייט.

איך גלויב: דאַמאָלסט איז אין מיר אויפגעקומען—אפשר געשטאַלטיקט זיך אין די קינדער־יאָרן אונדזער גאַנצער שפּעטערדיקער וועלט־קוק—דאָס געפיל פון אַ באַשיימפּערלעך טרויעריק סיזיף־שפּיל פון אַ וועלט־גאָט וואָס קיין שום דאַווענען, קיין יום־כּיפּור־ליכט און קיין שופר־בלאָזן קאָן אים ניט טרייסטן אין זיינע אויסזיכטסלאָזע מעשים און געשטאַלטונגען. איך

האָב ליב געהאַט לאַנג צו קוקן אין די הימלען און צו פאַרנעמען מיט די אויערן דאָס רויש פון ים גלייך ווי ער וואָלט מיט אַן אומאויפהערלעך ברומען באַגלייט דאָס אומאויפהערלעכע געשטאַלטן־שפּיל אויבן. ניין. איך האָב ביי זיך נישט געקאָנט פועלן צו וויסן צי דער דאָזיקער וועלט־גאָט וואָס שפּילט זיך אויבן אין די הימלען איז אַ גוטער צי אַ שלעכטער.

איינמאָל געדענק איך: אין אַ פאַרנאַכט האָט זיך אויפן הימל אין מערב באַוויזן אַ בייזער רויטער שטרייף. די וואַסער־ווייטקייטן פון ים האָבן זיך ווי פּלוצעם אָנגעהויבן צו פאַרטונקלען מיט אַן אומ־היימלעכער בלייענער פינצטערניש וואָס איז ווי אַרויסגעקומען פון זייערע אינעווייניקייטן, און האָבן זיך אָנגעהויבן אומרואיק צו באַוועגן. אויך די שקיעה־ליכטיקייטן אויפן הימל האָבן אויסגעקוקט צו ווערן טונ־קעלער מיט דער בלייענער פאַרב פון די אומרואיקע וואַסערן. אפילו די זאַמדן ביים ים האָבן זיך גענומען מיטאַמאָל אָפּצוקילן ווי זיי וואָלטן זיך צו עפּעס געגרייט.

מיטאַמאָל האָט אָנגעהויבן צו בלאָזן אַ שאַרפער ווינט, און ער האָט אויך אין זיך געהאַט פון דער אומהיימלעכער טונקלקייט, ער האָט זיך געוויקלט איבער די זאַמדן און איבער די ים־וואַסערן.

דער רויטער שטרייף אויפן הימל האָט זיך וואָס אַמאָל טיפער פונאַנדערגעריסן אויפן מערב־האָריזאָנט ווי אַ בלוטיקע וואונד.

די בלייערנע טונקלקייט האָט צוגענומען.

מ'האָט געהערט ווי די גוים אויפן ברעג שרייען אַז עס נעמט זיך אויף אַ גרויסן שטורעם און זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצושלעפּן די שיפלעך ווייטער אַרויס אויפן זאַמד, איינצוציען די זעגל־טיכער און די פלאַכטעס איבער די בעדלעך און צוזאַמענצואוויקלען די פישער־נעצן. אַלץ איז געטון געוואָרן אין געוואַלטיקער אייליקעניש, וואָרעם די בלייערנע טונקלעניש האָט זיך געשטאַרקט, די ווינטן זענען געוואָרן שאַרפער און שניידיקער, און דער ים האָט זיך אָנגעהויבן צו באַדעקן מיט צעווייגטן שוים. אַלע האָבן אָנגעהויבן אין דער געשווינד אַרויפ־צוכאַפּן אויף זיך די מלבושים און צו לויפן אַהיים. פון אַלע זייטן האָבן די גוים געשריגן: שטורעם!

אויך אין די גאסן פון שטעטל דובעלן האָט זיך אָנגעהויבן פונאַנ־דערצוגיסן די בלייערנע טונקלקייט פון פאַר־שטורעם. דער ווינט האָט אָנגעהויבן צו טראָגן אין דער הויך די זאַמדן און פּאַפּירן וואָס זענען געלעגן אויף דער גאַס. די וואַלד־בוימער צווישן וועלכע דובעלן איז געשטאַנען האָבן זיך — איינגעהילטע מיט ווינט — אָנגעהויבן פונאַנ־דערצורווישן מיט זייערע צווייגן. די גאסן האָבן זיך אָפּגעליידיקט פון מענטשן. אומעטום האָט זיך געהערט דאָס צומאַכן פון לאָדנס און פענצטער.

ביינאַכט ווען מיר זענען שוין געשלאָפן האָט זיך געהערט פון דרויסן אַ שטורעם און געפּייפעריי פון ווילדע ווינטן, גלייך ווי די גאַנצע וועלט וואָלט זיך פונאַנדערגעריסן אין אירע אינעווייניקייטן. ס׳האָט זיך געהערט דאָס אומגעהויערע געבריל און ברומען פון ים, דאָס טורעמען און גיסן פון די צעשטורעמטע וואַסערן. פאַרן פענצטער האָבן מיר געהערט ווי עס ברעכן און קאַרטשען זיך די וואַלד־בוימער אין וויינ־טיקע אַנגסטן. אין דער פינצטערניש פייפן די דעכער אין דעם צע־פענטעטן שטורעם. אַפילו די פענצטער־שויבן זענען פול געווען מיט ווינט, וואָס האָט אויף זיי געקלאַפּט אין דער צעהוליעטער נאַכט.

דריי טעג האָט געדויערט דער שטורעם. מיר האָבן נישט געקענט אַרויסגיין פון שטוב. די טירן האָבן זיך פונאַנדערגעריסן, ווען מען האָט זיי געפּרוּווט צו עפענען. די צעפּיפּענע ווינטן האָבן יעדן מענטש געוואָלט כאַפּן אין דער הויך און אים ערגעץ אַוועקטראָגן אין זייערע שאַרפע פאַלדן. די לופטן זענען פול געווען מיט זאַמד און בלעטער. דער ים אין די מרחקים האָט נישט אויפגעהערט זיין מוראדיק געברום. ערשט אויפן דריטן טאָג נאָכמיטאָג האָט זיך די צעיושעטע נאַטור אָנגעהויבן איינצושטילן. די הימלען זענען מיטאַמאָל געוואָרן בלוי און ליכטיק. די זון האָט זיך אַ וואַרעמע און אַ צעבליטע אַרויס־געריסן פון די וואָלקנס. די ווינטן זענען לייכטער געוואָרן. די וואַלד־בוימער האָבן זיך בארואיקט און זיך אויפגעהערט צו טרייסלען. מ׳האָט געקאָנט אַרויסגיין אויף דער גאַס. בלויז דער ים אין די ווייטקייטן האָט נישט אָפּגעלאָזט פון זיין ברומען.

פארנאכטלעך צו, איז עס געוואָרן נאָך שטילער. מיין פאָטער איז מיט מיר ארויסגעגאַנגען צום ים־ברעג. ס'איז געוואָרן ווארעמער. די ווינטן האָבן אויפגעהערט. די זון איז אונטערגעגאַנגען א מילדע. בלויז דער ים האָט זיך נאָך הויך געשוימט אין זיינע וואסערן און דער צעוויגטער שוים האָט זיך לייכט פארפארבט מיט שקיעה־ליכט. עס זענען געווען וויניק מענטשן אויפן ברעג. עטלעכע פישער זענען געשטאַנען אויף די זאמדן און געוויזן אין די וויטקייטן.

ס'איז געוואָרן טונקעלער. שטערן זענען אויפגעגאַנגען אויפן הימל.

איך מיט מיין פאָטער זענען געגאַנגען פאַזע די ים־שוימען. פאַר אונדזערע פיס האָבן זיך צעגאָסן די פאַליעס. דער ים האָט כסדר געברומט אין דער טונקלקייט. אויף די צעהויבענע שוימענדיקע וואַסערן האָט זיך אראָפּגעלאָזט די נאַכט.

איך האָב אויפגעהויבן מיינע אויגן צו די שטערן, צו די שטילע הימלען, און געפרעגט ביי מיין פאָטער:

— אין וועלכן פון די זיבן הימלען וואוינט גאָט?

— די הימלען זענען נישט מער ווי לופט און אטמאָספערע, — האָט מיין פאָטער מיר געענטפערט מיט א משכילישן ראַדיקאַליזם.

איך בין אנטשוויגן געוואָרן. עפעס א טיפער גלויבן האָט זיך אָפּגעריסן אין מיין הארצן.

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק

בײַ אַלטער וואַוידיסלאַווער אין חדר. די מײַז און די שטשורעס בײַם טאַטן אין ווײַנגאָרטן. אַ וואַלד פֿון לאַדזשער דעכער. רוצחים, זיי ווילן זיך קוילענען מיט אַ מעסער. טאַלן און הויכענישן. די דעכער אין ווינטערדיקע לבנה-נעכט. אַלטערס הויז-געזינט. ר׳ משה בער.

מײַן פֿאָטערס ראַדיקאַליזם נאָכדעם ווי מיר זענען צוריקגעקו־מען פֿון דובעלן איז באַשטאַנען דערין, וואָס ער האָט מיט מיר אָנגע־הויבן צו לערנען תנ״ך ווי אויך לשון קודש. דאָס האָט אים כּלל נישט אָפּגעהאַלטן מיך אָװעקצוגעבן צו דעם פּרימסטן און פֿאַרמרה־שחורהדיקסטן רבין, וואָס איך האָב געהאַט אין מײַן לעבן, און דאָס געמלעך צו אַלטער וואָידיסלאַווער.

אין אַ פֿריערדיקן קאַפּיטל האָב איך שוין געהאַט געשריבן ווי אַפֿילו דער לוסטיקער פּורים האָט נישט געקאָנט אויף דאָס מינדסטע אויפֿהייטערן דאָס פֿרומע און פֿאַרחושכטע געמיט פֿון דעם דאָזיקן ייד. מיר קאָנען זיך דעריבער פֿאָרשטעלן ווי אַלטער וואָידיסלאַווער האָט אויסגעקוקט אין די טעג פֿון אַ גאַנץ יאָר.

מיט זײַן משפּחה און מיט זײַן חדר האָט ער געוואוינט ערגעץ אויף אַ דריטן שטאָק אין אַ לאָדזשער הינטער־געסל. מ׳האָט געמוזט אַרויפֿגיין צו אַלטער וואָידיסלאַווער דורך אַ שמאָל פֿינצטער טרעפּן־הויז וואו עס איז אייביק געווען דעמפּיק פֿון שטויב און פֿון „ווילגאָטש״. די טרעפּ זענען געווען צעבראָכענע און אויסגעדרייטע פֿול מיט שפּאַלטן און לעכער וואו עס האָבן געשאַלטעט און געוואַלטעט מחנות פֿון חוצפּהדיקע מײַז און שטשורעס. אַזוי ווי פֿון אַלטערס טרעפּן־הויז איז נישט געווען ווײַט צו די הויף־בית־הכּסאות און צום גרויסן הויפּישן מיסט־קאַסטן איז עס פֿאַר די מײַז און פֿאַר די שטשורעס געווען אַן אמתער ווײַנגאָרטן. אַרויפֿצוקומען אין חדר אַרײַן צו אַלטער וואָי־דיסלאַווער איז פֿאַר אונדז יינגלעך געווען אַ חיבוט־הקבר. וואָרעם די אייביקע דעמפּיקע טונקלקייט, די אויסגעדרייטע טרעפּ און דאָס לויפֿן פֿון מײַז פֿאַר די פֿיס האָט אויף אונדז אָנגעוואָרפֿן אַ טויט־אימה.

אין חדר־אריין צו אַלטער וואַידיסלאַווער איז מען אַריינגעקומען אין אַ גרויסער שטוב מיט נידעריקע פענצטערלעך. אַן אויסגעקרישל־טער סופיט איז געלעגן איבער דער שטוב ווי אַ שטאַרץ וואָס האַלט זיך כסדר ביים אַראָפּלאָזן. די פענצטערלעך זענען אַרויסגעגאַנגען אויף אַ וואַלד פון לאַדזשער דעבער. מ׳האָט געזען אַ שלל מיט קווי־מענס וואָס האָבן זיך געריסן איבער לאַדזש אין די הויכענישן אַריין און געשפּיגן מיט שוואַרצן רויך און שוואַרץ געמאַכט די הימלען אי־בער לאַדזש. דאָס חדר וואָלט מן־הסתם פול געוועזן מיט סאַדזשע פון די לאַדזשער קוימענס, נאָר די פענצטער ביי אַלטער וואַידיסלאַווער זענען געווען פאַרמאַכט סיי ווינטער סיי זומער. טאַמער האָט זיך ערגעץ געוויזן אַ שפּעלטעלע האָט אַלטער גלייך געהייסן עס פאַרשטופּן מיט אַ שמאַטע. וואָרעם אַלטער וואַידיסלאַווער האָט כסדר געליטן אויף ציין־ווייטיק. ער האָט געציטערט פאַרן מינדסטן ווינטעלע אימת־מות. טאַמער האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז עמעצער אין שטוב האָט אַ צו שטאַרקן פּאַך געטון מיט אַ טוך האָט אַלטער וואַידיסלאַווער באַלד פאַרגלייזט די קיילעכיקע אַרויסגעזעצטע אויגן, דאָס פרום־פאַרפייניקטע בלאַסקייט פון זיין פנים האָט זיך פאַרצויגן מיט אַ גרעסערער מרה־שחורה. אַלטער האָט אַ כאַפּ־געטון די רויטע פאַטשיילע זיינע און זי צוגעדריקט צו דער צעווייטיקטער באַק, און פאַרגאַנגען אין אַ שטיל קרעכצעניש און אַכצעניש. דערביי האָט מען געהערט ווי ער ברומט: רוצחים, זיי ווילן מיך קוילענען מיט אַ מעסער...

דאָס אייגנטלעכע חדר איז געווען אַן אַלטער טיש וואָס איז גע־שטאַנען ביי איינעם פון די צוגעמאַכטע פענצטערלעך. עפּעס געדענק איך גאָרנישט, וואָס מיר האָבן ביי אַלטערן געלערנט. דערפאַר געדענק איך די דעבער, וואָס האָבן זיך ווי מאָדנע אורבאַנישע פּייזאַזשן געצויגן פאַרן פענצטער עפּעס ווי אַן אויבערשטע איבערגעדרייטע וועלט. גראָ־טעסקע פאָרמען פון פלייענ, טאָלן און הויכענישן. ווען די זון האָט זיך געזעצט, האָבן זיך די דאָזיקע דעבער־לאַנדשאַפטן אָנגעצונדן מיט בלערליי ליכטער. די ליכטער האָבן זיך צוגעפּאַסט מיט זייער מאָלע־רישער גראָטעסקייט צו דעם גראָטעסק פון דעם ים פון פאָרמען און געשטאַלטן פון די דעבער. אין די פינצטערע נעכט האָבן זיך די דע־

כער געפּאַליעט ווי געשפּענצטערהאַפּטיקע טונקלקייטן אונטער דעם ליכט פון די שטערן. אין לבנה־נעכט זענען זיי געווען בלאָ און שאַרף אין זייערע קאָנטורן ווי די פּליינען פון אַ געשטאָרבענער וועלט. ווינ־טער ווען עס האָט געשנייט האָבן די דעכער אויסגעקוקט ווי בערג־לאַנדשאַפטן. אין פּראָסטיקע ווינטערדיקע לבנה־נעכט האָבן זיי ווייס־באַלויכטענע געגלאַנצט מיט געוואַלטיקער און פאַנטאַסטישער עשׂרות. די אַלע בילדער — אָט דאָס איז אַלצדינג וואָס איך געדענק פון אַל־טערס תּורה. אָבער עס איז גענוג געווען אָפּצואווענדן די אויגן פון פענצטער, אַזוי איז מען באַלד אַריינגעקומען אין אַן אַנדער וועלט. אויבנאָן ביים טיש איז געזעסן דער בלאָס־געלער אסקעט דער פרומער פאַרמרהשחורהטער אַלטער וואָידיסלאַווער מיט די קיילעכדיקע אַרויס־געזעצטע אויגן. ער האָט זיך כּמעט תּמיד צוגעהאַלטן די באַק מיט אַ רויטער פאַטשיילע און אונדז אָנגעקוקט מיט אַן עצבות גלייך ווי עס וואָלט געווען דער לעצטער טאָג פון דער וועלט. אין דער שטוב האָט עס געטומלט פון אַלטערס הויז־געזינט. עס האָבן אַלע עפּעס תּמיד געשריגן און זיך כּסדר געקריגט. אַלטער האָט געהאַט אַ סך טעכטער, בוגרתן, אויך געלע, בלאַסע און פאַרעצבהטע ווי דער פאָטער. זיי האָבן געלעבט צווישן זיך ווי די קעץ. אויף זייערע געוואַלדן און טומ־לענישן האָט אַלטער נישט רעאַגירט, אַבי מע האָט נישט געפּאָכעט מיט קיין טיכער און נישט אָנגעמאַכט קיין ווינטלעך און אים נישט אַ תּל געמאַכט פון די צעווייטיקטע ציינער. די רביצין, אַלטערס ווייב, איז געווען אַ קליינע, אַ שוואַרצע און תּמיד אַרומגעגאַנגען אין אַ שמור־ציקע שלאָף־קופּקע. זי איז געווען דווקא אַ שווייגעדיקע, הגם אַלטער האָט ביים גרעסטן ציין־ווייטיק זיינעם זי גערופן מרשעת. ווען איך בין געקומען צו אַלטערן אין חדר אַריין האָט די דאָזיקע יידענע געהאַט אַ קינד ביי דער ברוסט. דאָסדאָזיקע האַלב־נאַקעטע נפשל איז גאָר אויסגעקומען מאָדנע אין דעם אייביקן געטומל אין חדר. מ׳האָט זיך דערמיט אַרומגעוואָרפן ווי מיט אַ קעצל. דאָס נפשל איז אויך געווען אַ שווייגעדיקס און עס האָט אויסגעקוקט ווי עס קומט נעבעך אָפּ פאַר פרעמדע זינד. עס איז געווען אויסטערליש שמוציק און פאַרוואָרלאָזט מיט קאַליע אויגעלעך און מיט אַ נאַסן פאַרך אויפן קעפּל. זעלטן־ווען האָט זיך די רביצין דערמאָנט אין דעם נפשל, עס געכאַפּט אינמיטן

דעם געטומל, זיך א קנעפל אויף געטון דעם שפּאַנצער און אַ שטופּ־אַריין געגעבן אין דעם מיילעכל פון דעם נפשל איר דאַרע אויסגעמאַ־גערטע ברוסט. קוים האָט דאָס קינד געטון אַ צי ביי דער ברוסט האָט מען עס ווידער אַוועקגעוואָרפן אַ שווייגעדיקס ערגעץ אינמיטן שטוב.

נעבן חדר איז געווען אַ קליין פינצטער צימערל. דאָרט האָט געוואוינט אַלטער וואָידיסלאַווערס סובלאָקאַטאָר ר׳ משה בער.

ר׳ משה בער איז געווען אַ ייד ביי די פופציקער, אַ קינדערלאָזער גרוש פון כמה שנים. ער איז געווען אַ הויכער ייד מיט אַ לאַנגער שוואַרצער באָרד און מיט שוואַרצע מאוימדיקע ברעמען איבער די אויגן. ר׳ משה בערס אויגן האָט נאָך קיינער קיין מאָל נישט געזען, מחמת ער האָט זיי תמיד געהאַלטן אַראָפּגעלאָזענע און אפילו גייענדיק געקוקט אויפן דיל. ער האָט סיי ווינטער און סיי זומער, סיי שבת און סיי אינדערוואָכן געטראָגן דאָס אייגענע אָפּגעשאָסענע כאַלאַטל. וואָס עס איז זיין טון האָט קיינער נישט געוואוסט. עס זענען וועגן אים אַרומ־געגאַנגען פאַרשיידענע מעשׂיות. מ׳האָט דערציילט, אַז סך־הכּל איז ר׳ משה בער אַ לייבלעך געשוועסטערקינד פון דעם רייכן פאַבריקאַנט ישׂכר שעפּס. אַזוי ווי ישׂכר שעפּס האָט פיינט קבצנים, נאָך דערצו קבצנים אין דער אייגענער משפּחה, לאָזט ער דעריבער ר׳ משה בערן נישט אויף די אויגן און קאָן נישט הערן זיין נאָמען. צווייטנס: אַז ר׳ משה בער שטייט שוין פון כּמה יאָרן אין לאָדענישן און דין־תּורות מיט זיין ווייב די גרושה, וואָס זי איז גראָד אַ גבירטע און האָט אַ גרויסע מויער אויף דער אַלט־שטאָט. ר׳ משה בער טענהט, אַז די מויער איז גאָר זיינע און די גרושה האָט אויסגענאַרט ביי אים דאָס עשירות בעת ר׳ משה בער איז געשלאָפן. זאָל נאָר, ר׳ משה בער, גע־ווינען מיט דער יידענע די דין־תּורה, דאַן פאַרלאָזט ער דאָס פינצטערע שטיבל ביי אַלטער וואָידיסלאַווער, ווערט צוריק אַ גביר, האָט חתונה מיט אַ בתולה כּדי צו האָבן קינדער, און ווערט חבר מיט זיין געשוועס־טערקינד ישׂכר שעפּס ווי אַ גלייכער גביר. אין דידאָזיקע לאָדענישן פאַרברענגט ער שוין יאָרן און טעג. פון באַגינען אָן ווען די פאַבריקן פייפן איבער לאָדזש ביז פאַרנאַכטלעך צו. פאַרנאַכט קומט ר׳ משה בער מיט שטילע געהיימנישפולע טריט צוריק צו אַלטערן אין הויז,

גייט מיט אראפגעלאזטע אויגן אויפן דיל, אריין צו זיך אין פינצטערן שטיבל, פארמאכט הינטער זיך די טיר און ליגט זיך גאר באצייטנס שלאפן כדי אויפצושטיין באגינען ווען די פאבריקן וועלן פונאויפסניי פייפן איבער לאדזש.

עס רעדט זיך אזוי אז ר׳ משה בער ליגט זיך שלאפן. קוים האט זיך ר׳ משה בער געלייגט אין בעט אריין, געזאגט המפיל און צוגע־מאכט די אויגן, איז ער טאקע באלד אנטשלאפן געווארן, דערפאר האבן זיך פון ר׳ משה בערס פינצטער חדרל געלאזט הערן קולות, געשרייען און טענות אז די האר האבן זיך אונדז אלעמען געשטעלט קאפויער פון שרעק און אומהיימלעכקייט. עס האט אויסגעקוקט גלייך ווי טויזנט מתים און שדים זענען דארט ארויסגעקראכן פון אלע פינצ־טערנישן, מאכן דארט שווארץ־שבת, קריגן און לאדענען זיך, פירן דארט מסחרים און געשעפטן, האנדלען און װאנדלען נעבן ר׳ משה בערס בעט און טוען כל־המיני וויסטע זאכן. די דאזיקע אלע קולות און טענות זענען געקומען פון ר׳ משה בערן גופא, מחמת, ער האט געהאט א טבע צו רעדן פון שלאף באלד ווי די אויגן האבן זיך אים נאר צוגעמאכט. וואס ער האט פאר אלעמען פארשוויגן וואכעדיקערהייט, האט ער דערציילט אין שלאף. און ווי דערציילט! ער האט זיך הויך געקריגט מיט דער גרושה און געמאנט ביי איר דאס הויז אויף דער אלט־שטאט. דאן האט מען געהערט ווי ר׳ משה בער ליגט אוים פארן רב זיינע גערעכטע טענות און קריגט זיך מיט אנדערע בעלי־דינים. אינמיטן דערינען האט מען געהערט ווי ר׳ משה בער האט אנגעהויבן יאמערלעך צו וויינען ווי ער וואלט שוין לענגער נישט געקאנט אי־בערטראגן די הימלשרייענדיקע עוולה. פלוצעם האט זיך ר׳ משה בער אינמיטן די טענות שטארק צעלאכט. מן־הסתם האבן זיך אים געוויזן אויסזיכטן צו געווינען די דין־תורה.

דער דאזיקער מאקאברישער ספעקטאקל האט זיך אונטן ביי אונדז איבערגעחזרט הינטער דער וואנט פון ר׳ משה בערס פינצטערן חדרל. דאס אליין איז שוין גענוג געווען אז דאס בלוט זאל קאלט ווערן אין די אדערן. ווען די נאכט האט א טונקעלע זיך אראפגעלאזט אי־בער דער ווייטער צעריסענער דעכער־לאנדשאפט אינדרויסן פארן פענצ־

טער און אין די נאַכט־פלאַכן האָבן זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצושפּילן די גראָטעסקע פאָרמען און געשטאַלטן פון אַ דעכער־וועלט — האָט ר׳ אַלטער וואָידיסלאַווער אָנגעצונדן דאָס קליינע פאַרקאָפּטשעטע נאַפּט־לעמפּל און עס אַוועקגעשטעלט אויפן חדר־טיש. אין די נאַכט־שאָטנס פון דער שטוב האָבן אָנגעהויבן צו ציטערן מאָדנע טונקעלע ליכטיקייטן. די קולות אין ר׳ משה בערס שטוב האָבן אָנגעהויבן נאָך שטאַרקער צוצונעמען. ר׳ אַלטער וואָידיסלאַווער האָט נאָך נישט אויפגעמישט די גמרות, נייערט ער האָט אונדז אַלעמען געהייסן אַוועקזעצן נעבן זיך, ער האָט זיך מיט אַ פּאַטשיילע פעסטער צוגעהאַלטן די צעווייטיקטע באַק און אָנגעהויבן אונדז צו דערציילן פרומע מעשיות פון „קב הישר״. ער האָט אונדז געשילדערט די גרויסע חתונות וואָס שדים מאַכן אויף יידישע הענט וועלכע גיסן זיך נישט ריכטיק אָפּ מיט נעגל־וואַסער, פון די לצים און שרעטעלעך וואָס טוען אָפּ מעשים אין שטובן וואו די מזוזות זענען נישט כשר. דער עיקר האָט ער אונדז דערציילט מעשיות פון גהינום. דאָס קול האָט זיך אים, ר׳ אַלטערן, שאַרף און גאַליק פונאַנדערגעפּיפּן אין דער פינצטער, ווען ער האָט דערציילט די מוראדיקע עינוים וואָס ס׳גייען דאָרט אין גיהנום אַדורך יידן וועלכע זענען נישט מקפּיד אויף דער מינדסטער עבירה, פון די שלאַנגען און עקדישן וואָס פרעסן פון זיי לעבעדיקערהייט און וואוינען אין די בייכער פון די זינדיקע. ער האָט דערציילט פון די מוראדיקע וועלדער וואָס נישט־פרומע יידן מוזן האַקן כדי אַליין צו ברענגען האָלץ אויף אונטערצוהייצן די סמאָלע־קעסלען אין וועלכע זיי וועלן זיך שפּעטער בראָטן און זידן. אַחוץ דעם האָט ער דערציילט פון די בוידן מיט געשטאָרבענע יידן וואָס שלעפּן זיך אַרום אין די נעכט איבער אַלע פוסטע וועגן. דאָס זענען מתים וואָס זוכן אַרום זייערע אַוועקגעוואָרפענע נעגל. די קולות פון ר׳ משה בערן הינטער דער וואַנט האָבן באַגלייט די דאָזיקע מעשיות ווי באַשיינפּערלעכע עדות אויף דעם, וואָס אַלטער וואָידיסלאַווער דערציילט. דאָס נאַפּט־לעמפּל האָט געקאָפּטשעט.

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק

אין דלוטאָוו הויבן זיך ווינטער אָן צו דרייען שטאָטישע יידן. אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי" גיבן זיך יידן „תּקיעת־כּף" און לומדים שרייבן אַ כּתבֿ־אחדות. מע קריכט איבער די גרעניצן. אלעזר קאָסמאַן קומט אָנצופאָרן אויף אַ רוח'שן שליטן. מאיר טוימאַן ליגט ווי אַ בער אין זיינע באַהעלטעניש'ן. באַהאָנגען און באַפּעלצט מיט פּעלצלעך און טיכער קומט מאיר טוימאַן אַריין אין גוראַלניע. אַלע ציטערן פאַר אים. עס קנאַקט דער שאַרפער פראָסט אויף די דלוטאָווער שנייען און מאיר טוימאַן פאָרט אַוועק אויף אַ שליטן. ווידער אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי". די קאָסמאַנס ווערן שטיל ווי די לעמעלעך. יידן צעטיילן זיך מיט פּוילן.

נאָכדעם ווי מען האָט אויפגעשטעלט די פּסחדיקע גוראַלניע אין דלוטאָוו, איז טאַקע געוואָרן יידישלעכער. איבערהויפּט ווינטער אין די גרויסע שנייען. אין פאַרשנייטן און פאַרפרוירענעם דלוטאָווער סאָד — וואָס האָט געלויכטן אין דער ווינטערדיקער זון — האָבן זיך אָנגעהויבן צו דרייען יידן מיט שטאָטישע נגידישע פּעלצלעך און מיט וואַרשעווער פוטערנע היטלען אויף די קעפּ. ס'זענען געווען יידן פון וואַרשע, פון גער און פון מנישעוו. יידן, וואָס האָבן זיך געפּאָרעט ביים פּסחדיקן בראָנפן. אַלע מאָל האָט מען געהערט ווי עס קלינגט אַ ניי שליטעלע אויפן פאַרשנייטן הויפישן וועג. דאָס זענען אַלערליי יידן געקומען צופאָרן פון אַלע עקן פּוילן מכח פּסחדיקן בראָנפן. אלעזר קאָסמאַן גופא איז זעלטן געקומען. ער איז געזעסן אין וואַרשע אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי" און געהאַלטן זיך אין לאָדענען מיט די אַנדערע פּסחדיקע גוראַלניעס אין פּוילן. איבערהויפּט מיט די מנישעווער קאָסמאַנס. וואָס נעענטער עס האָט זיך צוגערוקט צו חנוכּה און די שווערע ווינטערס האָבן זיך געשטעלט איבער פּוילן, האָבן זיך די פּסחדיקע גוראַלניעס אָנגעהויבן גרייטן צו פּסח. די יידן פון פּסחדיקן בראָנפן זענען געזעסן אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי" אין וואַרשע און — צוזאַמען

מיט פּיפּיקע רבנים — געפּרואווט — אויף אַ שווערן לומדישן לשון־קודש — אויסצושרייבן אַ „כתב אחדות" כּדי אָפּצושטעלן די ביטערע קאָנקורענץ און זיך צעטיילן מיט פּוילן. די פּיפּיקע רבנים האָבן אָבער אַזוי פאַרפּלאָנטערט דאָס „כתב אחדות" אַז באַלד נאָכן געבן זיך תקיעת־כּף האָבן די פּסחדיקע יידן אָנגעהויבן צו קריכן איבער די „גרענעצן". עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געוואַלד און אַ סדרה מיט לאָדענישן און דין־תורהס. צומיינסטן האָבן געשריגן די מנישעווער קאַסמאַנס, הגם זיי זענען געווען די ערשטע וואָס זענען געקראָכן אַהין וואו מען טאָר נישט לויטן „כתב". עס האָט עפּעס אויסגעקוקט ווי גאַנץ פּוילן געהער צו די מנישעווער קאַסמאַנס. אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי" האָט ווידער געטומלט מיט פּסחדיקע יידן און מיט לומדים. מען האָט פונדאַסניי געפירט דין־תורהס און בוררותן. יידן האָבן זיך פונדאַסניי געגעבן תקיעת־כּף. רבנים האָבן געשריבן „כתבים" און גענומען געלט. און אַלע בייזאַמען האָט מען — צווישן די לאָדענישן — געגעסן די פעטע קאַרפּן און די געבראָטענע גענדז אונטען אין דער רעסטאָראַציע פון „האָטעל פּאָזנאַנסקי".

ווען אלעזר קאַסמאַן איז אָבער אַמאָל אָנגעקומען קיין דלוטאָוו האָט מען שוין פון די ווייטע שנייען געהערט אַז ער קומט. ער איז געקומען אויף אַ גרויסן שליטן מיט צוויי פערד וועלכע זענען געווען באַהאָנגען מיט אַ סך גלעקלעך. עס האָט זיך אויסגעדוכט אַז דער דלוטאָווער פראָסט האָט זיך אַ ווייסער און טרוקענער צעקלונגען: עס פאָרט אלעזר קאַסמאַן. די געלע צעקעמטע באָרד האָט אים, אלעזרן, געפּאַרעט פון דעם ווינטערדיקן פראָסט. ער איז געגאַנגען אָנגעטון אַ רייכן פריצישן פעלץ מיט אַ סך פוטער. אַפילו די אַרבל זענען געווען באַנייט מיט פוטער. אויפן קאָפּ האָט אלעזר קאַסמאַן געטראָגן אַ הויך פוטערן היטל מיט אַן אויפגעשטעלטן שפּיץ. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס ווייסע ווינטערדיקע דלוטאָוו איז פולער געוואָרן ווען אלעזר קאַסמאַן איז אַ קום אָן געגעבן אויפן רוח'ישן שליטן. די פּסחדיקע יידן האָבן זיך אַלע אַרומגעשטעלט אַרום זיין שליטן, אַרויסגענומען די הענט פון זייערע וואַרעמע קעשענעס אויף דעם בייסיקן פראָסט אַרויס, געגעבן אלעזרן שלום־עליכם, אים גע־

פרעגט אויף ווארשע, אויף מנישעוו, און ווי עס האָלט מיטן „כתב אחדות" און מיט די דין־תורהס. אלעזר קאַסמאַן האָט הויך דער־ציילט, זיין מויל צווישן די רויטע צעקעמטע וואָנצעס האָט געפּאַרעט אין דעם פראָסט אריין. ער האָט געשריגן, געלאַכט, געזאָגט גלייכ־ווערטלעך און געקלאַפּט אלעמען איבער די באַפּעלצטע פּלייצעס. און ער האָט זיך אָנגעהויבן ארומצודרייען איבער דער גוראַלניע מיט א היימישקייט ווי ער וואָלט שוין דאָ געזעסן א גאַנצן ווינטער, באַ־טאַפּט די צעהיצטע קעסלען מיט בראָנפן, געשריגן, געלעקט מיט דער צונג דעם פּאַרטיקן יי"ש, און געגעבן עצות ווי אַן אלטער מבין.

ווען אלעזר קאַסמאַן האָט זיך שוין געהאַט גענוג אָנגעשריגן איז ערשט מאיר טוימאַן ארויסגעקומען פון זיין באַהעלטעניש. א שווערער, א שווייגנדיקער און א טונקעלער איז ער געלעגן אין זיין שטיבל ווי א בער אין דער נאָרע. מאיר טוימאַן האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן קיין קעלטן. ער איז גאַנצע טעג געלעגן צו בעט צוגע־דעקט מיט פּעלצן און טיכער, געזיפצט און זיך געשמירט די טונקל־באַהאָרטע פיס מיט אלערליי שאַרפע אָפּפאַלעכצן פון פּסחדיקן בראָנפן. מען האָט דעם דאָזיקן ייד ניט געזען אויף די שנייען און אין דער טומל־דיקער גוראַלניע. אָבער אלע האָבן געוואוסט אַז מאיר טוימאַן איז די נשמה פון דעם פּסחדיקן געטו. אַז ער ווייסט וואָס עס טוט זיך אין יעדן שפּעלטעלע פון דער גוראַלניע. און הגם ער ליגט און זיפצט אין בעט קוקט ער אלעמען אויף די הענט. אלע יידן און גויים אין גוראַל־ניע האָבן פאַר אים געציטערט.

באַהאַנגען און באַפּעלצט מיט אלטע פּעלצלעך און טיכער איז מאיר טוימאַן א הויכער און א טונקעלער אריינגעקומען אין גוראַלניע. ער האָט זיך קוים געשלעפּט אויף די לאַנגע פיס וואָס זענען אים געווען ארומגעוויקלט מיט אָניצעס און וואָלענע שמאַטעס. ער האָט געאָכצט פון קעלט און ווייטיק. אָבער אין גוראַלניע איז מיטאַמאָל שטיל געוואָרן ווען מאיר טוימאַן האָט זיך באַוויזן. אפילו די קעסלען האָבן אויס־געקוקט צו זידן און צו קאָכן מיט מער פייער כדי געפעלן צו ווערן מאיר טוימאַנען. אלעזר קאַסמאַן האָט דערציילט מאיר טוימאַנען ווי ער האָלט מיט די דין־תורהס אין ווארשע, די מנישעווער לאַכן פון אלע אָפּמאַכן און

קריכן איבער די „גרענעצן". און מע דאַרף צו טון דעם לעצטן שאָס. אויף דעם דאָזיקן שאָס מוז ער אַליין, מאיר טוימאַן הייסט עס, קומען קיין וואַרשע.

מאיר טוימאַן האָט אָפּגעזיפּצט און האָט געשוויגן. ער האָט זיך מיט זיינע טונקעלע בליקן אומגעקוקט איבער דער גוראַלניע. זיינע פּאַרוואָקסענע נאָז־לעכער האָבן וואַרעם געשמעקט דעם שאַרפן ריח פון פּסחדיקן בראָנפן וואָס האָט זיך צו אים געטראָגן פון אַלע קופּערנע זודיקע קעסלען. מען האָט קיין מאָל נישט געוואוסט צי מאיר טוימאַן איז בייז צי ער איז צופרידן. שטענדיק האָבן זיינע בליקן געקוקט מיט אַ שאַרפער אומהיימלעכער טונקלקייט.

צומאָרגנס האָט מען ווידער איינגעשפּאַנט דעם רוח׳ישן שליטן. מאיר טוימאַן אַן איינגעוויקלטער אין טיכער און אין פּעלצן האָט זיך אוועקגעזעצט אין שליטן אַריין נעבן דעם פּריצישן אַלעזר קאַסמאַן. מאיר טוימאַן האָט טונקל געשוויגן אין דעם וויסן פראָסט. ער האָט בלויז געאָכצט פון דעם שאַרפן פראָסט וואָס האָט אים געביסן. דער שליטן האָט זיך האָפּערדיק פונאַנדערגעקלונגען און זיך אוועקגעטראָגן איבער די ווייסע פינקלענדיקע שנייען. ווען מאיר טוימאַן האָט זיך באַוויזן אין וואַרשע אין „האָטעל פּאָזנאַנסקי" זענען באַלד די מני־שעווער קאַסמאַנס געוואָרן שטיל ווי די לעמעלעך. לומדישע בוררים האָבן פון אויפסניי געשריבן אַ „כתב אחדות" און די יידן פון פּסחדיקע בראָנפנס האָבן זיך ווידער געגעבן תקיעת־כּף און זיך ענדגילטיק פונאַנדערגעטיילט מיט פּוילן. ווען מאיר טוימאַן האָט זיך צוריק ווי אַ פינצטערער בער באַגראָבן אין די דלוטאָווער שנייען האָט ער ווידער געהערט אַז די מנישעווער קאַסמאַנס הויבן אָן צו קריכן איבער די „גרענעצן".

קאַפּיטל פיר און צוואַנציק

ר׳ זלמן גאַזשעלאַנע. אין מנישעוו האָט זיך געטון חושך ווען ר׳ זלמן האָט זיך געזעגנט מיט די קאַסמאַנס. ר׳ זלמן צווישן דלוטאָווער גוים און יידן. ר׳ זלמנס יידיש. ר׳ זלמנס אָפּגעשליסענע קינדער. ר׳ זלמן מיט זיינע קינדער שבת ביים דאַווענען. ר׳ זלמן מאַכט קידוש.

ערב פּסח האָבן אַלע פרעמדע יידן וואָס האָבן געהאַט צו טון מיט דער פּסחדיקער גוראַלניע פאַרלאָזט דלוטאָוו. די שנייען האָבן אָנגעהויבן צו לאָזן. די זון האָט אָנגעהויבן צו וואַרעמען. דער סאָד האָט זיך געגרייט צו בליונג און דער בושל איז צוריקגעקומען אין זיין נעסט אויף די אַלטע דעמבעס אין סאָד. די יונגע קאַטשקעלעך און גענדזעלעך האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוקריכן פון די אייער־שאָלן און אויף די לאָנקעס האָבן זיך געוויזן די ערשטע געלע בלימעלעך.

בלויז איין יידישע משפּחה איז איבערגעבליבן אין דלוטאָוו נאָך דעם יום־טובדיקן געטומל אין ווינטער, און דאָס נעמלעך, ר׳ זלמן גאָזשעליאַנע מיט זיין משפּחה.

ס׳האָט געהייסן אַז ר׳ זלמן גאָזשעליאַנע איז געווען אַן אויג אין קאָפּ ביי די מנישעווער קאַסמאַנס, און אַז אלעזר קאַסמאַנען איז נאָך גרויס מי און מאַטערניש געראָטן ר׳ זלמנען אַהערצובערענגען קיין דלו־טאָוו. מע האָט געזאָגט, אַז אין מנישעוו האָט זיך געטון חושך ווען די מנישעווער קאַסמאַנס האָבן דערהערט פון דעם שפּיצל וואָס אלעזר קאַסמאַן האָט זיי אָפּגעטון. אויסגעלאָזט האָט זיך, אַז ר׳ זלמן איז כּלל נישט געווען אַזאַ בריה. ער האָט תּחילת גאָר אָנגעטון אין דלו־טאָווער גוראַלניע אַ סך שאָדנס, מחמת ער האָט זיך נישט געקאָנט ריכטיק אומגיין מיט די הייוון. ר׳ זלמן האָט געטענהט אַז שולדיק איז סך־הכּל דאָס דלוטאָווער וואַסער. יעדנפאַלס איז דער זיידע ברוך שטאַרק מסופּק געווען צי אין מנישעוו איז טאַקע געווען תּשעה־באָב בעת מע האָט זיך געזעגנט מיט ר׳ זלמן גאָזשעליאַנע.

ווען ס׳איז געקומען נאָך פּסח־צייט און מען האָט פאַרמאַכט די גוראַלניע ביז מירצעשעם מ׳וועט דערלעבן נאָך סוכות, איז ר׳ זלמן געוואָרן גאָר אַ וואָכעדיקער ייד. ער האָט זיך אַרומגעדרייט אַ נידער־געשלאָגענער און אַ פאַרמרהשחורהטער. אין מנישעוו — הגם אַ דאָרף — האָבן דאָרט פונדעסטוועגן פון אַלע זייטן אַריינגעווייעט די ווינטן פון חסידות און יידישקייט. מנישעוו איז געלעגן צווישן גער און וואורקע, אַריינגעפּאַקט צווישן יידן און יידישע שטעטלעך. דלו־טאָוו אָבער איז געווען אַן אמת גוייש דאָרף. די עטלעכע יידן, וואָס האָבן דאָ געוואוינט זינט דורות, זענען געווען פּראָסטע און גראָבע יידן, צוזאַמענגעלעבט מיט גויים. יידן, וואָס קאָנען קוים אַדורכקומען אַ סידור. ר׳ זלמן גאָזשעליאַנע האָט גאָרנישט געפילט אין זיי קיין טעם פון יידן מיט וועלכע מע קאָן כאַפּן אַ שמועס און אַריינבראָקן אַ מעשה פון אַ גוט־יידן. סיי ר׳ מאָשקע, סיי ר׳ שימקע און סיי ר׳ הירש־קע האָבן געקוקט אויף ר׳ זלמענען ווי אויף אַ ייד, וואָס שמעקט מיט כלי־קודש און מיט וויטע יידישע מרחקים. אַ ייד, וואָס פאָרעט זיך אין די ווינטערדיקע קעלטן ביי פרומען פּסחדיקן בראָנפן. זיי האָבן ניט רעכט פאַרשטאַנען ר׳ זלמנס מנישעוווער יידישן דיאַלעקט, וואָס האָט זיך געריידט מיט אַ ווייכן יידישלעכן ניגון און מיט אַ סך לשון־קודש־דיקע ווערטער. און זיי, די פּראָסטע דלוטאָווער יידן, האָבן געהאַט פאַר אים, ר׳ זלמנען, אַן אומהיימלעכן אָפּשיי ווי פאַר אַ שטאָטישן ייד מיט פּאות. הגם ר׳ זלמן האָט גאָרנישט געהאַט קיין פּאות.

ר׳ זלמן האָט געוואוינט אין דאָרף איינגעדונגען אין אַ פּויערישער דירה. זומער־צייט האָט ער זיך געפּראַוועט מאַכן אַ געוועלבל. ביי זיין גאַנצער בריהשאַפט און — הגם ער האָט כסדר דערציילט וואָסער חורבן עס האָט זיך אָפּגעטון אין מנישעוו ווען די קאַסמאַנס האָבן דער־הערט אַז ר׳ זלמן קלייבט זיך זיי צו פאַרלאָזן — פונדעסטוועגן האָט ר׳ זלמן געהאַט גאָר קנאַפּ פּרנסה. ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט קיין דלוטאָוו דאָס גאַנצע אביונישקייט פון אַ קליינשטעטלדיקן ייד. ער איז געגאַנגען אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן. דאָס ווייב איז אַ פאַרשלום־פּערטער צעריסענער קופּקע און דאָס רעשטל קינדערלעך זיינע, האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט פאַרוואָרלאָזטע, שמוציקע און האַלב־נאַקעטע.

ס'איז ממש געווען אן עקל אויף זיי צו קוקן. זיי האָבן זיך אַלעמאָל געהאַלטן בייזאַמען, גלייך ווי זיי וואָלטן מורא געהאַט. און הגם זיי האָבן געוואוינט צווישן פויערים האָבן זיי געציטערט פאַרן קלענסטן שייגעצל, פאַר צעסיקעטע גענדז, און פאַר הינטלעך, און שטענדיק אַלע בייזאַמען געמאַכט אַ געוואַלד ווען דאָס מינדסטע הינטל האָט זיך גע־פּרואווט צו זיי דערנענטערן. זיי האָבן נישט געקאָנט קיין וואָרט פּויליש און כסדר גערעדט אויף דעם ווייכן לשון־קודשדיקן יידיש פון מנישעוו. זיי האָבן גערעדט יידיש מיט אַ פרומען ניגון, — און זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט עפּעס ווי דאָס עלנטקייט פון דער וועלט אינמיטן די פעלדער און בוימער וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצובליען אין דלוטאָוו.

שבת איז ר' זלמן מיט זיינע קינדער געקומען דאַווענען אין „הויף" אַריין. ר' זלמן האָט געטראָגן אַ צעריסענע אַטלאַסענע קאַפּאָטע מיט אַ סך צויטן און לאַטעס. אויף דער קאַפּאָטע האָט ער געטראָגן אַן אַלטן פאַרשלומפּערטן טלית, אַ געלן און אַן אויסגעדריפּעטן. די ציצית פון טלית האָבן זיך אים נאָכגעשלעפּט. און אין אַזאַ הלבשה איז ער אַדורכ־געגאַנגען דאָס פויערישע דאָרף און דעם דלוטאָווער סאַד. דערזעענדיק ר' זלמענען אין דער צעריסענער אַטלעסענער קאַפּאָטע און אין טלית פלעגן די פויערים און די פויערטעס זיך אָפּשטעלן, קוקן אויף אים מיט אַ באַהאַלטענעם דרך־ארץ ווי אויף עפּעס אַן אויסטערלישן הייליקן מאַן, — הגם אַ גאַנצע וואָך האָבן זיי אים געקאָנט פאַר אַ פּשוטן ייד וואָס קאָן קוים עטלעכע ווערטער פּויליש, שטייט אין זיין געוועלבל און פאַרקויפט זיי נאַפט און שוועבעלעך.

די שמוציקע אָפּגעריסענע קינדער זענען מיטגעקומען מיטן באַ־טליתטן פאָטער און זיך נעבן אים אַנידערגעשטעלט אין שולכל. זיי האָבן זיך מורא געהאַט אומצוקוקן. דאָס עלנטע אביונישקייט איז זיי טיף געלעגן אין די ביינער, און זיי האָבן ווי געהאַט פחד פאַר זאַטערע און רייכערע יידן.

ר' זלמן האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם טאָן אין דעם דלוטאָווער שולכל. ער האָט געשטאַמט פון גאָר פרומע מאָגעלניצער חסידים און ער האָט ביים דאַווענען געמאַכט ווילדע העויות, געשאָקלט זיך אין

דרייען און געפּאַטשט מיט די הענט אין דער וואַנט. דערביי האָט ער געדאַוונט הויך, אַלעמען איבערגעשריגן מיט יאָמערלעכע געשרייען און די תפילות זענען ביי אים אַרויסגעקומען מאָדנע פּאַרפרומטע, ווייכע און צעקייטע... די אַלטע דלוטאָווער דאָרפס־יידן האָבן געקוקט מיט אומהיימלעכער שרעק אויף ר׳ זלמנס דאַווענען. און זיי האָבן זיך געהאַלטן בייזאַמען. ווען ר׳ זלמן האָט געדאַוונט זענען זיינע אָפּ־געריסענע קינדער געשטאַנען האַרט נעבן אים. און ר׳ זלמן אַ צעשאָקל־טער אין דער צעריסענער אַטלעסענער קאַפּאָטע און אַן איינגעהילטער אין דעם אַלטן פאַרגעלטן טלית האָט אויסגעקוקט צווישן זיי ווי אַ צע־קוואָקעט פרום יידיש עוף צווישן איבערגעשראָקענע און אָפּגעצופּטע עופהלעך.

נאָכן דאַווענען פלעגט אמאָל דער זיידע ברוך ר׳ זלמענען אַריינ־צורופן אויף קידוש. די אָפּגעריסענע קינדער זענען געבליבן אין דרויסן. זיי האָבן מורא געהאַט אַריינצוקומען אין אַ רייכער פּריצישער סאַליע, און דורך דער טיר אַריינגעקוקט מיט אימה אויף די רייכע געבעטע מעבלען פון די קאַמאַצקים, און אויף דער אַלטער בראָנזענער נאָפּט־לאָמפּ וואָס איז אַ צעלויכטענע פון דער זון, געהאָנגען אויפן סופיט. זיי זענען געשטאַנען אַלע בייזאַמען אין דעם אויסגעלייִדיקטן שולכל נעבן אָרון־קודש און מורא געהאַט זיך אַ ריר צו טון פון אָרט. ר׳ זלמן האָט זיך דערווייל ביים זיידנס שבתדיק־געדעקטן טיש געגרייט צו קידוש. עס איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן. איידער ר׳ זלמן האָט זיך צו־געריכט צום גלעזל בראָנפן האָט ער אומאויפהערלעך און אויפן קול געזאָגט אַלערליי פרומע זמירותן וואָס קיינער אין דלוטאָוו האָט נאָך נישט געהאַט געהערט, עפּעס זמירותן אויף זוהר־לשון וועלכע זענען פון ר׳ זלמנס מויל אַרויסגעקומען צעקאַליעטשעטע און צעוויייקטע אין פרומע מאַנגעלניצער ניגונים.

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק

יידל דער שוחט וועט נאָך אַמאָל אַרומשווימען אין גאָלד. יידלס שווער און יידלס אשה. דער וואָגן מוז זיך אַ ריר טון פון אָרט. דער פּראָסט קנאַקט אויף טושינער דעכער און מע פּאַקעוועט איין יידלען צו פֿאָרן קיין דלוטאָוו. יידל אַליין מיטן ערל אויף די פֿאַרשנייעטע פעלדער. יידל דערשמעקט פּסחדיקן בראָנפֿן און דערפֿרייט זיך מיט ר׳ זלמן גאָזשעלאַנע. וואָס שייך געדאַוונט. ר׳ מאָשקע קומט נאָך יידלען. דאָס קעלבל מעקעט אין דער קעלט און רופֿט די מוטער. יידל שחט דאָס קעלבל אין מיטן אויפֿן שניי. זומער-לעבּ ווערט יידל ר׳ זלמנס שכן.

שפּעט אין זומער האָט ר׳ זלמן גאָזשעלאַנע צוגעקריגן אַ שכן אין זיין איינגעפֿאַלן פּויעריש הייזל אַריין, און דאָס נעמלעך יידל דעם שוחט.

יידל דער שוחט איז געווען אַ קליין דראָבנע יונגערמאַנטשיקל מיט פּעטע אויסגעפּאַשעטע בעקלעך, וואָס זענען אים געהאָנגען ווי ווייכע קישעלעך אויפֿן פּנים און מיט אַ היפּש קאָזע־בערדל פֿון אַ רויטלעכן שרייענדיקן געל. סך־הכּל איז יידל געווען דער בכור פֿון טושינער שוחט און האָט זיך נאָך בחורוויז ביי זיין פֿאָטער געלערנט חזנות און שחיטה. דער טושינער שוחט האָט געזאָגט, אַז יידל וועט אַמאָל אַרומגיין אין גאָלד און אַלע שטעטלעך אין פּוילן וועלן זיך איבער אים רייסן. אַ טושינער בעקער, אַ פּראָסטער ייד, האָט זיך אָנגעהערט, וואָס עס וואַרט אויף יידלען און ער האָט אים גענומען פֿאַר אַן איידעם און אים צו־געזאָגט קעסט אַזוי לאַנג ביז יידל וועט אָנהויבן אַרומשווימען אין גאָלד. דעם בעקערס טאָכטער, יידלס ווייב, אַ קליינע שוואַרצחנוודיקע תּמיד איינגעמעלטע יידענע, האָט נישט באַלאַמוטשעט, פֿונאַנדערגעעפֿנט איר טראַכט און אָנגעהויבן יידלען צו באַשיטן מיט קינדערלעך. יידל האָט ביים שווער כּסדר געטרונקען רויע אייער כּדי דאָס קול־נגינה זאָל זיך אים לייטערן, זיך געלאָזט וואַקסן אויף אַ פֿינגער אַ גרויסן און שאַרפֿן

נאָגל און עוסק געווען אין שחיטות. דערווייל האָבן די יידישע שטעט־לעך אין פוילן נישט געוואָלט הערן פון יידלען. זיי האָבן געהאַט ביל־כערע שוחטים, שוחטים וואָס האָבן געגעבן געלט. און אויב מחלוקת איבער אַ שוחט, איז יידל נישט געווען דער ריכטיקער קאַנדידאַט.

ווען מען האָט געעפנט די פּסחדיקע גוראַלניע און ס'האָבן זיך גע־וויזן נאָך יידן, שיינע פּסחדיקע מנישעווער און וואַרשעווער יידן, האָט דער אַלטער טושינער שוחט, יידלס פאָטער, אָנגעהויבן צו טענהן, אַז אמת, עס וועט אַמאָל קומען דאָס ריכטיקע שטעטל פאַר יידלען, און יענע יידן וועלן וויסן ווי צו פאַרצוקערן יידלס שחיטה און זיין געלייטערט קול־נגינה — אָבער איידער וואָס איידער ווען — דעם בעקערס טאָכטער, יידלס אשה, ווייסט ניט פון קיין קונצן און שיט דערווייל מיט קינדערלעך — וואָלט פונדעסטוועגן גלייך געווען אַז יידל זאָל זיך אַמאָל אַראָפּכאַפּן קיין דלוטאָוו און אָנהויבן צו שחטן פאַר די שיינע פרעמדע יידן. דאָס וועט אויך זיין אַ סגולה אַז זיין נאָמען זאָל ענדלעך אָנהויבן צו קלינ־גען איבער פוילן. די עצה איז אַלעמען געפעלן געוואָרן. אפילו דער פּראָסטער ייד, דער בעקער, האָט איינגעזען, אַז יידלס פאָטער איז גערעכט און מען מוז דעם וואָגן אַמאָל אַ ריר טון פון אָרט — סיידן חלילה יידל מיט דער טאָכטער און מיט די אייניקלעך זאָלן אים אַ גאַנץ לעבן זיצן אויפן קאָפּ און אויפעסן די ביינער. יידל, וואָס האָט זיך כל ימיו נישט אַרויסגערירט פון טושין, האָט זיך אפילו מורא געהאַט צו רירן אין וועג אַריין. אויפן וועג, האָט ער געוואוסט, טרעפט מען זעלטן אַ ייד. די פעלדער זענען פול מיט גוים. אויך הינט לויפן דאָרט אַרום איבער די דרויסנס און בילן און ווילן צערייסן אַ ייד. וואו וועט ער זיך אַליין, יידל נעבעך, אַן עצה געבן? אים האָט זיך דערמאָנט די מלחמה פון יידן מיט די פינף סרני־פלישתים, — וואָרעם יידל האָט כסדר געלעבט אין דער אַטמאָספערע פון גמרא, חומש און שולחן־ערוך. — די האָר אויפן קאָפּ האָבן זיך אים געשטעלט קאַפּויער.

דער שווער, דער בעקער, האָט אָבער נישט ליב געהאַט צו באַלאַ־מוטשען. אין אַ גרויסן ווינטערדיקן פראָסט, ווען די דעכער האָבן גע־קנאַקט אין טושין, האָט מען יידלען אָנגעהויבן אַרומצופּאַקן מיט וואָלי־

קעס, שפאַנצערס און טיכער. מע האָט אים אַרומגעבונדן קאָפּ און אויערן, אַז מע האָט קוים יידלען אַרויסגעזען די אויגן און דאָס געל־רויטע קאָזע־בערדל. מע האָט יידלען אַריינגעלייגט אין בוזעם די שייט־לען מיט בליצנדיקע חלפים. מע האָט אים אַרויפגעזעצט אויף אַ פּויעריש פורל, וואָס האָט זיך געקליבן אין יענע מקומות. דער בעקער האָט דעם אָנגעפּעלצטן גוי געגעבן אַ גרויסן טרונק בראָנפן און אים געהייסן אָפּשטעלן יידלען אין דלוטאָווער „הויף". יידלס אשה האָט אים מיטגעגעבן עטלעכע וואַרעמע בייגל מיט אַ שטיקל האַרטן קעז. יידל, אַן אַרומגעוויקלטער מיט טיכער, האָט געציטערט ווי אַ פיש און שטיל געזאָגט תפילת הדרך. בעסער וואָלט ער קאַפּאַבל געווען צו זאָגן ווידוי. וואָרעם אים האָט זיך אויסגעדוכט אַז ער פאַרלאָזט טושין אויף אייביק און לאָזט זיך אַוועק אין אומהיימלעכע מרחקים. ווען דאָס פורל האָט פאַרלאָזט די לעצטע טושינער הייזלעך און יידל, צוזאַ־מען מיט אַ באַפּעלצטן גוי און מיט אַ פערדל, האָבן זיך געפונען אינמיטן די קאַלטע און שטילע ליכטיקייטן פון די ווייטע שנייען, איז יידלען גאָר באַפאַלן אַ פּחדימדיקע איינזאַמקייט. ער האָט צוגעמאַכט די אויגן, איבערגעגאַנגען אין זכרון גאַנץ הלכות שחיטה, נאָר דער פּחד האָט אים נישט אָפּגעלאָזט. דורך די פאַרבונדענע אויערן האָט ער געהערט דאָס אָטעמען פון פייפנדיקע ווייען פון די ווינטערדיקע ווינטן איבער די שנייען. יידל האָט אויפגעטון אַן אויג. אים האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ער זוכט אַ ייד אין דער דאָזיקער ווייסער ליכטנדיקער פרעמדקייט... ער האָט זיך געזען אַליין מיטן גוי, מיט די באַשנייטע פעלדער, מיט די ווינטן און מיט די שוואַרצע קראָען וואָס האָבן געקראַקעט איבער די באַשנייטע און נאַקעטע וועג־טאָפּאָלן.

אינמיטן וועג האָט דער גוי איינמאָל אויסגעדרייט צו יידלען דעם קאָפּ און עפּעס געזאָגט. יידל האָט נישט פאַרשטאַנען קיין פּויליש, און פאַר פּחד האָט ער צוריקגעבעבעט אויף תרגום־לשון.

יידל מיטן גוי זענען ענדלעך געקומען קיין דלוטאָוו און אַוועק אין דער גוראַלניע. ווען יידל האָט דערשפּירט די שלאָגנדיקע וואַרעמ־קייט פון די קעסלען און דערשמעקט דעם באַקאַנטן ריח פון פּסחדיקן

בראנפן — האט זיך אים אויסגעדוכט, אז ענדלעך איז ער בשלום ארי־בערגעקומען די ווייטע מרחקים פון די גויים און געפינט זיך ווידער צווישן יידן. ער האט זיך שווער ארויסגעוויקלט פון די טיכער און וואליקעס און געטאפט צי ער האט די חלפים אין דער קעשענע. זיי זענען דארט געלעגן די טייערע און ליבע חלפים וואס האבן אים דער־מאנט טושין און הלכות שחיטה. אז ער האט דערזען ר' זלמן גאזשע־ליאנע איז אים גאר ליכטיק געווארן אין די אויגן און ער האט זיך ענדלעך אויסגעשמייכלט.

ר' זלמן האט דערהערט אז דאס איז דער נייער טושינער שוחט וואס איז געקומען שחטן פאר די יידן אין דלוטאוו. אויך ר' זלמן האט זיך אויסגעשמייכלט. ס'ערשטע מאל זינט ער האט פארלאזט מנישעוו האט ער דערזען א היימישן ייד וואס שמעקט מיט זיינע פרומע מנישעווער מקומות, א ייד וואס שמעקט מיט מאגעלניצע. מיט א פארשמירטער האנט האט ר' זלמן יידלען דערלאנגט שלום עליכם און אים א פרעג געטון אויף זיין זינגעדיקן מנישעווער יידיש:

— איר האט שוין געדאווענט?

— וואס שייך געדאווענט... — האט יידל געזאגט מיט א חסידישן גמרא־ניגון און זיך א צעשאקל־געטון פון שמחה וואס ער האט דערהערט א ייד רעדן נאכדעם ווי די ווינטן האבן אזוי לאנג געברומט אין זיינע אויערן, די קראען האבן געקראקעט אויף די פארשנייטע פעלדער און נאך דעם פויליש פונם באפעלצטן ערל.

— נו, גייט זיך וואשן, — האט ר' זלמן א זאג געטון.

יידל האט ארויסגענומען די בייגל און דעם הארטן קעז וואס זיין אשה האט אים מיטגעגעבן פון טושין. ער האט זיך געוואשן מיט דער גרויסער קופערנער שעפ וואס איז, צוזאמען מיט א פעסל וואסער, געשטאנען אינמיטן דער פסחדיקער גוראלניע. טאמער דארף זיך א ייד צוואשן די הענט. ר' זלמן האט אים דערלאנגט א קעלישקל מיט פרישן פסחדיקן בראנפן. יידל האט זיך אוועקגעזעצט נעבן די קא־בעדיקע קעסלען און אנגעהויבן צו עסן זיין אנבייסן.

אַלע שרעקן און פּחדים האָבן זיך פון אים אָפּגעטון.

שפּעטער איז ר׳ מאָשקע געקומען אין גוראַלניע אַריין. ער איז געגאַנגען אָנגעטון ווי אַ גוי. אין אַ פּויערישן שעפּסן־פּעלץ, אין אַ פּויעריש שעפּסן־היטל און אין אַ פּאָר גראָבע געקאָוועטע שטיוואַלעס. די שטרוי־בלאָנדע באָרד האָט אים געטאַיעט פון שניי און פראָסט. ר׳ מאָשקע האָט זיך געפרעגט אויפן שוחט, און מ׳האָט אים געוויזן אויף יידלען.

יידל האָט זיך פונאויפסניי אַרומגעוויקלט מיט טיכער און איז מיט־געגאַנגען מיט ר׳ מאָשקען. זיי זענען געגאַנגען אין די טיפע שנייען צווישן די נאַקעטע סאָד־בוימער און דורך דעם פאַרשנייטן דלוטאָווער דאָרף. ערשט ביי דער תיפלה, וואו ר׳ מאָשקע האָט געוואוינט, האָט ר׳ מאָשקע יידלען אַריינגעפירט אין אַ וואַרעם־אויסגעהייצטע שטוב.

יידל האָט אַ קוש געטון די מזוזה ביי ר׳ מאָשקעס פּויערישער טיר. דאָן האָט ער מיט זיין גרויסן נאָגל איבערגעפּרואווט די חלפים און זיי פונדאָסניי גוט אויסגעשליפט. ר׳ מאָשקע האָט יידלען אַרויסגעפירט אויפן פּויערישן הויף.

אויף די הויך־אָנגעשיטע שנייען אין הויף איז געלעגן אַ געבונדן רויט קעלבל. עס האָט געמעקעט אין דער קעלט ווי עס וואָלט גערופן די מוטער. יידל איז דערצו צוגעגאַנגען אַן איינגעוויקלטער אין זיינע וואַרעמע טושינער טיכער. ער האָט הויך און פאַרזיכטיק — אין ווייסן און אין פּראַסטיקן אינדרויסן — געהאַלטן אַ בליצנדיקן חלף אין דער האַנט. דאָס קעלבל איז פּלוצעם אַנטשוויגן געוואָרן און מיט אַ פּאָר גרויסע בהמישע אויגן אָנגעקוקט דעם שוחט. יידל האָט געמאַכט אַ ברכה און דאָס קעלבל אַוועקגעשחטן אינמיטן אויפן שניי.

זומערצייט האָט זיך דער טושינער בעקער מישב געווען אַז איי־דער עס וועט זיך געפינען דאָס ריכטיקע שטעטל פאַר יידלען איז גלייכער יידל זאָל זיך ציען קיין דלוטאָוו. זאָל ער דאָרט דערווייל שחטן קעלב־לעך און עופות און אויפהערן אים, דעם שווער, אָפּצועסן די ביינער. דער בעקער האָט ניט לאַנג געברייעט, ער האָט אין אַ שיינעם זומערדיקן

טאָג געדונגען אַ פּויעריש פורל, אויפגעזעצט יידלען מיט ווייב און קינדערלעך צווישן שטרוי, און זיי אייגנהענטיק אוועקגעפירט קיין דלוטאָוו. מע האָט יידלען איינגעדונגען אין אַ דירה בשכנות מיט ר׳ זלמן גאָזשעלאַנע. יידל איז למזל געוואָרן דלוטאָווער שוחט. שבת פלעגט ער דאַווענען שחרית אין אונזער שולכל און זיך דאָרט געציקלט מיט זיין געלייטערטן קול־נגינה. ר׳ זלמן האָט באַקומען, אינמיטן די דלוטאָווער גויים, דעם ריכטיקן שכן.

קאַפּיטל זעקס און צוואַנציק

א פאַרצערטלט בן־יחידל. עלנטקייט. די הכנעה פון ר׳ זלמנען מיט זיינע קינדער. קרוינען פון אָרימקייט. אין סאָד. איך יאָג מיט גאַנ־שעראָוסקים שפּיץ־רוט זומער־פייגעלעך. ר׳ זלמנס יינגעלע קוקט אויף אַ בוים מיט עפּל. אומגערעכטיקייט. איך קוק אויף מיינע הענט. ביטערע חרטה־געפילן. „אחדות״. אין די הימלען זאַמלט זיך דאָס געוויסן פון דער וועלט אין דער געשטאַלט פון אַ געוויטער.

אין די חדרים, אין וועלכע איך האָב געלערנט אין לאָדזש, זענען נישט אַלע מיינע חברים געווען גבירישע קינדער, פונדעסטוועגן מיט דער סאַמע יידישער אָרעמקייט האָב איך מיך קיינמאָל נישט געטראָפן. איך בין קיינמאָל נישט געווען אין באַלוט. הגם איך האָב געוואוסט, אַז דאָרט האָב איך משפּחה, צו וועלכע דער זיידע ברוך געהער אָן אַ פעטער, און זיי זענען וועבער. די אָרעמע יידן פון שטיבל וואָס פלעגן אַמאָל אין אַ יום־טוב צו אונדז אַרויפקומען, זענען ס׳רוב געווען קרעמערלעך און האָבן זיך ווי עס איז אַדורכגעשטופּט. די גרויסע און ביטערע עלנט פון לעבן האָב איך נאָך קיינמאָל נישט געהאַט אָנגעזען מיט מיינע אויגן.

וואָס עלטער איך בין געוואָרן, בין איך אַלץ מער געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז איך בין דער פּופּיק פון דער וועלט און אַ צענטער, אַרום וועלכן אַלץ דרייט זיך. איך האָב געזען, ווי אַלע אַרום אונדז זענען אונדז אונטערטעניק, וואַרטן אויפן חסד פון אונדזערע מיליאָנען און הערן נישט אויף אונדז צו חנפענען. איך האָב מיך געוויקט אין יחוס און אין עשרות, אין זאַטקייט און אין שוואוילטאָג, און מ׳האָט מיך צעבאַלעוועט ווי אַ גביריש בן־יחידל. איך האָב געזען אַז טאַמער טוט מיר עפּעס וויי ווערן אַלע אין שטוב בלאַס. מע רופט דאָקטוירים, מע קוקט מיר אין די אויגן אריין ווי די וועלט וואָלט געהאַלטן ביים אונ־טערגיין.

אזא סביבה און אזא דערציאונג מוז אין א קינד אנטוויקלען אן ענגאַצענטריש געפיל. איך בין נישט געווען קיין שלעכט קינד. איך בין געווען א פארחלומט קינד און געפילפול פון דער נאטור. דאָך האָט די ענגאַצענטרישקייט מיך אָפּגעשלאָסן פון א סך זאכן און מיר טיילמאָל געוויזן די וועלט אין א פאַלשן ליכט. די גאַנצע סביבה, אין וועלכער איך האָב געלעבט, האָט מיך פּאַמעלעכל געשטאַרקט אין דער איבערצייַגונג, אז איך בין עפּעס בעסערס, אז איך האָב מער רעכט ווי אַנדערע, און דאָס גבירישע זאַטקייט קומט מיר ווי א געזעץ פון אַלע וועלטן.

עלנטקייט. נויט. איך האָב עפּעס געהערט דערפון. אין זיידע ברוכס מעשיות פלעגן טיילמאָל פאַרצוקומען עלנטע הונגעריקע מענטשן, אָרעמע ברידער פון רייכע גבירים וואָס גייען אויס פון נויט און פון קעלט. סוף־כל־סוף האָט די דאָזיקע עלנטקייט פאַר מיר געקלונגען ווי אומעטיקע רעקוויזיטן פון שיינע און טרויעריקע מעשיות. רעקוויזיטן, וואָס מאַכן פייכט די אויגן און דריקן ביים האַרצן. רעקוויזיטן פון פאַנטאַזיע. אָבער לעבעדיקע עלנטע מענטשן, נויט און הונגער ווי א גרויסער און רעאַלער באַשטאַנד פון דער זאַטער און וואַרעמער וועלט, אין וועלכער איך לעב? ניין. דאָס האָב איך מיר נישט געקאָנט פאַר־שטעלן, וואָס הייסט הונגעריקע מענטשן? מע קאָן דאָך צוגיין צו דער שאַפע, וואָס שטייט ביי יעדן מענטש אין שטוב, און זיך פון דאָרט אַרויסנעמען פון כּל־טוב?

די ערשטע עלנטע מענטשן, וואָס איך האָב געטראָפן אין מיין לעבן, זענען געווען קינדער אַזוי ווי איך. קינדער אומגעפער אין מיינע יאָרן, נעמלעך, די קינדער פון ר׳ זלמן גאַזשעלאַנע.

אויב איך האָב געזען אין לאָדזש דאָס אונטערטעניקייט פון מענטשן, וואָס זענען אָנגעוויזן געווען אויף אונדזער עשירות, איז עס נישט געקומען צו דער הכנעה וואָס ר׳ זלמן גאַזשעלאַנע האָט צו אונדז אַרויסגעוויזן אין דלוטאַוו. ער איז געווען איינער אַליין צווישן גויים, אָנגעוויזן אויף דער קנאַפּער שכירות וואָס ער האָט באַקומען פון דער פּסחדיקער גוראַלניע. מ׳האָט בפירוש געזען אז ווען דער זיידע ברוך טוט נאָר א מאַך־צו די האַנט, — גייט ר׳ זלמן מיט זיין הויזגעזינט אויס פון הונגער. וואָס וועט ער טון, א שוואַכער מנישעוואָער ייד, אין

א דאָרף מיט גויים, וואָס ער קאָן צומאָל נישט זייער לשון? ר׳ זלמן איז געזעסן אויפן זיידנס חסד ווי אַן איינזאַמער מענטש אויף א ברעט אינמיטן א ווילדן צעשטורעמטן ים. דער זיידע ברוך איז געווען די איינציקע האַנט, וואָס האָט אים דערלאַנגט דאָס קאַרגע ברויט. און ר׳ זלמנען האָט זיך אויסגעדוכט, אַז צו דער דאָזיקער האַנט מוז מען זיך כסדר בוקן אין דרייען, ציטערן און פלאַטערן פאַר איר אין דאַנק־באַרסטער הכנעה, און זי חס ושלום נישט דערצערענען אויף א האָר. ר׳ זלמן האָט עפּעס ווי געהאָדעוועט אין זיך דעם קולט פון אָרעמקייט. ער איז געגאַנגען אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, תמיד א בלאַסער און מיט אַן אַראָפּגעבויגענעם קאָפּ. טאָמער האָט ער געזען עמיצן פון הויף איז ער נאָך בלאַסער געוואָרן, נאָך טיפער אַראָפּגעבויגן דעם קאָפּ און א זאָג־געטון גוט־מאָרגן ווי מען וואָלט אים א טובה געטון וואָס מען הערט אים. בלויז מיט אָרעמע יידן, אַזוי ווי ער, האָט זיך ר׳ זלמן געפילט אינדערהיים און געהאַט א פאַנישן דרך־ארץ פאַר יידן נגידים.

די גרעסטע אָרעמקייט האָט ער אַריינגעלייגט אין זיינע קינדער. ער האָט זיי געלאָזט גיין כמעט נאַקעט און באָרוועס. כ׳ווייס נישט פון וואַנען ר׳ זלמן האָט גענומען אַזעלכע שמאַטעוואַטע בגדים, אין וועלכע ער האָט זיינע קינדער מלביש געווען. סיידן ערגעץ פון א באַרג מיסט. צום עלנטסטן זענען געווען זייערע יידישע היטעלעך. אין די היטעלעך אַליין איז געלעגן א גאַנצער אוצר מיט אָרעמקייט. אַלע פאַרבן זענען געווען פון זיי אָפּגעשאָסן, איינגעשמירט מיט שמוץ, צעפליקט און צעריסן, מיט האַלב־אויסגעטרעטענע דאַשיקלעך וואָס האָבן זיך געהאַלטן אויף די היטעלעך עפּעס ווי דורך מעשה־ניסים. אויף די באַפּאַותטע קעפּעלעך פון ר׳ זלמנס קינדער זענען די דאָזיקע היטעלעך געזעסן ווי קאָמישע קרוינען פון מענטשלעכן עלנט... אחוץ דעם, זענען ר׳ זלמנס קינדער אַרומגעגאַנגען באָר־וועסע, מיט אויסגעקרימטע שוואַכע ראַכיטישע פיסלעך וואָס זענען געווען ווי תמיד צעבלוטיקט. די קינדער פלעגן אַרומגיין צוזאַמען ווי א סטאַדע פון אָרעמע, און ווי זיי וואָלטן פאַר אַלעמען מורא געהאַט.

אָנהויב זומער ווען מיר זענען אַרויסגעקומען אין הויף אַריין,

קיין דלוטאָוו, האָב איך ר׳ זלמנס קינדער ווייניק וועגן געזען. ווי איך האָב דערציילט, איז צווישן זיינע קינדער געווען אַ יינגעלע אין מיינע יאָרן. איך פלעג זיי נאָר זען שבת ביים דאַווענען, וואו זיי זענען אַלע באָרוועסע און ווי איבערגעשראָקענע געשטאַנען לעבן דעם באַטליתטן פאָטער זייערן. איך בין אַריינגעקומען צום דאַווענען פון די אינערלעכע הויף־חדרים, אָנגעטאָן אין אַ בלאַנקנדיקן זיידן־קאַ־פּאָטקעלע, אין אַ נגידיש סאַמעטן־היטעלע. אַן אויסגעשלאָפענער, אַ זאַטער און אַ צופרידענער. צווישן מיר און ר׳ זלמנס קינדער האָט זיך אַוועקגעלייגט אַ תהום פון פּסיכישער ווייטקייט גלייך ווי מיר וואָלטן געשטאַנען אין צוויי פאַרשידענע וועלטן. וועלטן מיט אייגענע געזעצן און מיט אייגענע נויטווענדיקייטן. מיר האָבן זיך אָנגע־קוקט מיט אַ געפיל פון טיפער אומהיימלעכקייט. זיי האָט געשראָקן די זאַטקייט און דאָס נגידותשאַפט וואָס האָט פון מיר אַראָפּגעווייעט. מיך האָט געשראָקן דאָס עלנטע אָרעמקייט און די אומווירדיקע הכנעה פון יידישע קינדער, וואָס זענען אומגעפער אין מיין עלטער און וואָס וואָלטן גריילעך געקאָנט זיין מיינע חברים. מיר האָבן צומאָל קיינמאָל נישט געמאַכט אַ פּרואוו אויסצורעדן איינער צום אַנדערן אַ וואָרט. אחוץ שבת ביים דאַווענען האָט מען זיי קיינמאָל נישט געזען אין אונדזער סאָד.

איינמאָל, געדענק איך, בין איך אין אַ שיינעם נאָכמיטאָג אַרומ־געגאַנגען אין סאָד. אין דער האַנט האָב איך געהאַלטן אַ לאַנגע לעדערנע שפּיצרוט, וועלכע גאָנשעראָווסקי האָט מיר געשענקט. דער סאָד איז געשטאַנען אָנגעלאָדן אין אַ שפע פון אויבסט. די בוימער זענען פול געווען מיט עפּל און באַרן, וואָס זענען שוין צייטיק גע־וואָרן אויף די צווייגן און פאַרשמעקט די לופט מיט די זיסע זאַפטן פון זייער צייטיקייט. די זון האָט אַ הייסע און אַ זומערדיקע געשיינט אויפן אויבסט. דאָס גראָז אונטער די בוימער איז געווען טרוקן און טונקל פון וואַרעמקייט און שאָטן.

צווישן די אויבסטן אויף די בוימער האָבן געזונגען פייגל.

איך האָב געפילט אין מיין בלוט די ריחות פון פרייקייט און אויבסט, און בין אַ האָפּערדיקער אַרומגעשפּרונגען אין גראָז. איך האָב

געפּאַכעט מיט דער פּריצישער שפּיצרוט און געיאָגט די זומער־פייגע־לעך וואָס האָבן געשוועבט אין די וואַרעמע און זוניקע שאָטנס אונ־טער די בוימער.

איך בין מיך אַלץ ווייטער פאַרלאָפן אין דער שמעקנדיקער שטיל־קייט פון סאָד.

נישט ווייט פון סאָד־פּלויט אונטער אַן אַלטן עפּל־בוים האָב איך פּלוצעם דערזען איינעם פון ר' זלמנס קינדער. דאָס ייִנגעלע אין מיינע יאָרן. ער האָט זיך עפּעס ווי פאַרבלאָנדזשעט פון דער סטאַדע אָרעמע ברידערלעך און האָט זיך אַרונטערבאַקומען אונטער אַ בוים פון פּריצישן סאָד. ער איז געשטאַנען צו מיר מיטן רוקן, אַ באָרוועסער, אַן אָפּגעריסענער, אַ האַלב־נאַקעטער, מיטן פאַרשלומפּערטן ייִדישן היטעלע אויפן קאָפּ. ער האָט אויפגעהויבן זיין קאָפּ און געקוקט אויף די רויטע זאַפטיקע עפּל וואָס האָבן, באַגאָסענע מיט זומער־זון, שווער אַראָפּגעהאָנגען פון די באַבלעטערטע צווייַגן. ער האָט מיך נישט גע־זען און איך בין געבליבן שטיין הינטער אים. איך האָב אַלץ וואוי־לעריש געפּאַכעט מיט דער שפּיצרוט און געיאָגט די זומער־פייגעלעך.

דאָס עלנטקייט פון דעם אָרעמען ייִנגעלע האָט מיך ווי אויפגע־רעגט. אַן אָפּגעריסענער אָרעמער מענטש אינמיטן דער צעשמעקט־קייט פון זוניקן אויבסטיקן סאָד איז מיר אויסגעקומען ווי פרעמד צו אַלע געזעצן פון דער דאָזיקער שיינער וועלט, וועלכע געהער צו מיר און צו מיין משפּחה. דאָס אָרעמע ייִנגעלע פון דער עלנטער וועלט וואָס איז אַזוי אומהיימלעך־ווייט פון מיר — ווי קומט ער אַהער אונ־טער דעם פּולן בוים מיט רויטע לאַכנדיקע עפּל ?

די זומער־פייגעלעך אַרום מיר אויפן גראָז זענען אַרומגעפלויגן און די לעדערנע שפּיצרוט האָט פּריציש געציטערט אין מיין האַנט. איך האָב געקוקט אויפן האַלב־נאַקעטן רוקן פון דעם ייִנגעלע, וואָס האָט מיך נישט געזען און אַלץ מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ אַרויפ־געקוקט צו די עפּל אויפן בוים. פּלוצעם בין איך צוגעגאַנגען, אויפ־געהויבן די שפּיצרוט און מיט דער גאַנצער קראַפט זי אַראָפּגעלאָזט אויף זיין פּלייצע.

דאָס גופל פון דעם קינד האָט קראַמפּהאַפטיק אַ ציטער געטון

פון שרעק און פון ווייטיק. ער האָט זיך צו מיר אַ דריי אוים געגעבן. ער האָט מיך דערקענט און זיך הכנעהדיק איינגעבויגן. זיינע אויגן זע־נען געווען פייכט פון צער און פון שרעק. אָבער פון דער אויגן־פייכטקייט האָט אויך אַרויסגעקוקט אַ טיפער אַנימאַלישער האַס, וואָס האָט מיך אַ ברי־געטון גלייך ווי טויזנט פייערן וואָלטן געברענט אויף מיין הויט. איך האָב אַ לאָז אַרוים געטאָן די שפּיצרוט פון דער האַנט און בין געבליבן שטיין ווי אַ געליימטער.

דאָס ייִנגעלע איז אַנטלאָפן.

איך בין לאַנג געשטאַנען און אים נאָכגעקוקט און אַלץ געזען די אויגן, וואָס קוקן אויף מיר מיט צער און מיט האַס. מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די זון שיינט טונקעלער, דער סאָד שמעקט ווי מיט אַן איבלדיקן גיפט, און די פויגל האָבן אויפגעהערט צו זינגען אויף די בוימער. איך האָב אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און לאַנג געשטאַנען אויף מיין אָרט. איך האָב אַ קוק געטון אויף מיינע הענט ווי אויף פרעמדע פיינטלעכע באַשעפענישן און איך האָב געהאַט צו זיי דאָס געפיל פון עקל. אין מיין האַרץ האָט זיך דאָס ערשטע מאָל געוועקט דאָס געפיל פון אַ גרויסע און מוראַדיקע זינדהאַפטיקייט. אויף מיין צונג האָב איך געהאַט דעם ביטערן טעם פון אַ טראַגיש געוויסן. מיר איז אויסגעקומען, אַז מיט דער שפּיצרוט האָב איך אָנגעקלאַפּט ביי דער טיר פון דער גרויסער אומגערעכטיקייט פון דער וועלט. די אומ־גערעכטיקייט פון וועלכער איך האָב נאָר געוואוסט אַלס רעקוויזיט פון מעשיות און ספרים. די טיר האָט זיך געעפנט, און איך האָב זי, די אומגערעכטיקייט, אַ לעבעדיקע און אַ רעאַלע אַרויסגעלאָזט אין דרויסן.

איך האָב זי אָנגערירט מיט די הענט, די גרויסע מוראַדיקע אומ־גערעכטיקייט פון דער וועלט.

די דאָזיקע נאַכט בין איך נישט געשלאָפן. דער אַלטער פּריצי־שער זייגער האָט געקלונגען שעה ביי שעה אין דער נאַכט. דער האָן האָט געקרייט אויף באַגינען. איך בין וואַך געלעגן אין די קישנס. דאָס געוויסן האָט זיך געעפנט אין מיין האַרצן ווי אַ טיפע בלוטיקע וואונד. עס האָט מיר וויי געטון פון אַן אומהיימלעכער בושה פאַר

וועלכער איך האָב מיר אַליין נישט געקאָנט אָפּגעבן קיין חשבון. איך האָב כסדר אויף מיר געפילט די בליקן פון דעם ייִנגעלע. עס זענען געווען שטום־פאָדערנדיקע בליקן פון אַ וועלט, וואָס איך האָב נישט געקאָנט, און וועלכע האָט זיך פאַר מיר געעפנט דורך מיין אייגענע טאַט.

אין עטלעכע טעג אַרום איז צו אונדז געקומען אַ ייִד פון לאָדזש. אויף דער נאַכט האָט מען אָנגעצונדן די בראָנזענע פּריצישע לאָמפּ. מ׳האָט געגרייט אויף וועטשערע די געשמאַקע דלוטאָווער מעדנים. צווישן אַנדערע נייעסן האָט דער ייִד דערציילט, אַז אין באַלוט צווישן די ייִדישע אָרעמעלייט און באַלמעלאָכעס טוען זיך אָפּ מיאוסע מעשיות. מע שמו־עסט, אַז דאָרט האָט זיך געגרינדעט אַ חברה „אחדות". יונגען און מיידן קומען זיך צונויף אין קאָנסטאַנטינער וואַלד הינטער לאָדזש. זינגען דאָרט לעסטערישע לידער און האַלטן אַפּיקורסישע דרשות, רעדן אויס אויף גאָט, אויפן קיסר, און אויף די נגידים. דער עיקר העצן זיי די באַלוטער וועבער זיך נישט צו לאָזן פון די פאַבריקאַנטן...

דער ייִד האָט געזופּט דעם באַטעמטן מילכיקן באָרשטש און פינצ־טער צוגעגעבן: אין לאָדזש שמועסט מען אַז קיין גוטס פאַר ייִדן וועט דערפון נישט אַרויסקומען.

אַלץ אין מיר אינעווייניק האָט אַ ציטער געטון. פון די רויטלעך באַלויכטענע טונקלקייטן אין די ווינקלען פון גרויסן הויפישן חדר האָבן צו מיר ווי אַרויסגעקוקט די מיט צער און האַס אָנגעפילטע אויגן פון ר׳ זלמן גאָזשעלאַנעס ייִנגל. איך האָב אַ קוק געטון אויף מיינע הענט. מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ערגעץ אין די הימלען זאַמלט זיך דאָס געוויסן פון דער וועלט אינעם געשטאַלט פון אַ געוויטער.

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק

ר׳ אהרן יוסף האָט ליב אַ גלייכווערטל, אַ גוטן שמעק טאַבאַק און חסידישע מעשיות פון וואורקע. אַ „שוינער״. ווי אַזוי ר׳ אהרן יוסף טוט אַ שמעק טאַבאַק. ר׳ אהרן יוסף וויל זיך נישט שפּילן מיטן רבונו של עולם. ביי אים אין מויל איז ליידיק ווי ביי אַ נפלע. דאָס איינציקע מקום אין דער וועלט וואו אַן אָרימאַן האָט הנאה באַגלייך מיט אַ נגיד.

אין יענער צייט — איך בין שוין געווען קרוב צוועלף יאָר — האָט מיין פאָטער באַשלאָסן מיך נישט צו לאָזן מער גיין אין חדר. מ׳האָט פאַר מיר גענומען אַ ספּעציעלן מלמד אין שטוב אַריין.

דעם מלמד האָט מען אַזש געבּרענגט פון קוטנע. ער איז געווען שוין אַן עלטערער ייד מיט אַ שיינער ווייסער פּאַטריאַרכאַלישער באָרד. געהייסן האָט ער רב אהרן יוסף.

ר׳ אהרן יוסף איז געווען פון די אַלטע וואורקער חסידים אין קוט־נע. איידער איך וועל ווייטער דערציילן וועגן אים וויל איך נאָך צוגעבן: ר׳ אהרן יוסף איז געווען ביי אונדז ווי אַ מין פאַמיליע־רעקוויזיט. ער איז געווען דער מלמד פון מיין פאָטער און פון מיינע קוטנער פעטערס. אַלע האָבן דערציילט, אַז נישט געקוקט אויף דער לאַנגער צייט האָט זיך ר׳ אהרן יוסף נישט געביטן אויף אַ האָר, האָט געהאַט די זעלביקע שיינע ווייסע באָרד, האָט נישט געהאַט קיין צאָן אין מויל און האָט עסנ־דיק ברויט איבערגעלאָזט די האַרטע ברויט־רענדלעך אויפן טיש, האָט געשמעקט טאַבאַק פון דעם זעלביקן קאָרענעם טאַבאַק־שקעטעל, האָט זיך איינגערעדט אַז אַלערליי שונאים רודפן אים, האָט געשפּילט אויף דער לאָטעריע און געוואַרט אויפן גרויסן געווינס. דערביי איז ער געווען אַ פריילעכער, לוסטיקער ייד און האָט האָלט געהאַט דריי זאַכן: אַ גלייכ־ווערטל, אַ גוטן שמעק טאַבאַק און חסידישע מעשיות פון וואורקע.

באַלד אין אָנהויב זמן, נאָך סוכות, ווען ר׳ אהרן יוסף איז גע־קומען צופאָרן פון קוטנע און איז אַרויפגעקומען צו אונדז אין שטוב, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז סיי דעם בריטלעכן פּאַלטן, וואָס ר׳ אהרן יוסף טראָגט, סיי דאָס גלאַנצנדיקע אַלפּאַגענע כאַלאַטל זיינס, סיי זיין הויכן סאַמעטענעם קאַשקעט — געדענקט נאָך מיין פאָטער פון די צייטן, ווען ער איז געווען אַ ייִנגל און געלערנט ביי ר׳ אהרן יוספן אין חדר. ס׳האָט געהייסן, אַז ר׳ אהרן יוסף איז אַ גוואַלדיקער „שוינער" און די מלבושים אויף אים ווילן גאָרנישט אַלט ווערן. זיי הערן די יאָרן ווי דעם פאַראַיאָריקן שניי. ר׳ אהרן יוסף איז צו אונדז אַריינגעקומען אַ צעשמייכלטער. די ווייסע פּאַטריאַרכאַלישע באָרד האָט ממש פון אים אַראָפּגעלויכטן. קודם־כל האָט ער אַ נעם אַרויס געטון דאָס קאָרענע טאַבאַק־שקעטעלע וועלכעס מיין פאָטער האָט אויך גוט געדענקט פון זיינע קינדער־יאָרן, און געטון דעם אמתן שמעק טאַבאַק. אפילו טאַבאַק־שמעקן איז ביי ר׳ אהרן יוספן געווען אַ גאַנצע עבודה און ער האָט זיך דערביי נישט געאיילט. ס׳איז געווען אַ גאַנץ קאָמפּליצירטער אַקט: אַ קלאַפּ געטון מיטן פינגער אויפן טירעלע פון שקעטעלע, ווי ער וואָלט געוואָלט דערמאָנען דעם טאַבאַק צו זיין גרייט, מחמת ר׳ אהרן יוסף גייט נעמען אַ שמעק טאַבאַק: אַריינגעשטעקט צוויי פינגער אין שקע־טעלע און אַרויסגענומען אַ קאַפּעטשקע טאַבאַק: פונאַנדערגעטיילט דעם טאַבאַק אין די צוויי נאָז־לעכער וואָס האָבן אומגעדולדיקע געוואַרט אי־בער ר׳ אהרן יוספס ווייסע ליכטיקע וואָנצעס. דאַן האָט ר׳ אהרן יוסף געטון אַ בנעימותדיקן אאַא, גלייך ער וואָלט דער וועלט דערמיט געטאָן די גרעסטע טובה. ערשט נאָכן שמעק־טאַבאַק האָט ר׳ אהרן יוסף זיך ליכטיק אויסגעשמייכלט און געזאָגט אַ גלייכווערטל.

ר׳ אהרן יוסף איז נאָך זינט זיין לעבן נישט געהאַט געפאָרן אויף דער באַן. ער האָט זיי נישט געטרויט, אָט די דאָזיקע רוחות, וואָס פליען, פייפן און הירזשען אויף די שינעס. אויב מיט יעדער באַן געשעט נישט קיין קאַטאַסטראָפע און מענטשן ווערן דאָרט נישט צעבראָקט אויף קרעפּל־פלייש, איז עס פשוט מעשה ניסים. און ר׳ אהרן יוסף האָט זיך נישט געוואָלט שפּילן מיטן רבונו של עולם און אים שטעלן אויפן נסיון. צו וואָס זיך פאַרלאָזן אויף ניסים אַז מען קאָן, ווי די קלוגע פּאַרצייטישע

יידן, פאַרן מיט באַלעגאָלישע בוידן. — די וועלט ברענט נישט און ס'איז נישטאָ וואָס זיך צו איילן. בוידן פליען נישט משוגענערווייז איבער האַלדז און נאַקן, זיי שלעפּן זיך פּאַמעלעכל, מחמת יידישע פערדלעך זענען נישט קיין משחיתים און אַ ייד איז ביי זיי זיכער מיטן לעבן. ר' אהרן יוסף איז טאַקע אַרויסגעפאָרן פון קוטנע מיט אַ גרויסער בויד, האָט זיך געשלעפּט אַ גאַנצע נאַכט אין די האַרבסטיקע בלאָטעס איבער לענטשיץ און אָזאָרקאָוו, האָט געדרימלט זיצנדיקערהייט. ערשט אין אַ קרעטשמע הינטער לאָדזש האָט ער באַוויזן אָפּצודאַווענען. ער האָט געטאָן אַ שטאַרקן שמעק־טאַבאַק און דאָס האָט אים אינגאַנצן אָפּגע־פרישט.

די באָבע חיה האָט ר' אהרן יוספן געפרעגט צי ער איז הונגעריק. וואָס שייך הונגעריק, האָט ר' אהרן יוסף אָפּגעענטפערט מיט אַ שמייכעלע, געזאָגט אַ גלייכווערטל און זיך אַ גלעט־געטון איבער דער ליכטיקער פּאַטריאַרכאַלישער באָרד, אויף וועלכער מ'האָט נישט דערקענט דאָס מינדסטע פון די וועג־שטראַפּאַצן אין דער נאַכט אין דער שווערער באַלעגאָלישער בויד. די דינסטן האָבן גלייך אַריינגעטראָגן פאַר ר' אהרן יוספן דאָס גוטע מילכיקע אָנבייסן. ר' אהרן יוסף האָט זיך פּאַמעלעכל געוואַשן, אויפגעהויבן די הענט און מיט אַ שמייכעלע געזאָגט שאו ידיכם און זיך גענומען עסן.

עס רעדט זיך אַזוי עסן. ר' אהרן יוסף האָט נישט געהאַט קיין איין צאָן אין מויל, וואָס מען האָט אים דערלאַנגט האָט מען געמוזט צוריק־נעמען אין קיך. ר' אהרן יוסף האָט מיט אַ גלייכווערטל דער באָבע חיה געוויזן מיט אַ פינגער אין מויל אַז ביי אים איז ליידיק ווי ביי אַ נפלע. סוף־כל־סוף האָט ר' אהרן יוסף נישט מער גענעסן ווי דאָס ווייכע אינעווייניקייט פון אַזעמל, גוט אויסגעווייקט אין הייסע מילך. דערפאַר האָט זיך ר' אהרן יוסף צעבענטשט מיט אַ ניגון ווי ער וואָלט ערשט געהאַט אויפגעגעסן אַלע מעדני־מלכים.

ווען ר' אהרן יוסף האָט נאָר געהאַט אָפּגעבענטשט איז אַריינגע־קומען דער זיידע ברוך. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גרויסע פרייען זיך צווישן אָט די צוויי יידן. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי קענען זיך פון קינדווייז אין קערניזשע. ר' אהרן יוספס פאָטער, וואָס איז געווען

פון די לומדישע וואורקער חסידים אין שטעטל, האָט מקרב געווען דעם זיידן ברוך און אים אמאָל מיטגענומען אויף אַ בויד קיין וואורקע. יענע וואונדערלעכע און פרייליכע חסידישע נסיעה פון וועלכער דער זיידע ברוך האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט צו דערציילן. דער זיידע ברוך מיט ר' אהרן יוספן האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן צו זאָגן דו. פון גרויס היימישקייט האָט ר' אהרן יוסף דעם זיידן ברוך געוואָלט מכבד זיין מיט אַ שמעק טאַבאַק, דערביי האָט ער צוגעגעבן מיט אַ גלייכווערטל אַז דאָס שקעטעלע טאַבאַק איז דער איינציקער מקום אין דער וועלט וואו אַן אָרעמאַן האָט הנאה באַגלייך מיט אַ נגיד. דער זיידע ברוך האָט אָבער נישט געשמעקט קיין טאַבאַק. פון גרויס שמחה, וואָס ער האָט זיך געטראָפן מיט אַ יונגנט פריינט האָט דער זיידע ברוך פאַררויכערט אַ נייע ציגאַר אין פרייז פון אַ קאָפּיקע.

קאַפּיטל אַכט און צוואַנציק

מע גייט אים קוילענען די קרעדיטן. די תּנאים און אמוראים זענען פּוילישע יידן ווי מיר אַלע. ר׳ אהרן יוסף דערציילט פון זיינע שונאים.

מ׳האָט אונדז אָפּגעגעבן איינעם פון די אָפּגעלעגענע חדרים אין אונדזער גרויסער לאָדזשער דירה. דאָרט האָט ר׳ אהרן יוסף געזאָלט מיט מיר לערנען. אַזוי ווי מיר האָבן נאָר אויפגעמישט די גמרא פון ליכטיקן און רחבותדיקן ווילנער ש״ס, האָט ר׳ אהרן יוסף געטון אַ שמעק־טאַבאַק און זיך צו מיר געוואָנדן מיט אַ פייערלעכער ערנסטקייט, אַז איך זאָל זיך נישט דערוועגן אים צו רופן רבי, נאָר פּשוט ר׳ אהרן יוסף, מחמת ער שפּילט אויף דער לאָטעריע און אַ ליאָדע מינוט קאָן ער באַקומען די ידיעה אַז ער האָט געוואונען די פינף און זיבעציק טויזנט, ער וואַרפט דאָס מלמדות אינמיטן זמן און ווערט גלייך אַ סוחר. ער וויל נישט מענטשן זאָלן וויסן אַז ער איז געווען אַ מלמד. עס קאָן אים שאַטן צום קרעדיט. מיין פאָטער האָט מיר דערציילט: פּונקט אַזוי האָט ר׳ אהרן יוסף געטענהט ווען ער, מיין פאָטער, איז געווען אַ קליין יינגל און געלערנט ביי ר׳ אהרן יוספן אין חדר. אים רופן רבי איז געווען חיות נישט זיכער, מע גייט אים קוילענען די קרעדיטן נאָכדעם ווי ער וועט געווינען די פינף און זיבעציק טויזנט.

ביי ר׳ אהרן יוספן צו לערנען גמרא איז געווען פון די גרעסטע תענוגים. עפּעס האָט די גמרא ביי אים פאַרלוירן פון איר גאַנצער לומדישער שאַרפקייט. ער האָט אַריינגעמישט אין דער פרעמדער שקלאַ־וטריא פון דער גמרא זיינע אייגענע גלייכווערטלעך, גלייך ווי עס וואָלט זיך אין די פרעמדע גמרא־לאָדעניש געהאַנדלט וועגן אים, ר׳ אהרן יוספן אַליין, און זיינע וואורקער חסידים. אויך די תּנאים און אמוראים זענען אין ר׳ אהרן יוספס אינטערפּרעטאַציע אַרויס־געקומען ווי היימישע פּויילעכע יידן. וואו ס׳איז ר׳ אהרן יוספן

געגאַנגען אין אַ גלייכווערטל האָט ער לגמרי נישט געשווינט זייער כבוד און געקאָנט אַן אמורא אַריינזאָגן גאָר אויף אַ שקאָציש־חסידישן שטייגער. ער האָט מיטגעלעבט מיט דעם גאַנצן געוועב פון דער גמרא, זי געמאַכט היינטצייטיק און געהאַט צו די גמרא־פּאַרשוינען זיינע סימפּאַטיעס און זיינע אַנטיפּאַטיעס. אַזוי האָט ער יעדן תנא און יעדן אמורא וואָס איז אויפגעטרעטן אין דער האַנדלונג, גלייך אָפּגעמאָלט ווי ער האָט אויסגעקוקט פיזיאָנאָמיש. און די פּאָרטרעטן זענען אַלע מאָל אַרויסגעקומען געגנוג פריי, גראָטעסק און בייסיק. ר׳ ששת איז ביי אים אויסגעקומען אַ קליין דיקלעך יידל, רונדיק ווי אַ פעסל, מיט אַ בייכל, מיט אַ קורצער רויטער באָרד און מיט גע־קרייזלטע רויטע פּאהלעך. ער האָט געטראָגן אַ קירהש קאַפּעליושל, האָט ליב געהאַט געזונטס און איז געווען אַ ייד אַ קפּדן. ר׳ הונא איז געווען אַ בלייכער אויסגעצויגענער ייד, אַ חלוש און אַ הוסטער, פלעגט כסדר טרינקען הייסע מילך מיט האָניק און געהאַט אַ ווייב אַן ארורה. דערצו האָט ר׳ הונא אַ היפּש קאַפּעטשקעלע אונטערגע־שטאָמלט, פלעגט שטענלאַנג אָפּזיצן אין בית־הכסא, מחמת ער האָט געליטן אויף מערידן און האָט הויך און פרום געזאָגט אשר יצר. רבא איז געווען אַ בייזער ייד און האָט נישט פיינט געהאַט דאָס קערבל. אַביי האָט גערעדט פלינק ווי אַן עילווישער גאון, דערצו איז ער געווען אַ צעחושטער און אַ ווילדער בטלן, פלעגט אַלצדינג פון זיך אַראָפּ־פּאַרלירן און האָט געציטערט פאַרן ווייב אימת־מות, — מחמת זי איז געווען אַ יידענע אַ קאָזאַק, געגאַנגען ביי אַביין אין די פּלודערן, געהאַט אַ מענה־לשון און אַרומגעטראָגן עופות אין נגידישע הייזער. זי, די אַבייטע, איז געווען דער בעל־פּרנסה. אַביי האָט קיינמאָל נישט פאַרדינט קיין גראָשן. אַזוי האָט זיך די גאַנצע גמרא פאַרוואַנדלט אין ר׳ אהרן יוספּס אינטערפּרעטאַציע אין אַ היימישן יידישן מיליע. יידן ווי מיר אַלע. פּוילישע יידן.

אינמיטן די אַלע פרייליכע און יידישלעכע גמרא־בילדער פלעגט ר׳ אהרן יוספּס שטימע אַמאָל ווערן טונקעלער, זיינע אויגן פלעגן פייכט ווערן מיט אַ קינדישער פייכטקייט, ער האָט אַוועקגעלייגט זיין טאַבאַק־שקעטעלע אונטער אַ טאָוול פון דער גמרא און מיט אַ

שטיל אומבאהאָלפן קול מיר אָנגעהויבן צו דערציילן אַז אין קוטנע האָט ער אַ סך שונאים וואָס גייען אים אויפן לעבן. פון די רעדל־פירער קעגן אים איז דעם זיידנס משמש יעקב צאַמבער. וועגן זיי־נע שונאים און וועגן די סיבות פון די רדיפות קעגן אים האָט ער גע־רעדט מיט רמזים, און עס האָט געשמעקט מיט פירכטערלעכע געשעע־נישן פון אַלטע, אַלטע צייטן, נאָך בימי וואורקע. איך האָב נישט פאַרשטאַנען דעם אינהאַלט און דעם גאַנצן צוזאַמענהאַנג. איך האָב אויך נישט געקאָנט צוזאַמענפּאָרען, די טייערע תנאים און אמוראים — מיט וועלכע ר׳ אהרן יוסף איז אַ נאָענטער ר׳ שמעלקע — מיט זיינע טונקעלע שונאים אין קוטנע. אין אַזעלכע מאָמענטן האָב איך פאַר דעם גוטן און לוסטיקן ר׳ אהרן יוספן אָנגעהויבן מורא צו קריגן.

שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן אַז גאָר אין זיינע פריסטע יונגע יאָרן האָט ר׳ אהרן יוסף געליטן אויף אַ גייסטיקער קראַנקהייט.

קאַפּיטל ניין און צוואַנציק

ר׳ אהרן יוסף ווערט אַ באַלוטער באַלעבאָס. עס טוען זיך אָפּ פּירכטער־לעכע מעשים צווישן די באַלוטער אָרימעלייט. עס איז נישטאָ קיין נשמה און קיין מלאך־הדומה. אין די ווערלדער זינגען זיי לידער. ווער? קבצנים — צעריסענע הויזן און צעריסענע שיך. אַ שטיקל גס וואָס פּאָליציע שלעפּט די יונגען אין דער תפיסה. עס פּועלט נישט. אַ געהיימנישפּול פּאַפּירל. די רחבותדיקע לעדערנע טאָוולען האָבן פּאַרדעקט אונטער זיך דאָס אָרימע צעקנייטשטע פּאַפּירל. „אַלגעמיינער יידישער אַרבעטער־בונד פון ליטע, פּוילן און רוסלאַנד". די אָרימע יידן פון באַלוט רופן צום קאַמף פאַר אַ גערעכטער וועלט.

נאָכדעם ווי במשך אַ צוויי חדשים האָט ר׳ אהרן יוסף פאַר מיר פונאַנדערגעלויכטן די שאַרפע גמרא אין די פאַרבנפולע מענטשן און לעבנס־שטייגער פון אַ פּויליש יידיש שטעטל, האָט ר׳ אהרן יוסף ענדלעך באַשלאָסן אהערצובריענגען זיין הויזגעזינט קיין לאָדזש. ער האָט אויך אַמאָל צוגעגעבן אַז ער וויל נישט איבערלאָזן זיין משפּחה אַליין צווישן די קוטנער שונאים, און ווי עס איז צו אים דערגאַנגען קלויבט זיך זיין הויפּט־שונא יעקב צאַמבער, דעם זיידנס משמש, אַרי־בערצוציען בשכנות פון זיין משפּחה, און ער פאַרשטייט גוט דעם באַהאַלטענעם מיין פון דעם ממזר בן הנידה. ר׳ אהרן יוסף האָט געדונגען אַ דירה אין באַלוט. דאָרט איז געווען דירה־געלט ביליקער, און איידער ער וועט געווינען אויף דער לאָטעריע און ווערן אַ גביר וויל ער דערווייל בעסער וואוינען צווישן אָרעמעלייט. ס׳איז היימיש־לעכער און בעסער. ר׳ אהרן יוספס משפּחה מיטן ביסל אָרעמקייט איז געקומען צופאָרן מיט אַ קוטנער בויד און ר׳ אהרן יוסף איז גע־וואָרן אַ באַלוטער באַלעבאָס.

מ׳האָט ערשט געהאַט איינגעפירט אין לאָדזש אַן עלעקטרישן טראַמוויי, און ר׳ אהרן יוסף איז יעדן טאָג אינדערפרי צו אונדז גע־קומען צופאָרן מיטן טראַמוויי און אהיימגעפאָרן אויף דער נאַכט. עס

זעט זיך אויס, אַז אויף דער דאָזיקער „מאַשין" האָט ר' אהרן יוסף נישט קיין מורא געהאַט צו פאָרן און ער האָט זי נישט געהאַלטן פאַר אַזאַ ווילדן מזיק ווי די באַן. ר' אהרן יוסף האָט נאָר מורא געהאַט פאַר דער טייוולאָנישער חוצפּה פון אַ דאַמף־מאַשין. איר האָט ער נישט געטרויט. ווײַבאַלד ר' אהרן יוסף האָט זיך נאָר געהאַט אַ ביסל איינגעזעסן אין באַלוט און איז געוואָרן דאָרט אַ שטיקל תושב, האָט ער פּלוצעם פון דאָרט אָנגעהויבן ברענגען אַלערליי מעשיות.

די מעשיות האָט ער מיר אַליין נישט דערציילט, רק געוואָרט ביז מיר וועלן פאַרטיק ווערן מיט דער גמרא. מיין פאָטער פלעגט דאַן צו אונדז אַריינקומען. ער האָט האָלט געהאַט צו הערן ר' אהרן יוספס מעשיות פון פּאַרצייטישע יידן און פון וואורקע.

אָבער ר' אהרן יוסף האָט לעצטנס ווייניקער אָנגעהויבן צו דער־ציילן פון פאַרצייטנס. ער האָט מיט אַ טונקל אומהיימלעך קול דער־ציילט וואָס עס טוט זיך צווישן יידן אין באַלוט. אַזוינס און אַזעל־כעס האָט ער נישט געהערט דורך די לאַנגע יאָרן וואָס ער לעבט צווישן יידן אין פּוילן. און ער האָט זיך דאָך עפּעס אָנגעזען אַ וועלט מיט אַלער־ליי יידן און חסידים. פון ר' אהרן יוספס דערציילונגען האָט גע־שמעקט מיט דעם שרעקעוודיקן גערוך פון „קב הישר" און מיט די „נישט גוטע" ווינטן פון יענער וועלט. ס'האָט אויסגעקוקט ווי צווישן באַלוטער אָרעמע־לייט האָבן זיך אַריינגעכאַפּט שדים און שרעטעלעך און אין די אָרעמע יידישע הייזלעך הייבט אָן צו ברענען אַ שוואַרצע שריפה. קינדער פאַלן אַוועק ווי בעת די גרויסע כאָליערע־צייטן. אָבער די שלאַפקייטן זענען נישט חל אויפן גוף נייערט זיי באַפאַלן די נשמות. ר' אהרן יוסף האָט געוואוסט אַז ס'זענען פאַראַן אפּיקורסים, דייטשן וואָס לייענען טריף־פּסולן, שרייבן לשון־קודש און לערנען די טמאַ־ביכלעך פון משה דעסער. אָבער דאָס וואָס עס טוט זיך צווישן די יונגען און די מיידן אין באַלוט — און דווקא צווישן פראָסטע באַל־מעלאָכישע קינדער פון אָרעמע־לייט — שטייגט איבער אַלע זיינע השגות וועגן אפּיקורסות. באַלוטער יונגען און מיידן האָבן זיך צו־זאַמענגענומען אין אַ חברה „אחדות", זאַמלען זיך אין די וועלדער הינטער לאָדזש, אויף די באַלוטער בוידעמער, און אויפן לאָדזשער

בית־הקברות און מ׳האלט דאָרט דרשות שׂל דופי אַז די אויערן טוען ווי צו הערן, דהיינו: אַז עס איז נישטאָ קיין נשמה און קיין מלאך־דומה, נייערט אין בויך פון מענטש איז פאַראַן אַ מאַשינדל מיט גאַז, און ווען דער גאַז גייט אויס שטאַרבט מען, פונקט ווי אַ לאָמפּ וואָס לעשט זיך אויס אָן נאַפט. אויפן בית־הקברות זענען זיי מבזה די מתים און רעדן אויס אויפן מלכות וואָס אַ ייד טאָר גאָרנישט ברענגען איבערן מויל. אין די וועלדער זינגען זיי לידער, מיידן זינגען צוזאַמען מיט יונגען, הגם ס׳איז אַ בפירושער דין אַז קול באשה ערווה, נאָר גיי טענה מיט זיי וועגן אַ דין. עס וועלט. און ווער? קבצנים — צעריסענע הויזן און צעריסענע שיך, גאָט זאָל נישט שטראָפן פאַר די רייד.

ר׳ אהרן יוסף האָט נאָך טונקעלער אראָפּגעלאָזט דאָס קול און באַהאַלטן דאָס קאַרענע טאַבאַק־שקעטעלע אין די פאַלדן פון זיין גרויסער רויטער פאַטשיילע וואָס איז געלעגן נעבן דער צוגעמאַכטער גמרא.

— ס׳זענען מן־הסתם סאָציאַליסטן, — האָט מיין פאָטער גע־וואָלט אויפקלערן ר׳ אהרן יוספן, אין אויסלאַנד זענען שוין לאַנג דאָ סאָציאַליסטן. —

— פונוואַנען קומען באַלוטער יונגען קיין אויסלאַנד? — האָט ר׳ אהרן יוסף אַזש אַ געשריי־געטון און באַהאַלטן די רויטע פאַטשיילע מיטן טאַבאַק־שקעטעלע אין דער קעשענע אריין. רעדסט נאַרישקייטן, חיים אברהם — האָט ר׳ אהרן יוסף פאָטערלעך צוגעגעבן ווי ער וואָלט מיין פאָטער געוואָלט אויסמוסרן — ס׳איז נישט מער ווי מעשׂה בעל־דבר. ס׳איז נאָר אַ וואונדער וואָס גוטע־יידן שווייגן. באַלוט ברענט. אין בית אשר אין שם מת. טאַטעס רייסן זיך די האָר פון די קעפּ און דערקענען נישט זייערע אייגענע קינדער, וואָרעם די יונגען ווילן נישט דאַווענען און רעדן עזותקייטן. ס׳איז אַ מגפה פונקט ווי אַלע מגפות. מע זאָגט טאַקע, אַז דער לאָדזשער רב וועט נע־מען דעם קאַנטשיק אין דער האַנט אריין און וועט ארומגיין איבער באַלוטער הייזער פונקט ווי ער האָט עס געטון בשעת די גרויסע שלאַפּ־קייטן. אַ שטיקל נס וואָס פּאָליציי שלעפּט די יונגען אין תפיסה און

מען שינדט פון זיי דאָרט די הויט, נאָר עס פֿועלט נישט. אַ נישט־גוטער איז געקומען איבער באַלוט.

טאָג ביי טאָג איז ר׳ אהרן יוסף געקומען צופֿאָרן פֿון באַלוט מער איבערגעשראָקן. זיינע מעשיות וועגן די „אחדות״ זענען געוואָרן גרוויליקער. ער האָט יעדעס מאָל דערציילט נייע פּרטים, און עס איבערדערציילט ווי איבער באַלוט ברענט אַ פֿייער און אין יעדער יידישער שטוב ווערן די קינדער פּאַרכאַפּט פֿון דעם אויסטערלישן גייסט. אַפֿילו די באַלוטער שולן און די בתי־מדרשים ווערן נישט געשווינט פֿון די דאָזיקע וויסטע יונגען פֿון „אחדות״. אַנומלטן שבת, פּונקט אינמיטן דאַווענען, האָט זיך אין אַ באַלוטער באַלמעלאָכישער שולכל אוועקגעשטעלט עפּעס אַ שוואַרצער יונג, אַ זון פֿון אַ פֿרומען ייד אַ וועבער, און האָט אַ קלאַפּ געטון אין „שולחן״ אַריין. יידן האָבן זיך נעבעך דערשראָקן. אָבער דער יונג האָט אָנגעהויבן צו רעדן עזותקייטן קעגן די לאָדזשער נגידים און קעגן מלכות. דער שמש דאָרטן וואָס איז אַ גאַנצער בריה און אַ שטיקל גבאי פֿון דער באַלוטער חברה־קדישא האָט מורא געהאַט דאָס מויל צו עפֿענען, וואָרעם מע זאָגט אַז די יונגען טראָגן ביי זיך אַרום רעוואָלווערס. אחוץ דעם האָט דער שמש אַ טאָכטער וואָס איז אויך—ווי מע זאָגט—אַ גאַנצע מאַכערקע ביי די „אחדות״, און דער ייד האָט נעבעך גענוג חרפּות און בושות.

ביי מיר האָט זיך די פֿאַנטאַזיע אָנגעצונדן. עס איז מיר אויסגעקומען ווי אַ וואונדערלעך רייכע און העראָאישע וועלט שמעקט אַרויס פֿון די אומעטיקע און פֿינצטערע בילדער וואָס ר׳ אהרן יוסף דערציילט יעדן טאָג קומענדיק פֿון באַלוט.

איינמאָל אינדערפֿרי איז ר׳ אהרן יוסף געקומען גאָר אַן איבערגעשראָקענער. ער איז געווען בלאַס ווי די וואַנט און ער האָט זיך מיט מיר נישט געזעצט צו דער גמרא, נייערט אַריינגערופֿן מיין פֿאָטער, פֿעסט פֿאַרמאַכט אַלע טירן און זיך אומגעקוקט צי קיינער הערט נישט. דאַן האָט ער מיט אַ שטיל אויפֿגערעגט קול דערציילט אַז גייענדיק אין באַלוט צום טראַמוויי איז צו אים צוגעקומען אַן אָפּגעריסענער בחור און אים אַריינגעשטופּט אין דער קעשענע אַריין עפּעס אַ פּאַפּירל. ער האָט געוואוסט, ר׳ אהרן יוסף, מיט וואָס דאָס פּאַ־

פירל שמעקט, און ער האָט עס מורא געהאַט אָוועקצואוואַרפן, מחמת, אַ פּאָליציאַנט קאָן זען, און דאַן זענען אַלע קיטן און אַלע תפיסות ווייניק אויף אָפּצואוואַשן דעם חטא. ר׳ אהרן יוסף האָט זיך געגנוג אָנגעהערט פון די געהיימעגישפּולע פּאַפּירלעך וואָס די „אחדות״־לייט וואַרפן בסוד פונאַנדער, אָבער ענדלעך האָט אים אַליין געטראָפן דאָס אומגליק.

ר׳ אהרן יוסף האָט זיך נאָך אַמאָל אומגעקוקט אויף אַלע זייטן, און מיט די זעלביקע צוויי פינגער מיט וועלכע ער נעמט אַ שמעק־טאַבאַק האָט ער פאַרזיכטיק אַרויסגעשלעפּט פון זיינע קעשענעס עפּעס אַ ווייס צעקנייטשט פּאַפּירל און עס אַוועקגעלייגט אויפן טיש.

מיין פאָטער האָט עס גענומען לייענען, אָבער ר׳ אהרן יוסף האָט נישט געלאָזט, מחמת דאָס בלויזע אַריינגעמען אין קאָפּ אַזעלכע ווערטער שמעקט מיט אייביקער תפיסה.

דאַן האָט ר׳ אהרן יוסף אויפגעמישט די גרויסע גמרא פון ליכטיקן ווילנער ש״ס. די רחבותדיקע לעדערנע טאָוולען האָבן פאַרדעקט אונטער זיך דאָס אָרעמע צעקנייטשטע פּאַפּירל. ר׳ אהרן יוסף האָט אָנגעהויבן צו לערנען, אָבער ער האָט געלערנט אָן פרייליכקייט און די האַרציקע אמוראים האָבן זיך עפּעס נישט אַרויסגעוויזן פון דער קלוגער שקלאַ־וטריאַ. ביי מיר אין קאָפּ האָבן זיך צעבערענט אַלע דמיונות, און איך האָב פּאַמעלעכל אַרונטערגעשטעקט מיין האַנט אונטער די טאָוולען פון דער גמרא, אָפּגעכאַפּט דאָס שטיקל פּאַפּירל און עס באַהאַלטן אין מיין קעשענע.

נאָכן לערנען האָט ר׳ אהרן יוסף אַרומגעזוכט דאָס שטיקל פּאַפּיר. ער האָט עס געזוכט מיט שרעקעוודיקע אַנגסטן ווי מען זוכט אַ פאַרלוירן ברענענדיק שוועבעלע צווישן פעסער מיט פּולווער. איך, אָבער, בין אַריינגעגאַנגען אין קלאָזעט, פאַרשלאָסן די טיר, אָנגעצונדן די לאָמפּ און אָנגעהויבן צו לייענען.

עס איז געווען אַ בונדישע פּראָקלאַמאַציע אַרויסגעגעבן פון דער לאָדזשער אָרגאַניזאַציע פון „בונד״. „אַלגעמיינער יידישער אַרבעטער־בונד אין ליטע, פוילן און רוסלאַנד״. ס׳האָט געשמעקט מיט אויפגעציטערטע מרחקים. אַ קול פון אויפגעלויכטענע טיפענישן. די

שפּראַך וועלכע האָט צו מיר אַרויסגערעדט פון דער דאָזיקער פּראָ־קלאַמאַציע האָט מיר געקלונגען ווי די שאַליקסטע פאַנפאַרן. פון דעם צעקנייטשטן פּאַפּירל און פון דער אָרעמער יידישער שפּראַך האָט אַרויס־גערעדט מענטשלעכער מוט און מענטשלעכע ווירדע וועלכע איך האָב נאָך קיינמאָל נישט געהאַט געהערט. די אָרעמע יידן פון באַלוט האָבן דאָ גערופן צום קאַמף פאַר אַ גערעכטער וועלט. אַ קאַמף קעגן רשעות און אונטערדריקונג. דאָס עלנטע באַלוט האָט הערֲאָאיש אויפגעצויגן די רויטע פאָן פון אַ נייער בעסערער וועלט. באַלוט! פון די תהומות פון יידישן לעבן אין פּוילן האָט שטאָלץ אָנגעקלאַפּט דער נייער שיקזאַל פון דער יידישער געשיכטע.

קאַפּיטל דרייסיק

קולות פֿאַר אונדזערע פֿענצטער. די פּיעטריקאָווער גאַס טוישט איר אויסזען. באַלוט. רויטע פֿאָנען. „בּרידער און שוועסטער פֿון אַרבעט און נויט.״ די באָבע חיה בעט אַז מיר זאָלן אַוועקגיין פֿון די פֿענצטער.

ר׳ אהרן יוסף האָט אַלע מאָל געבּרענגט נייע מעשיות פֿון באַלוט און ער פֿלעגט כּסדר צוגעבן אַז באַלוט ברענט און ווער ווייסט צו וואָס די יונגען וועלן דערפֿירן. אָבער אויבנאויפֿיק איז דאָס לעבן אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס געגאַנגען אין טאָג־טעגלכען שטייגער. יידן האָבן געהאַנדלט אויף די טראָטואַרן. די טויערן זענען פֿול געווען מיט סוחרים. דער גאַסן־בּרוק האָט זיך געבראָכן אונטער דער לאַסט פֿון די אָנגעפּאַקטע וועגענער מיט סחורה. דער זיידע ברוך האָט געדאַוונט אין שטיבל פֿון גלאָוואַצקי און מוכניצקי און דער טאַטע צווישן די שאַרפֿע חסידים פֿון „גרויסן״ שטיבל.

איינמאָל תּחילת ווינטער, שבּת נאָכמיטאָג, — דער זיידע און מיין פֿאָטער זענען אָקערשט געהאַט אויפֿגעשטאַנען פֿון שבּתדיקן שלאָף, די באָבע חיה איז געזעסן ביים פֿענצטער אָנגעטון אין אירע שפּאַקולן און געלייענט „צאינה וראינה״, מיין מוטער האָט אויסגעשטעלט אויפֿן טיש די שבּת־אויבסטן — פּלוצעם האָט מען געהערט פֿון די פֿראָנט־פֿענצטער ווי אין דרויסן אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס ברומט עס פֿון מענטשלעכע קולות, קולות אַזעלכע וואָס מיר האָבן קיינמאָל נישט גע־הערט פֿון דער רוישנדיקער פּיעטריקאָווער גאַס. עס האָבן זיך אויך געהערט פֿרעמדאַרטיקע אויסרופֿן אויף פּויליש און יידיש. מיר זע־נען אַלע צוגעלאָפֿן צו די פֿענצטער. די פּיעטריקאָווער גאַס איז פֿול געווען מיט שרייענדיקע אַרבעטער. מ׳האָט געוואָרפֿן בלעטלעך אי־בער די אויסגעפּאַרענע גאַסן־שטיינער און אויף די טראָטואַרן. יידן

האָבן נישט געוואוסט וואָס עס איז געשען און מ׳האָט קודם צוגע־קלאַפּט די טויערן. די פּיעטריקאָווער גאַס האָט מיטאַמאָל געטוישט איר אויסזען. באַלוט — יידן און גויים — האָט זיך שטראָמיק און אויפגערייצט פונאַנדערגעגאָסן איבער דער פּיעטריקאָווער גאַס. פּלוצעם האָט זיך געהערט געזאַנג און איינצלנע רויטע פענער זענען אויפגעצויגן געוואָרן. די פרעמדע באַלוטער מענטשן־כוואַליע האָט אַרונטערגענומען די היטלען. דאָס געזאַנג האָט זיך געשטאַרקט. מ׳האָט געהערט יידיש געזאַנג:

בּרידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט...

די מענטשן־כוואַליע האָט זיך צוזאַמענגעשמידט. זי האָט מאַרשירט. די באָבע חיה אין די שפּאַקולן און מיט דער „צאינה וראינה" אין דער האַנט האָט אָנגעהויבן צו וויינען אַז מיר זאָלן אוועקגיין פון פענצטער. די פּיעטריקאָווער גאַס איז מיטאַמאָל אויסגעליידיקט געוואָרן פון איר לאָדזשער טומל, אַ רעשיקייט, וואָס האָט אויסגעקוקט זיך דאָ צו טראָגן ווי אַ געזעץ פון דורות. אַ וועלט איז מיטאַמאָל פונאַנדערגעוויעט געוואָרן ווי אַ חלום און די לאָדזשער טראָטוארן האָבן זיך צעלויכטן מיט אַ גראָער אומהיימלעכער פרעמדקייט. די פרעמדע באַלוטער מאַסע האָט דאָ מאַרשירט ווי אַ נייער כוח וואָס איז יונגטלעך אַרויסגעקומען פון די טונקלקייטן פון דער וועלט.

זי האָט מאַרשירט און געזונגען.

פּלוצעם האָט זיך דערהערט אַ שאָס.

די רויטע פענער האָבן זיך איינגעוויקלט און די פרעמדע מענטשן־מאַסע האָט זיך אַ צעזונגענע צעווייעט איבער די טראָטוארן און איבער די געעפנטע טויערן פון די הייף.

ס׳האָט זיך געהערט נאָך אַ שאָס. דאָס שנעלע האַסטיקע רייטן פון פערד און דאָס ווילדע געוואָיעריי פון קאָזאַקן.

די באָבע חיה האָט געהאַלטן די „צאינה וראינה" אין דער האַנט און געוויינט אַז מיר זאָלן געדענקען אין גאָט און אוועקגיין פון פענצטער.

קאַפּיטל איין און דרייסיק

שדכנים וועלן באַלד אָנהויבן קלאַפּן אין די טירן און מע דאַרף זיך אָפּגעוואוינען פֿון די פּראָסטע דאָרפֿישע מנהגים. אויס קאַרטאָפֿל מיט באָרשטש. די קאָלישער רביצין. דער עולם-הזה פֿון די שטאָטישע נגידים. דער זיידע ברוך וויל אַוועק אין זיינע פֿעלדער אָנצובייסן ווי אין קדמונים. דער זיידע ברוך נעמט צוריק אויף זיך לייב.

אַז איך האָב געענדיקט פֿערצן יאָר האָט מען ביי אונדז אינדערהיים אין לאָדזש אָנגעהויבן אַ קאַפּעטשקעלע איינצופֿירן עפּעס אַזוינס ווי אַן אַנדערן סדר: ס'האָט געהייסן: פֿאַמעלעכל דערנענטערט זיך די צייט ווען מען וועט מיר אָנהויבן רעדן שידוכים, און ס'איז די העכסטע צייט אַז מע זאָל זיך ביי אונז אין שטוב אָנהויבן אָפּצוגעוואוינען פֿון די אַלט־מאָדישע דאָרפֿישע מנהגים, פּראָסטלעכע מנהגים, וואָס די באָבע חיה און דער זיידע ברוך טראָגן נאָך מיט זיך אַרום פֿון זייערע פֿאַרצייטישע יאָרן. דאָס הייסט: איינפֿירן ביי אונדז מער שטאָטישן נגידישן שטאַט וואָס זאָל אַ ביסעלע ענלעכער זיין צו דער הנהגה פֿון אַנדערע גבירים אין פּוילן. וואָרעם מיט וועמען וועט מען מיט מיר אַ שידוך טון, אויב נישט מיט די גרויסע קאַרפּן־קעפּ? און אפשר גאָר מיט די פּריוועסעס? די קאָלישער רביצין איז צו אונז אַרויפֿגעקומען און געזאָגט, אַז עס וועט נישט לאַנג געדויערן און די באַרימטע לאַנד־שדכנים פֿון פּוילן וועלן אָנהויבן קלאַפּן ביי אונזערע טירן, און ברענגען די גרויסע שידוכים. דאַן — מוז מען זיך ביי אונדז אָפּגעוואוינען פֿון אַ סך פּירעכצן, וואָס סיי ביי די שדכנים און סיי ביי די גבירישע מחותנים וועט עס אויסקומען היפּש פּריקרע. מיין מוטער האָט געהערט און טרויעריק אָפּגעזיפֿצט. די באָבע חיה האָט נישט געוואוסט, וואָס זי האָט במשך איר גאַנץ לעבן געטון אַזוינס, וואָס זאָל דערצערענען די גרויסע גבירים און מיר חס־ושלום שאַטן

צו א שידוך. דער זיידע ברוך האָט פאַררויכערט א ציגאַר אין פּרייז פון א קאָפּיקע, זיך שטאַרק פאַרהוסט און א קוק געטון אויף דער קאָלישער רביצין.

די ערשטע רעפאָרם, וואָס מען האָט איינגעפירט איז געווען: מע האָט ביי אונז אויפגעהערט צו קאָכן אויף אָנבייסן דאָרפישן באָרשטש מיט קאַרטאָפל, אַזוי ווי מיר פלעגן זיך נוהג זיין פון קדמונים, נישט געקוקט דערויף, וואָס דער זיידע ברוך וואוינט איצט אין לאָדזש און חברט זיך מיט ישכר שעפּס. די קאָלישער רביצין האָט געזאָגט, אַז פויערישער באָרשטש איז נישט קיין בעל־סוד און לאָזט פון זיך הערן. אויפן גאַנצן הויף ווייסט מען, אַז ביי ברוך גזשיוואַטש עסט מען אָנבייסן ווי ביי פויערים. לאָדזש האָט א מויל און אויערן אויף צו הערן און אויף ווייטער צו דערציילן. צו א שידוך פאַרן איינִיקל איז דאָס נישט פון די גרעסטע מעלות, האָט די קאָלישער רביצין צוגעגעבן מיט א שטאָך פון א מיוחסת און א מבינטע. דער זיידע ברוך — וואָס האָט במשך זיין לעבן אויסגעהאַקט אַזוי פיל וועלדער אין פוילן, געלאָדן זיך מיטן סאַמע ר׳ יעקב ענגעלמאַן און געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף דער גאַנצער נגידישער סמעטענע פון די וואַלד־סוחרים — דער דאָזיקער האַרטער פּשוטער ייד האָט זיך מיטאַמאָל געזען אריינקריגן אין א פּאַסט־קע. ער האָט נאָך אַמאָל א קוק געטאָן אויף דער קאָלישער רביצין און געזען אַז מיט אָט־אָ דער האָפערדיקער מיוחסת האָט ער איצטער פאַרשפּילט. אַז עס זאָל מיר שאַטן צו א שידוך — הגם ער האָט ניט געוואוסט, וואָס קאָן זיין ליבער דאָרפישער באָרשטש שאַטן צו א שידוך. און וואָס אַרט אַפילו די פּריוועסעס, ווען ער, ברוך גזשיוואַטש, האָט הנאה פון אַז אָנבייסן? — פאַרפאַלן! עס גייען בכלל אַנדערע צייטן וועלכע וואַקסן איבער איבער זיין פאַרצייטישן אַרענדאַרישן פאַר־שטאַנד. יאָ, משמעות ער איז אין די הענט ביי די שטאָטישע נגידישע קאַרפּן־קעפּ. אויב אַזוי — מוז אַזאַ דאָרפס־ייד ווי ברוך גזשיוואַטש בויגן דעם קאָפּ. ער וועט דאָך נישט, חלילה, אַוועקקוילעגען דאָס גע־ליבטע איינִיקל.

אַז מע האָט צוערשט דערלאַנגט אינדערפרי צום אָנבייסן אָנ־שטאָט דעם גוטן מילכיקן באָרשט, גלעזער מיט קאַקאַאָ (אמתע נגידים

טרינקען קאַקאַאָ) און דער זיידע ברוך האָט געטון דעם ערשטן שלוק, האָט ער זיך שטאַרק פאַרקרימט, אַ רוק אַוועק געגעבן דאָס גלאָז פון זיך, און אַ געשריי געטון צו דער באָבע חיה, אַז די דאָזיקע משקה וועט אים מקצר ימים זיין, און עס ווילט זיך אים ברעכן פון דער איבלדיקער זיסקייט. אויב דאָס איז דער עולם הזה פון די שטאָטישע נגידים, נו, איז ער זיי נישט מקנא.

דער זיידע ברוך האָט אויפגעהערט צו עסן, און די באָבע חיה האָט געוויינט, געזאָגט, אַז דער זיידע ברוך באַדאַרף האָבן רחמים און אים געפּרוּווט אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע. דער זיידע ברוך האָט זיך אַרומגעדרייט אַ פינצטערער, געריוויכערט די וואָלוועלע בייסיקע ציגאַרן און געשפּיגן פון ביטערקייט, געזאָגט, אַז ער פאָרט אַוועק אין זיינע פעלדער אַריין כדי צו קאָנען אָנבייסן ווי אין די אַלטע גוטן יאָרן. לאָזן די שרכנים דאָ שאַלטן און וואַלטן. זיינע כוחות סטייען נישט אויף די עלטערע יאָרן זיך צו גלייכן צו די פּריוועסעס.

די באָבע חיה האָט בסוד אָנגעהויבן צו קאָכן פאַרן זיידן ברוך אַ טעפּל מילכיקן באָרשט מיט קאַרטאָפליעס אַזוי ווי זי איז געוואוינט געווען פון קדמונים. דער ייד האָט צוריק אָנגעהויבן אויף זיך צו נעמען ליב, און געוויזן אַ פייג דער קאָלישער רביצין.

קאַפּיטל צוויי און דרייסיק

ר׳ זבולן ליכטנבערג און זיינע התנהגות. דאָס צווייטע ווייב וויל נײמאָדישער. סאָלאָמעאַ דרעזנער. מיגדל כאַפּט אַ בעזים. מאַרטירערין. דער ייד פון פּרייסן אַנטלויפט וואו דער פּעפּער וואַקסט. איבסען. סאָלאָמעאַ לייענט „נאָראַ" און שילדערט פאַר די חסידישע שילערינס זייער פינצטער מזל. דאָס צווייטע ווייב קוקט אויף ר׳ זבולנען ווי אויף אַ וואַלד־גזלן.

מיין פאָטער האָט מיך אָנגעהויבן פּאַמעלעכל אַרויסצונעמען פון פראַסטלעכן רשות פון זיידן ברוך. קודם־כל האָב איך אויפגעהערט צו גיין מיטן זיידן ברוך שבת דאַווענען אין שטיבל פון גלאָוואַצקי און מוכניצקי. דאָס שטיבל האָט געהאַט אַ שם פאַר צו פראַסטלעך. דער־פאַר האָט זיך געגרינדעט נאָך אַן אַלעקסאַנדערער שטיבל. אויך אַ געמיש פון נגידותשאַפט און חסידות. אָבער סיי די נגידים און סיי די חסידים וואָס האָבן דאָרט אָנגעהויבן צו דאַווענען זענען געווען פון דער סאַמע סמעטענע פון לאָדזשער אַלעקסאַנדערער חסידים.

דער באַלעבאָס פון דעם נייעם שטיבל איז געווען פּנחס ליכטנ־בערג.

פּנחס ליכטנבערג איז געווען פון דעם נייעם טיפּ פון יידישע גבירים אין פּוילן. ער האָט אָנגעהויבן צו פירן זיין מסחר אויף אַ גרויסן אייראָפּעאישן אופן. ער האָט זיך אויפגעפירט אויפן אַלטן פּויליש־חסידישן שטייגער אָבער אונטערגעברענט אַ ביסל מיט דייטש־מערישקייט. ער האָט געשטאַמט פון וואַרשע און איז געווען אַ זון פון אַן אייגנאַרטיקן וואַרשעווער גביר מיטן נאָמען ר׳ זבולן ליכטנבערג.

ר׳ זבולן ליכטנבערג איז געווען אַ ייד אַ גדול בתורה. אַ וויל־דער בעל־מפלפל. ער איז תמיד געזעסן על התורה ועל העבודה, געלערנט „שיעור". ס'האָט זיך אויסגעדוכט, אַז דער ייד האָט נישט

די מינדסטע השגה אין וועלט־זאַכן און ס'איז לא פּסק פּומיה מגירסיה. פונדעסטוועגן — מען ווייסט נישט ווען און ווי אַזוי — איז דער ייִד פּאַמעלעכל געקומען צו אַ גרויסן פאַרמעגן, געגעבן געלט אויף הלוואות און גענומען גרויסע פּראָצענטער. פּראָצענט האָט ער גענומען על תכלית הכשרות און לויט אַ גוטן היתר־עיסקא. ער האָט אויך גע־קויפט הייזער אין וואַרשע. אַלצדינג, אַזוי צו זאָגן, צווישן טאָג און נאַכט, וואָרעם שטענדיק איז ער געזעסן פאַר אַן אויפגעמישטער גמרא און ס'האָט אויסגעקוקט אַז ר' זבולן ליכטנבערג קומט נישט אַרויס פון זיינע ד'אמות. אַזוי ווי ר' זבולן ליכטנבערג איז פאַרט געווען אַ גביר, האָט ער געוואוינט אין אַן אייגן הויז אויף די נאַלעווקעס, געהאַט זין און טעכטער, און דערצו אַ צווייט ווייב וואָס האָט זיך מתקנא געווען אין דער הנהגה פון וואַרשעווער גבירים. דאָס צווייטע ווייב האָט געזען אַז מיט ר' זבולן ליכטנבערגן איז נישטאָ וואָס צו מאַכן, ער וויל גאָרנישט אַרויסקוקן ווייטער פון דער גמרא, סיידן אויף צו געבן אַ הלוואה און צו קויפן אַ הויז, האָט זי, דאָס צווייטע ווייב, דעם ייִד איבערגעלאָזן צווישן זיינע ספרים־אַלמערס און צווישן זיינע לומדים. אין ר' זבולנס שטוב האָט קיינער פון זיין הויז־געזינט נישט אַריינגע־שמעקט. מע האָט זי מפקיר געווען. אפילו זיינע מאַלצייטן האָט מען ר' זבולענען צוגעוואוינט צו עסן אין זיין ספרים־שטוב. ער פלעגט תמיד ביים עסן האָבן נעבן זיך עפּעס אַ פאַרשלומפּערטן אָרעמען למדן מיט וועלכן ער האָט זיך מפלפּל געווען אפילו אינמיטן עסן. ביי ר' זבולנען אין ספרים־שטוב איז נישט געווען קיין ניי־מאָדישע וואַסער־לייטונג, נייערט אַן אַלטער קופּערנער כיור. ר' זבולן האָט זיך גע־וואַשן מיט אַ גרויסער קופּערנער שעפּ און אין אַ שיסל אַריין פּונקט ווי פאַרצייטנס.

ר' זבולן איז געזעסן צווישן זיינע ספרים מחוץ אַלע און אַלע־מען פון זיין הויז־געזינט. זיין אייגן צווייט ווייב און זיינע טעכטער האָט ער געזען בלויז משבת לשבת ווען זיי זענען אַריינגעקומען אין זיין ספרים־שטוב אויף צו הערן ר' זבולנען קידוש מאַכן. אָבער אויך ר' זבולן האָט נישט געוואוסט, וואָס עס טוט זיך אין זיין גרויסער גבירישער דירה וואָס האָט אַרומגערינגלט זיין לערן־חדר. אַלץ איז

געווען שאַרף אָפּגעגרענעצט. ר׳ זבולנס לומדות און דעם צווייטן ווייבס היינטמאָדישע גבירותשאַפט. דאָס צווייטע ווייב — הגם זי האָט זיך גענומען פאַר אַ מוסטער די גבירישע הייזער פון ווארשע פונדעסטוועגן זענען זיי שוין פאַר איר געווען אַ ביסל צו אַלט־מאָדיש. אין פוילן האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן נייע ווינטן. די חסידיש־נגידישע הייזער זענען נאָך כמעט אַלע געשטאַנען ווי פעסטונגען פון אַלט־יידישן שטייגער. אַ צווייט ווייב פון אַן עלטערן גביר — וואָס זי זעט אים זעלטן־ווען אָן פאַר די אויגן און קאָן אים גאָרנישט אוועקרייסן פון דער גמרא — האָט זי, ביי איר גאַנצער פרומקייט, דאָך אָנגעהויבן פאַר־ביטערט צו ווערן קעגן דעם אַלטן בטלנישן שטייגער. די נייע ווינטן האָבן איר פונדערווייטנס אריינגעבלאָזן אין די אויערן.

די טעכטער זענען אונטערגעוואַקסן, און זי האָט זיי געוואָלט אויסהאָדעווען היינטמאָדיש. אין ווארשע אין חסידיש־גבירישע היי־זער האָט דעמאָלט אָנגעהויבן צו גראַסירן אַ מאָדנע ווייבערישע פּערזענ־לעכקייט מיטן נאָמען סאַלאָמעא דרעזנער. חסידים האָבן אויף איר געקוקט ווי אויף אַ משה דעסער אין אַ ווייבערישער ספּודניצע. אין וועלכער חסידישער שטוב זי שטעלט נאָר אַריין אַ פוס הויבט באַלד אָן צו שמעקן מיט אַפּיקורסות. יונגערהייט איז זי געווען לערערין ביי ר׳ יעקב ענגעלמאַנען אין גלאַזנאָוו. זי האָט געפּרוּווט מיט ר׳ יעקבס טעכטער פּראָווען אירע בערלינער שמד־שטיק. ר׳ יעקבס טעכטער זע־נען געווען פרומע יידישע קינדער. זיי האָבן דערציילט דער מוטער וואָסערע געשפּרעכן די לערערין פירט מיט זיי און אַז זי לאַכט־אָפּ פון גוטע־יידן און פון אַ סך התנהגותן ווי אַ ווייב דאַרף זיך פירן מיט אַ מאַן. ר׳ יעקבס ווייב, מינדלען, האָט די קאָפּ־הויט געברענט אונ־טערן טיפן יידישן שייטל: זי האָט נאָך אַזעלכעס ניט געהערט זינט זי לעבט. זי האָט געכאַפּט אַ בעזעם און זיך געוואָרפן אויף סאַלאָמעא דרעזנער. סאַלאָמעא האָט מיט גרויס חרפּות און בושות געמוזט פאַר־לאָזן גלאַזנאָוו. זי האָט זיך דערמיט באַטראַכט ווי אַ הייליקע און ווי אַ מאַרטירערין. אין ווארשע האָט זי זיך פונדאַסניי אריינבאַקומען אין חסידיש־נגידישע הייזער און ס׳האָט זיך ווידער געהערט אַז זי מאַכט אַ תל פון חסידישע טעכטער. נישט איין טאַטע אָדער מאַמע

האָבן אויף איר געכאַפּט אַ בעזעם און אַראָפּגעיאָגט פון אַלע טרעפּ.

חסידים האָבן נישט געקאָנט נאָכזאָגן „דרעזנער” האָבן זיי זי גערופן יידישלעך — „דרעזן”. — ווער עס האָט געלאָזט די „דרעזן” צו זיך אין שטוב אַריין איז געווען זיכער אַז עס וואַקסן אויף אים צרות פון זיינע טעכטער.

סאַלאָמעא דרעזנער אַליין איז געווען אַ קליינע און אַ מיאוסע. אַ שטאַרק קורצזיכטיקע מיט אַ ווייך און בייז־אומסימפּאַטיש מויל און מיט געלע צעשויבערטע האָר. אַ נערוועזע און אַ היסטערישע. זי האָט נאָך גערעדט דייטש, הגם זי איז געבוירן געוואָרן אין דער גע־דיכטעניש פון וואַרשעווער יידן. ס׳האָט געהייסן: דער אַמאָליקער מאַן אירער איז געווען אַ ייד פון פּרייסן. ווען נאָך אַ לאַנגער אַרומ־פּירעניש אין ליבע האָט ער ענדלעך מיט איר חתונה געהאַט, האָט ער אין דער חופּה־נאַכט פאַרלאַנגט פון איר זיינע רעכט. מער האָט אים נישט געפעלט. אַזאַ ווינציקער פאַרלאַנג איז געווען אין סאַלאָמעאַס אויגן פון די גרעסטע חטאים. איידער זי וואָלט באַשטאַנען אים צו לאָזן זיך צורירן צו איר לייב האָט זי אים, דעם פּרייסישן ייד, נאָך אַמאָל געוואָלט שטעלן אויף אַלערליי אינטעליגענץ־פּרואוועניש. דאָס וואָלט ביי סאַלאָמעאַן פאַרנומען לאַנגע חדשים. דער דייטש האָט נישט געוואוסט קיין קונצן. ער האָט זיך מיט איר געגוג „אָנגעשמועסט” פאַר דער חתונה און איצט האָט ער געוואָלט אַ ווייב און מנוחה. סאַ־לאָמעא איז אָבער באַשטאַנען אויף דאָס איריקע. דער דייטש איז אַנט־לאָפן וואו דער פעפער וואַקסט און איר צוגעשיקט אַ גט. סאַלאָמעא איז פאַרבליבן אַן אייביקע גרושה מיט אַן אייביקער טראַגעדיע אין האַרצן, מיט אַ האַס צו אַלע שאַלקהאַפטיקע מאַנספאַרשוינען און מיטן דייטשן לשון אויף די ליפּן. דאָס איז איר געבליבן פון דעם פּרייסישן ייד.

אויף אָט־אָ דעם דרך פון איר „גייסטיקער טראַגעדיע” האָט זי גע־וואָלט פירן אירע חסידישע שילערינס. איר אַפּאָסטאָל איז געווען איבסען. איבסענס אופן פון שילדערן דאָס בונטאַרישע געמיט פון דער מאָדערנער אייראָפּעאישער פרוי און די דראַמע פון אירע קאַמפן אין דער פאַמיליע האָבן טיף אָנגערירט די נשמה פון סאַלאָמעא דרעז־

נער. אין איר לעבן, אין איר באַרוף און אין דער טראַגעדיע פון איר אייגן פאַמיליע־לעבן האָט זי זיך געזען ווי אַן איבסענישע העלדין. ווי אַ „נאָרא". איר פאַרקאָמפּלעקסירטע פרויענהאַפטיקייט, דער היסטערי־זירטער טעמפּעראַמענט, ווי אויך דער אַלט־יידישער פאַמיליע־שטייגער פון די חסידישע הייזער, אין וועלכע זי האָט זיך געדרייט — דאָס אַלצדינג האָט נאָך מער אויפגערעגט איר פאַנטאַזיע. סאַ־לאָמעא דרעזנער האָט אויף זיך געקוקט ווי אויף אַן אָפּאָס־טאָל פון דער גרויסער מאָדערנער וועלט. די מאָדערנע פרוי שטייט דאָרט אין הארטנעקיקן בונט קעגן דעם באַרבאַריזם פון דעם מאַן. דער פּרייסישער ייד, וואָס האָט זי אַזוי ביטער אַנטוישט אין דער חופּה־נאַכט און פאַרלאַנגט פון איר זיינע רעכט, איז איר מן־הסתם נאָכגעגאַנגען ווי אַ שוואַרצער שאָטן. זי האָט זיך פּסיכיש נישט גע־קאָנט באַפרייען פון דעם דאָזיקן ביטערן „שאָק". סאַלאָמעא דרעזנער איז געווען אַ גאָלד־גרובן פאַר פּראָווידיאַנישע סטודיעס. דער נישט־באַפרידיקטער סעקס האָט ביי דעם דאָזיקן ווייבערישן אַפּיקורוס געמוזט שפּילן אַ געוואַלדיקע ראָלע, און איז מן־הסתם געווען דער מאָטאָר פון אירע טראַגעדיעס, פון אירע קאַמפן, פון איר איבסעניזם און פון איר אַפּאָסטאָלישער מיסיע צווישן חסידישע טעכטער.

צו אירע שילערינס האָט זי געהאַט אַ מוטערלעכע באַציאונג. זי האָט אין זיי געזען די שאָטנס וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט פון איר אייגן לעבן. מיט אַ הארטנעקיקער פאַרביסנקייט האָט זי געוואָלט אַריבערטראָגן אויף אירע שילערינס די פאַרפלאָנטערטקייטן פון איר אינערלעך פרויען־לעבן און די אַלע האָפענונגסלאָזע פאַרביטערטקייטן פון אירע טראַגעדיעס. די קאַמפן פון דער מאָדערנער פרוי אין איב־סענס דראַמעס האָבן געוועקט אומהיימלעכע אַנטפּלעקונגען אין די הערצער פון די יונגע חסידישע מיידלעך, וואָס זענען געווען סאַלאָמעאַס שילערינס. זייער לעבן אינמיטן דעם אַלט־יידישן לעבנס־שטייגער אין פוילן האָבן די דאָזיקע מיידלעך אָנגעהויבן צו זען ווי דעם לעבעדיקן און פינצטערן סימבאָל פון דער פאַרשקלאַפטער פרוי. זיי האָבן געזען די פאַרשלומפּערטע חסידישע שדכנים, וואָס קומען און סודען זיך מיט זייערע עלטערן, די מחותנתטעס, וואָס קומען אויף „באַשויאונג", און

די פרעמדע איבערגעשראָקענע בחורים, וואָס מע ברענגט פאַר זיי אין די חופּה־טעג, פון אַלערליי פּוילישע שטעטלעך. בחורים, וואָס זיי, די מיידלעך, האָבן נאָך צומאָל זייער קול נישט געהערט. מען גייט מיט זיי אונטער דער חופּה, מחותנתטעס טאַנצן אַ „פּאַטשער", מע עסט מיטן פרעמדן בחור די „גילדענע יויך" — און אין דער ערשטער נאַכט, ווען דאָס מיידלשע לייב ציטערט נאָך פון אומבאַקאַנטער דער־וואַרטונג, קומען די דאָזיקע בחורים אויפגעשראָקענע און פרעמדע אין די מיידלשע בעטן אַריין, רעדן אויף אַ חסידישן לשון און פאַרלאַנגען זייער רעכט.

סאַלאָמעא דרעזנער האָט פאַר די דאָזיקע מיידלעך אויסגעמאָלט די גרוילִיקייט פון דעם שקלאַפישן מצב פון דער חסידישער טאָכטער לגבי דעם מאַנסביל. זי האָט דערציילט פון די קאַמפן פאַרן רעכט פון די מאָדערנע פרויען אין אייראָפּע, און אילוסטרירט די דאָזיקע קאַמפן אין דעם בילד פון איבסענס דראַמעס. איבערהויפּט ווען ס'איז געקומען צו די חופּה־נעכט, וואָס וואַרטן אויף די חסידישע מיידלעך מיט דעם גאַנצן פינצטערן געמעל פון שפלות און דערנידעריקונג — דאָ האָט סאַלאָמעא אָנגעהויבן צו שרייען אינמיטן די לעקציעס. די ליפּן האָבן איר אָנגעהויבן צו ציטערן פון היסטערישער אויפרעגונג און די געלע טרוקענע האָר האָבן זיך איר נאָך מער צעפּלאָשעט אויפן קאָפּ. זי האָט אַזש געהאַקט אין טיש אַריין און אַפילו אַריינגעמישט אין איר דייטשישן לשון עטלעכע אויסדרוקן פון דעם זינגענדיקן וואַר־שעווער יידיש. אין אַזעלכע מאָמענטן האָט זי געזען פאַר די אויגן דעם פרייסישן ייד, איר געגטן מאַן. דער סוף איז געווען, אַז אַ סך חסידישע טעכטער פון סאַלאָמעאס שילערינס האָבן אין די ערשטע געהייליקטע נעכט פון דער חופּה געפּרואווט צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד און די חתנים האָבן נעבעך געמוזט אַוועקגיין מיט גאָרנישט. די מחותנתטעס זענען צו מאָרגנס דערפון געוואויר געוואָרן און נישט איין מאָמע האָט אויף סאַלאָמעא דרעזנער געכאַפּט אַ בעזעם און זי געיאָגט פון די טרעפּ.

ר' זבולן ליכטנבערגס צווייט ווייב האָט זיך געטראָגן מיט אַ האַרץ אויף איר פאַרשלומפּערטן למדן, וואָס מען קאָן אים גאָרנישט אַוועק־

רייסן פון דער גמרא. זי האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט דער דעה צו שאַפן פאַר אירע טעכטער אַן אַנדער מזל און זיי צו פירן אויף נייי־מאָדישערע וועגן. פאַר ר׳ זבולונס צווייט ווייב איז סאַלאָמעאַ דרעזנער געווען דער אמתער פאַרשוין, מחמת סאַלאָמעאַ האָט גערעדט דייטש, געשמעקט מיט אויסלאַנד און זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פאַרביטערט האַרץ אויף אַלע חסידישע מענער.

סאַלאָמעאַ דרעזנער איז געוואָרן דער מדריך פון ר׳ זבולנס טעכ־טער. די מאַמע איז אויך אַמאָל געזעסן ביי די לעקציעס און צוגעהערט ווי סאַלאָמעאַ שרייט הויך אויף דייטש און צעקייט איבעסענס „נאַראַ״. די מאַמע האָט אָפּגעזיפצט, און אין אַזעלכע טעג געקוקט אויף ר׳ זבולנען ווי אויף אַ פינצטערן וואַלד־גזלן. ס׳איז געווען די ערשטע חסידישע שטוב וואו סאַלאָמעאַ דרעזנער איז געווען זיכער אַז מע וועט נישט כאַפּן אויף איר קיין בעזעם און זי נישט יאָגן פון די טרעפּ.

קאַפּיטל דריי און דרייסיק

די שטיפֿמאַמע שאַפֿט פּאָר פּנחסן אַ לאָדזשער כּלה. דייטשמעריש. לאָדזש לאָקט פּנחס ליכטנבערגן. די גאָלדענע וואַסערן פֿון לאָדזשער פֿאַנטאַזיע. קאַפּ-שלאַק. פּנחס און לאָדזשער יידן. נאָך וועטשערע איז ער עוסק אין קבלה און אין מחקר.

פּנחס ליכטנבערג איז געווען ר׳ זבולנס בכור. ער איז געווען אַ זון פֿון ערשטן ווייב, נאָר די ראַדיקאַלע שטיף־מאַמע האָט אים אויפֿגעצויגן. „שיעור" האָט ער געלערנט ביים פֿאָטער. מע האָט מיט אים געטון אַ שידוך פֿון לאָדזש מיט אַ געוויסן גביר דאָבזשינסקי, אַ ייד וואָס שטאַמט נישט ווייט פֿון דער פּרייסישער גרענעץ. פּנחס ליכטנבערגס כּלה האָט זיך דעריבער אָנגעשמעקט מיט אויסלענדישע ווינטן, גערעדט דייטשמעריש, פֿיינט געהאַט פּאַרשלומפּערטע חסידים. די שטיף־מאַמע האָט אין איר געזען די ריכטיקע כּלה פֿאַר פּנחס ליכטנבערגן.

פּנחס ליכטנבערג האָט געהאַט אַ פֿייערדיקן קאָפּ און אַ פֿלינקע תּפֿיסה, הגם ער האָט פֿון אויבנאויף אויסגעקוקט צו זיין אַ שטילער, אַ שווייגער, מיט אַן אייביק קאַלט שמייכעלע אויף די רויטלעכע באַקן. ס׳האָט געהייסן, אַז דאָבזשינסקי וועט געבן פּנחסן לאַנגע קעסט — אַזוי האָט ר׳ זבולן בפּירוש אַריינגעשריבן אין די תּנאים — כּדי פּנחס זאָל קאָנען זיצן ביי דער גמרא און אויסוואַקסן אַ למדן. אָבער די צווייטע טבע וואָס פּנחס האָט געירשנט פֿון ר׳ זבולנען נעמלעך, זיין ליבשאַפֿט צו געלט, האָט לאָדזש אַרויסגערופֿן מיט אַ מוראדיקער קראַפֿט. פּנחס האָט דערפֿילט אין זיך זיינע אמתע פֿעאיקייטן, ווי אויך דעם כּישוף פֿון דעם וואונדערלעכן מקום אויף וועלכן ער געפֿינט זיך: די גאָלדענע וואולקאַנען פֿון מעגלעכקייטן און געלט וואָס הייסן לאָדזש,

און וואָס זידן און קאָכן אונטער יידנס פיס. צוערשט האָט פּנחס אָנ־געהויבן אַוועקצוגעבן געלט אויף פּראָצענט און זיך פאַמעלעך אָפּצוגע־וואוינען פון דער גמרא. סיי אין דאָבזשינסקיס שטוב און סיי ביי דעם דייטשמערישן ווייבל — וואָס האָט ליב געהאַט אינדערפרי איידער זי האָט זיך אָנגעטון דאָס שייטל א קאַפּעטשקעלע אַרומצוגיין אין די אייגענע האָר — ביי זיי איז גמרא געווען א קנאַפּער ענין. פּראָסטע באַלעבאַטישע מענטשן פון דער פּרייסישער גרענעץ. ביי די ערשטע גראָבע פאַרדינסטלעך האָט פּנחסעס ווייב אָנגעהויבן צו רעדן נאָך דייטשמערישער און לענגער אַרומצוגיין אין די אייגענע האָר. ביי פּנחסן איז לענגער און נגידישער געוואַקסן דאָס פעך־שוואַרצע בערדל און דער שמייכל האָט זיך טיפער און קילער איינגעגראָבן אין זיינע ווייכע פעטלעכע באַקן.

אָבער געבן געלט אויף פּראָצענט איז גיכער געווען אַן ענין פאַר באַלעבאַטישע יידן אויף די נאַלעווקיס, די יידן אָן פאַנטאַזיע. אין דעם גרויסן האַזאַרד־שפּיל, וואָס לאָדזש האָט געשפּילט מיט דער גרויסער וועלט, א שפּיל אין וועלכן יידן האָבן צעוויגט זייער גאַנצע פאַנטאַזיע און טעמפּעראַמענט, א שפּיל אין גאָלדענע הוריות — נו, וואָסער ווער־דע האָט עס ווען מען קליגט זיך דאָ אויס צו נעמען נאָך א פּראָצענטל? א גאָלדערנער רעגן פאַלט משוגענערווייז פון די פאַרקאָפּטשעטע לאָד־זשער הימלען, די מרחקים פון דער וועלט צעשפּילן זיך פאַר לאָדזש אין א פאַטאַ־מאָרגאַנאַ פון גאָלד און פון שאָטן. די ווייטענישן פון דער וועלט זענען סך־הכל נישט מער ווי דער שפּיל־טיש ביי וועלכן לאָדזשער יידן שרייען „קאָפּ״ און „שלאַק״. — פּנחס ליכטנבערג האָט געזען, אַז דער שאַרפער פּלפּול וואָס ער האָט געהערט ביים „שיעור״ פון ר׳ זבולן ליכטנבערג — א פּלפּול און א שפּיל־געפּעכטס וואָס האָט זיך נישט אַרויסגערירט פון די ד׳אמות פון דער גמרא — אָט־אָ דאָס געפּעכטס, ווען מע ווענדט עס אָן אין דעם וועלט־געשפּין פון דער לאָדזשער פאַבריקאַציע, קאָן עס זיך צעוואַקסן אין אַזעלכע פאַנטאַסטישע דימענ־סיעס וואָס מע וועט מער נישט אָנזען זייער סוף און זייער עק. דער האַזאַרד פון וואַגעניש און קאָמבינאַציע קאָן זיך איבער לאָדזש צע־וואַקסן ווי א גרויסע גאָלדענע שפּין וואָס וועט שוועבן הויך און ליכטיק

איבער דעם וואלד פון לאָדזשער רויכערנדיקע קוימענס און אירע פּיס וועלן גרייכן איבער אַלע מרחקים. פּנחס ליכטנבערג האָט זיך געזען ווי דאָס אמתע גליקסקינד פון לאָדזשער וועלט־שפּיל, און לאָדזש — דער אייגנטלעכער באָדן פאַר זיינע אַמביציעס. ער האָט נישט לאַנג געוואַרט, צונויפגענומען זיין נדן און מיט דעם זשעסט פון אַ גרויסן האַזאַרדיסט עס געוואָרפן אויפן לאָדזשער שפּיל־טיש.

ער האָט אָנגעהויבן צו האַנדלען מיט קאַם־גאַרן (געשפּונענע וואָל). דאָס איז אייגנטלעך געווען דער מאַטעריאַל, פון וועלכן אַ טייל פון לאָדזשער יידן האָבן געמאַכט זייערע סחורות. אָבער פּנחס ליכטנבערג האָט פּאַמעלעך פאַרוואַנדלט זיין מסחר אין אַ גורל־פּונקט פאַר לאָדזשער יידן. לאָדזשער יידן האָבן געשפּילט מיט דער וועלט און ער האָט גע־שפּילט מיט די יידישע וועלט־שפּילער. ער איז געשטאַנען אינמיטן דעם גאָלדענעם תהום פון לאָדזש ווי אַ פישער מיט אַ ווענדקע, און ער האָט געכאַפּט יידן ווי מען כאַפּט פרישע צאַפּלדיקע פישעלעך. אין ווען פּנחס האָט דערשמעקט גרויסע פעאיקייטן, האָט ער אים געגעבן אומבאַגרענעצטע קרעדיטן און אים געלאָזט שווימען אין די גאָלדענע וואַסערן פון לאָדזשער פאַנטאַזיע. און דאָס יידעלע איז פעט געוואָרן. ביי אַנדערע האָט ער צוגענומען די קרעדיטן און אין דער מינוט זיי געמאַכט פאַר אָרעמע לייט. יידן האָבן אָנגעזעצט און צוריק אַרויף אויפן פערדל לויט פּנחסעס חסד. יידן זענען איבער נאַכט רייך גע־וואָרן און איבער נאַכט אַלץ פאַרלוירן — עס האָט זיך געווענדט אין דעם קנעפּל אין וועלכן פּנחס האָט אַ דריק געגעבן. און פּנחס האָט זיך צעשפּילט מיט זיינע יידעלעך ווי אַ מייסטער מיט זיינע שאַך־פּי־גורן. פּנחס איז געווען דער לאָדזשסטער פון אַלע לאָדזשער, הגם ער איז גאָר געווען פון די נאַלעווקיס און גערעדט יידיש מיטן וואַרשעווער זינגענדיקן דיאַלעקט.

וועגן זיין אייגן פאַרמעגן האָט ער קיינמאָל נישט געוואוסט קיין ריכטיקן חשבון. עס האָט גריילעך געקאָנט זיין אַז פּנחס האָט פאַרמאָגט מיליאָנען. און עס האָט אויך געקאָנט שיין זיין אַז פּנחס איז שולדיק מיליאָנען און די האָר אויפן קאָפּ זענען נישט זיינע. ער האָט עס נישט געוואוסט און נישט געוואָלט וויסן. ער איז געשטאַנען אויבנאָן ביים

לאָדזשער טיש און האַזאַרדיש געשפּילט מיט יידיש מזל. געשפּילט אַ שטי־לער, אַ מכלומרשט רואיקער. דאָס שוואַרצע בערדל האָט ביי אים גע־גלאַנצט, און דאָס שמייכעלע איז נישט אַראָפּ פון זיינע ווייכע פּעטלעכע באַקן.

צו אים אין שטוב איז קיינער נישט אריינגעקומען. דאָס ווייב האָט אַלעמען געיאָגט און אָנגעהויבן צו רעדן צו פּנחסן בלויז אויף דייטשמעריש. נאָר עס זענען אַרומגעגאַנגען לעגענדעס אין לאָדזש אַז אויף דערנאַכט ווען פּנחס ליכטנבערג עסט נאָר אָפּ וועטשערע פאַרשליסט ער זיך אין זיין קאַבינעט, צינדט אָן צוויי וואַקסענע ליכט, טוט זיך אָן אַ זיידענעם שלאָף־ראָק און אַ יאַרמלקע, און ביז חצות איז ער עוסק אין קבלה און אין מחקר־זאַכן.

קאַפּיטל פיר און דרייסיק

לייזיקע פּלעצער. לאָדזשער יידן פּרוּוון צו טרעפן וואָס פּנחס האָט בדעה צו טון. אַ חסידים-שטיבל. דאָס ווייב מאַכט סקאַנדאַלן אויף דייטשמעריש.

ווען פּנחס ליכטנבערג איז געשטאַנען אין סאַמע ברען פון זיינע לאָדזשער געשעפטן האָט ער זיך געקויפט אַ גרויס הויז אויף פּיעטרי־קאָווער גאַס. וויפיל ער האָט נישט געהאַלטן פון די פּאַרצייטישע הלוואה־מסחרים פון זיין פאָטער ר׳ זבולן, דער יצר־הרע פון הייזער איז אים פאָרט בירושה געלעגן אין בלוט. דאָס הויז האָט געהאַט אַ סך לייזיקן פּלאַץ כדי מע זאָל קאָנען מויערן. וואָס מויערן? וועגן דעם האָט פּנחס ליכטנבערג געהאַט צייט צו טראַכטן. ער האָט צו די לייזיקע פּלעצער אהינגעבליקט מיט דעם זעלבן וויכן און שטילן שמייכעלע מיט וועלכן ער האָט געקוקט אויף די יידן וואָס האָבן אים צעיאַכמערטע געקוקט אין די נגידישע וואַרשעווער הענטעלעך אריין און געוואַרט וואָס פּנחס וועט זאָגן: „קאָפּ" צי „שלאָק". זאָלן די פּלעצער וואַרטן און יידן זאָלן פּרוּוון טרעפן וואָס פּנחס ליכטנבערג האָט בדעה צו מויערן אויף די פּלעצער. ער האָט צייט. לאָדזש האָט געפּרוּווט צו טרעפן. דערווייל האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז דאָס ווייב זיינס האָט ענדגילטיק אויסגעטון דאָס שייטל און גייט אין די אייגענע האָר און פּנחס ליכטנבערג איז נאָך דער וועטשערע נאָך שטאַרקער עוסק אין קבלה און אין מחקר. אָבער פּנחס ליכטנבערג האָט פאַר אַלעמען צוגעגרייט אַ געוואַלדיקע איבעררראַשונג.

ס׳איז אָנגעפאָרן דאָס ערשטע פורל מיט ציגל אויף די לייזיקע פּלע־צער פון פּנחסעס הויז און גויים האָבן דאָרט אויסגעגראָבן אַ גרוב אויף צו לעשן קאַלך. לאָדזשער יידן האָבן זיך געבראָכן די קעפּ וואָס פּנחס גייט דאָ מויערן. טייל האָבן געזאָגט אַז סך־הכל גייט ער דאָ אויסבויען

א גרויסע וואָל־שפּינעריי וואָס פּוילן און לאָדזש האָבן נאָך אַזעלכעס נישט געזען, און ער וועט פאַרפלייצן לאָדזש מיט א מבול פון וואָל און אוועקלייגן אַלע קאָנקורענטן. עס ווייזט זיך ארויס — האָבן די דאָזיקע יידן געזאָגט — אַז פּנחס פאַרמאָגט טאַקע שווערע מיליאָנען, און נישט אַזוי ווי עס זאָגן די לאָדזשער לצים אַז פּנחס איז גאָר „הינטער זיך" מיט מיליאָנען. אַנדערע יידן האָבן געזאָגט אַז פּנחס פאַרנעמט זיך צו בויען גרויסע סקלאַדעס, וואָרעם צו א שפּינעריי פעלן אים די מיליאָנען. אַנדערע יידן האָבן געזאָגט אַז סך־הכל גייט פּנחס נישט מער ווי בויען א הויז.

פּנחס ליכטנבערג אַליין האָט געשוויגן און געשמייכלט מיט זיינע ווייכע באַקן. מע האָט געזען אַז קיין סך ציגל און קאַלך ברענגט מען נישט אויפן הויף און מען פאַרנעמט זיך אויף די גרויסע פּלעצער צו בויען נישט מער ווי א קליינעם בנין.

וואָסער בנין? לאָדזשער יידן זענען גאָר געוואָרן צעמישט און געטראָפן גלאַט אין דער לופט אריין.

אויסגעלאָזט האָט זיך אַז דער קליינער בנין וואָס פּנחס ליכטנבערג האָט זיך פאַרנומען צו בויען אויף זיינע פּלעצער און וועלכער האָט פאַרשאַפט לאָדזשער יידן אַזוי פיל קאָפּ־ברעכעניש, איז נישט מער געווען ווי א פּשוט חסידים־שטיבל. דער גרויסער האַזאַרד־שפּילער מיט לאָדזש האָט גראָד געשטעלט אויפן קאָן דאָס קלענסטע פון דעם קלענסטן, ווען אַלע האָבן פון אים דערוואַרט עפּעס א וועזנטלעכן זשעסט אויפן לאָדזשער מסחר . אַן אַלעקסאַנדרער חסידים־שטיבל! פּנחס האָט געוואָלט האָבן אַן אייגן חסידים־שטיבל אין זיין הויז פּונקט ווי זיין פאָטער ר' זבולן. יידן האָבן געזאָגט, אַז ער האָט עס געטאָן על־פּי קבלה, און מן־הסתם גייען פּנחסעס געשעפטן ביטער ווען דער ייד נעמט זיך צו הילף די קבלה. דאָס ווייב אינדערהיים האָט אויף דייטשמעריש אים געמאַכט סקאַנדאַלן און געטענהט אַז די חסידים וועלן איר פאַרשלומפּערן דעם הויף. פּנחס האָט געשמייכלט און געשוויגן, און נאָך וועטשערע זיך פאַרמאַכט אין זיין קאַבינעט, זיך אָנגעטון דעם זיידענעם שלאָף־ראָק און א יאַרמלקע, אָנגעצונדן צוויי וואַקס־ליכט און נאָך מער זיך פאַרטיפט אין קבלה און אין מחקר. ער האָט צומאָל נישט געהערט ווי דער זייגער שלאָגט צוועלף און דאָס ווייב אין בעט רופט אים אויף דייטשמעריש, צו גיין שלאָפן.

קאַפיטל פינף און דרייסיק

מייסטערשאַפט פון קאָמבינאַציע. די ראָזשינקע פון „גרויסן" שטיבל. נאָסקע גאָווערנאָר. אַן אַנאַרכיסט. די באַן טרייבט נישט קיין קאַטאָוועס מיטן פאָר־פלאַן. קעגן דער צאַרישער מאַכט. נאָסקע אַנטוואַפנט אַ דייטשן סאָלדאַט.

ווען דאָס חסידים־שטיבל איז אויפגעבויט געוואָרן האָט זיך פנחס ליכטנבערג אָנגעהויבן צוצוקלייבן דאַוונערס פאַר זיין שטיבל. ער האָט נישט געוואָלט אַז עס זאָל זיין אַזאַ פאַרשלומפערטע חסידאַרניע ווי דאָס „גרויסע שטיבל". סוף־כל־סוף דרייען זיך סוחרים ביי אים אויפן הויף. אַפילו די רייכע דייטשע וואָל־שפינערס פון לאָדזש קומען צו אים. צופיל איינרייסן מיטן דייטשמערישן ווייב האָט ער אויך נישט געוואָלט. ער האָט פאָרט געוואָלט האָבן שלום־בית אין דער היים. דע־ריבער האָט ער זיך אויסגעשטעלט אַ צעטל ווער עס זאָל דאַוונען אין זיין שטיבל. דעם צעטל האָט ער אויסגעשריבן אינדערהיים אין זיין קאַבינעט. דער צעטל איז געווען געשריבן מיט אַ פערלדיקן לומדיש־נגידישן כתב, און ער האָט אים זאָרגפעלטיק אַוועקגעלייגט אונטער די טאָוולען פון אַ מורה־נבוכים. מע מוז מודה זיין: פנחס ליכטנבערג האָט אַפילו אויף דעם דאָזיקן געביט אַרויסגעוויזן מייסטערשאַפט פון קאָמבינאַציע.

קודם־כל האָט ער געזען צו טון אַז ר' לוי קאָהן זאָל ביי אים דאַוונען. מיט דעם האָט ער געוואָלט אַרויסכאַפן די ראָזשינקע פון „גרויסן שטיבל". ער האָט אויך דערמיט געבשרט דאָס שטיבל אין די אויגן פון זיין דייטשמעריש ווייב וועלכע איז כסדר געווען ברוגז אויף דעם דאָזיקן ווילדן איינפאַל צו מאַכן אַ חסידים־שטיבל האַרט אונטער איר נאָז. עפנטלעך פאַר אַלעמענס אויגן האָט זי דערפאַר געטראָגן די אייגענע האָר אַלס פראָטעסט. זאָלן אַלע זען וואָס זי, דאָבזשינסקים

טאָכטער, טראַכט וועגן פּנחס ליכטנבערגס „פינצטערע" מעשים. ר׳ לוי קאָהן וואָלט איר באַדאַרפט צו פאַרמאַכן דאָס מויל. וואָרעם אויב דער אַלטער באַראָן היינצל שעמט זיך נישט מיט ר׳ לוין צו חברן, צו רעדן מיט אים יידיש און צו פאָרן מיט אים איבער דער פיעטריקאָווער גאַס אויף דער רייכער אַריסטאָקראַטישער קאַטש, — דאַרף עס איר, דאָבזשינסקיס טאָכטער, אָנשטיין צום כבוד אז ר׳ לוי קאָהן וועט זיך באַווייזן ביי איר אויפן הויף. פּנחסעס ווייב איז טאַקע אַ ביסל אַנט־שוויגן געוואָרן ווען זי האָט געהערט ווער עס וועט זיין פון די ערשטע דאַוועגערס אין שטיבל. צווייטנס: האָט ער מיט ר׳ לויס פערזאָן גלייך פאַר אַלעמען געגעבן אָנצוהערן וואָסער שטיבל פּנחס ליכטנבערג האָט בדעה צו מאַכן ביי זיך אין הויז. תורה וגדולה במקום אחד.

יעדער פּערזאָן, וואָס פּנחס האָט אויסגעקליבן אַלס זיינע דאַוועגערס איז געווען אַן אמתע אַטראַקציע. און איך וועל אומישנע זיך אָפּשטעלן אויף עטלעכע פון זיי.

פאַר שטיבל־שמש האָט ער געמאַכט נאָסקען פון גאָווראָווע. צו דערציילן ווער נאָסקע איז געווען איז גאַרנישט פון די לייכטע זאַכן. אויך צווישן די זעלטענע לאָדזשער יידן איז נאָסקע געווען אַ זעלטענער ייד. וואָסער פּרנסה נאָסקע האָט געהאַט איידער ער איז געוואָרן שמש אין פּנחסעס שטיבל איז אויך שווער צו זאָגן, מחמת נאָסקע איז געווען דער טיפּישסטער אַנאַרכיסט, וואָס האָט ווען עס איז עקזיסטירט אויף דער וועלט. ער האָט נישט אָנערקענט קיין שום סדר און קיין שום אָרדענונג, קיין שום געזעצלעכע געמיינשאַפט און קיין שום געזעלשאַפט־לעכע התחייבותן פון מענטש צו מענטש. ער איז געווען אַן אינדיווי־דואַליסט פון עקסטרעמסטן סאָרט — און פּרנסה איז שוין אַ געוויסער אַריינפּאַסן זיך אין אַ געזעלשאַפטלעכן סדר. ער האָט געביטן זיינע פּרנסות לויט דעם מאָמענטאַלן געמיט. דאָ איז ער געווען אַ מלמד, דאָ האָט ער אין אַ שיינעם טאָג געוואָרפן דאָס מלמדות און אָנגעהויבן אַרומ־צוטראָגן קאָנען נאַפט איבער נגידישע הייזער, אָדער גאָר שלעפּן אַ וועג־געלע אינמיטן דער פיעטריקאָווער גאַס באַגלייך מיט אַלע פּראָסטע טרע־גער, — הגם אַלע האָבן דאָ נאָסקען גוט געקאָנט פאַר אַ שאַרפן חסיד און פאַר אַ שאַרפן למדן. נאָסקע האָט זיך מיט קיינעם נישט גערעכנט,

ער האָט נישט אָנערקענט קיין שום התחייבותן און קיין שום קאָנווע־נאַנסן לגבי דער געזעלשאַפט.

אַליין איז נאָסקע געווען אַ הויכער ייד מיט פלאַם־פייערדיקע רויטע האָר, מיט אַ פייערדיקער רויטער באָרד, און מיט פלאַמיקע רויטע פאות וועלכע ער האָט תמיד געהאַלטן צונויפגעבונדענע אונטערן סאַ־מעטענעם היטל. מע האָט נישט געוואוסט פאַרוואָס און פאַר ווען — נאָסקע האָט זיך פלוצעם אָפגעשטעלט אינמיטן שטוב צי אינמיטן אַ טומלדיקער גאַס, מיט האסטיקער אומגעדולדיקייט האָט ער אַ בינד־אויף געגעבן די פאות פון אונטערן היטל. עס האָט אויסגעקוקט ווי צוויי שטראָמען פייער לאָזן זיך אים אַראָפּ פון ביידע זייטן פנים. און נאָסקע איז אַ צייט אַרומגעגאַנגען מיט זיינע אַרונטערגעלאָזטע פאות. מענטשן האָבן געקוקט, נאָר נאָסקע האָט נישט געקוקט אויף קיין מענטשן. ביז ער איז מיטאַמאָל שטיין געבליבן און צוריק פאַרבונדן די פאות אונ־טערן היטל.

איך גלויב, אַז קיין שום מענטש האָט נאָך נישט געהאַט אָנגעזען נאָסקעס אויגן. ער האָט זיי מיט אַ ווילדער פאַרעקשנטקייט געהאַלטן טיף אַראָפּגעלאָזענע סיי ווען ער האָט גערעדט מיט עמעצן, סיי ווען ער איז געגאַנגען אויפן גאַס. איך האָב מיך שטענדיק געוואונדערט ווי אַזוי נאָסקע ווייסט וואוהין צו גיין ווען ער קוקט נישט און גייט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. קוקן אויף עמעצן, צי קוקן אַרוים פון זיך איז שוין עפּעס ווי אַ בשותפותדיקייט מיט עמעצן. און פון דעם האָט ער נישט געהאַלטן. אפילו זיין שפּראַך איז געווען אַן אַנדערע. ער האָט גערעדט זיין אייגענעם דיאַלעקט, און לויט זיין אויסטערלישן אופן אַרויס־גערעדט די יידישע ווערטער. וואָרעם שפּראַך איז דאָך אַ געוויסע גע־מיינזאַמקייט מיט מענטשן. נאָסקע האָט עס ניט גורם געווען. נאָסקע האָט גערעדט אויף זיין אייגענעם נאָסקישן לשון און מע האָט געמוזט זיין מיט אים גוט באַקאַנט כדי אים צו פאַרשטיין. למשל, ער האָט נישט געזאָגט „שופר" נאָר „שייפער", נישט „יוצא־זיין" נאָר „ייצע זיין". יעדעס יידישע וואָרט האָט אַנדערש אַרויסגעקלונגען פון נאָסקעס מויל. אַן אמתער אַנאַרכיסט.

אַזוי האָט נאָסקע נישט באַוויזן קיינמאָל אַרויסצופאָרן פון לאָדזש,

הגם ער האָט נישט איינמאָל זיך געקליבן צו פאָרן אין זיין שטעטל גאָ־ווערע. צו וואָס האָט ער פלוצעם אינמיטן דערינען געהאַט דאָס באַדערפעניש צו פאָרן אהין, האָט קיינער נישט געוואוסט. ער האָט בלויז געזאָגט: „איך פאָר קיין גאָווערע". אָבער ער האָט קיינמאָל נישט באַוויזן צו פאָרן. מחמת נאָסקע האָט קיינמאָל ביי זיך נישט גע־פועלט צו גלויבן, אַז די באַן גייט טאַקע אַוועק פון לאָדזש לויט אַ פאָר־פּלאַן, און זי האַלט זיך טאַקע אינם פאָר־פּלאַן. אַזאַ מין געזעצמעסיקייט אים אונטער דער נאַז און אין שייכות מיט זיין נסיעה קיין גאָווערע, וואָלט געווען אַבסאָלוט קאַפּויער קעגן נאָסקעס געמיט. ווען מע האָט אים געזאָגט, אַז די באַן גייט אַוועק, למשל, פון לאָדזש פיר אַ זייגער מיט צען מינוט — האָט זיך נאָסקע פון גרויס חידוש אינמיטן דערין אַ בינד־אויף געגעבן די רויט־פּלאַמיקע פּאות פון אונטער זיין היטל און זיי אַראָפּגעלאָזט איבער זיינע באַקן. ער האָט שאַרף געקוקט מיט זיינע אַראָפּגעלאָזטע אויגן אויפן דיל און איז ענדלעך געקומען צו דער באַן מיט אַ צוויי שעה שפּעטער. און ער האָט זיך נאָר געחידושט, וואָס די באַן איז טאַקע אַוועקגעפאָרן לויטן פאָר־פּלאַן. אַ משוגענע וועלט אויף אַן אמת? פונדעסטוועגן האָט נאָסקע געגלויבט, אַז היינט איז עס נאָר געווען אַ ווילדער צופאַל, וואָס די באַן איז געפאָרן לויטן פאָר־פּלאַן. מאָרגן וועט זי טאַקע פאָרן בלויז דאַן ווען ס'וועט איר איינפאַלן. נאָסקע איז ווידער געקומען שוין מיט דריי שעה שפּעטער נאָכן פאָר־פּלאַן. ער האָט דערמיט געוואָלט אויסדריקן זיין צוטרוי, אַז די באַן איז נישט משוגע און גייט אין זיינע נאָסקישע דרכים. ווען זיינע אַנטוישונגען מיט דער באַן האָבן זיך איבערגעחזרט עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד און נאָסקע האָט געזען, אַז די באַן מיינט עס נישט אויף קאַטאָוועס מיטן פאָר־פּלאַן, האָט זיך נאָסקע גאָר מישב געווען אַז ער וועט נישט פאָרן קיין גאָווערע.

אַזאַ מין ייד האָט זיך פּנחס ליכטנבערג אויסגעקליבן פאַר אַ שמש אין זיין שטיבל. ווען אַלע האָבן אים געפרעגט, ווי אַזוי איז עס מעג־לעך אַז אַזאַ אויסטערלישער פּרא־אדם זאָל פירן שטיבל־חשבונות, פאַר־קויפן עליות און בכלל פירן די ווירטשאַפט פון אַ שטיבל? האָט פּנחס זיך שטיל אויסגעשמייכלט און געזאָגט אַז עס וועט שוין גוט זיין — ווי אַזוי גוט זיין? שוין די ערשטע וואָכן פון זיין שמשות האָט נאָסקע

געוויזן זיין אנארכיזם, און געוויזן האָט ער עס נישט קיין אַנדערן סיידן ווי דער מעכטיקער צאַרישער מלוכה, נעמלעך: פּנחס האָט אַריינגע־צויגן אין זיין שטיבל גאַז־באַלייכטונג. ווען ס׳איז געקומען דער ערשטער חשבון צו באַצאָלן פאַרן גאַז, האָט נאָסקע זיך נישט צוגעגלויבט, אַז דער שטאָטישער גאַז־אַנשטאַלט מיינט עס אויף אַן אמתן. ער האָט בכלל נישט געהאַלטן פון צאָלן חשבונות. נאָסקע האָט דעם אָפיציעלן גאַז־חשבון אַרויסגעוואָרפן אויפן מיסט. ס׳איז פאַרבייגעגאַנגען דער לעצ־טער טערמין — דער גאַז־אַנשטאַלט האָט געשיקט אַ באַאמטן, וועלכער האָט פאַרחתמעט דעם גאַז־זייגער און אויף אים אָנגעהאַנגען אַ פּלאָמבע מיט אַ רוסישן אָדלער. אַ שיינער סטראַשונאָק פאַר נאָסקע גאָווערוואָווער! ווען ס׳איז געקומען בין־השמשות און מע האָט באַדאַרפט אָנצינדן די גאַז־לאָמפּן אין שטיבל האָט נאָסקע נישט געמאַכט קיין לאַנגע מחזקות. פאַר אַלעמענס אויגן צוגעגאַנגען צום גאַז־זייגער, אַרונטערגעריסן די מלוכהשע פּלאָמבע, און צוריק דעם זייגער געעפנט. יידן האָבן געשריגן, אַז נישט בלויז נאָסקע וועט דערפאַר אוועק אין קייטן נאָר ער וועט אויך מיטשלעפּן אין תפיסה אַריין פּנחס ליכטנבערגן. נאָסקע האָט נישט געענטפערט.

אגב וויל איך נאָך צוגעבן: אין נאָוועמבער 1918 ווען די דייטשן האָבן געהאַט אַ מפּלה אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין אַלע פּוי־לישע שטעט האָט די באַפעלקערונג אַנטוואָפנט דאָס דייטשע מיליטער — איז אויך נאָסקע אינמיטן דערין פון שטיבל אַרויסגעלאָפן אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס. ער האָט זיך אַרונטערגעלאָזט די רויטע פּאות און מיט זיינע טיף־אַראָפּגעלאָזטע אויגן צוגעלאָפן צו אַ דייטשן זעלנער. דער דייטש האָט זיך דערשראָקן און נאָסקען אוועקגעגעבן די ביקס. נאָס־קע איז מיט דער ביקס צוריקגעקומען אין שטיבל אַריין און זי, די דייטשע ביקס, אוועקגעשטעלט נעבן אָרון־קודש.

קאַפּיטל זעקס און דרייסיק

פּנחסל מורה-הוראה. אַ ייד פון הוילע גרעטן נאָר אַ געוואַלדיקער פרומאַק. נאָסקע גאָוועראָווער ווערט זיין ידיד און רופט אים פּיכסל. נאָסקע איז משמש אַ תּלמיד-חכם. אַלצדינג איז טריף. פּנחסל און לאָדזשער בעלי-דינים. זיין מאַמעס מילך האָט פּנחסל געזויגן אין אַ סופריש שטעטל. ה׳ען, יידן און וו׳ון סטראַשען מיט סופרישן פּחד. נעבּיך, יידן שטייען אויף אָפּגרונטן. פּנחסל מאַכט „פּאַראַנדעק" אין זיין יידישער שפּראַך. נאָסקע און פּנחסל שמועסן אויף זייערע לשונות. פּנחסל איז זיך מכין צו אַ סידור-קידושין. בּתּי תּיאַתראָות וקרקסאות. חתן-כּלה וואַרטן אונטער דער חופּה און פּנחסל גייט דערווייל אין מקוה אַריין.

דער צווייטער פון די טשיקאַווע פּאַרשוינען פון פּנחסעס שטיבל איז געווען פּנחסל מורה־הוראה.

אויב מען וויל געבּן אַ שרייענדיקן היפּוך צו נאָסקע גאָוועראָווער, איז עס פּנחסל מורה־הוראה. ער איז געווען קליין און ווינציק ווי אַ קרענקלעך קינד, מיט קינדערישע הענטעלעך און פיסעלעך, און עס האָט אויסגעקוקט, אַז פּנחסלס גוף האָט גאָר נישט קייןביינער, נייערט סאַמע לויזע גרעט פון אַ דאַרן הערינג, און, אַז מ׳קאָן דעם גאַנצן פּנחסלען נע־מען אין דער האַנט אַריין און צעקוועטשן אויף פיש־יויך. אַלצדינג איז בּיי אים געווען אין אויסטערלישן און קרענקלעכן מיניאַטור: אַ בּלאָס־שוואַרץ ציגן־בּערדעלע אויפן ווייכן קליינעם גאָמבּעלע, בּינטלעך צעפּלאָשעטע הערעלעך בּיי די שלייפן פון לומדישן שטערן — אַ סימן פון פּאות, אַ פּאָר איבּערגעשראָקענע וואַסערדיקע אייגעלעך וואָס זענען שטענדיק געווען דערצונדענע אין די ווינקלען מחמת חולשות, און אַ קליין בּלאָס מיילעכל וואָס האָט זיך צעפּישטשעט בּעת פּנחסל האָט גערעדט און פון וועלכן עס האָבּן אַרויסגעקוקט דריבּנעטשקע קאַליע ציינדעלעך, ציינדעלעך וואָס זענען געווען אי פּאַרפוילט אי גרין. פּנחסל איז געווען

דאָס אמתע בילד פון אַ תּלמיד־חכם, אַ חלוש, וואָס די תּורה האָט אים אויפגעגעסן. אַלע האָבן געזאָגט, אַז פּנחסל איז אַ גוואַלטיק שאַרפער קאָפּ און אַ ווילדער בעל־הוראה.

נאָסקע גאָווראָווער איז געווען זיין ידיד, און מחמת נאָסקע האָט גערעדט מיט זיין אייגענער שפּראַך, האָט ער אים ניט גערופן פּנחסל, ווי אַלע, נייערט פּיכסל.

דער שטאַרקער ברייטביייניקער און פלאַמיק־רויטער נאָסקע איז פון אָט דעם פּיכסלען כמעט ווי נישט אָפּגעטראָטן. הגם אויך צו פּיכסלען האָט ער, נאָסקע, גערעדט מיט אַראָפּגעלאָזענע אויגן אויפן דיל און אים מן־הסתם קיינמאָל נישט אָנגעקוקט. דאָס אויסטערלישע חולשות פּנחסלס, זיין דראָבנעקייט און דאָס שאַרפע פּישטשעדיקע קולכל האָבן מן־הסתם אין רויטן נאָסקען געוועקט עפּעס אַזוינס ווי פּאַטערלעכע זאָרגפעלטיקייט. אינמיטן דערין פלעגט זיך נאָסקע אַ לאָז אַראָפּ געבן די פּאות און צוגיין צו פּנחסלען מיט אַ גלעזל בראָנפן און מיט אַן אייער־קיכל און אויף אים אָנשרייען אַז ער זאָל זיך דערכאַפּן דאָס האַרץ און כּוח האָבן צו דער גמרא.

פּנחסל פלעגט סרוב לערנען אין שטיבל, און נאָסקע פלעגט טיילמאָל צו אים צוגיין מיט שאַרפע טריט און פרעגן וואָסער גמרא ער וויל, און אים ברענגען צוטראָגן די גמרא מיט דער אונטערטעניקייט פון אַ שמש. ס'האָט זיך געוואונדערט אין דער מאָמענטאַלער שטימונג פון נאָסקע גאָ־וואַראָווער. פּנחסל איז געווען דער ריכטיקער אָביעקט פאַר זיינע שטימונ־גען, מחמת פּנחסל האָט אים קיינמאָל נישט געשטעלט קיין שום ווי־דערשטאַנד, האָט זיך געבויגן פאַר נאָסקעס גבורהדיקן אַנאַרכיזם, און ער איז פאַר נאָסקען נישט געווען קיין „צווייטער" מענטש. עס איז אויסגעקומען, אַז פּנחסל איז כמעט אַ גאַנצן טאָג געווען אונטער נאָס־קעס השגחה און איז געווען עפּעס ווי אַ קאַריקאַטור פון נאָסקעס שאָטן.

פּנחסל איז געזעסן אַ גאַנצן טאָג אין שטיבל, וואָרעם הגם ער איז געווען לאָדזשער מורה־הוראה איז קיינער צו אים נישט געגאַנגען מיט קיין שאלה. ערשטנס, האָבן די מיידן נישט פאַרשטאַנען זיין לשון, און צווייטנס האָט מען פון פּאָרוים געוואוסט, אַז עס וועט סיי־ווי אַלצדינג

זיין טריפה. ביי זיין גאַנצער שאַרפקייט אין הוראה האָט ער קיינמאָל נישט געפּסקנט כשר, און ביי דעם מינדסטן פּיפּיק צוזאַמענגעשלעפּט מחמירים פון די פאַרוואָרפנסטע ספרים און אַ פּישטשע געטון: „טריפה". די מיידן האָבן אים געמיטן ווי די פּעסט. מיט קיין דין־תורהס איז אויך קיינער צו אים נישט געגאַנגען. ביי אַלע זיינע פּשטלעך אין די געלט־ענינים פון „חושן־משפט" האָט ער נישט געהאַט די מינדסטע השגה אין טאָג־טעגלעכן מסחר. פּנחסל האָט געמיינט, אַז די יידן זענען צו אים אַרויפגעקומען מיט אַ „פּשטל" און ער האָט אָנגעהויבן צו מאַכן „שפּרונגען" און „חילוקים", אַז די בעלי־דינים האָבן זיך אַליין אָנגעקוקט ווי זיי וואָלטן אַריינגעפאַלן צו אַ משוגענעם. צווייטנס, האָט איבער־הויפּט קיינער, אַחוץ נאָסקען, נישט פאַרשטאַנען פּנחסלס לשון.

די סיבה, פאַרוואָס קיינער האָט אים נישט פאַרשטאַנען איז געווען די פאָלגנדיקע:

אַחוץ זיין שאַרפן פּלפּול־קאָפּ איז פּנחסל געווען אַן אויסטער־לישער פּרומאַק. ער האָט געשטאַמט ערגעץ פון אַ וויסטן העק אין קליין־פּוילן וואו ס'האָבן געוואוינט די פרימסטע יידן פון פּוילן. אַ האַלב־שטעטל יידן זענען געווען סופרים און געשריבן תפילין און מזוזות פאַר גאַנץ פּוילן. די פרומקייט פון סופרים איז בכלל זייער אַן איבערגע־שראָקענע. דער פּחד פאַר עפּעס פּסול מאַכן און אויפשרייבן אַ וואָרט נישט לויט אַלע דינים און כוונות, הענגט איבער זיי טאָג ווי נאַכט. זיי ציטערן איבער דער גענדזענער פעדער און איבערן סופרישן גאַליש טינט. זיי ווייסן, אַז פאַר דער מינדסטער קלייניקייט עפנט זיך ס'גהינם אונטער זייערע פיס און עס הימלען אַלע ש"י וועלטן. יידן, וואָס פאַר אַ ליאַדע־וואָס פאַסטן זיי אַ תענית און לויפן אין דער מקווה אַריין. ס'איז נישט מקנא צו זיין יידן, וואָס זענען סופרים.

אין אַזאַ פרומאַקיש־אָפּגעשראָקענער סביבה האָט פּנחסל געזוינגן זיין מאַמעס מילך. אַלע לשון־קודשדיקע ווערטער האָבן פאַר אים גע־שמעקט מיטן „שם". אַלע הייען, יודן און וואָוון האָבן אים געסטראַשעט מיט סופרישן פּחד, טאָמער חס־ושלום מאַכט מען אַ פּסול און מע שפּילט זיך מיט פייער. פּנחסל איז געווען אַ שאַרפער קאָפּ, האָט געהאַט צייט

און שטענדיק אריינגעטון געווען אין פּלפּול און אין „חילוקים", אַזוי האָבן צו אים אויך די הייען, די יודן און די וואָוון פון דער יידישער שפּראַך אָנגעהויבן צו ווייזן זייער פירכטערלעך טאַבו־פּנים. ער האָט געזען, אַז נישט דווקא אין לשון־קודש נאָר אויך אין פּשוטן יידיש קאָן מען מיט אַן אומשולדיקן ה אָנרירן אַ „שם" און אויפפלאַקערן דערמיט אַלע חומרות, שטראָפן און עבירות, — און פּנחסל האָט מיט גרויס עקשנות אָנגעהויבן צו מאַכן „פאַראַנדעק" אין זיין יידישער שפּראַך.

קודם־כל האָט ער זיך באַמיט פון זיין רעדן אַרויסצוואַרפן אַלע הייען און אַלע יודן און זיי צו פאַרבייטן מיט קופן און לאַמעדן. דער ערשטער קרבן איז געפאַלן דאָס וואָרט „יאָ", וואָרעם עס שמעקט בפירוש מיט אַ „שם". אויף פּנחסלען האָט די הויט אויפגעציטערט, ווען ער האָט געזען ווי ער האָט במשך זיין גאַנץ לעבן אַרויסגעזאָגט אַזאַ פירכטערלעך וואָרט און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואָס ער טוט. עס האָט אים ווילד געחידושט אויף אַנדערע יידן וואָס שפּילן זיך יעדע רגע מיט פייער, זאָגן „יאָ", און ווייסן נעבעך אַליין נישט אויף וואָסערע אָפּגרונטן זיי שטעלן זיך. פּנחסל האָט נישט לאַנג באַלאַמוטשעט און דאָס וואָרט „יאָ" פאַרביטן אויף „קוי". דאָס נעמלעכע האָט ער געטאָן מיט אַנדערע ווערטער וואָס באַשטייען פון יודן און הייען. — עס איז אויסגעקומען אַז פּנחסל האָט אָנגעהויבן צו רעדן אויף אַ ווילדן אומפאַרשטענדלעכן לשון וועלכעס קיינער האָט נישט פאַרשטאַנען. יידן האָבן אַ מאַך געטון אויף אים מיט דער האַנט. סיי־ווי איז פּנחסל אַ בטלן. פאַר זיינע פּשטלעך וועט ער מיט דעם דאָזיקן לשון אויך אויסקומען.

פאַר נאָסקען איז פּנחסל געווען ממש אַן אַנטפּלעקונג. אַ ייד, וואָס רעדט נישט אַזוי ווי אַלע און האָט גאָר זיין אייגענעם נוסח אין רעדן! עס איז וואונדערלעך ווי נאָסקע גאָווערצאָווער האָט אויפן אָרט געכאַפּט די „טעכניק" פון פּנחסלס שפּראַך און וואו פּנחסל זאָגט אַ קוף מיינט ער גאָר אַ היי. ווען מע האָט געהערט דיביידע יידן רעדן זענען אַלע נבהל ונשתומם געוואָרן. קיינער האָט נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט. אָבער די ביידע יידן האָבן זיך פונאַנדערגעשמועסט. נאָסקע האָט אַ געשריי געטון „פּיכפל"! און זיך באַמיט לגבי דעם קרענקלעכן תלמיד־

חכם אַרויסצואווייזן די גרעסטע עניוות, אים משמש צו זיין, און אויף אים צו האָבן השגחה אַז ער זאָל זיך אַלע מאָל „דערכאַפּן דאָס האַרץ" און זיך נישט לאָזן איינגאַנצן אויפעסן פון דער תורה.

ווי איך האָב שוין דערציילט, איז קיינער צו פּנחסלען נישט געקומען מיט קיין שאלה אָדער מיט אַ „דין־תורה". דעם איינציקן אַמט פון אַ מורה הוראה וואָס איז אויסגעקומען פּנחסלען יאָ אַמאָל אויסצופירן — און דאָס אויך זעלטן — איז געווען אַ סידור־קידושין. רייכערע אַלעקסאַנדערער חסידים פלעגן אים אַמאָל נעמען צו אַ סידור־קידושין כדי פּנחסל זאָל עפּעס פאַרדינען.

אין אַזעלכע טעג האָט זיך פּנחסל מכין געווען פון גאַנץ פרי אָן און נאָך אַמאָל איבערגעקוקט אַלע דינים פון סידור־קידושין. ער האָט דערביי אויפגעטון נייע חומרות און אַנב פאַרענטפערט אַלערליי קשיות און תירוצים, און טיילמאָל צונויפגעפּלאָנטערט אַ פּשטל. אין אַזעלכע טעג האָט די תורה פון אים געריסן שטיקער און ס'האָט זיך אויסגעדוכט אַז דער ייד גייט ענדלעך אויס פון חולשות. נאָסקע איז פון אים נישט אָפּגעטראָטן, אים עפּעטער גערופן „פּיכסל" און אים אַלע מאָל אונטערגעטראָגן אַ גלעזל בראָנפן מיט אַן אייער־קיכל.

אַז עס איז געקומען אויפדערנאַכט און מען האָט באַדאַרפט גיין צו דער חופּה, האָט פּנחסל מיט אַ שווער האַרץ אוועקגעלייגט דעם „אבן העזר", זיך אָנגעטון די אַטלעסענע קאַפּאָטע מיטן רבנישן קאַפּעלאַטש און זיך מכין געווען צו גיין צו דער חופּה. אַזוי ווי פּנחסל האָט זיך נישט אויסגעקאָנט איבער לאָדזשער גאַסן, אויך האָט ער געהאַלטן אַז על־פּי דין טאָר קיין תלמיד־חכם נישט גיין אַליין אָן אַ משמש, פלעגט נאָסקע זיין סיי זיין פירער איבער די גאַסן פון לאָדזש און סיי זיין משמש.

ווי אַזוי נאָסקע האָט געפירט פּיכסלען, אַז סך־הכל האָט נאָסקע בסדר טיף געהאַלטן אַראָפּגעלאָזט די אויגן — איז אַן אַנדערע קשיא. אָבער נאָסקע האָט אים תמיד געבראַנגט צום ריכטיקן אָרט. ס'איז נאָר געווען אַ שטיקל שווערקייט אין הילוך. מחמת פּנחסל איז געגאַנגען פּאַמעלעך, ער איז באַלד מיד געוואָרן, און דאָס ביסעלע הערעלעך פון זיין בערדעלע און פון זיינע פּאהלעך זענען באַלד געוואָרן נאַס פון שוויים.

נאָסקע האָט געהאַט אַ טבע צו שפּאַנען ענערגיש. ער האָט אָבער אַלע מאָל געמוזט אונטערוואַרטן, זיך אָפּשטעלן ביז פּנחסל וועט כאַפּן דעם אָטעם. טײלמאָל — ווען פּנחסל איז גאָר מיד געוואָרן און נאָסקע האָט נישט געקאָנט אײַנשטײן, האָט ער צו אים ליב אַ זאָג־געטון אינמיטן דער פּיעטריקאָווער גאַס: „פּיכסל, ביסט אַ בטלן"...

אײנמאָל האָט זיך געמאַכט אַ מעשה: מ'האָט פּנחסלען גערופן אויף אַ סידור־קידושין. נאָסקע האָט זיך פאַרנומען צו זײַן דער „פירער" און דער משמש. דער זאַל וואו עס איז פאָרגעקומען די חתונה איז גראָד געווען האַרט נעבן דעם גרויסן יידישן טעאַטער אין לאָדזש. ס'איז געווען די צײַט בעת דער עולם גײט אין טעאַטער. ווען נאָסקע איז אָנגעקומען צו שפּאַנען מיט פּנחסלען איז — סײַ דער טעאַטער־בנין און סײַ דער עולם וואָס האָט געשטראָמט אַהין — אים אויסגעקומען אַז דאָס איז דער זאַל פון דער חתונה. נאָסקע האָט זיך נישט לאַנג מישב געווען און מיט פּנחסלען גלײַך אַרײַנגעגאַנגען אין פּאָיע פון טעאַטער. פון טעאַטער־זאַל האָט מען געהערט ווי דער אָרקעסטער שטעלט־אָן די אינסטרומענטן. דאָס האָט נאָסקען נאָך מער געשטאַרקט אין דער זיכערקייט אַז ער האָט פּנחסלען אַהערגעבראַכט אויף דער ריכטיקער חתונה.

ס'איז אים גרײַלעך אַ ביסל קשה געווען וואָס מען זעט נישט קײן יידן אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס. וואָס הייסט סאַמע „דײַטשע" מחותנים? נאָר נאָסקע האָט בײַ זיך געפּועלט, אַז דאָס זענען די מחותנים פון „יענעם צד". ער האָט נישט געמאַכט קײן לאַנגע שהיות און אַ לאָז אַראָפּ געגעבן די רויטע פלאַמיקע פאות פון אונטער זײַן סאַמעטענעם קאַשקעט.

דער טעאַטער־עולם האָט זיך אויך שטאַרק געחידושט און געמיינט אַז צוויי גרימירטע אַקטיאָרן זענען אַפּערגעקומען פון הינטער די קוליסן.

נאָסקע איז מיט האַסטיקע טריט צוגעגאַנגען צו עמעצן פון די טעאַטער־באַזוכער און מיט טיף־אַראָפּגעלאָזענע אויגן אויפן דיל, אַ פרעג געטון:

— וואו זיצט דער חתן?

אַז דער אויסטערלישער קווי־פּראָ־קוואָ איז אויפגעקלערט געוואָרן און מע האָט נאָסקען געזאָגט אַז סך־הכל געפינט ער זיך גאָר אין יידישן

טעאַטער, האָט ער פעסט צוריק פאַרבונדן די פאות אונטערן היטל און א געשריי געטון אויף אַ הויך רציחהדיק קול:

— פּיכסל, לאָמיר אַנטלויפן. מיר זענען אין בתי תיאטראות וקרקסאות.

פּנחסל איז שיעור נישט געפאַלן אין חלשות און ער האָט בחוש גע־פילט ווי עס ווערט אים פינצטער אין די אויגן. אויף דער צונג האָט זיך אים אויסגעדוכט צו שפּירן דעם טעם פון גיהנם־סמאָלע. נאָכער האָט אים האַסטיק אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט און אַרויסגעשלעפּט אין דרויסן.

אויף דער גאַס האָט נאָכער אַ זאָג געטון צו פּנחסלען:

— פּיכסל, קאָנסט נישט גיין מסדר־קידושין זיין. צוערשט מוזטו זיין אין מקווה.

פּנחסל האָט אַ פאַרחלשטער קוים אַרויסגעבעבעט:

— קוי...

די ביידע יידן זענען אוועק אין מקווה. אויף דער חתונה האָט מען דערווייל אומזיסט געוואַרט אויף פּנחסלען און אים אַרומגעזוכט איבער לאָדזש.

קאַפּיטל זיבן און דרייסיק

שעפּסעלע. ער הונגערט, נאָר די תּורה מאַכט אים פעט און גיט אים אַ נגידיש בייכל. מעשׂי-נערות. שעפּסעלע וואַרט אויף אַ שדכן. וואו און ווי אַזוי שעפּסעלע לערנט זיך רוסיש. נטילת-ידים.

שעפּסעלע איז געווען דער דריטער אויסטערלישער ייד, וועלכן פּנחס ליכטנבערג האָט אַריינגענומען צו זיך אין שטיבל.

אין היפּוך צו פּנחסל מורה־הוראה איז שעפּסעלע גראָד געווען אַ יידל ווי אַ פעסל, מיט אַ דיקלעך בייכל, מיט דיקע אויסגעפּאַשעטע נאָר זייער קורצע הענטעלעך און מיט דיקע קורצע פיסעלעך. דאָס קורצע בערדל זיינס איז אים עפּעס ווי צעריסן געוואָרן אויף די פעטע באַקן און האָט דעריבער אויסגעקוקט ווי אויסגעקראַכן. ווען שעפּסעלע איז געגאַנגען האָט זיך אויסגעדוכט, אַז אַ לעבעדיק פעסעלע קאַלערט זיך איבערן שטיבל. פון וואַנען האָט זיך צו שעפּסעלען גענומען אַזאַ פעטע און שמאַלציקע אויסגעפּאַשעטקייט, אַז סך־הכּל איז ער געווען אַ ביטערער אָרעמאַן און היפּש צוגעהונגערט? סיידן פון דער תּורה. פּנחסלען האָט די תּורה אויפגעגעסן מיט די ביינער. שעפּסעלען האָט זי פעט געמאַכט, אים געגעבן לייב און אַ בייכל און געלאָזט בליען זיינע בעקעלעך מיט אַ זאַטער רויטקייט. אַזוי איז שוין דער מנהג פון דער תּורה. יידן האָבן געזאָגט, אַז שעפּסעלע איז גאָר אַ שאַרפער למדן און ער האָט נאָך אַ פלינקערן קאָפּ פון פּנחסל מורה־הוראה, נאָר מחמת די געדאַנקען זענען ביי אים אַזוי שאַרף און די תּורה פליט אים אין קאָפּ ווי אַ פייל פון בויגן, דעריבער קאָן ממש די צונג ביי אים נישט איינליגן אין מויל און די ווערטער קומען ביי אים אַרויס האַלבע און האַסטיקע און צעשאָ־טענע ווי עמעצער וואָלט זיי געיאָגט איבער האַלז און נאַקן. סוף־כּל־סוף האָט מען שעפּסעלען זייער שווער פאַרשטאַנען, הגם ער האָט מיט אַלעמען גאָר צוגעלאָזן גערעדט, געשיט מיט מאמרי־חז״ל און מיט גמרות און

ירושלמים וואָס נאָר זעלטן האָט עמעץ פון זיי געהערט. מע האָט געזאָגט, אַז שעפּסעלע איז טאַקע אַ גרויסער למדן, נאָר נעבעך אַ צעשרויפטער. דאָס האָט אים זיין שאַרפער קאָפּ אַזוי צעשרויפט און געמאַכט פון אים קאַשע. אַז אַ ייד קאָן נעבעך נישט דערטראָגן זיין אייגענע חריפות! ס'איז קיין וואונדער נישט. אַ ייד האָט נישט קיין ווייב — שרוי בלי אשה. שעפּסעלע געדענקט שוין אַליין נישט זינט ווען ער איז אַן אַלמן און וואַלגערט זיך אַרום אין אַלע שטיבלעך און עסט „טעג" באַגלייך מיט אַלע אָרעמע בחורים.

נישט געקוקט דערויף, וואָס שעפּסעלע איז שוין געווען אַן אַלטער ייד, האָט אָבער די לאַנגיאָריקע אַלמנשאַפט און דאָס כסדר זיין צוזאַמען מיט שטיבל־בחורים אין שעפּסלען דערצויגן אַ סך מעשי־נערות פון אַ בחור. ער האָט זיך כסדר געחברט מיט דער חסידישער יוגנט, גערעדט צו זיי אויף זיין פלינקן חיתוך־הדיבור און געשיט מיט גמרות. הגם קיינער האָט אים כמעט נישט פאַרשטאַנען. ניטל האָט ער געשפּילט מיט זיי „קוויטלעך", און געהאָלפן מאַכן „מישקאַנטעס" צוזאַמען מיט אַלע שקאָצישע בחורים. בחורים פלעגן טיילמאָל אים אָפּטאָן אַ שפּיצל און דערציילן, אַז אַ שדכן האָט אים אַרומגעזוכט. — שעפּסעלע האָט תמיד אויסגעקוקט שדכנים. שעפּסעלע איז דערביי רויט געוואָרן ווי אַ יונג בחורל און אָנגעהויבן חוקר ודורש זיין וועגן שדכן און זיך מישב צו זיין מיט די בחורים וועגן אַ שידוך. ער האָט זיך דערביי האָפּערדיק געקראַצט ביים אויסגעקראָכענעם בערדל און נאָך פלינקער און האַסטיקער געמאָלן זיינע ווערטער. בחורים פלעגן מיט אים אָפּפירן גאַנצע לצנותן אין פּרט פון אַ שידוך, נאָר שעפּסעלע האָט נישט געוואוסט, אַז מע לאַכט פון אים. יידן האָבן געזאָגט אַז עס איז דערפאַר, ווייל דער שאַרפער מוח טראָגט אים.

אין איין פּרט האָט שעפּסעלע אַרויסגעוויזן געוואַלדיקע פרומקייט, און דאָס איז אין די ענינים פון בית־הכסא.

אין יענעם מקום פלעגט שעפּסעלע אָפּזיצן גאַנצע שעהן. עס איז כמעט ווי געווען זיין צווייטע היים. איידער נאָך ער פלעגט אַהין גיין האָט מען שוין געזען ווי שעפּסעלע מכינט זיך צו דעם גרויסן מאָמענט. ער איז אַרומגעגאַנגען צווישן בחורים, געבעטן „אשר־יצר־פּאַפּיר", און

פאר אלעמענס אויגן די פאפירלעך צוזאמענגעלייגט מיט א זארגפעלטי־קייט גלייך ווי עס וואלטן געווען די וויכטיקסטע דאקומענטן. דאן ערשט האט ער אויפן הויכן קול געזאגט וואו אהין ער גייט.

אחוץ דעם וואס שעפסעלע פלעגט אפזיצן שעהן אין בית־הכסא, האט מען נאך פון אינעווייניק געהערט קרעכצענישן און אכצענישן, גע־שרייען און א געריידעריי צו זיך ווי א גאנצער מנין יידן וואלטן דארט גע־טון זייערע געברויכן. טיילמאל האט מען גאר געהערט ציילן אויף רוסיש: „ראז, דוואַ, טרי". ווען שקאצישע בחורים האבן געפרעגט ביי שעפסעלען וואס ער טוט אוועק אזא חושך בעת ער טוט זיינע גע־ברויכן, האט ער געענטפערט, אז מחמת דער שארפער קאפ זיינער יאגט אים מיט תורה, דערימאך טוט ער אלצדינג כדי אין בית־הכסא פון זיך אוועקצויאגן די תורה וואס וויל אפילו דארט פון אים ניט אפטרעטן. ער קאן אוועקיאגן זיינע שארפע געדאנקען סיידן נאר מיט געשרייען און מיט געוואלדן. דערצו לערנט ער זיך דארט רוסיש, ווארעם טאמער קריגט ער א שידוך און וועט ווערן א רב. פון דאנען שטאמט דאס „ראז, דוואַ, טרי".

ווען שעפסעלע איז צוריק אריינגעקומען פון בית־הכסא אין שטיבל אריין האט זיך ערשט אנגעהויבן די רעכטע עבודה מיטן וואשן. אויך דא האט שעפסעלע געהאט זיינע באזונדערע פרומקייטן. וויפיל ער האט זיך נישט געוואשן, האט זיך אים אויסגעדוכט אז עס איז נאך נישט גע־נוג. דאס האט פארנומען א היפשע צייט. ער פלעגט אויף זיך ארויפ־גיסן גאנצע שעפן מיט וואסער און מאכן ארום זיך א בלאטע אויפן דיל גלייך ווי אין פנחס ליכטנבערגס שטיבל וואלט געגאנגען א מבול. צום סוף פלעגט ער זיך תמיד מישב זיין און אריינגיסן א פולע שעפ וואסער אין די הויזן אריין. פון שעפסעלעס הויזן פלעגט זיך דעריבער תמיד גיסן און טריפן מיט וואסער. אין די גרויסע ווינטערדיקע פרעסט פלעגט טיילמאל דאס וואסער, וואס האט געטריפט פון זיינע הויזן, גע־פרוירן צו ווערן, און פון שעפסעלעס תחתונים זענען אראפגעהאנגען גאנ־צע צאפנס מיט אייז.

קאַפּיטל אַכט און דרייסיק

ישראל און זיין זון וואָלף. צוויי פּרעסערס. ישראל מאַרקוס דערציילט חידושים פון העקסלמאַנען. שיסלען און טעלערס ביי ישראל מאַרקוס. דאָס גרויסע רעטעניש פון דער גאָטהייט. דער רבונו של עולם קויפט זיך אויס די מערכה ביי ישראל מאַרקוס. ערב יום-כפור ביי ישראלן. ישראל מאַרקוס אין טלית און אין די זאָקן זאָגט יום-כפורדיקן פּיוט, נאָר אין זיינע געדאַנקען פּלאָנטערט זיך דער ליבער נאָמען פון העקסלמאַנען. מען מעג שוין באַלד מילכיגס.

צו די טיפן אין פּנחס ליכטנבערגס שטיבל האָבן אויך געהערט ישראל מאַרקוס און זיין זון וואָלף.

הגם — וואָס שייך כאַראַקטער און התנהגותן אין יידישקייט — זענען די דאָזיקע לייבלעך אזוי נאָענטע מענטשן, געווען ווייטער איינער פון אנדערן ווי פון מזרח ביז מערב, וואָס שייך גוף און פיזיאָנאָמיע, און דער עיקר אין די התנהגותן פון גוף־ענינים זענען זיי געווען נאָענט ווי עס קענען נאָר זיין א טאַטע מיט א זון.ביידע זענען זיי געווען הויכע און פולע, מיט ברייטע פּלייצעס, מיט גרויסע פליישיקע קעפּ וואו די וואַסערדיקע אויגן זענען ביי זיי געזעסן ווי ביי פּרעש, און מיט משונה־דיק אַנגעבלאָזענע בייכער. ביידע האָבן זיי גערעדט מיט א פעט כאָרכ־לענדיק קול, און גערעדט הויך און סאָפּענדיק פון פעטקייט, און גערעדט ווי זיי וואָלטן הייזעריקע געשריען. ביידע זענען געווען שטאַרק קורצ־זיכטיקע און אַפילו א סידורל געמוזט צו נעמען האַרט צו די אויגן. ניט מער, וואָס שייך דאָס גשמיות פון גוף איז עס ביים טאַטן ישראל מאַרקוס געווען אין גרעסערע און אין אומגעלומפּערטערע פּראָפּאָרציעס, ווי ביים זון וואָלף. ווען מען האָט געזען וואָלפן אַליין האָט זיך אויסגעדוכט אַז מ׳האָט פאַר זיך א ריז. קוים האָט זיך באַוויזן דער טאַטע, איז וואָלף אויסגעקומען עפּעס ווי פאַרקלענערט. א מיניאַטור־בילד פונעם ריזיקן

טאטן. אויך מיר א בויך! מיט ישראל מארקוסן האט זיך באוויזן א בארג פון גופישקייט. ער האט מיט זיך ממש פארשטעלט די זון.

אזוי ווי זיי ביידע, דער טאטע מיטן זון, זענען געווען גרויסע און באַרימטע אכלערס, איז די אכילה ממש געלעגן אויסגעגאסן אויף אלע פארמען פון זייער געשטאלט. ביי ישראל מארקוסן דעם טאטן האט זיך אויסגעדרוקט, אז דער מאגן זיינער איז גארנישט אומשטאנד צו פארדייען אלצדינג וואס ישראל לייגט אין אים אריין און די מאכלים לייגן זיך אומפארדייעטע און לעבעדיקע אריין אין זיינע איברים. ישראל מארקוסעס פלייש האט געשמעקט מיט טייג, און עס האט אויך אין זיך געהאט די קרענקלעכע בלאסקייט פון נישט־אויסגעבאקענע חלה. הגם ער איז געווען א ייד א נגיד און א מעקלער ביי לאדזשער הייזער, פונדעסטוועגן, אז ער האט נאר געהאט צייט, האט ער דערציילט פון עסן. און דערציילט אזעלכע ווילדע חידושים און בארימענישן, ווי א גרויסער מייסטער פון זיין קונסט. ער האט זיך צ.ב. געריטמט, אז ווען ער טוט נאר א ביס אריין אין א שטיק פיש, ווייסט ער צי דער פיש איז א זכר צי א נקבה. ער האט געמאכט די קאמפליצירטסטע חילוקים צווישן א רעסטאראציע און א רעסטאראציע, און עס געמאכט מיט אזא קענערשאפט, אז נאר גרויסע מבינים האבן זיך דא געקענט כאפן. דער קעניג אבער פון אלע רעסטאראטארן — אזוי האט ישראל מארקום מיט זיין פעט בארכלענדיק קול הויך געדרשנט צווישן די יידן אין פנחס ליכטנבערגס אלעקסאנדערער שטיבל — איז העקסלמאן פון ווארשע. און ער פוילט זיך טאקע נישט, ישראל מארקום, הייסט עס, צו פארלאזן אין א שיינעם טאג אלע לאדזשער הייזער און א פאר צו טאן קיין ווארשע צו העקסעלמאנען, אויף טועם צו זיין א שטיקל פיש. עס לוינט זיך די מי און די הוצאה. מע האט דערציילט, אז ישראל מארקום באשטעלט אין דער געשיר־פאבריק פאר זיך באזונדערע גרויסע שיסלען און טעלער וואס זענען א סך גרעסער און טיפער ווי די געוויינלעכע שיסלען און טעלער. מחמת, ער זאגט, אז אין טעלער פאר נפלעך קאן ער נישט עסן. ער מוז האבן פאר זיך ליגן א פארציע, וועלכע זאל צו אים רעדן דיבורים, און נישט עפעס א מלופפם־קינד.

ישראל מארקום האט גערעדט וועגן עסן מיט דער טיפער ערנסט־

קיוּט פוּן אַ פילאָזאָף. ער האָט נישט ליב געהאַט קיין וויצן און קיין הומאָר וואָס שייך עסן. דער ענין איז אַ צו ערנסטער כדי מען זאָל זיך לייכטזיניק צו אים באַציען. אויפן הייליקן יום־כיפור האָט ער גע־קוקט ווי אויף אַ גרויס רעטעניש פוּן דער גאָטהייט. ווי קומט עס איר גאָר אויפן זינען צו מאַכן אַ טאָג אין וועלכן מען טאָר נישט עסן? דערפאַר האָט זיך דער רבונו של עולם ביי אים אויסגעקויפט די מערכה וואָס שייך ערב יום־כיפור. ישראל מאַרקוס האָט פולשטענדיק מסכים געווען מיט דער גמרא, וואָס פסקנט אַז דער וואָס עסט אין ערב יום־כיפור איז פונקט אַזוי גוט ווי ער וואָלט געפאַסט אין יום־כיפור. כדי צו ווייזן זיין געוואַלדיקע צופרידנקייט מיט דער דאָזיקער גרויסער מצווה האָט זיך טאַקע אין די ערב יום־כיפורס אָפּגעטון חושך אין ישראל מאַרקוסעס קיך. מע האָט געקאָכט קאַרפּן וואָס זענען געווען אמתע לויתנס. אינדיקעס און גענדז ווי די אָקסן און הינער ווי די פעטע קעלבער. קרעפּלעך ווי די אָנגעפילטע זעק, און גאַנצע טעפּ מיט די פעטסטע און זיסטע צימעסן. ישראל מאַרקוס האָט זיך גאָרנישט אַרויס־געריירט פוּן דער עס־שטוב, דאָס הייליקסטע בית־המקדש ביי אים אין דירה. ער איז געזעסן אויבנאָן ביים ווייס־געדעקטן טיש און די שיסלען האָבן געפּאַרעט. ישראל מאַרקוס האָט אַלעמען אונטערגעיאָגט צום עסן, און אַלע מאָל דערמאָנט, אַז מאָרגן מוז מען פאַסטן. און דאָס וואָרט פאַסטן האָט ער אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ אומהיימלעכער ביטערקייט, ווי עס וואָלט געווען די אומגערעכטיקייט פוּן אַלע וועלטן. ביי דער סעודה־המפסקת — ווען ער האָט שוין געהאַט אָפּגעדאַוונט די פרומע ערב יום־כיפורדיקע מנחה און זיך אויסגעקלאַפּט על חטא — האָט ער נאָך אויפ־געגעסן אַ הון פוּן דער כפרה און אויסגעטרונקען אַ האַלבן טאָפּ מיט שוואַרצע קאַווע. דאַן האָט ער אַ זיפץ געטון: „יום־כיפור"! און זיך אויסגעטון די לאַטשן.

באַלד נאָך כל נדרי האָט ישראל מאַרקוס שוין געשפּירט ווי דאָס האַרץ חלשט אים פוּן הונגער, נאָר ער איז געשטאַנען—אין די זאָקן און אָנגעטון אין טלית און קיטל — אַריינגעשטופּט צווישן יידן אין קיטלען און טליתים, וואָס האָבן אויף אַ פּחדימדיק וויינעדיק קול געבּרומט די פיוטים פוּן כל נדרי. די יום כיפור ליכט האָבן טריבּע געפלאַקערט אין

די קאַסטנס מיט זאַמד, און ישראל מאַרקוס האָט מיטגעזאָגט פּיוט. ער האָט געקוקט אויף די צעבּרומטע ייִדן און אויף די יום כּיפּור ליכט און וויפיל ער האָט זיך נישט געזאָלט פאַרשטעלן די פאַרכצומקייטן פון יום־הדין, האָט ער דאָך נישט געקענט אַרויסיאָגן פון זיינע פרומע געדאַנקען דעם ליבן נאָמען פון העקסעלמאַנען אין וואַרשע.

נאָך דעם ביינאַכטיקן יום־כּיפּורדיקן דאַווענען, ווען די באַקיטלטע ייִדן האָבן זיך ענדלעך אַ ביסל אָפּגערוט, האָט ישראל מאַרקוס אַרויסגענומען דאָס גאָלדענע זייגערל פון אונטער די פאַלדן פון זיין קיטל. ער האָט דאָס זייגערל נאָענט צוגענומען צו זיינע קורצזיכטיקע אויגן און אַ קוק געטון ווי שפּעט ס'איז. דאַן האָט ער אינמיטן דעם עולם ייִדן אַ זאָג־געטון מיט זיין הויך כאַרכלענדיק קול:

— מען מעג שוין באַלד מילעכדיקס.

און ער האָט זיך הויך פונאַנדערגעלאַכט פון זיין אייגענעם וויץ.

קאַפּיטל ניין און דרייסיק

וואָלף מאַרקוס. גוטער אַפּעטיט און יידישקייט. מיטן קאָפּ אַראָפּ און מיט די פיס אַרויף. געטרייע „מענטשן" מאַכן אים פאַר אַ נגיד. אַ יידענע ווי אַלע ווייבער. וואָלף פאָרט קיין וואַרשע אויף אַ חתונה. דער אַנזאָג פון טאַטן. וואָלף אין וואַרשע. אַ ברייטער מחותּן אויף דער סאַליע. וואו איז דער שווער? וואָלף מיט אַ הבדלה צווישן די מחותּנים. לחיים, שווער.

דער זון וואָלף מאַרקוס איז אויך געווען באַקאַנט פאַר אַ גרויסן אַנהענגער פון דער אכילה, נאָר אָן דעם פאַנטאַסטישן קולט פאַרן עסן ווי עס האָט געהאַט דער טאַטע ישראל. גענומען האָט עס זיך דערפון, איינמאָל, וואָס ביי זיין גאַנצער גרויסקייט און דיקקייט און ביי דעם גאַנצן פאַרנעם פון זיין בויך, איז וואָלף פאָרט געווען נישט מער ווי אַ קינדער־שפּיל לגבי דעם ריזיקן פאַרנעם פונעם טאַטן. צווייטנס, האָט וואָלף מער אַריינגעלייגט דעם קאָפּ אין פרומקייט און אין יידישקייט ווי דער טאַטע. ער איז געווען אַ לאַנגער דאַווענער, און כסדר זיך געמכינט. זיין ליבלינג ספר איז געווען דער „חיי־אדם" און אַנדערע פרומע ספרימלעך פון דינים און מנהגים. אַזוי, אַז ביי זיין גאַנצן גוטן אַפּעטיט, האָט אים דאָס יידיש־קייט אָוועקגענומען פון דעם עס־קולט אין וועלכן עס האָט אים דער־צויגן זיין טאַטע ישראל מאַרקוס.

נאָר אויפן לאָדזשער באָדן האָט אַזאַ ייִד ווי וואָלף מאַרקוס געקאָנט זיין אַ פאַבריקאַנט. ס'איז אים גראָד נישט שלעכט אָוועקגעגאַנגען אין מסחר. ווי אַזוי וואָלף האָט זיך געקענט אַריינפּאַסן אין די פּיפּיקייטן פון לאָדזשער מסחר, געהער אויך צו די וואונדער פון דער וואונדערלע־כער מנחם־מענדל־שטאָט לאָדזש. לאָדזש האָט געהאַט אירע קאַפּריזן. איר איז דווקא געפעלן געוואָרן צו מאַכן וואָלפן פאַר אַ פאַבריקאַנט. לאָדזש האָט זיך נישט גערעכנט מיט קיין לאָגיק. סך־הכל איז דער גאַנצער וואָלף מאַרקוס געווען אַ ייִד אַ בטלן און אַ צעקראַכענער. דער־

צו אַ שטאַרק קורצזיכטיקער, וואָס טאָמער האָט ער עפּעס אָוועקגעלייגט פון דער האַנט, האָט ער עס שוין מער נישט געפונען. דער טאָג איז ביי אים אויסגעקומען אַ צעדרייטער מיטן קאָפּ אַראָפּ און מיט די פיס אַרויף. קודם־כל האָט ביי אים לאַנג גענומען צייט זיין דאַווענען, זיינע שיעורים און זיינע דינים־ספרימלעך. מחמת בטלנות און קורצזיכטיקייט האָט ער זיך דאָ עפּעס ווי קיינמאָל נישט געקענט אַרויסגראַבלען. אַלעמאָל האָט זיך אים איבערגעמישט אַן איבעריק בלעטל, און עס האָט אויסגעפעלט אַ שטיקל פון דאַווענען, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ זוכן מיט די קורצזיכטיקע אויגן אין סידורל. — עס איז אויסגעקומען, אַז ביי זיין גאַנצער פרעסערישקייט, האָט וואָלף באַוויזן צו עסן דעם אָנבייסן ערשט היפּש נאָך צוועלף אַזייגער פאַרמיטאָג. אמת, אַז דערפאַר האָט ער געהאַט אַ דרייפאַכן אַפּעטיט, אָבער פון וואָלפס טאָג איז דערווייל געוואָרן אַ תל. וועטשערע האָט ער גענעסן צוויי אַזייגער ביינאַכט ווען אַלע אין הויז זענען געשלאָפן. די דינסטן, וואָס האָבן געדינט ביי וואָלפן האָבן זיך פאַרשאָלטן די יאָרן. זיי האָבן נישט געהאַט נישט קיין טאָג און נישט קיין נאַכט ביי דעם דאָזיקן פרומען און בטלנישן אַכלער. שטענדיק האָבן זיך געמוזט פאַר אים וואַרעמען די טעפּ אויף דער קיך.

ווי אַזוי ער האָט נאָך צייט געהאַט צו פירן זיינע לאָדזשער געשעפטן, איז אַן אַנדערע קשיא. יידן האָבן געזאָגט, אַז וואָלף מאַרקוס האָט הצלחה צו גוטע און טרייע „מענטשן" וואָס האַרעווען פאַר אים ווי די אייזלען, מאַכן אים פאַר אַ נגיד, און ער אַליין קאָן קיין קאַץ דעם ווידל נישט פאַרבינדן. שטענדיק אַריינגעטון אין דעם צעדרייטן טאָג פון זיין דאַווענען און עסן.

צי וואָלף מאַרקוס האָט צומאָל אָנגעזען זיינע גוטע און געטרייע „מענטשן" אויפן פנים, איז אַ גרויסע פראַגע. מחמת זיין ווילדער קורצזיכטיקייט, האָט ער אַ מענטש דערזען סיידן ערשט דאַן, ווען ער איז אויף אים כמעט ווי אַרויפגעקראָכן. ביי מאַנספּילן איז עס נאָך ווי־עס־איז געגאַנגען. ווייבער איז וואָלפן כמעט ווי אוממעגלעך געווען צו דערקענען. סיידן ביים קול. לצים האָבן געזאָגט, אַז וואָלף וויים נישט ווער ס'איז זיין אייגן ווייב. עס איז טאַקע נישט ווייט געווען פון אמת. און עס איז אים אויך נישט געווען קיין גרויסע נפקא־מינה צו וויסן ווי

זיין ווייב קוקט אוים. א יידענע ווי אלע ווייבער. וואָס איז דאָ צו זען?

דאָס דאָזיקע ווילדע בטלנישע צעדרייטקייט אין וועלכער עס זענען פאַרגאַנגען די טעג פון וואָלף מארקוס האָט ער אויך אויסגעשפּרייט אויף זיין הויז־געזינט. ער האָט געהאַט א טבע צו געבן זיינע קינדער מאָדנע צעדרייטע נעמען, למשל, פּיוויש יחזקאל אָדער טרייטל גרונם. נעמען, וואָס עס זענען געווען שווער צו געדענקען און שווער ארויס־צורעדן.

אין לאָדזש האָט מען דערציילט א מעשה פון וואָלף מארקוס. די דאָזיקע מעשה שפּיגלט אָפּ זיין קורצזיכטיקייט, זיין בטלנות, זיין צע־דרייטקייט, ווי אויך זיין גוטן אפּעטיט.

דער שווער פון וואָלף מארקוס האָט חתונה געמאַכט פון ווארשע. זעלבסטפאַרשטענדלעך — אויב וואָלף האָט נישט גוט דערקענט זיין אייגן ווייב, מכל שכן האָט ער נישט געהאַט די מינדסטע השגה ווי עס קוקן אוים דעם ווייבס שוועסטערן. עס האָט אים אויך נישט אינטערע־סירט. וואָס איז די נפקה־מינה? מיידן ווי אלע מיידן. פונדעסט־וועגן, אז אויב אזא מויד האָט חתונה געהאַט, איז וואָלף געפאָרן. פאָרט מאַכט דער שווער חתונה.

דער טאַטע ישראל מארקוס האָט אים אָנגעזאָגט, אז נישט געקוקט דערויף וואָס אויף א ווארשעווער חתונה קאָכט מען גוטע פישן, אינדיקעס און צימעסן — פונדעסטוועגן — אויב שוין ווארשע, מעג ער זיך א כאָפּ אריין טון צו העקסעלמאַנען אין רעסטאָראַציע און ווייניקסטנס אויפ־עסן א פּאָרציע פיש. ער וועט דאַן וויסן וואָס עס הייסט חי־געלעבט. ישראל האָט צוגעגעבן, אז הגם ער איז אויך קורצזיכטיק, נאָר צו העק־סעלמאַנען טרעפט זיך שוין. די פים אליין טראָגן. און ער האָט אים אָנגעזאָגט למען־השם ניט צו פארגעסן וואָס א טאַטע הייסט און אים גאָר פיין אָפּגעזוגנט. ביי וואָלפן איז א נסיעה קיין ווארשע נישט געווען פון די לייכטע זאַכן. די געטרייע „מענטשן" פון זיין געשעפט האָבן אים געמוזט העלפן פארפּאַקן אין דער וואַליזקע די אַטלעסענע קאַפּאָטע מיטן שטריימל. וואָלף מארקוס האָט זיך אליין אליינגעראָבן מיט זיינע קורצזיכטיקע אויגן אין דער וואַליזקע כדי נאָכצוקוקן צי עס ליגן

נאָר דאָרט דער טלית־און־תפילין און דאָס ספרל „חיי־אדם". זיין בכור פּיוויש יחזקאל האָט אים געמוזט באַגלייטן צו דער באַן און אים איינ־זעצן אין וואַגאָן. אַלעמאָל האָט ער פּיוויש יחזקאלן פאַרלוירן פון די אויגן און אַלע מאָל האָט ער אויפן הויכן קול געשריגן: „פּיוויש יחזקאל"! און אָנגעכאַפּט אַ פרעמדן ייד ביי דער האַנט מיינענדיק, אַז דאָס איז פּיוויש יחזקאל.

ענדלעך איז וואָלף מאַרקוס אָנגעקומען אויפן ווינער באַן־הויף אין וואַרשע. ער איז געבליבן שטיין מיט דער וואַליזקע אין דער האַנט אינ־מיטן דעם געטומל פון וואָקזאַל. מיט זיין קורצזיכטיקער ראיה איז ער אַרויפגעקראָכן אַלע מאָל אויף אַן אַנדערן יידן.

— כ'בין געקומען אַהער אויף אַ חתונה, האָט וואָלף מאַרקוס אריינ־געשריגן עפּעס אַ פרעמדן ייד אין די אויערן אריין און אים פעסט אָנ־געכאַפּט פאַרן אַרבל — ווייזט מיר אַ דראָשקע אויף צו פאָרן אין דער סאַליע.

דער פרעמדער ייד האָט וואָלפן אַרויסגעפירט אין גאַס און אריינ־געזעצט אין אַ דראָשקע.

ווען וואָלף האָט דערפילט אונטער זיך אַ בענקל האָט ער אַ געשריי־געטון צום בעל־עגלה:

— כ'בין געקומען אויף אַ חתונה. פירט מיך אויף דער סאַליע.

די דראָשקע האָט גערירט, און וואָלף מאַרקוס האָט פעסט אָנגע־האַלטן די וואַליזקע. ער האָט געהערט אַרום זיך דאָס גערויש פון וואַר־שעווער גאַסן, אָבער ער האָט גאָרנישט געזען מחמת קורצזיכטיקייט. ער האָט נאָר געזען אַז אין וואַרשע איז נאַכט און די דראָשקע האָצ־קעט זיך מיט אים אַ שלאָבעריקע איבער די וואַרשעווער שטיינער. וואָלף האָט געפילט שטאַרקן הונגער און ער וואָלט שוין געוואָלט זיין אויף דער חתונה.

פּלוצעם האָט זיך די דראָשקע אָפּגעשטעלט, און וואָלף האָט גע־הערט פון אויבערשטע שטאָק־פענצטער דאָס שפּילן פון קלעזמאָרים.

וואָלף האָט באַצאָלט דעם דראָשקאַזש און איז אַרויפגעגאַנגען אויף די טרעפּ לויטן שפּילן פון דער חתונה־מוזיק. אויף די טרעפּ האָבן אים געשטופּט אַלערליי יידן און אויסגעפּוצטע ווייבער. ער האָט זיך

מיטגעשטופּט ערגעץ אין אַן ענג חדרל אַריין וואו עס איז געווען פול מיט ייִדן, מיט ווייבער און מיט פּאַלטנס. מע האָט געשריגן און געטומלט. וואָלף האָט אויך געשריגן אינמיטן דעם טומל פון די ייִדן, אַז מען זאָל צונעמען בײַ אים די וואַליזקע און אים העלפן אָנטון די אַטלעסענע קאַפּאָטע מיטן שטריימל, מחמת ער איז דעם מחותנס אַן אײדעם פון לאָדזש, און מען קוקט אים שוין מן־הסתם אוים אויבן אויף דער חתונה. אין גרויסן געשטופּעניש האָט עפּעס עמעצער צוגענומען בײַ אים די וואַליזקע און אים געהאָלפן אַרויסנעמען די אַטלעסענע קאַפּאָטע מיטן שטריימל. וואָלף האָט זיך אָנגעטון ווי אַ ברייטער מחותן און מיט דעם שטראָם מחותנים ווייטער אַרויפגעגאַנגען אויף דער סאַליע.

ס'האָט געזשומעט פון ייִדן און ווייבער. וואָלף האָט קיינעם ניט געזען און איבערהויפּט ניט געטראָפן קיין שום באַקאַנט קול. ער האָט בלויז מיט זיין הויכער דיקלעכער שטים אַ האַפּערדיקער געשריגן אינ־מיטן פון די ייִדן: וואו איז דער שווער? און וואו איז דער חתן? ייִדן האָבן געזען עפּעס אַ דיקן מחותן אין אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע מיט אַ שטריימל, האָט מען אים צוגעפירט צו אַן אויבנאָן און אים אַריינ־געזעצט צווישן ייִדן. וואָלף האָט זיך מיט זיינע קורצזיכטיקע אויגן געשטופּט צו אַלע פּנימער וואָס זענען געזעסן אַרום אים. בלויז פרעמ־דע ייִדן. „מן־הסתם מחותנים פון יענעם צד" — האָט געטראַכט בײַ זיך וואָלף מאַרקוס — „נאָר וואו איז דער שווער?" קיין סך טראַכטן האָט וואָלף נישט קיין צייט געהאַט, מחמת ער איז געווען הונגעריק און פאַר־נעם טיש אַראָפּ האָבן געשמעקט מחיהדיקע פרישע לעקעכער. וואָלף האָט זיך גענומען צו דער מלאכה און געקייט אויף אַלע באַקן. ער האָט נאָר אַלעמאָל צוגעשטופּט זיינע קורצזיכטיקע אויגן צו אַן אַנדערן ייִד און געזוכט דעם שווער. דערווייל האָט מען זיך גענומען צו באַזינגען דעם חתן. אַ בדחן האָט געזאָגט דברי־מוסר און די קלעזמאָרים זענען זיך פאַרגאַנגען אין אַ וויינענדיקס.

ס'איז געקומען צו חופּה. אַ ייִד האָט אַריינגעשטופּט וואָלפן אין דער האַנט אַן אָנגעצונדענע הבדלה. וואָלף האָט זיך אויפגעהויבן פון טיש באַגלייך מיט אַלע מחותנים. זיינע קורצזיכטיקע אויגן האָבן גע־זוכט דעם שווער. נאָר גיי געפין דעם שווער אין אַזאַ ווילד געשטופּע־

ניש. וואָלף האָט געטראָגן די צעפּלאַקערטע הבדלה און מע האָט אים אַרויסגעשטופּט עפּעס ערגעץ אין אַ דרויסן. אַ ווינט האָט אויף אים גע־בלאָזן אונטערן שטריימל. די הבדלה וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער האַנט האָט אים זיס געריכערט אין דער נאָז אַריין, און אַרום אים האָט זיך געטראָגן אַ ריח פון ברענענדיקע הבדלות. ער האָט געהערט לייענען די כתובה, זינגען „מי אדיר", דאָס געפּאַטשעריי פון ווייבער און קולות פון „מזל־טוב". דאַן האָט אויפגעשפּילט די קאַפּעליע, און מען האָט וואָלפן ווידער אין געשטופּעניש אַריינגעפירט אין אַ גרויסער שטוב, און אים אוועקגעזעצט ביי אַ לאַנגן טיש.

ער האָט ווידער צוגעשטעקט דאָס פּנים צו זיינע שכנים, געשמעקט מיט די קורצזיכטיקע אויגן. פרעמדע יידן. וואו איז דער שווער? און פונקט זעצט מען אים תמיד אַריין צווישן „יענעם צד"? נאָר וואָלף האָט נישט ליב געהאַט לאַנג צו טראַכטן. פון טיש אַראָפּ האָבן גע־שמעקט וואַרעמע בולקעס. וואָלף האָט זיך דערמאָנט וואָס זיין טאַטע ישראל האָט אים געזאָגט וועגן וואַרשעווער פיש. אפילו העקסעלמאַן איז אים געקומען אויפן זינען. סאַרוועדס האָבן אַרומגעטראָגן צו וואַשן. וואָלף האָט זיך געוואַשן און זיך באַלד גענומען צו די פרישע וואַרעמע חתונה־בולקעס.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די חתונה־סעודה. מע האָט וואָלפן אָנגע־לייגט פולע טעלערס מיט פישן, פליישן און צימעסן. אַלע טעמים פון גן־עדן האָבן זיך פאַר אים געעפנט פון די טעלערס. וואָלף האָט פאַר־געסן דעם שווער, דערפאַר האָט ער געטראַכט אַז מאָרגן — בלי־נדר — צו מיטאָג כאַפּט ער זיך צו צו העקסעלמאַנען. לאָז דער טאַטע ישראל האָבן הנאה. ער האָט געהערט, אַז ס'האַלט ביי דרשה־געשאַנק, וואָרעם דער בדחן האָט זיך גענומען צו זאָגן גראַמען און די קלעזמאָ־רים האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן. וואָלף האָט זיך געגראַבלט אין די טאַשן אַרויסצונעמען פון דאָרט דעם גרויסן זילבערנעם בעכער וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון לאָדזש אויף דרשה־געשאַנק. דערווייל האָט ער מיט דער נאָז דערשפּירט אַז מע גיסט אים אָן ווייַן אין אַ גלאָז.

אַז ער האָט אויסגעטרונקען אַ האַלב גלאָז וויין האָט ער זיך ווידער דערמאָנט אָן שווער. מע מוז דאָך פאָרט אַמאָל זאָגן דעם שווער מזל־

טוב און לחיים. וואָלף האָט זיך נישט לאַנג מישב געווען, אויסגע־שטרעקט זיין האַנט אַריין אינמיטן דעם עולם יידן און הויך אַ געשריי געטון אויף זיין ברייטלעכן קול:

— לחיים, שווער! מזל־טוב, שווער! וואו איז דער שווער? און ער האָט אָנגעכאַפּט עפּעס אַ ייד פאַר דער האַנט.

וואָלף האָט טיף צוגעבויגן זיינע קורצזיכטיקע אויגן צו עפּעס אַ פּנים, די פרעמדע האַנט וועלכע ער האָט געהאַלטן האָט ער געדריקט און געשאָקלט. ער האָט פאַר זיך געזען אַ געלע באָרד און אַ פּאָר גרויסע פאַרוואונדערטע אויגן.

— שווער? — האָט וואָלף געשריגן דעם יידן אין פּנים אַריין. נאָר דאָס קול האָט זיך אים באַלד געלאָשן.

עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז וואָלף מארקוס איז פאַרפאָרן אויף אַ פרעמדער חתונה.

קאַפּיטל פערציק

בײַ ר׳ מרדכי װאָלאַטשאָװער אין שטוב. ר׳ מרדכיס הױז־געזינט. װײנען אין דער טונקלקײט. פּיניע! המ... עס טריפן קראַנקע װײנען.

מיך נעמען דאַװענען אין פּנחס ליכטנבערגס שטיבל האָט געהײסן, אַזױ צו זאָגן, אַרײַנפירן אין דער גרױסער װעלט. כ׳בין שױן אַלט געװען בײַ אַ פערצן יאָר. נאָך אַ יאָר און איך װעל װערן אַ קאַנדידאַט אױף שידוכים. נאָר װאָס שײך שידוכים איז בלױז דאַװענען אין אַזאַ חשוב שטיבל װײניק. עס איז געקומען די צײַט אַז אױך איך זאָל אָנהױבן צו לערנען בײַ ר׳ מרדכי װאָלאַטשאָװער.

אין די פריערדיקע קאַפּיטלען האָב איך שױן דערצײלט אַז גבירישע בחורים װעלכע האָבן געהאַלטן בײַ חתן־װערן, האָבן אָנגעהױבן צו לערנען בײַ ר׳ מרדכי װאָלאַטשאָװער. ר׳ מרדכי איז געװען אײנער פון די גרעסטע לומדים אין לאָדזש און דערצו האָט ער געהאַנדלט מיט װײַן. עס איז געװען אַ סגולה צו אַ שידוך צו לערנען בײַ ר׳ מרדכין.

נאָך סוכות־צײַט, װען מיר זענען נאָר געהאַט צוריקגעקומען פון דלוטאָװ, האָב איך אױפגעהערט צו גײן אין די שבתים מיטן זײדן ברוך אין שטיבל פון גלאָװאַצקי און מוכניצקי. איך בין מיטגעגאַנגען מיט מײַן פאָטער אין פּנחס ליכטנבערגס שטיבל, — מיך אָנגעקוקט מיט די גדולים פון אַלעקסאַנדערער חסידים. אָבער צוגלײך האָט מיך מײַן פאָטער אין אַ זונטיק אינדערפרי אװעקגעפירט צו ר׳ מרדכין.

װי איך האָב שױן דערצײלט, האָט מרדכי געװאױנט אין אַ פינצ־טערע נאַסע דירה, ערגעץ אױף אַ צװײטן הױף אױף צעגלאַנע גאַס. פון די װענט דאָרטן האָט געקאַפּעט דער װילגאַטש. די פענצטער זענען אַרױסגעגאַנגען אױף די הױפישע בית־הכסאס, און פון הינטער די שענק אָפּער האָבן געשמעקט די פלאַשן אונגאַר־װײַנען װאָס זענען דאָרט סטאַדעסװײַז געשטאַנען.

ווען מיר זענען אריינגעקומען אינדערפרי, זענען די בעטן אין ערשטן חדר נישט געווען צוגעבעט. עפּעס אַ ים מיט צעשויבערטע מיידן האָבן געשריגן. ר׳ מרדכי האָט געהאַט אַ סך טעכטער. אויף דער קיך האָבן זיך געקאָכט טעפּ. דערזעענדיק מיך און מיין פאָטער, איז פון צווישן דעם ים מיט מיידן אַפּערגעטרעטן אַ דיקלעכע שוואַרצע יידענע אין אַ שלאָף־קופּקע. זי האָט געשריגן אויף די טעכטער, אַז עס זאָל זיין שטיל, און אַ רוף געטון אין דער טיר פון צווייטן חדר:

— מרדכי, עס איז דאָ דער נייער תלמיד.

פון דעם טיר־שפּאַלט האָט זיך אַרויסגעשטעקט אַ לאַנגלעכער אייִדעלער קאָפּ מיט אַ דינער גראָלעכע באָרד.

— ברוך הבא, — האָט דער קאָפּ ליבלעך געשמייכלט און אונדז אריינגערופן אין אַ ווייטערער שטוב.

אין ר׳ מרדכים שטוב איז געווען היפּש פינצטערלעך, מחמת די קעגנאיבערדיקע מויערן זענען כמעט אַזוי ווי געלעגן אויף די פענצטער. ס׳איז נאָך געווען פרי און ר׳ מרדכי האָט זיך געפּאָרעט ביי זיינע ווייִנען. אויפן טיש זענען געשטאַנען אַ סך אויפגעפּראָפּטע פלאַשן, און דער שווערער אַראָמאַט פון וויין האָט זיך געטראָגן אין דער פייכטער טונקלקייט פון די נאַסע ווענט אין ר׳ מרדכים חדר. ביי די פענצטער אויף שטריקלעך זענען געהאַנגען איבערגעדרייטע וויין־פלאַשן מיט זעקעלעך אויף די העלדזלעך, און סע האָט זיך פון זיי געהערט אַ מאָנאָטאָנע טריפן פון וויין אין גרויסע גלעזערנע בוטלעם אריין.

אין די דאָזיקע פּרימיטיווע מאַשינען האָבן זיך געפילטערט ר׳ מרדכים ווייִנען.

ר׳ מרדכי האָט פלוצעם אַ געשריי געטון:

— פּיניע!

פון צווישן די אין פינצטערלעכן צימער אריין אַרויסגערוקטע שענק, — הינטער וועלכע עס זענען געשטאַנען די סטאַדעס וויין־פלאַשן — איז אַרויסגעקומען אַ קליין נפשל, אַ דיקס און אַ בלאַנדס, מיט קורצע פיסעלעך און הענטעלעך, אין אַ לאַנגער געהאַקטער קאַפּאָטע און אין אַן אַלט יידיש היטל. עפּעס אַזוינס ווי אַ יידישער קאַרליק. דאָס

נפשל האָט אַ הויב אויף געטון אַ פּאָר גרויסע העלע אויגן און צו ר׳ מרדכין אַ ברום געטון:

— הם . . .

— מאַך דיך פאַרטיק מיט די וויינען, פּיניע, — האָט ר׳ מרדכי געזאָגט, מיר וועלן זיך באַלד נעמען צו דער גמרא.

דאָס נפשל האָט ווידער אַ ברום געטון און אַרונטער הינטער די שענק.

עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז באַגלייך מיט די גבירישע בחורים, וואָס האָבן ביי אים געלערנט, האָט ר׳ מרדכי אויך געהאַט ביי זיין שיעור אַן אָרעמען בחור, וועלכער האָט געוואָלט לערנען ביי ר׳ מרדכין, ובשכר זה איז ער געווען די „צווייטע האַנט״ אין ר׳ מרדכים וויין־מסחר. דער אָרעם־בחור האָט זיך געפּאָרעט ביי די וויינען, זיי גע־פילטערט, געגאָסן פלאַשן, אויסגעשריבן אויף זיי קוויטלעך, וואָרעם ר׳ מרדכים וויינען האָבן אויף זיך געטראָגן נעמען, ווי לעבעדיקע נפשות. ר׳ מרדכי פלעגט זיך מיט אַזאַ בחור פאַרשטיין אויפן וואונק. וויין האָט אויך אַנדערע סודות. ער ווערט קראַנק גלייך ווי דאָס בייכל וואָלט אים וויי־געטון, און מען מוז זיך מיט אים אומגיין ווי מיט קאַפּריזנע קינדער, — אויב נישט איז ער זיך גאָר מישב, דער וויין, און ווערט מוטנע און זויער און באַקומט אַ „שטאָך״.

שטענדיק ווען מיר האָבן געלערנט ביי ר׳ מרדכין, האָט מען געהערט דאָס קאַפּען פון די „קראַנקע״ וויינען אין די איבערגעדרייטע פלאַשן אויפן פענצטער, און תמיד איז די ווילגאַטש־לופט פול געווען מיט וויין־אַראָמאַטן.

קאַפּיטל איין און פערציק

ר׳ מרדכים אופן פון לערנען. אַ מליץ און ער וואָלט אַלע אַפּיקורסים אוועקגעלייגט אויף דער קני. ר׳ מרדכי אויף דער גליטש צוזאַמען מיט די לאָדזשער קונדסים. אונטערן אייז. דער חלום. ר׳ מרדכי איז זיך מישב. די גלוסטיקייטן פון דער תורה.

ביים לערנען האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פּיניע איז געווען אַ שטיקל למדן און ער האָט זיך גוט צוגעפּאַסט צו דעם אופן ווי ר׳ מרדכי האָט געפירט זיין שיעור. ר׳ מרדכי האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך טיפן און לאָגישן קאָפּ און ער האָט אַריינגעפירט אַ לאָגישן סיסטעם אין די פונאַנדערגעריסענע שקלא־וטריאָס פון דער גמרא. ער איז געווען זייער אַ רואיקער און געלאַסענער מענטש, און אַפילו ווען ער האָט מיט אונדז געלערנט אַ סוגיה און זיך באַנוצט מיט ספרי־פּלפּול, האָט זיך דאָס הי־ציקע געפּעכט פון שפּיציקן שכל באַרואיקט אונטער ר׳ מרדכים אינ־טערפּרעטאַציע. ער האָט נישט ליב געהאַט דעם טייפון און דעם שטור־רעם־ווינט אין דעם ים־התלמוד. ער האָט געזוכט דאָס שטילע וואַסער...

אחוץ דעם האָט זיך ר׳ מרדכי געהאַלטן פאַר אַ שטיקל מליץ, גע־שריבן לשון־קדש מיט הויכער ביבלישער מליצה, און הגם ער האָט קיינמאָל ניט געלייענט קיין ספרי־השכלה, נייערט בלויז אַמאָל געכאַפּט אַ קוק אין דער „הצפירה" כדי צו זען וואָס די לציִם זאָגן,—פונדעסטוועגן האָט ער געהאַלטן, אַז אויב ער וואָלט נאָר געוואָלט, וואָלט ער מיט זיין רו־איקן און גלייכן שכל אוועקגעלייגט אַלע אַפּיקורסים אויף דער קני און זיי וואָלטן אַנטשוויגן געוואָרן ווי די לעמעלעך. וואָס די אַפּיקורסים זאָגן, האָט ער זיך ניט גוט פאַרגעשטעלט. און ער האָט געהאַלטן, אַז זיי זענען יידן־לומדים, ווי יצחק סאַטאַנאָווער און יעקב רייפמאַן, וואָס ווילן זייערע „דעות נפסדות" באַווייזן מיט מאמרי חז"ל. עס לוינט זיך נאָר נישט

די מי אויף צו צעשמעטערן אזעלכע פוסטע קליינקייטן. צו פארענט־פערן א הארבע קשיא אין א תוספות, איז פיל נוצלעכער און שווערער.

אין מיטן די שכלדיקסטע און קאמפליצירטסטע סוגיות פלעגט זיך ר׳ מרדכי אמאל אפשטעלן, זיך אליין אויסקנאקן די פינגער, ווי ער וואלט געזוכט עפעס אן אויסרייד. אויסריידן האט ער תמיד לייכט געפונען — און ער האט אנגעהויבן צו דערציילן פון זיינע קינדער־יארן אין לאדזש. ער האט דאמאלסט נישט געוואלט אנקוקן קיין יידיש ספר, א גאנצן טאג אויף דער גאס מיט אלע קונדסים. ווינטער, א גאנצן טאג אויף דער גליטש פון דעם טייך „לודקע". די „לודקע" איז נאך געווען א טייך באגלייך מיט אלע טייכן, האט צוגעגעבן ר׳ מרדכי, זי איז א ברייטע און א האפערדיקע געפלאסן צווישן די לאדזשער זאמדן. זומער זענען אויף איר ארומגעשוואומען גענדז און קאטשקעס, און טיילמאל גאר איז א גוי אויף א שיפל געזעסן אינמיטן דער „לודקע" און געכאפט פיש. נישט אזוי ווי היינט, ווען די „לודקע" איז א פארדרויכערטע און א פארשטונקענע פון די לאדזשער פאבריקן, און אפילו אין די גרעסטע פרעסט אין ווינטער, באוויזט זי נישט צו פארפרירן, מחמת די הייסע קאכעדיקע וואסערן וואס פליסן אין איר כסדר אריין פון די גהינמדיקע קעסלען פון די לאדזשער פאבריקן.

—דאמאלס, — אזוי האט ר׳ מרדכי צוגעגעבן מיט א שמייכל און זיך אויסגעקנאקט די פינגער — זענען נאך אינמיטן לאדזש געוואקסן וועלדער און אין די ווינטערס איז די „לודקע" געווען א פארפרוירענע. קונדסים האבן זיך אויף איר געגליטשט טאג ווי נאכט. איך בין געווען פון דער ווייסער חברה און נישט ארפגעגאנגען פון דער „לודקע". איך האב געשמט אלס גליטשער און געפלויגן אויף דער „לודקע" ווי א פייל פון בויגן. דער טאטע האט מיך געשלאגן און געזאגט אז עס וואקסט פון מיר א גוי. דער רבי האט מיך מיטן קאנטשיק ארומגע־זוכט ביי די ברעגעס פון טייך. נאר ווער האט מיך געקאנט געפינען, אז איך בין געפלויגן מיט דער לאדזשער ווייסער חברה ווי די פויגעלעך איבערן אייז. — ביז... דער רבונו של עולם האט זיך אויף מיר מרחם געווען: אין א שיינעם ווינטער־טאג ווען איך האב מיך אזוי געגליטשט מיט די לאדזשער לאבוסעס, האט זיך פלוצעם דאס אייז

איינגעבראָכן אונטער מיינע פיס און איך בין אַרונטער אין וואַסער... וואָס ווייטער איז געווען ווייס איך נישט. איך ווייס נאָר, אַז מע זאָגט, האַלב לאָדזשער יידן זענען זיך צוזאַמענגעלאָפן מיך צו ראַטעווען. איך בין געלעגן קראַנק אין גרויסער היץ, און איך געדענק נאָר, אַז אַמאָל ביינאַכט האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז אַן אַלטער ייד קומט צו צו מיין בעט, נעמט מיך פאַר דער האַנט, פירט מיך אין בית־המדרש אַריין, גייט מיט מיר צו צו אַ ספרים־אַלמער און זאָגט צו מיר: מרדכי, זיי זיך מישב.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען נאָר אַ חלום. אַז כ'האָב דער־ציילט ווי דער אַלטער ייד האָט אויסגעזען, האָבן טייל געזאָגט, אַז ס'איז געווען ר' יצחק וואָרקער און טייל — אַז אליהו הנביא.

— אַז איך בין געזונט געוואָרן,—האָט ר' מרדכי ווייטער דערציילט און זיך געקנאַקט די פינגער, — האָט מיך אָנגענומען אַ גלוסטונג צו דער תורה. אַ חשק וואָס איז שטאַרקער געווען פון אַלע גלוסטונגען צו די גליטשן און צו די פייגעלעך אויף די בוימער. איך האָב מיך אינגאַנצן איינגעטונקען אין די וואַסערן פון דער גמרא, און איך האָב געזען אַז אפילו וואָס שייך עולם־הזה איז די גמרא מער עולם־הזה פון אַלע עולם־הזהס. אַ סברא איז לייכטער און פלינקער ווי דער לויף אויף די גליטשן. דער שכל פון דער תורה איז שאַרפער און ליכטיקער פון אַלע שבע חכמות. די אפיקורסים מיינען טאַקע, אַז זיי ווייסן עפּעס... נו, גענוג דברים בטלים, לאָמיר זיך נעמען צו דער גמרא.

די קראַנקע ווייַנען האָבן געטראָפּט אין די פענצטער, און ר' מרדכי האָט מיט וואונדערלעכער רואיקייט זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצוגעמען אין דער סוגיה.

קאַפּיטל צוויי און פּערציק

ר׳ מרדכים משפּחה־לעבן. פּאַטאָלאָגישער תּוהו־ובוהו.

ר׳ מרדכי האָט זיך צו מיר פּאַמעלעך אָנגעהויבן צו באַציען מיט זייער אַן אינטימער און איידעלער ליבשאַפט. ער האָט צו מיר אָנגעהויבן צו באַקומען סימפּאַטיע. ביי די גאַנצע שאַרפקייטן פון זיין גמרא־שכל איז ער געווען אַ לירישע און זייער אַ טראַגישע נאַטור. עס זענען אים אין מיר געפעלן געוואָרן די פּאַעטישע עלעמענטן אין מיין וועזן, און דער עיקר — הגם איך בין אַ גבירישער בחור, האָב איך אין מיר קנאַפּ פון גבירישער צעבאַלעוועטקייט. איך האָב געפיל פאַר יושר און האַלט מיך מיט אָרעמע בחורים — ווי פּיניע למשל — גלייך אויף גלייך. די טראַגישע זייט פון זיין לעבן איז גאָר שווער צו שילדערן. אויב איך האָב מיך פאַרנומען עס צו דערמאָנען, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל פאַר אַ פרעמדן איז די דאָזיקע אויסטערלישקייט פון ר׳ מרדכים פאַמיליען־לעבן ממש געלעגן אויף דער האַנט. אַט אַ דער איידעלער תּלמיד־חכם האָט געלעבט אין אַ טראַגעדיע, פון וועלכער ער האָט אַליין אפשר נישט געוואוסט.

איך ווייס ניט פון וואָסער משפּחה עס האָט געשטאַמט ר׳ מרדכים ווייב, נאָר זיכער זענען דאָ געווען אַ סך פּאַטאָלאָגישע טיפּן. ר׳ מרדכים ווייב האָט די גאַנצע פּאַטאָלאָגישע ירושה פון איר משפּחה מיטגעברענגט צו ר׳ מרדכין אין בעט אריין. ר׳ מרדכי האָט אויסגעקוקט צווישן זיינע קינדער ווי אַ הון וואָס איז געזעסן אויף גאָר פרעמדע אייער און אויסגעבריט גאָר אויסטערלישע באַשעפענישן. הגם פיזיאָנאָמיש זענען זיי, ר׳ מרדכים קינדער, גראָד ענלעך געווען צום פאָטער, אָבער זעלטן אַז קינדער זאָלן פון דעם פאָטערס וועזן נישט ירשענען אויף דאָס מינדסטע. די טעכטער זענען געווען שרייענדיקע, ביטערע

און גייציקע, אָבער סיי די ביטערעקייט, און סיי די גייציקייט האָט ביי טייל פון זיי אָנגענומען פאָרמען, וואָס זענען שוין ארויסגעגאַנגען פון נאָרמאַלן סדר און היפּש געשמעקט מיט אוואַנטוריזם. די יעניקע פון די טעכטער, וואָס האָבן נישט באַוויזן מיט זייערע פּאַטאַלאָגישע נייגונגען ארויסצוגיין פון נאָרמאַלן דרך, זענען געווען אומגעלומפּערטע נאַראָנים.

ר׳ מרדכי האָט קיינמאָל נישט גערעדט וועגן זיין משפחה, אָבער ער האָט געליטן פון דעם גייסטיקן און מאָראַלישן דיסטאַנס. אין דער דאָזיקער פאַמיליע — וואָס האָט סך־הכל געוואוינט אין צוויי טונקעלע חדרים אין אַן אָפּגעלעגענעם הויף מיט די פענצטער ארוים אויף די מויערן און אומריינקייטן פון אַ לאָדזשער הויף — האָבן זיך געשאַפן צוויי מאָראַלישע וועלטן: דער פּאַטאַלאָגישער תוהו־ובוהו פון ווייב און קינדער, און די שטילע איידעלע אַטמאָספערע צווישן די נאַסע ווענט פון ר׳ מרדכים שטוב, די אַטמאָספערע פון די איידעלע אַראָמאַטן פון אַלטע אונגאַר־ווייגען און די אַטמאָספערע פון ר׳ מרדכים תורה. די תורה איז אויך געגליכן געוואָרן צו וויין.

קאַפּיטל דריי און פערציק

פּיניע. אַ פיזישער און גייסטיקער קאַרליק. פּיניע אין די וואַסערן פון דער תּורה. איך לייען פּיניען מיינע כּתבֿים. איך באַשרייב סימ-באָליש דעם זיידן ברוך און די באַלוטער „אחדות". ר' מרדכי האַלט זיי נישט פאַר אַפּיקורסים. פּיניע און די וויינען. ר' מרדכי הייסט זיך ברענגען מיין „ספור", נאָר ער כאַפּט זיך נישט אויף דעם „באַהאַלטענעם מיין".

דער אָרעמער בחור פּיניע, ר' מרדכים „צווייטע האַנט" איז געווען אַ געמיש פון אַ קרעטין און אַ פּעאיקן מענטש. עס האָט אויסגעקוקט ווי דער רבונו של עולם האָט אין אים אַלצדינג אָפּגעוואויגן און אָפּ־געמאָסטן אויפן טראָפּן און אים אַרומגעשטעלט מיט האַרטע ברעטער, אַז ווייטער זאָל ער נישט גיין אויף אַ טריט. פּיניע איז געווען בײַ זיך אַליין אין דער תּפיסה. אָבער אויפן שטח פון זיין תּפיסה האָט ער זיך פריי באַוועגט, און אפילו מיט היפּשע פּעאיקייטן.

זעלטן־ווען האָב איך געזען אַזאַ אויסערגעוויינלעכע האַרמאָניע צווישן גוף און נשמה ווי בײַ דעם דאָזיקן פּיניען. זיין גוף און נשמה זענען ענלעך געווען צו זיך ווי צוויי טראָפּן וואַסער. דער גוף איז געווען קליין, אָפּגעגרענעצט, קאַנטיק און האַרט. עס האָט אויסגע־קוקט ווי אַ קרעפּטיקער נאָרמאַלער מענטש האָט זיך אָפּגעשטעלט אינ־מיטן וואַקסן. נאָך מער: ווי עמעצער וואָלט אים נישט געלאָזט וואַקסן, און אים אַרומגענומען מיט אַן אייזערנעם רייף. אַלצדינג איז בײַ אים, בײַ פּיניען, געווען קורץ און נישט דערלאַנגט. אַלצדינג ביז צו אַ גרענעץ. אָבער ביז צו דער דאָזיקער גרענעץ איז עס צוגע־גאַנגען אויפן נאָרמאַלסטן דרך. פּיניעס נישט־אויסגעוואַקסענע איברים זענען אין זייער שטח אפילו געווען גענוג קרעפּטיקע.

דאָס זעלביקע איז געווען מיט זיין גייסט. אַלע פּעאיקייטן אין זיין וועזן זענען נאָרמאַל געוואַקסן ביז צו דער אייזערנער פּענטע,

וועלכע האָט זיי מיטאַמאָל אָפּגעשטעלט, האַרט און קאַנטיק און מיט א פּלוצלונגן באַפעל — אַז ווייטער נישט. פּונקט ווי זיינע גופישע כוחות האָבן מיטאַמאָל פאַרזאָגט און ס'איז אויף קיין פאַל נישט געווען מעגלעך זיי צו ברענגען דערצו ווייטער צו לייסטן, אַזוי איז עס אויך געווען מיט זיינע גייסטיקע פעאיקייטן. איך געדענק, אַז אינמיטן לערנען ווען ר' מרדכי האָט זיך צעוויינט אין די טיפקייטן פון זיינע אַנאַליזעס, איז פיניע מיטגעגאַנגען מיט דעם גאַנצן שוואונג פון ר' מרדכיס סברות. פּלוצעם, אינמיטן דערין, האָבן זיך פיניעס פעאיקייטן אָפּגעשטעלט אויף דעם האַרטנעקיקסטן אופן. ווייטער נישט. און ער האָט זיך פּלוצעם פאַרוואַנדלט אין דער טעמפּקייט פון אַן אַנאַלפאַבעט. ר' מרדכי האָט זיך געוואונדערט, וואָס פיניע האָט מיטאַמאָל אַראָפּגעלאָזן די פליגלען און רירט זיך נישט אַרויס פונם טעמפּן ווינקל. פיניע האָט נישט מער געטון ווי געברומט „הם" און געבליבן זיצן מיט אַ טעמפּער האַרטנעקיקייט. ער האָט אויפגעהויבן זיינע העלע אויגן צו ר' מרדכין ווי אַ מענטש וואָס טרינקט זיך. ר' מרדכי פלעגט זיך חידושן וואָס פיניעס השגות האָבן זיך מיטאַמאָל אָפּגעשטעלט. סוף־כל־סוף האָבן זיך אַלע צוגעוואוינט צו דעם דאָזיקן נישט דערוואַקסענעם מענטש. ר' מרדכי האָט אים אפילו ליב באַקומען און געהאַלטן פון אים. געהאַלטן פאַר אַן ערלעכן און שטילן בחור, וואָס שטייט אין די וואַסערן פון דער תורה ביז צום האַלדז און באַווייזט זיך נעבעך נישט אין זיי אונטערצוטונקען.

צווישן מיר מיט פיניען האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרוועבן אַן אינטימע פריינטשאַפט. הגם פיניע האָט געקאָנט בעסער לערנען פאַר מיר, אָבער עפּעס אין מיר האָט אים אָנגעהויבן צו אימפּאָנירן. קודם־כל, וואָס איך האָב דעמאָלסט אָנגעהויבן צו שרייבן העברעאישע שירים. פיניע האָט זיך גאָרנישט געקענט פאָרשטעלן ווי אַזוי מען קאָן פּשוט „אויסקלערן" פון קאָפּ פרייע פערזן און גראַמען, און אַלצדינג אויף לשון־קדש. מיינע דאַמאָלסטיקע שירים האָב איך געוויזן ר' מרדכין. אַזוי ווי ער איז אויך געווען אַ מליץ, האָט ער זיך געהאַלטן פאַר אַ מבין אויף שירים. די שירים זענען געווען אומשולדיקע און געפילפולע. פערזן וועגן דער שלעכטער וועלט און וועגן גערעכטיקייט און יושר.

ר׳ מרדכי האָט אין די דאָזיקע מאָטיוון — וואָס זענען געווען אַרויס־געזאָגט אין אַ געגראַמטן לשון־קדש — נישט געפונען קיין בייז. אַז דאָס שמעקט מיט באַהאַלטענער סימפּאַטיע פאַר דעם, וואָס עס טוט זיך צווישן די „יונגען״ אין באַלוט, האָט ר׳ מרדכי ניט חושד געווען. ערשטנס: די דיסטאַנס צווישן מיר און באַלוט. צווייטנס: האָט ער באַלוטער „אחדות״ כּלל נישט צוגערעכנט אויפן חשבון פון אַפּיקורסות. כּדי צו זיין אַן אַפּיקורוס האָט מען אין ר׳ מרדכים אויגן באַדאַרפט זיין אַ גרויסער למדן, צופּאַסן די פריייהייטלעכע דעות צו די מאמרי־חז״ל, אויספּשטלען אַפּיקורסישע געדאַנקען אין דער גמרא און קאָ־נען לייענען די „הצפירה״. אַזוי ווי די באַלוטער רעוואָלוציאָנערע אַרעמקייט האָט נישט געהאַט די אַלע וואַלאָרן, האָט ר׳ מרדכי זייער פריייהייטלעכקייט נישט גענומען ערנסט. ס׳איז געווען אַ הפקר־זאַך, באַלוט. גלאַט געוואָלט אויסטון זיך פון יעדן עול פון יידישקייט. ווי אַזוי קען מען זיין אַן אַפּיקורס אַז מ׳קאָן נישט לערנען? יעקב רייפ־מאַן, און נחום סאָקאָלאָוו, אָט דאָס זענען אַפּיקורסים!

פּיניע האָט זיך פּאַמעלעך צו מיר צוגעבונדן. ווען מיר האָבן נישט געלערנט, בין איך געשטאַנען און צוגעקוקט ווי אַזוי פּיניע גיסט פונאַנדער און פילטערט ר׳ מרדכים ווײַנען. ר׳ מרדכי האָט פּיניען געהאַלטן פאַר אַ זעלטענעם מבין אויף וויין, און ער האָט געזאָגט, אַז פּיניעס צונג שפּירט טעמים, וואָס זעלטן אַ געניטער וויין־קיפּער דערגרייכט. פּיניע האָט קיינמאָל נישט געטרונקען קיין וויין, אַפילו אין יום־טוב נישט. ער האָט געהאַט אַ פּאַנישן ווידערווילן צו באַ־רוישנדיקע משקאות. אָבער ווען פּיניע האָט נאָר צוגערירט זיין צונג צום וויין, געטשמאַטשקעט אַ ביסל מיט די ליפּן כּדי אַרויסצורופן די אינערלעכסטע זאַפטן און אַראָמאַטן פונעם איידלסטן געטראַנק, זענען זיי גראָד אויף דער צונג פון אָט־אָ דעם אויסטערלישן נפשל אַרויסגעקר־מען מיט אַלע זעלטנקייטן און פאַנטאַזיעס פון זייערע טעמים און אַראָמאַטן. גיי פרעג אַ קשיא אויף ווײַנען!

איך האָב פאַר פּיניען אָנגעהויבן פאַרצולייענען מיינע געשריבענע זאַכן. שירים האָבן ביי אים אויסגעקוקט האָקוס־פּאָקוס, הגם ער האָט מיט גרויס באַוואונדערונג געקוקט ווי די גראַמען קלינגען אין די סוף־

שורות און עפּעס פאַרן זיי זיך. דערפאַר האָב איך אים געלייענט פּראָזע. איך האָב דעמאָלסט אָנגעהויבן שרייבן אַ דערציילונג אויף לשון־קודש, וואו עס ווערט דערציילט פון אַ יינגל פון רייכע עלטערן. עס זענען געווען די צייכנס פון דער צייט און פון דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס האָט מיר אינערלעך אַזוי איספּאָנירט, הגם עס האָבן מיך פון איר אָפּגעטיילט גאַנצע תהומות פון מיליע און שטאַנד. די דערציילונג איז געווען ווי אַ מין פּסיכישע בריק צווישן מיר און יענע העראָאישע כוחות אין באַלוט. די גבירים — און דאָס מיינט מיין משפּחה — זענען אַרויסגעקומען אין די שוואַרצסטע פאַרבן. שלעכטע האַרטהאַרציקע מענטשן, וואָס איזדיעקעווען זיך אויף אָרעמע־לייט. אפילו דעם טייערן זיידן ברוך וואָס האָט מיך אַזוי ליב גע־האַט האָב איך נישט געשוינט און אים אָנגערופן מיט אַ לשון־קודשדיקן נאָמען: „מטרד בן מי־זהב" — אַ גענוג קאַפּולער שטאָך אויף זיינע מיליאָנען און זיינע וועלדער. דערפאַר זענען די אָרעמעלייט פון מיין משפּחה אַרויסגעקומען אין מילך און אין האָניק. אַלע סימפּאַטיעס זענען געווען אַרויפגעלייגט אויפן פעטער אברהמקעס זין, וואָס זענען געווען וועבער אין באַלוט, זענען קיינמאָל צו אונדז נישט אַרויפגעקומען און איצט האָט מען אויף זיי געזאָגט, אַז זיי באַלאַנגען צו די „אחדות". די באָבע חיה האָט אפילו ניט געוואָלט גלויבן, אַז די מומע רויזעס קינדער זענען בכוח אַזעלכעס אָפּצוטון זייער פרומער מוטער. אויך דעם פעטער אברהמקעס זין האָבן ביי מיר געטראָגן לשון־קודשדיקע נעמען, ווי שמשון און אבינדב. איך אַליין — שאַלתיאל — בין אויסגעקומען די אומגליקלעכע און טראַגישע פיגור, וואָס געפינט זיך אַ געפאַנגענער אין אַ גאָלדענעם לייבן־גרוב און בענקט צו די העלדן שמשון און אבינדב. פיניע האָט באַקומען פייכטע אויגן בעת ער האָט מיך געהערט לייענען. דאָס האַרץ איז אים איבערגעגאַנגען פון געפיל און באַוואונדערונג — געפיל פאַר די לאַנגע דרשות פון גערעכטיקייט וואָס שמשון און אבינדב האָבן ביי מיר געפירט אויף גאַנצע בלעטער און נישט געקאַרגט קיין זלזולים און שטראָף־רייד (אין אַ סטיל פון הויכער מליצה) אויפן חשבון פון מטרד בן מי־זהב: געמיינט מיין זיידע ברוך גזשיוואַטש וואָס סך־הכל האָב איך אים ליב געהאַט אהבת־נפש און

האָלט געהאַט צו הערן זיינע מעשיות. (אגב, האָב איך אים, דעם זיידן ברוך, אַמאָל פאָרגעלייענט שטיקער פון מיין דערציילונג, אָבער ער האָט זיך נישט געכאַפּט, אַז מיט מטרדן מיינט מען אים). דער עיקר האָט זיך פּיניע געוואונדערט ווי אַזוי קאָן מען עפּעס אויסטראַכטן זאַכן און אָנפילן מיט זיי גאַנצע בלעטער פּאַפּיר. ער האָט זיך קיינ־מאָל נישט געקענט פאָרשטעלן דעם שייכות פון אַ מענטשלעכן קאָפּ מיט אַ געדרוקטן ספר. נאָכן לייענען האָט פּיניע צו מיר אַ הויב גע־טון זיינע העלע אויגן וואָס זענען פייכט געווען פון געפיל און באַ־וואונדערונג און נישט מער געטון סיידן ווי אַ ברום־געגעבן: הם.

אַמאָל צווישן די פלאַשן וויין האָט פּיניע געמוזט דערציילן פון מיינע כתבים. ר׳ מרדכי האָט מיך געהייסן ברענגען מיין „סיפור" כדי אים איבערצולייענען. האָט ער זיך דאָך אַליין געהאַלטן פאַר אַ היפּשן מליץ. ווען כ׳האָב עס אים געבראַכט, האָט ער דערין געבלע־טערט, געריימט מיין לשון, אָבער דעם סימבאָלישן מיין פון מיינע העלדן, וואָס איז געלעגן אָפן ווי אויף אַ טעלער, האָט ר׳ מרדכי נישט באַ־נומען. ער וואָלט עס גאָרנישט פאַרשטאַנען אַז מטרד בן מי־זהב איז סך־הכל דער זיידע ברוך גזשיוואַטש, און שמשון און אבינדב זענען די אחדות־יונגען פון באַלוט.

קאַפּיטל פיר און פערציק

ר׳ מרדכילעס קליאַמקע. דער פרעמדער האָפערדיקער ייד אין פנחסעס שטיבל. נאָסקע ווערט געפּלעפט. „אויב אַזוי איז עס אַ שדכן״. מוצאי־שבת ביי אונז אין שטוב. „ווען מיר דאָ, הייסט עס, קריגן דעם אמתן היוסן טוי און די אמתע איינגעמאַכטסן״. די כלה און שיר־השירים. שפּאַצירן אין די שמעקעדיקע סעדער פון דלוטאָוו. די כלה אונטער דער צעריסענער אַטלאַסענער קאַפּאָטע. „ווער פון אייך איז מיין כלה?״

אין דעם ערשטן יאָר, וואָס איך האָב געלערנט ביי ר׳ מרדכין, האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן אַז ר׳ מרדכים קליאַמקע איז אַ סגולה צו שידוכים. איינמאָל, שבת אינדערפרי ביים דאַווענען, איז אין פנחסעס שטיבל אַריינגעקומען אַ פרעמדער עלטערער ייד. ער האָט אויסגע־קוקט ווי פון ווייטע מקומות און נישט געכאַפּט דעם מינדסטן אַנבליק פון אַן אַלעקסאַנדערער חסיד. די אַטלעסענע קאַפּאָטע אויף אים איז געווען אַ צעריסענע און פול מיט צויטן. דערפאַר האָט ער געהאַט אַ פּעט, קיילעכדיק און חוצפּהדיק בייכל, ווי אַן אמתער גביר. דער ייד האָט זיך בכלל אויפגעפירט האָפערדיק ווי ער וואָלט דאָ געווען אַן אַלטער תושב. ער איז אַרויפגעגאַנגען דאַווענען אויף דער מזרח־וואַנט הארט דערנעבן, וואו עס איז געשטאַנען פנחס ליכטנבערג, האָט געקנאַקט מיט די פינגער ביים דאַווענען, געפּאַטשט מיט די הענט אויף דער וואַנט און אַלעמען איבערגעשריגן. — נאָסקע איז געווען אַזוי געפּלעפט פון זיין נגידישער פאַרשייטקייט, אַז הגם דער ייד איז געווען אַ פרעמדער און אַן אומבאַקאַנטער, האָט נאָסקע אים מכבד געווען מיט אַן עליה. דער ייד האָט געמאַכט אַ ברכה ניט געאיילט, הויך און מיט אַ פרעמדלעך פרומער מתיקות. אַ מי שברך האָט ער געהייסן מאַכן עפּעס אַן אויסטערלישן רבין, און דערביי מנדר געווען אַכצן גראָשן, מיט אַ טאָן גלייך ווי ער וואָלט די וועלט גליקלעך גע־מאַכט.

נאָכן דאַווענען איז דער ייִד צוגעגאַנגען צו מיר און מיר געטון אַ קניפּ אין בעקל.

נאָסקע האָט זיך פּלוצעם אַ לאָז אַראָפּ געגעבן די רויטע פּאות און צו מיר געזאָגט:

— אויב אַזוי, איז עס אַ שרכן.

מוצאי־שבת באַלד נאָך הבדלה האָט זיך ביי אונדז געעפנט די טיר און דער דאָזיקער פרעמדער ייִד איז אַריינגעקומען מיט גרויס ברייטקייט. ער האָט געטראָגן אויפן קאָפּ אַ הויכן און צעקנייטשטן סאַמעטענעם קאַשקעט וואָס איז אַזש געווען גרין פון אַלטקייט, און צווישן די ליפּן האָט ער געהאַלטן אַ דיקע גבירישע ציגאַר, וואָס איז געווען שאַרפער און ביטערער אין איר רויך, ווי דעם זיידן ברוכס וואַלוועלע ציגאַרן. דער ייִד האָט געזאָגט אַ הויכן זינגענדיקן גוט וואָך און זיך געוואָנדן צו די ווייבער מיט אַ זיס שמייכעלע:

— ווען מיר דאָ, הייסט עס, קריגן די אמתע הייסע טיי מיט די אמתע איינגעמאַכטסן.

דערביי האָט זיך דער ייִד אויסגעטון דעם פּאַלטן און איז געבליבן שטיין אין דער צעריסענער אַטלעסענער קאַפּאָטע.

עס זעט אויס, אַז מ'האָט זיך אויף דעם דאָזיקן ייִד געריכט, וואָרעם די באָבע חיה איז באַלד אַריין אין קיך און געהייסן דערלאַנגען הייסע טיי און אַרויסנעמען די דלוטאָווער איינגעמאַכטסן, וואָס זי האָט איבער זומער געפּרעגלט מיט אירע אייגענע הענט. דער ייִד האָט געטון אַ קוק אויף מיר מיט אַ פּיפּיק אייגל, מיט דעם אייגל פון אַ מבין.

מיר האָט געגעבן אַ זעץ אין האַרצן. איך האָב אַראָפּגעלאָזט די אויגן.

— אַ שרכן . . .

דער ייִד האָט זיך מיט נגידישער פאַרשייטקייט אוועקגעזעצט ביים טיש און געפּיפּקעט זיין גראָבע שאַרפע ציגאַר. ער האָט גערעדט ווי ער וואָלט דאָ אין אונדזער שטוב געווען אַ תושב, און דערציילט נייעסן פון פּראָווינציעלע גבירישע משפחות. די דינסט האָט אַריינגעבראַכט טיי מיט איינגעמאַכטס. דער ייִד איז מיט ביידע אויגן אַריינ־

געקראָכן אינעם טעלער איינגעמאַכטס און דאָרט אַרומגעגראַבלט מיט א לעפעלע.

ווען דער ייד האָט אויסגעזופּט עטלעכע קאָכעדיקע גלעזער טיי און אויפגעגעסן אַ האַלבן טעלער מיט איינגעמאַכטס, האָט ער אַ וואונק געטון צו מיין פאָטער. מיין פאָטער און מיין מוטער זענען אויפגע־שטאַנען, אַריינגעגאַנגען מיטן פרעמדן ייד אין אַ באַזונדער חדר. איך האָב געהערט ווי מע פּאַרמאַכט די טיר.

איך האָב געוואוסט, אַז דער ייד האָט געבּרענגט פאַר מיר אַ גבירישע כלה ערגעץ פון זיינע ווייטע מרחקים.

איך האָב קיינמאָל נישט געהאַט קיין שוועסטער. בכלל איז אין אונדזער משפחה געווען ווייניק מיידלעך אין מיינע יאָרן. איך האָב אַ סך געטרוימט וועגן אַ כלה. עפּעס אַ נאָענט ווייבלעך נפש, וואָס זאָל מיך ליב האָבן, זיין צו מיר צאַרט און איבערגעגעבן. אַלע מיינע מלמדים האָבן מיר געזאָגט, אַז די שולמית פון שיר־השירים מיינט מען סך־הכל די שכינה אָדער גאָר די כנסת־ישראל, און אַלע ווייבלעכע רייצן, וואָס ווערן דאָרט אַזוי שמעקנדיק און זוניק באַשריבן, זענען סך־הכל די גלוסטיקייטן פון דער תורה און פון די תרי״ג מצוות, — פונדעסטוועגן האָבן זיך פאָרט אין מיינע פאַרשטעלונגען וועגן דעם מיידל, וואָס וועט צו מיר געהערן, אַריינגעגנבעט היפּשע אַנאַלאָגיעס צו די בילדער פון שיר השירים. איך בין ניט זיכער געווען צי דאָס מיידל וועט הייסן שולמית. אָבער אין דער שיינקייט פון איר געשטאַלט, אין אירע רייד און אין אירע ליבע־שפּילן מיט מיר וועט עפּעס זיין אַזוינס ווי אין שיר־השירים. זי וועט זיין אַ צאַרטע און אַ שטילע. אירע האָר וועלן זיין גאָלדיקע, און איר האַרץ פול מיט ליבשאַפט. זי וועט מיך רופן „דוד״ און גיין מיט מיר שפּאַצירן אין די שמעקנ־דיקע סעדער פון דלוטאָוו. מיר וועלן זיך ביידע אַוועקזעצן אונטער אַן עפּל־בוים. איך וועל איר פאַרלייענען מיינע לידער און מיין פּראָזע, און אַפילו איר דערציילן פון מיינע סימפּאַטיעס פאַר די „אחדות־לייט״. זי וועט פילן דאָס זעלבע, וואָס איך. וועגן קושן זיך מיט איר האָב איך דערווייל נישט געטראַכט. הגם די איידעלע רויטקייט פון אירע פולע ליפּן האָט מיר כסדר געשוועבט פאַר די אויגן.

אמת, איך האָב מיר איצטער שווער געקאָנט פאָרשטעלן אַ־טאָ דאָס גאָלדיקע לאַכנדיקע מיידל אין שייכות מיט דעם האָפּערדיקן באַ־בייכלטן ייד אין דער צעריסענער אַטלעסענער קאַפּאָטע. עס איז מיר טיילמאָל אויסגעקומען, אַז ער האַלט זי באַהאַלטן אונטער דער אַטלעסענער קאַפּאָטע און ווייזט זי דאָרט מיין טאַטן און מיין מאַ־מען... איך בין געזעסן אַליין ביים מוצאי־שבתדיקן טיש. מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז איך הער זיך שושקען הינטער דער פאַרמאַכ־טער טיר. אַלע פאַנטאַזיעס האָבן זיך צעשפּילט אין מיין צעהיצטן קאָפּ ווי סעדער אין צווייט. צווישן די דאָזיקע צעבליטע סעדער האָב איך געזען מיידלעך. כלות. העלע, בלאָנדע מיידלעך, ווי דאָס זון־ליכט און טונקעלע מיידלעך ווי שאָטנס אין די וועלדער... זיי האָבן מיך אַלע אָנגעקוקט און דורכגעשוועבט פאַר מיינע בליקן ווי אַ זיסער חלום. . .

איך האָב אויף זיי געקוקט און געפרעגט — ווער פון אייך איז מיין כלה?

קאַפּיטל פינף און פערציק

ר' איציקל פלוימענבוים. שיינע מחותנים. ר' איציקלס „הויף" אין זאַלאַשין. תמיד שבע-ברכות. ר' איציקלס גאָרטן. וואָס וויסן זאַלאַ־שינער חיותים? וואַרשעווער נוסח. קאַטשן. זאַלאַשין און וואַרשע.

הגם מע האָט עס דערווייל געהאַלטן פאַר מיר בסוד, פונדעסט־וועגן בין איך געוואָר געוואָרן, אַז מע רעדט מיר אַ שידוך — טאַקע נישט מיט די וואַרשעווער פּריוועסעס פון וועלכע די קאַלישער רביצין האָט כסדר דערציילט. אַפּנים זענען די פּריוועסעס צו הויכע פענצ־טער פאַר ברוך גזשיוואַטשעס אַן אייניקל. דער מחותן איז געווען איינער פון די באַקאַנטסטע וואַלד־סוחרים אין פּוילן, ר' איציקל פלוי־מענבוים פון זאַלאַשין.

צווישן די יידישע וואַלד־סוחרים אין פּוילן האָט ר' איציקל פלוי־מענבוים פאַרנומען אַ באַזונדערן פּלאַץ. ס'זענען געווען גרעסערע גבירים פון אים צווישן וואַלד־סוחרים. דער יחוס ר' איציקלס, איז אויך נישט געווען אַזאַ געהויבענער. מיט תורה וואָלט אים ר' יעקב ענגעלמאַן פאַרשטעקט אין אַ וועסט־טאַש. ר' איציקל פלוימענבוים האָט גאָר געהאַט אַנדערע וואַלאָרן. דער ייד האָט געהאַט איין ליידנ־שאַפט: שיינע מחותנים!

אַזוי ווי ר' איציקל האָט קיין עין־הרע געהאַט אַ סך קינדער, האָט ער זיך דעם דאָזיקן יצר־הרע געקענט נאָכגעבן ביד־רחבה. תמיד האָט ער געהאַלטן ביי שידוכים טון. שדכנים האָבן כמעט ווי געוואוינט אין זיינע גבירישע סאַליעס. ר' איציקל איז כסדר געווען פאַרטון אין דעם אויסקלייב פון שיינע מחותנים. שדכנים האָבן זיך נישט געפוילט און געבערענגט. ר' איציקל האָט געגעבן די שיינע נדנים. צען טויזנט קאַרבן — און דאָס שענסטע שדכנות־געלט. ער האָט געהאַלטן פון „לעבן און לעבן לאָזן". ר' איציקל האָט טאַקע געהאַט אויף צו ווייזן אַ היפּשן צעטל פון שיינע מחותנים וואָס האָבן באַשיינט און באַקרוינט דעם וויין־גאָרטן פון זיין הויז־געזינט.

איך וועל אומישנע אויסרעכענען נאָר אַ טייל פון זיינע שיינע מחותנים כדי דער לייענער זאָל זען, אַז ר' איציקל פלוימענבוים האָט פאַמעלעכל, פאַמעלעכל דערגרייכט דעם גרויסן ציל פון זיין לעבן.

מיט די ווארשעווער פּריוועסעס האָט ער זיך משדך געווען אַזש צוויי מאָל. אַ זון פון ר' ישעיה פּריוועסעס בכור, — ר' שמואל לייב־בעלע פּריוועס — האָט ר' איציקל זיך אויסגעקליבן פאַר אַן איידעם. אַ טאָכטער פון אַ צווייטן זון ר' ישעיהס, — ר' אברהמעלע פּריוועס —איז געווען ר' איציקלס אַ שנור. דאָס אַליין האָט שוין געהייסן פון שענסטן און בעסטן פון די יידישע גבירישע משפּחות אין פּוילן. מיט אַזאַ פאַרמעג אַליין קאָן מען שוין גיין אויפן ווייטערן גטיעג נאָך שיי־נע מחותנים. דער מיליאָנערישער פאַבריקאַנט ר' משה אהרן ווינער פון לאָדזש האָט אויך באַצירט מיט זיינס אַ זון ר' איציקלס קאָלעקציע. ר' חיים ליפּשיץ פון געמזעוו — הגם אַ ייד אַ בטלן — איז געווען פון די שיינע וואַלד־סוחרים אין פּוילן. אַ מחותן מיט די גרויסע גבירים אין פּוילן. מיט דעם אַליין איז ר' חיים ליפּשיץ אויך געוואָרן אַ שיי־נער מחותן און האָט — נישקשה — געקאָנט זיין אַ בלימל אין דעם בוקעט וועלכן ר' איציקל פלוימענבוים האָט מיט גרוים ווירדע געטראָגן צווישן די יידישע גבירים אין קרוין־פּוילן.

קיין אייגנטלעכע גיטער וואו ער זאָל פאַרלייגן זיין רעזידענץ האָט ר' איציקל נישט געהאַט. ער האָט געקויפט וועלדער און זיי אויסגע־האַקט. ווען ס'זענען איבערגעבליבן פון די וועלדער נישט מער ווי פּיענקעס, האָט זיי ר' איציקל געזאָגט דעם שיינעם „זיי געזונט". פאַרט האָבן זיך די שיינע מחותנים געמערט ביי אים ווי אויף הייוון. וויפיל ר' איציקל טוט שידוכים, הויבט זיך נאָך נישט אָן. עס שטייען נאָך אין דער ריי אַ סך פון זיינע זין און טעכטער. און איבער די פליינען פון פּוילן וואַרטן נאָך אַ סך שיינע מחותנים וואָס באַדאַרפן באַשיינען און באַקרוינען ר' איציקלס קאָפּ.

אין אַן עק פון שטעטל זאַלאָשין וואו ער איז געווען אַ געבוירע־נער — פּוילישע יידן האָבן אין זיך געהאַט איינגעזעסנקייט, זיי איז שווער אָנגעקומען זיך אַרויסצורייסן פון אָרט — האָט זיך ר' איציקל פלוימענבוים אויסגעבויט אַ גרויסן פּאַלאַץ מיט אַ סך חדרים און סאַ־ליעס. תמיד האָבן ביי אים עטלעכע איידעמס געגעסן קעסט. תמיד זענען געקומען די שיינע מחותנים אויף חתונות און שבע־ברכות. ביי ר' איציקלען האָבן כמעט ווי נישט אויפגעהערט צו שפּילן די קלעזמער.

די שיינע מחותנים האָבן אַלע געוואוינט בײַ ר׳ איציקלען אין פּאַלאַץ. אויך די מחותנתטעס וואָס זענען געקומען אויף צו „באַשויען" זײַנע טעכטער זענען פאַרבליבן נעכטיקן בײַ ר׳ איציקלען אין פּאַלאַץ. די שענסטע גבירטעס פון פּוילן — בלײַבנדיק איבער נאַכט אין זאַלאָשין — ווען דאָך נישט גיין שלאָפן אין אַן אכסניה אין דערנעבנדיקן יידישן שטעטל. שפּעדיקע וואַרשעווער וועטשערעס האָבן זיך געקאָכט אין די קיכן פון ר׳ איציקלס פּאַלאַץ. קעכינס האָט מען בײַ ר׳ איציקלען נאָר גענומען פון וואַרשע און רק אַזעלכע קעכינס, וואָס האָבן שוין געהאַט געדינט בײַ די פּריוועסעס.

אַרום זײַן פּאַלאַץ אין עק פון שטעטל זאַלאָשין האָט ר׳ איציקל געלאָזט פאַרפלאַנצן אַ גרויסן גאָרטן מיט אויבסט־בוימער ווי אויך אַנדערע גלוסטיקע בוימער, כדי צו געבן זײַן זאַלאָשינער פּאַלאַץ דאָס פּנים פון אַ פּריצישן הויף. ר׳ איציקל איז נישט געגאַנגען דאַווענען אין זאַלאָשינער שול צוזאַמען מיט די פּשוטע זאַלאָשינער יידן, נייערט ער האָט בײַ זיך אין פּאַלאַץ געמאַכט מנין, וואו ער האָט געדאַוונט צוזאַמען מיט זײַנע מקורבים, מיט זײַנע „מענטשן", שדכנים, זין און איידעמס. דאָס דאָזיקע גאַנצע גבירישע קלאַפּער־געצייג פון ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט פאַרנומען אַ שיין רעשטל יידן, וואָרעם אויך פרעמדע יידן אורחים האָבן זיך געוואַלגערט אין ר׳ איציקלס פּאַלאַץ, באַקומען דאָרט די שיינע נדבה און דאָס גוטע עסן, און צעטראָגן ר׳ איציקלס נאָמען און נדיבות איבער גאַנץ קרוין־פּוילן און איבער אַלע הייזער פון זײַנע שיינע מחותנים. ר׳ איציקל איז געוואַקסן צוזאַמען מיט דעם, וואָס ס׳זענען אונטערגעוואַקסן זײַנע קינדער, און שדכנים האָבן אים געבערענגט די גאָלדענע טעלערלעך פון פּוילן.

אַז ר׳ איציקלס שנורן און טעכטער זענען נישט געגאַנגען אין דער שטאָטישער מקווה פון זאַלאָשין, נייערט ר׳ איציקל האָט אינמיטן פון זײַן גאָרטן אויסגעבויט אַ מקווהלע פּונקט ווי אין גלאַזנאָוו בײַ ר׳ יעקב ענגעלמאַן — פון דעם איז אָפּגערעדט.

הגם אין זאַלאָשין זענען געווען גענוג יידישע חייטים, פונדעסט־וועגן האָט מען זיך אין זאַלאָשינער הויף קיינמאָל, די מינדסטע זאַך, נישט געלאָזט אויפנייען בײַ די היימישע שניידערוקעס. וואָס ווייסן

זאלאשינער חייטים ווי אזוי גבירים דארפן זיך אנטון? מע קאן נאך צווישן די שיינע מחותנים אויסקוקן ווי א פראווינצער לעמעשקע. אלצדינג האט מען זיך געמאכט אין ווארשע. ר׳ איציקל און זיינע זין האבן זיך דארט געלאזט אויפנייען זייערע קאפאטעס. אפילו שוכ־ווארג האט מען זיך געקויפט אין ווארשע. מע האט נישט געטרויט זאלאשין. ר׳ איציקלס טעכטער זענען גאנצע וואכן אפגעזעסן אין ווארשע כדי צו פאסן און צו לאזן נייען זייערע קליידער און צו קויפן זייערע היט און זייערע אנדערע ווייבערישע הצטרכותן, און אלצדינג דארטן וואו די ווארשעווער גבירטעס האבן געקויפט זייערע זאכן. אין ווארשע איז מען זיך צוזאמענגעקומען מיט דער גרויסער וועלט פון יידישע נגידים און מען האט אויף זיך גענומען גבירישן ווארשעווער נוסח. ווארעם אין ווארשע האבן א סך פון ר׳ איציקלס אויסגעגע־בענע זין און טעכטער געוואוינט און געגעסן קעסט. די ייגגערע קינ־דער וואס האבן געהאלטן ביי שידוכים, זענען ביי זיי אפגעווען לאנגע וואכן, אנגעזען זיך מיט ווארשעווער נגידותשאפט און געפארן שפאצירן אין די לאזשענקעס.

ווען מען איז אהיים געקומען צוריק קיין זאלאשין, האט א שארפע קאטש אפגעווארט ביים באנהויף. הגם עס איז נישט ווייט געווען פון באנהויף אהיים צום פאלאץ, זענען אבער ר׳ איציקלס טעכטער קיינ־מאל נישט געגאנגען צו פוס. מען האט געוואלט וויזן דיסטאנס צווישן זיך און דעם ארעמען שטעטל. אהיימקומענדיק פון ווארשע און פארנ־דיק אויף דער קאטש איבער די זאלאשינער געסלעך, האט דאס שטעטל זאלאשין באקומען אין די אויגן פון ר׳ איציקלס טעכטער גאר דאס פנים פון אן ארעמען חוזק. דער טעם פון ווארשע איז זיי נאך געלעגן אויף די ליפן. זאלאשינער יידישע קרעמלעך קעגן די ווארשעווער גרויסע קראמען אויף מארשאלקאווסקע און נייע וועלט, זאלאשינער בלאטעס אקעגן די געפלאסטערטע גאסן פון ווארשע און די אויאזדאווער אלייען! ניין. ר׳ איציקלס טעכטער האבן פאר זאלאשין געהאט נישט מער, סיידן ווי אן איראנישן שמייכל, און זענען צופרידן געווען ווען זיי זענען שוין ענדלעך געווען ביי זיך אין פאלאץ און ביי זיך אין גארטן.

קאַפּיטל זעקס און פּערציק

די גאָלדענע גלאָקן קלינגען נישט אין ר׳ איציקלס אויערן. די ביטערע ראָזשינקע. אַ סוד פֿאַר בראָד. ר׳ איציקל גייט אויסשמירן די פֿרי־וועסעס מיט סאָדזשע. ר׳ איציקל זעט אין זיינע שפּילע מחשבות ר׳ יעקבֿ ענגעלמאַנען. שווער בייצושטיין דעם נסיון.

הלמאַי זאָל איך לייקענען: ווען שדכנים זענען געקומען צו ר׳ איציקלען אין זיין זאַלאַשינער פּאַלאַץ און אים אָנגעשלאָגן דעם שידוך מיט מיר פֿאַר זיין אסתרן, דאָס עלטסטע טעכטערל פֿון צווייטן ווייב, איז דער שידוך אים נישט געווען שטאַרק צום האַרצן. תחילת האָט זיך ר׳ איציקל אַ קראַץ געטון אונטער זיין שיינער גבֿירישער באָרד. שדכנים האָבן מיט גרויס האָפֿערדיקייט דערציילט פֿון די זיידעס, ר׳ יצחק וואורקער, ר׳ ישעיהלע פּראַגער און ר׳ יהושיעלע קוטנער — נעמען, וואָס האָבן באַדאַרפֿט אין ר׳ איציקלס אויערן צו קלינגען ווי גאָלדענע גלאָקן. אָבער ר׳ איציקל האָט געהאַט זיין נוסח אין אויס־קלייבן פֿאַר זיך שידוכים. דער ייד האָט געהאַט סטיל און ער האָט זיך נישט געוואָלט פּטרן אויף אַלע וועגן. ער איז נישט געלאָפֿן אויף רבישן און רבנישן יחוס. ער איז געלאָפֿן אויף שיינע מחותנים גבֿירים. אויף דעם דאָזיקן וועג האָט ער זיך שוין געוואָלט האַלטן ביז צום יינגסטן קינד. און ער האָט געוואָלט זען דעם מחותנים־בוקעט אַ שיינעם און אַ פֿולן.

דער נאָמען ברוך גזשיוואַטש, וואָס האָט געזאָלט זיין די גבֿירישע ראָזשינקע אין דעם שידוך מיט מיר, איז אויף ר׳ איציקלס צונג געווען גאָר אַ ביטערע ראָזשינקע, און ער האָט געזען ווי ברוך גזשיוואַטש אינמיטן דעם קראַנץ פֿון שיינע מחותנים קוקט אויס ווי אַ דאָרן צווישן רויזן און ער קאָן אים, ר׳ איציקלען, מאַכן אַ תל פֿון אַ גאַנץ לעבן אַרבעט. אַזוי פֿיל מי און פּראַצע און אַזוי פֿיל שווערע טויזנטער גדן! עס

איז געווען א סוד פאַר בראַד, אַז סך־הכּל איז ברוך גזשיוואַטש אַ זון פון אַ פּשוטן דאָרף־מילכיקן, האָט אַ משפּחה, קיין עין־הרע, פול מיט שניידערס און שוסטערס און אַנדערע באַלמעלאָכעס. דער דאָזיקער ברוך גזשיוואַטש טוט נישט דאָס מינדסטע כּדי זיך אויסצופּיינערן, רק פירט זיך אויף ווי ער איז געוואוינט געווען פון זיין טאַטנס הויז. דער ייד קאָן זיך אַפילו נישט אָפּגעוואוינען פון צו עסן צום אָנבייסן פּויערישן באָרשטש מיט קאַרטאָפלעס. דעם זיידן ברוכס באָרשטש האָט זיך, נישקשה, געלאָזט הערן איבער פּוילן. און גיי און טו אַזאַ שידוך! ר׳ איציקלען האָט זיך אויסגעדוכט, אַז מיט די אייגענע הענט שמירט ער אוים די פּריוועסעם מיט סאַדזשע. די שיינע געלע באָרד פון ר׳ אברהמעלע פּריוועס האָט אים געשוועבט פאַר די אויגן ווי אַ רוף צום געוויסן. וואָרעם אין דער אמתן האָט ר׳ איציקל גאָר געחלומט וועגן דער שענסטער בּלום, וואָס פעלט אים נאָך אין דעם בוקעט פון שיינע מחותנים, און דאָס נעמלעך, ר׳ יעקב ענגעלמאַן.

ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט זיין גאַנץ לעבן געטשאַטעוועט אויף ר׳ יעקב ענגעלמאַן, און ער האָט זיך נאָר פאַרגעשטעלט זיינע שיינע מחותנים מיט ר׳ יעקבן בּראש. קיין שענער און הערלעכער בּילד האָט זיך ר׳ איציקל גאָרנישט געקענט פאָרשטעלן אין זיין לעבן. אָבער ר׳ יעקב ענגעלמאַן האָט שוין לאַנג געהאַט אויסגעגעבן זיין מוזיניקל, און ר׳ איציקל איז געבליבן אין דרויסן. ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט נישט געזאָגט פּאַס. אויב נישט ר׳ יעקב ענגעלמאַן אַליין אַלס מחותן, זאָל כאָטש עמעצער פון ר׳ יעקב ענגעלמאַנס אייניקלעך זיין דער איי־דעם. ס׳איז טאַקע נישט דאָס זעלבע, אָבער פאָרט וועט ר׳ יעקב ענגעלמאַן זיין אַ מחותן. עלעהיי מיט ר׳ ישעיה פּריוועס האָט ער זיך געמוזט צופרידנשטעלן מיט בלויזע אייניקלעך.

אַזוי האָט ר׳ איציקל געטראַכט אין זיינע שטילסטע מחשבות. ווען דעם צווייטן ווייבּס עלטסטע טעכטערל, אסתּר, האָט אָנגעהויבן אונטערצואוואַקסן צו אַ כּלה־מיידל, האָט ר׳ איציקל אָנגעהויבן צו קוקן די שדכנים אין די הענט אַריין. ער האָט געזוכט דאָרט די זאָמען פון ר׳ יעקב ענגעלמאַן.

ווען ר׳ איציקל האָט דערהערט, אַז אָנשטאָט ר׳ יעקב ענגעלמאַנען

ברענגט מען אים גאָר ברוך גזשיוואַטש, האָט ער געשפּירט אַ ביטערן טעם אין מויל. צי האָבן זיך שוין פאַר אים, חלילה, פאַרשלאָסן די קוואַלן פון שיינע מחותנים, ווען שדכנים קאָנען האָבן אַן איינפאַל אים צו ברענגען אַ זון פון אַ דאָרף־מילכיקן? אַ שיינער מחותן, ברוך גזשיוואַטש, צווישן די שווער־פאַרהאָרעוועטע מחותנים. אַ שיינער טויש פאַר ר׳ יעקב ענגעלמאַן. ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט אַ קוק געטון אויף די שדכנים ווי אויף גזלנים וואָס זענען געקומען אים אינ־גאַנצן אָפּקוילען די קאַפּאָטע. ווען די שדכנים האָבן אים אָבער אויס־געלייגט אויפן טעלערל די מיליאָנען פון ברוך גזשיוואַטש, און אַז דער חתן איז אַן איינציק קינד פון אַן איינציקער טאָכטער און איבער הונ־דערט און צוואַנציק יאָר וועט זיין טאָכטער אסתרל זיין די יורשטע פון אַזוי פיל מיליאָנען — האָט ר׳ איציקל אָנגעהויבן אָראָפּצולאָזן די הענט און ווייכער צו ווערן. מיליאָנען איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר זענען אַ יצר־הרע. שווער בייצושטיין.

ר׳ איציקל האָט אַ שווערן זיפץ געטון און באַשלאָסן צו שיקן אַ פּרוואוער צו פּרואוון דעם חתן. — און וואָס ווייטער וועט זיין וועלן מיר זען.

קאַפּיטל זיבן און פערציק

די באָבע חיה זאָגט תּחינות וועגן חן און לייטזעליקייט. דעם זיידן ברוכס וואָלוועלע ציגאַרן. כלה-חלומות. צוויי פּרואווערס. משהלע קריטיניצער. „אין קאַצק האָט מען נישט געהאַלטן פון אירצן יונגע-לייט״. טייערע פּעטש. וועלוועלע ווינער. „וואָס איז עס אַ ליובּ?״ וועלט-זאַכן. „ביסט גאָר אַ שגץ אויך?״ „איך זע, ר׳ ברוך, איר רויכערט ציגאַרן, ווי מיר אַלע יידן קבצנים״.

דעם טאָג, וואָס די פּרואווערס האָבן געזאָלט קומען האָט מיר ערשט מיין פאָטער געזאָגט, אַז איך האַלט ביי אַ חתן־ווערן און ווער עס איז דער מחותן. כדי איך זאָל מיך נישט שרעקן, האָט ביים לערנען ר׳ מרדכי מיר דערציילט ווי אַזוי עס האָט אויסגעקוקט ווען מען איז אים געקומען פּרואוון. ער האָט צוגעגעבן: ווען דליק היינטיקע גבירי־שע מחותנים פאַרלאַנגען תּורה, קאָן איך גענוג און איבּערגענוג. פיניע האָט געלאַכט. ער האָט זיך דערמאָנט אין די גבירישע העלדן פון מיין „ספּור״. דאָס אַלץ איז נישט געקומען צו דעם, וואָס די באָבע חיה האָט אָוועקגעטון. זי האָט איבּערגעציילט אַלע אירע הייליקע גראַשנס, מיר אויסגעלעקט די אויגן, אָפּגעשפּראָכן מיר אַן עין־הרע און אויס־געשפּיגן ניין מאָל אויף דער ערד — אַלצדינג כדי איך זאָל באַקומען חן אין די אויגן פון די פּרואווערס. אַחוץ דעם האָט זי געזאָגט תּחינות, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו חן און לייטזעליקייט. זי האָט דערביי פאַרגאָסן אַ סך וואַרעמע און האַרציקע טרערן און געדאַנקט דעם רבונו של עולם פאַר דער זכיה, וואָס זי האָט עס דערלעבּט. אַ ביסל שווער־לעכער איז עס שוין געווען מיטן זיידן ברוך. הגם ער האָט אַליין פאַר־שטאַנען, אַז דעם היינטיקן טאָג באַדאַרף ער נישט באַקומען צום אָנ־בייסן זיין ליבּן דאַרפישן באָרשטש מיט קאַרטאָפל, כדי אונדזערע ווענט זאָלן עס נישט דערציילן פאַר די גבירישע פּרואווערס. אָבער ווען מיין מוטער האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל כאָטש במשך דעם היינטיקן טאָג

אויפהערן רויכערן די וואָלוועלע ציגאַרן אין פּרייז פון אַ קאָפּיקע, וואָס בייסן אַלעמען אין די אויגן, און זאָל אָקערשט אַ פּרואוו־טון צו פאַר־רויכערן פון די גוטע צען־קאָפּיקאָווע ציגאַרן, וואָס מע האָט אָנגעגרייט מכבד צו זיין די פּרואוועדם — דאָ האָט דער זיידע ברוך שארף גע־זאָגט, אַז צו אַזעלכע פּריציִשע ציגאַרן איז ער נישט געוואוינט געווען ביי זיין טאַטן אין הויז, ער האָט צו שווער געפּראַצעוועט, אַז ער זאָל צען קאָפּיקעס גלאַט אָוועקשיקן מיטן רויך, און אויב זיינע וואָלוועלע צי־גאַרן זאָלן זיין אַ מניעה צום שידוך, וועט ער מיר אויפשיטן נאָך עט־לעכע טויזנט קערבלעך נדן. נישקשה, היינטיקע גבירישע יידן לויפן אויף געלט.

אין שפּעטן נאָכמיטאָג — די פּרואוועדם האָבן ערשט געזאָלט קומען פאַרנאַכטלעך צו—איז געקומען ר׳ מרדכי וואָלאָשטשעווער ווי אויך די מומע שפרה מירל. מיט איר אָנוועזנהייט האָט די קאָלישער רביצין געוואָלט אויסדריקן די גאַנצע שווערע וואָגיקייט פון אונדזער קוטנער יחום.

אין דער קיך האָט זיך געקאָכט אַ נגידישע וועטשערע אונטערן אויג פון דער קאָלישער רביצין.

פאַרנאַכט האָט דער גלאָק ביי דער טיר געטון אַ קלונג. מיר האָט אַ זעץ געטון אין האַרצן. דער פּחד, אַז איך זאָל אין די אויגן פון די גבירישע פּרואוועדם נישט אַדורכפאַלן מיט מיינע גמרא־קענ־טענישן האָט זיך אויסגעמישט מיט דער זיסער אומהיימלעכער דער־וואַרטונג אויף דער כלה. דאָס וואונדערלעכע מיידל, וואָס דאַרף מיר געהערן. איך האָב תּמיד געהאַט דעם איינדרוק אַז די דאָזיקע אומ־באַקאַנטע זיסע ווייבלעכקייט באַהאַלט זיך אויס אונטער די פּאָלעס פון די שדכנים און פּרואוועדם. יעדע מינוט וועט זי פון דאָרט אַרויס־שטעקן איר גאָלדהאָריקן קאָפּ און מיר ווייזן די פרישע זאַפטיקע ליפּן. וועט זי אויך הערן ווי איך זאָג די גמרא? בעסער וואָלט איך איר געוואָלט לייענען מיינע שירים. ביז מע האָט ענדלעך געעפנט די טיר איז מיר די צייט אויסגעקומען אומענדלעך.

מען האָט געעפנט די טיר און עס האָבן זיך דערהערט צוויי פרעמד־לעכע קולות. קולות, וואָס האָבן נישט געהאַט צווישן זיך די מינדס־טע ענלעכקייט. אַ הייזעריקלעכער קול פון אַן אַלטן ייד וואָס איז כסדר איבערגעריסן געוואָרן פון אַ שרעקלעך נאָסן הוסטן, און אַ פעטלעך־נגידיש־בנעימותדיק קולעכל פון אַ יונגנמאַן.

די קולות הינטער דער טיר פון דער שטוב, אין וועלכער איך בין געזעסן מיט ר׳ מרדכי וואָשטשעוער, האָבן פולשטענדיק געפּאַסט צום כאַראַקטער און פיזיאָנאָמיע פון די יידן וואָס זענען אריינגעקומען.

איינער איז געווען אַ נידעריקער אַלטער ייד מיט אַ גרוי אויסגע־קראָכן בערדל און מיט אַ היפשן שפּיציקן הויקער צווישן די פּלייצעס. ער איז געגאַנגען אָנגעטון אין אַ קבצנישן פּאַלטן. דער ייד האָט געהאַט אַ פּאָר פריילעכע לאַכנדיקע אויגן. ער האָט כסדר גערעדט און גע־הוסט און די ווערטער זענען אים כמעט ווי דערשטיקט געוואָרן אינעם הוסטן. ער האָט זיך באַלד געפילט ביי אונדז ווי אַ היימישער, גע־ענטפערט עליכם־שלום מיט אַ קליין, הענטעלע, באַוואָקסן מיט גראָע האָר, און מיר גלייך געגעבן אַ שקאָציש פעטשל אין דער באַק און אַ זאָג געטון צו מיין פאָטער: „איז דאָס, הייסט עס, דער חתן" און זיך שטאַרק פאַרהוסט גלייך מיר אין פנים אריין. דער צווייטער, דער יונגערמאַן, הגם נאָך גאָר אַ יונגער, איז ער שוין געווען אַ קיילעכדיקער און אַ דיקלעכער ווי אַ פעסל. דערצו איז ער געווען אַ נידעריקער מיט אַ גרוים טונקל פנים, מיט רויטלעכע און קיילעכדיקע אויגן ארויסגע־שטאַרצטע פון אונטער אַ נידעריקן שטערן און מיט אַ שוואַרץ שיין־געקעמט נגידיש בערדל. ער האָט געטראָגן אַ שוואַרצע געהאַקטע גבי־רישע קאַפּאָטע און אַ פּאָר גלאַנציקע אויסגעפּוצטע שטיוועלעך. מע האָט געזען אַז דער יונגערמאַן גיט אַכטונג אויף דעם גלאַנץ פון זיי־נע שטיוועלעך. אין קעגנזאַץ צום אַלטן ייד האָט זיך דער גבירישער יונגערמאַן באַמיט צו האַלטן אין אַ מחותנישער דיסטאַנס. מיט גרוים צוריקגעהאַלטנקייט האָט ער דערלאַנגט אַ קליינע פעטע האַנט, ווען מען האָט אים געגעבן שלום־עליכם.

— דער דאָזיקער יונגערמאַן, האָט דאָס קבצנישע יידל מיטן הויקער

גערעדט הוסטנדיק, איז ר׳ איציקלס אַן איידעם. װעלװועלע װינער. אַ זון פון לאָדזשער אַדיר ר׳ משה אהרן װינער. װעלװועלע װינער װאױנט אין ר׳ משה אהרנס פאַבריקן אין זדונסקע װאָליע. ר׳ איציקל האָט אים אָהערגעשיקט צוזאַמען מיט מיר. ער איז אַ מבין אויף װעלט־זאַכן. איך אַליין הייס פשוט משהלע קריטניצער און בין נישט מער װי אַ ייד אַן אָרעמאַן און אַ מלמד ביי ר׳ איציקלס קינדער. קריט־ניצער הייס איך, װייל איך האָב חתונה געהאַט פון קריטניצע. אַ געבוירענער בין איך אַ קאָצקער און בין יינגלוױיז געװען משמש ביי ר׳ דודן אין קאָצק. איך געדענק נאָך אייער זיידן ר׳ יצחק װאָרקער װען ער איז געװען אין קאָצק. זייט מיר מוחל, מחותן ר׳ חיים אברהם, װאָס איך װעל דיר זאָגן דו. דו ביסט נאָך אַ יונגערמאַן. אין קאָצק האָט מען נישט געהאַלטן פון אירצן יונגעלייט.

װעלװועלע װינער האָט זיך אַרומגעקוקט אויף אונדזער שטוב. דאַן האָט ער אַראָפּגעלאָזט די אויגן און זיך אַ קוק־געטון אויף די גלאַנ־ציקע נגידישע שטיװעלעך. משהלע קריטניצער האָט זיך פאַרקייכט אין אַ שטאַרקן הוסטן. ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט צו רעדן:

— װען ר׳ יצחק איז געקומען קיין קאָצק פלעגן זיך די קאָצקער מיט די װאָרקער פּאַטשן אין די גאַסן. דער קאָצקער אָבער האָט זיך שטאַרק מכין געװען און געזאָגט: „עס איז געקומען צו אונדז דער הייליקער רבי ר׳ יצחק. איך דערהויב דעם הימל און ער דערהויבט דעם מענטש, און מיר ביידע זענען די גאַנצע װעלט". די ביידע יידן זענען שעהנװייז געזעסן פאַרמאַכט צוזאַמען. אין דרויסן פאַרן פענצ־טער האָבן זיך קאָצקער און װאָרקער חסידים געפּאַטשט. װען ר׳ יצחק איז אַהיים געגאַנגען אויף דער אכסניה, האָבן אים קאָצקער חסידים נאָכגעשריען: „יצחק שניאָקער". איך בין געװען אַ שאַרף קאָצקער יינגל און האָב אויך נאָכגעשריגן ר׳ יצחקן, האָב איך געכאַפּט צװיי פעטש פון הירש טאָמאַשאָװער און ער האָט צו מיר אַ געשריי געטון: „דרך ארץ פאַרן שװאַרצן יצחק"! טייערע פעטש.

װעלװועלע װינער האָט כסדר אומבאַהאָלפן זיך געקוקט אויף די גלאַנציקע שטיװעלעך און געטון אַ נגידיש הוסטל. משהלע קריטני־

צער האָט אים קאָליע געמאַכט די גאַנצע דיסטאַנס אין װעלכער ער האָט זיך באַמיט צו האַלטן.

משהלע קריטניצער האָט נישט אױפגעהערט צו הוסטן און צו רעדן:

— ר׳ יצחקס אַן אײניקל. גײ פּרואװ אין לערנען אַ װאָרקער אײניקל. אין קאָצק האָט מען געהאַלטן אַז װאָרקע איז דער נאָענטסטער װעג צום הימל, און אַז ר׳ יצחק קאָן פאָרן אין הימל אַרײַן אױף אַ פור פון אַ פּראָסטן באַלעגאָלע. אין קאָצק איז מען געפלױגן אַהין װי די מלאכים. נאָר מילא, כ׳בין דאָך אַ מלמד בײ ר׳ איציקלען. גיב אַהער אַ גמרא, מחותן, װעלן מיר זען.

— זעצט אײַך, געסט, — האָט זיך מײַן פאָטער געבעטן. — לאָמיר קודם־כל טרינקען טײ.

װעלװעלע װײנער האָט זיך נאָך אַמאָל אַ קוק געטון אױף די גלאַנ־ציקע שטיװעלעך, זיך אַװעקגעבױגן די צװײ פּאָלעס פון דער שװאַרצער געהאַקטער קאַפּאָטע און זיך פּאַמעלעך אַװעקגעזעצט בײם טיש. מיר אַלע האָבן זיך אַװעקגעזעצט. דורך דער טיר האָט די באָבע חיה אַרײַנ־געשטעקט דעם קאָפּ און אָנגעקוקט די פרעמדע ײדן.

— גיט אַהער די גמרא, האָט משהלע קריטניצער געזאָגט און געהוסט. ער האָט זיך גאָרנישט געװאָלט אַװעקזעצן צום טיש. אַז מ׳איז געגאַנגען פּרואװן ר׳ לײבעלע אײגער, האָבן די פּראָװוערס — פּונקט װי אליעזר עבד אברהם — נישט געװאָלט דאָס מינדסטע טועם זײַן אײדער ר׳ לײבעלע האָט זײ געזאָגט אַן אײגן פּשטל. איך געדענק, װען ר׳ לײבעלע איז ס׳ערשטע מאָל געקומען קײן קאָצק. ער איז געװען אַ גביריש קינד און אַ גבירישער אײדעם און ער איז געקומען צופאָרן קײן קאָצק אין זײַדענע העמדער. זײַדענע העמדער אין קאָצק, האָט זיך משהלע קריטניצער מיטאַמאָל צעלאַכט און זיך אַלײן אָנגעכאַפּט פאַר דער גראָער צעקראָכענער באָרד. האָב נישט קײן פאַראיבל, מחותן. די בעטן אױף די קאָצקער אַכסניות זענען געװען היפּש פאַרלױזט. אָרעמע ײדן. װען ר׳ לײבעלע האָט זיך אַרײַנגעלײגט אין אַזאַ בעט, אָנגעטון אין זײַן זײַדן העמדל, און האָט דערזען די ערשטע לױז, האָט

ער זיך דערשראָקן און געמאַכט אַ געוואַלד. קאָצקער חסידים וואָס האָבן צוזאַמען מיט אים געוואוינט אויף דער אכסניה, האָבן אויף אים אָנגעשריגן, אויף ר׳ ליבעלען: „זיי נישט קיין טיפּש, לייבל. וואָס איז עס, אַ לייב?״ נע, גיב אַהער די גמרא, מחותן!

וועלוועלע ווינער האָט געגעבן אַ הוסטל.

מיין פאָטער האָט געבראַנגט אַ גרויסע גמרא פון ווילנער ש״ס. ערשט ווען משהלע קריטניצער האָט דערזען די גמרא, האָט ער זיך אוועקגעזעצט צווישן אַלעמען ביים טיש.

— נו, קום אַהער, וואורקער אייניקל, — האָט משהלע קריטניצער אַ געשריי געטון צו מיר. מיט זיינע דריבנע הענטעלעך האָט ער אויפגעמישט די גרויסע ווילנער גמרא. ער האָט אויסגעקליבן דעם ערשטן בעסטן בלאַט. ווען איך בין צו אים צוגעקומען האָט ער מיך אָנגעקוקט און שאַרף אַ זאָג געטון:

— זאָג!

ווען איך האָב נאָר געהאַט אָפּגעזאָגט אַ פערטל דף פון דער גמרא, האָט זיך משהלע קריטניצער שטאַרק פאַרהוסט מיר גלייך אין פנים אריין, און פּלוצעם אַ מאַך צו געטון די גמרא.

— כ׳האָב דען נישט געוואוסט מיט וועמען כ׳האָב צו טון, האָט ער גוטמוטיק געשריגן. וואורקער אייניקלעך... נע, פאַר אַ גבירישן איידעם קאָנסטו נאָך צופיל. מחותן, אַצינד הייס געבן טיי מיט איינגעמאַכטס.

דער טיש איז גלייך געדעקט געוואָרן מיט כל־טוב. ווען משהלע קריטניצער האָט אויסגעטרונקען אַ גלעזל טיי און אויפגעגעסן אַ לעפעלע איינגעמאַכטס, האָט ער אַ זאָג געטון צו וועלוועלע ווינער:

— נו, וועלוועלע. זע צי דער חתן קאָן עפּעס וועלט־זאַכן.

וועלוועלע ווינער האָט אָנגענומען אַן ערנסטע מינע:

— כ׳האָב געוואָלט זען צי דער בחור קאָן אויפשרייבן אַ לשון־קודש בריוול.

מיין פאָטער האָט אויפגעלאַכט מיט אַ געוואַלטיקער צופרידנקייט:

— לשון קודש? נו, יחיאל ישעיה, ווייז נאָר אַהער דיינע שירים.

לויט דער היימישקייט, אין וועלכער משהלע קריטניצער האָט מיך אריינגעבראַכט, בין איך אַ האָפּערדיקער צוגעגאַנגען צו מיין שופ־לאַד און אַרויסגענומען דאָס העפטל מיט מיינע שירים. איך האָב ווידער געגלויבט צו זען פאַר מיינע אויגן די זאַפטיקע ליפּן און די בלויע לאַכנדיקע אויגן פון דעם אומבאַקאַנטן מיידל. איך בין אויס־טערליש גליקלעך וואָס אַט־אַ דער פרעמדער שוואַרצער יונגערמאַן וועט איר דערציילן, אַז זי באַקומט אַ חתן, אַ דיכטער.

מיין פאָטער האָט גענומען דאָס העפטל שירים אין דער האַנט אריין און עס דערלאַנגט וועלוועלע ווינערן. וועלוועלע ווינער האָט געטון אַ הוסטל און מיט פרעמדלעכע אומבאַהאָלפענע בליקן געקוקט אויף די קורצע באַשריבענע שורות. ער האָט געדרייט דאָס העפטל אַהין און אַהער ווי עפּעס אַ פרעמדע אויסטערלישע זאַך. ער האָט ווידער געטאָן אַ הוסטל און אַראָפּגעלאָזט די אויגן אויף די שוואַרצע גלאַנציקע שטיוועלעך. משהלע קריטניצער האָט אָבער ווידער אַ גע־שריי געטון מיט זיין שאַרף און פאַרלייגט קול:

— אַלצדינג קענען זיי, די וואורקער אייניקלעך, ימח שמו זאָלן זיי נישט ווערן. משהלע קריטניצער האָט מיר פּלוצעם געטון אַ פּעטשל אין דער באַק אריין. ביסט גאָר אַ שגץ אויך. ר' וואָלף סטריקאָווער האָט אויך געשריבן שירים. אין קאָצק האָט מען נישט גורם געווען אַזעלכע גענג. מען האָט עס געהאַלטן פאַר מעשי־נערות.

ווען מען האָט אָפּגעגעסן וועטשערע און מיין פאָטער האָט אַרויפ־געשטעלט אויפן טיש דאָס קעסטל טייערע ציגאַרן, האָט זיך ערשט וועלוועלע ווינער אָנגעהויבן צו פילן היימישער און ער האָט זיך פרייער אויסגעשמייכלט. ער האָט אויסגעצויגן די האַנט צום קעסטל און אויסגעקליבן אַ ציגאַר. ער האָט זי באַשמעקט ווי אַ מבין. דאַן האָט ער אַרויסגענומען אַ קליין מעסערל פון דער הויזן־טאַש, אָפּגעשניטן דעם שפּיץ פון דער ציגאַר און זי בהרחבהדיק פאַררויכערט.

דער זיידע ברוך האָט אויך אַרויסגענומען זיין וואָלוועלע ציגאַר פאַר אַ קאָפּיקע און זי פאַררויכערט. ווען ס'האָט זיך דערפילט דער בייסיקער שאַרפער ריח פון זיידן ברוכס ציגאַר, האָט זיך משהלע קריט־ניצער אָנגערופן:

— איך זע, ר׳ ברוך, איר רויכערט ציגאַרן ווי מיר אַלע יידן קבצנים. אין קאַצק האָט מען נישט געהאַלטן פון ציגאַרן מיט בייכ־לעך און מיט פינגערלעך. מע האָט דערין געזען מעשי־גאוות. גיט מיר אייערס אַ ציגאַר, ר׳ ברוך.

דער זיידע ברוך האָט אים מיט גרויס הנאה דערלאַנגט אַ ציגאַר אין פרייז פון אַ קאָפּיקע.

קאַפּיטל אַכט און פּערציק

ר׳ איציקל קווײַנקלט זיך. די גרױסע מבינטע אױף כּלות. די כּלה לײענט קריאת־שמע אין אַ סידורל. ליבשאַפט.

נישט געקוקט דערױף, װאָס מײַנע חתן־עקזאַמענעס זענען אױס־געפאַלן גינסטיק, און ר׳ איציקלס אײדעם, װעלװעלע װינער, האָט גע־זאָגט אַז אױך אין װעלט־זאַכן בין איך, דוכט זיך אים, נישקשה, — פונדעסטװעגן האָט זיך ר׳ איציקל פלױמענבױם אַלץ געקװענקלט צו האַקן טעלער. גראָד בײַם עלטסטן טעכטערל פון צװײטן װײַב אַרױס־צוגײן פון זײַן דרך, װאָס ער האָט זיך אױסגעקליבן שױן בײַם ערשטן קינד, איז אים אױסגעקומען נישט לײַכט. דער ייִד האָט נישט געװאָלט אײַנרײַסן די װעלט און ער איז נישט געגאַנגען אױף יחוס. ער האָט זיך אײנמאָל פאַר אַלעמאָל אױסגעקליבן דעם װעג פון גבירישע שײנע מחותנים, און ער האָט זיך פאַרנומען נישט אָפּצוטרעטן. אױב יחוס, פעלן רבנים און גוטע־ייִדן אין פּױלן, װאָס װאָלטן זיך מיט אים משדך געװען? נײן. ר׳ איציקל האָט געהאַט נוסח. און װיפיל דער מלמד משהלע קריטניצער האָט אים אָנגעפּױקט אַ קאָפּ מיט װאָורקע, האָט זיך עס געקלעפּט צו ר׳ איציקלען װי אַן אַרבעס צו דער װאַנט. ער האָט משהלען געהאַלטן פאַר אַ װילדן ייִד און פאַר אַן אַלטן בטלן, װאָס מײנט נאָך כּסדר, אַז די גאַנצע װעלט איז קאָצק.

ערשט װען די שדכנים האָבן פונדאַסני דערצײלט פון ברוך גזשי־װאַטשעס גיטער און װעלדער, און, אַז דער חתן איז דער אײנציקער זון פון ברוכס אַן אײנציקער טאָכטער, און אַז איבער הונדערט און צװאַנ־ציק יאָר, און אַזױ װײַטער, — דאָ האָט זיך װידער ר׳ איציקל פלױמענ־בױם אַ קראַץ געטון בײַ דער שײנער באָרד. נישט אַזױ לײַכט איז בײַשטײן אַ נסיון.

און עס איז בײַ ר׳ איציקלען געבליבן, אַז דערווײַל זאָלן די שדכנים שרײַבן קײן לאָדזש, אַז די מחותנתטע זאָל קומען זען די כּלה.

ווען דער בריוו איז געקומען קײן לאָדזש, איז געבליבן, אַז קײן בעסערע מבינטע אויף אַ כּלה פּאַר מיר, ווי די מומע שפרה מירל, די קאַלישער רביצין, איז נישטאָ. קודם־כּל האָט זי זיך אָנגעזען מיט כּלות אין די גרעסטע גבירישע הײַזער אין פּוילן. נאָך בײַם לעבן פון „נפש חיה" האָט מען זי געשיקט אויף „באַשויאונגען". צווײַטנס, האָט מען געוואוסט, אַז זי, די קאַלישער רביצין, וואָס איז אויסגע־קאָכט מיט די פּריוועסעם, וועט נישקשהדיק אימפּאָנירן אַ ר׳ איציקל פלוימענבוים.

אַזוי איז מײַן מוטער און די קאַלישער רביצין אוועקגעפאָרן קײן זאַלאָשין אויף צו „באַשויען" די כּלה. ס׳האָט געדויערט עטלעכע טעג און איך בין אַרומגעגאַנגען אַ צעמישטער. איך האָב מיר גע־פּרואווט פאָרשטעלן ווי די כּלה זעט אויס. טײלמאָל איז זי מיר אויס־געקומען ווי די העלע פאַרשײַטע שיקסלעך אין דלוטאָוו, און טײלמאָל ווי די טונקעלע פרויען אין חומש און אין שיר־השירים. בײַנאַכט און בײַטאָג האָט מיר געשפּילט די פאַנטאַזיע. איך בין זיכער געווען, אַז וועלוול ווינער האָט איר דערצײלט פון מײַנע שירים און אַז איך אימפּאָניר איר דערמיט אויסערגעוויינלעך. בײַ ר׳ מרדכים גמרא בין איך געזעסן אַ צעחושטער. יעדער ריר בײַ דער טיר האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז מײַן מוטער און די קאַלישער רביצין זענען ענדלעך אָנגעקומען פון דער אַנטשײדנדיקער נסיעה, און איך וועל אויף זײער פּנימער עפּעס דערקענען פון מײַנע אינערלעכע חלומות.

נאָך עטלעכע טעג זענען זײ טאַקע געקומען צופאָרן. מײַן מוטער איז אַרײַנגעקומען אַ צעשטראַלטע. אויפן פּנים פון דער קאַלישער רביצין איז געלעגן די גאַנצע וואָגיקע ערנסטקײט פון אַן אויטאָריטעט. זײ האָבן זיך נאָך נישט באַוויזן אַפילו אויסצוטון די מאַנטלען האָבן זײ זיך גלײַך מיט מײַן פאָטער פאַרמאַכט אין אַ באַזונדער צימער. כ׳האָב געוואוסט אַז מע טאָר נישט, — פונדעסטוועגן האָב איך מיך אויף די שפּיץ נעגל צוגעגנבעט אונטער דער טיר און געהאָרכט וואָס מע רעדט.

די קאַלישער רביצין האָט מיט רחבותדיקער ערנסטקייט און מיט אַלע פּיטשעווקעס דערציילט פון די גבירישע התנהגותן אין ר׳ איציקלס פּאַלאַץ. זי האָט אויסגעמאָלן יעדע זאַך באַזונדער. אירע באַאָבאַכ־טונגען וועגן ר׳ איציקלס ווייב און זיין הויזגעזינט זענען אַרויסגע־קומען מיט אַלע פּרטים. וועגן דער כלה האָט זי כמעט ווי נישט גערעדט. זי האָט נאָר געזאָגט אַז די כלה איז אַ וואויל מיידל. דאַן האָט זי דער־ציילט פון דער גבירישער דיסטאַנס צווישן ר׳ איציקלס פּאַלאַץ און דעם שטעטעלע זאַלאָשין, — און אַז הגם פון וואָקזאַל צום פּאַלאַץ זענען נאָר עטלעכע שריט, האָט אויף זיי פונדעסטוועגן ביי דער באַן געוואַרט אַ שאַרפע פּריצישע קאַטש.

מיין מוטער איז נישט געווען באַשאַנקען מיט אַ סך עלאָקווענץ, און ביי איר פּאָטער אין שטוב האָט זי נישט צוגעזען קיין גבירישע התנהגות כדי זי זאָל זיי פאַרגלייכן מיט די פירעכצן פון ר׳ איציקל פלוימענבוים. זי האָט דערציילט בלויז פון דער כלה, אַז זי איז אַ העלע מיט בלאָנדע גאָלדענע צעפּ, און אַז אין אָוונט פאַרן שלאָפן־גיין האָט מיין מוטער אַריינגעקוקט אין דעם מיידלס שטוב. מיין מוטער האָט געזען ווי דאָס בעט איז אויפגעבעט מיט שניי־ווייס בעטגעוואַנט, און דאָס מיידל איז געשטאַנען פאַרן בעט מיט אַ קליין סידורל אין דער האַנט און געלייענט קריאת־שמע.

איך האָב געפילט ווי דאָס האַרץ פאַרגייט מיר פאַר ליבשאַפט.

קאַפּיטל נײַן און פֿערציק

דער שדכנישער לײַב. פֿון גאָלד בלאַטע. הירש חסיד — װױפֿל איראָניע! אין הירש חסידס שדכנים-צעטל שטײט איך מיט אסתּרן פֿאַרשריבן אויפֿן אויבנאָן. מע גײט אים אַרויסגנבֿענען די ראָזשינקע פֿון טײג. װירטואָז. דערװײַל זיצט דער לײַב שטיל. הירש חסיד קומט מיטן שטעקעלע קײן זאַלאָשין. זײַן געשפּרעך מיט ר׳ איציקלען. ביטער אין מויל. דער ליבלינג פֿון די געטער. איך באַקום אַ קראַנקן פֿינגער. הירש חסיד װידער אין זאַלאָשין. אַ לאָמער חתן. אסתּר װײנט דער מוטער אין פּנים אַרײַן. הירש חסיד הערט װי די פֿײגל זינגען אויף ר׳ איציקלס בײמער. אסתּר װערט אַ כּלה פֿאַר אַ װאַרשעװער אפרת. די שטרענגע װירדע פֿון דער קאָלישער רביצין. װען מען שיט צו אַ קבֿר זע איך דאָס ערשטע און לעצטע מאָל אסתּרן.

שדכנים אין פּױלן האָבן געהאַט אַ שם פֿאַר פּיפּיקע ייִדן װאָס קאָנען צונויפֿפֿירן אַ װאַנט מיט אַ װאַנט. אָבער צװישן די פּיפּיקסטע באַשעפֿענישן האָט זיך אַרומגעדרײט אַ לײַב פֿאַר װעלכן אַלע האָבן געציטערט. דער דאָזיקער לײַב צװישן די ייִדישע שדכנים אין פּױלן האָט געהײסן הירש חסיד.

אויפֿן אָנבליק װאָלט קײנער נישט געגלויבט, אַז דער דאָזיקער הירש חסיד איז די גרױסע שרעק פֿון אַלע שדכנים. פֿאַרקערט — ער איז, װאָס שײך פֿיזיאָנאָמיע, געװען דער סאַמע נישט־אָנזעעװדיקסטער צװישן די האָפֿערדיקע און באַבײַכלטע שדכנים. הירש חסיד איז געװען אַ הױכער, אַ דאַרער, מיט אַ קלײן רויט בערדל אויף דער שפּי־ציקער בײנערדיקער גאָמבע. דאָס פּנים איז אים געװען געשטופּלט װי אַ זיפּ, די אויגן אָן אויסדרוק, װי זײ װאָלטן קײנמאָל נישט געװען אויסגעשלאָפֿן. גערעדט האָט ער שטיל און אַפֿילו מיט באַשײדנקײט. דערצו האָט ער ניט געטראָגן דעם טראַדיציאָנעלן שדכנים־שירעם, נײערט אַ פּשוט װאָלװל און דין שטעקעלע.

דאָס איז אַלץ. אָבער עס איז גענוג געװען, אַז הירש חסיד זאָל

אריינשטעקן א פינגער אינמיטן דעם אויסגעהאָרעוועטסטן און קונ־
ציקסטן געוועב פון א שידוך, — אויב ער, הירש חסיד, האָט עס נישט
געוואָלט, איז אַלצדינג צעריסן געוואָרן ווי שפּינוועבס. די מחותנים
זענען זיך צעפאָרן, די טעלער אויף צוצעהאַקן האָט מען צוריק אריינ־
געשטעלט אין שאַנק. הירש חסיד, כלומרשט א פארשלאָפענער, האָט
זיך א באַוויז געטון מיטן דינעם וואָלוועלן שטעקעלע — און פון אַלעם
איז געוואָרן אַש און בלאָטע.

סיי צווישן שדכנים און סיי אין די גבירישע הייזער אין פּוילן
האָבן זיך אַרומגעטראָגן וואונדער־מעשיות וועגן הירש חסידס איינ־
טריגעס. שידוכים נאָך וועלכע ביידע צדדים חלשן און עס איז, דוכט
זיך, נישט פאַראַן קיין גלייכערע און שענערע זאַך אין אַלע וועלטן —
פונדעסטוועגן אויב עס שטימט ניט מיט הירש חסידס חשבונות —
צעקריגן זיך די מחותנים, די צדדים צעגייען זיך ביי די סאַמע תנאים,
פונעם גאָלד ווערט בלאָטע און דאָס גלייכע ווערט קרום. ווי אַזוי ער
טוט עס, און ווי אַזוי ער גראָבט אויס פון אונטער דער ערד די שרע־
טעלעך פון קאַליע מאַכן שידוכים, און ווי אַזוי ער דרינגט אריין אין
אַלע שפּאַרונעס און שפּעלטעלעך ווי אַן אומאָנזעעוודיקער גייסט —
ווייסט קיינער נישט. שדכנים האָבן בלויז א מאַך געטון מיט די
הענט, דערציילט איבער גאַנץ פּוילן וואונדער און ניסים פון אים און
מיט אַלע כוחות אויסגעמיטן נישט צו גיין אים אין וועג. אויב הירש
חסיד האָט נישט געוואָלט, איז יעדער פּראַצע געווען אַרויסגעוואָרפן.

ער איז געווען דאָס שדכנישע וואונדער־טיער, דער אָפּשרעקנדיקער
שדכנישער לייב צווישן די יידישע שדכנים אין פּוילן.

די איינציקע נקמה, מיט וועלכע שדכנים האָבן זיך דאָס בלוט
געקילט אין הירשן פאַר זייערע עוולות, איז געווען דער נאָמען וואָס
זיי האָבן אים צוגעקלעפּט, נעמלעך, דער נאָמען „חסיד". מיט דעם
האָבן זיי געוואָלט אויסדריקן די גאַנצע ביטערע איראָניע לגבי דעם
געפערלעכן און מייסטערהאַפטיקן קאָנקורענט. וויפיל גאַליקער שפּאָט!
וואָסער חסיד איז הירש — ווען אַלע ווייסן סך־הכל, אַז הגם ער איז
מכלומרשט א שדכן בלויז אין חסידיש־גבירישע הייזער, פונדעסטוועגן
זאָגט ער זיך נישט אָפּ פון א גרעבער פאַרדינסטל בעת עס האַלט ביי

א שידוך אין פאַרגעשריטענע משפחות און אפילו ביי סאַמע „דייטשן". צוזאַמען מיט זיין לעגאַלן שדכנים־צעטל טראָגט אָט דער חסידישער שדכן ביי זיך אַרום פאָטאָגראַפיעס פון כלות און חתנים. און ער ווייזט זיי ווען און וואו מען באַדאַרף צו ווייזן. ער קאָמבינירט אויס באַ־האַלטענע באַגעגענישן צווישן בחורים און מיידלעך, און ווייסט אפילו אָפּצומאָלן די רייצן פון א נקבה, און די רייצן פון א בחור. ס׳איז נישטאָ קיין שום אָפּהאַלטעניש פאַר אים, ווען ער וויל אויספירן א שידוך. הירש חסיד! וויפיל איראָניע. נאָר וויפיל די שדכנים האָבן געוואָלט אויספויקן די מעשיות פון די פאָטאָגראַפיעס, כדי אָפּצושרעקן פאַר אים די חסידישע גבירים אין פוילן — עס האָט נישט געפועלט. קוים האָט זיך הירש חסיד נאָר באַוויזן מיט זיין שטעקעלע, האָבן זיך די חסידישסטע טירן פאַר אים געעפנט.

סיי איך און סיי ר׳ איציקל פלוימענבוימס טעכטערל זענען ביי הירש חסיד געווען פאַרשריבן אין זיין שדכנים־צעטל. און טאַקע אויפן סאַמע אויבנאָן. מיר ביידע זענען געווען, אזוי צו זאָגן, די ראָזשינקעס אין זיין טייג. הירש חסיד פלעגט אליין זיצן ביי זיין צעטל און קאָמבינירן שידוכים. ער האָט נישט געוואָלט, אז עמעצער — אפילו די עלטערן גופא — זאָלן אים קאַליע מאַכן זיינע קאַלקו־לאַציעס. לויט זיינע חשבונות האָב איך געהאַט אַן אַנדערע כלה און ר׳ איציקלס טאָכטער — אַן אַנדערן חתן. ווען הירש חסיד האָט געהערט, אַז שדכנים גייען אים דאָ אַרויסגנבענען די זיסטע ראָזשינ־קעס פון זיין טייג, האָט ער זיך שטיל און פאַרשלאָפן אויסגעשמייכלט אויפן געשטופלטן פנים. ער איז גרייט געווען אויפצוהויבן די הענטש־קע און אָנצוהויבן דאָס געוואונענע שפיל.

הירש חסיד האָט געקאָנט אַלע יידישע גבירים אין פוילן און איז געווען אויסגעקניפּט און אויסגעבונדן אין אַלע שוואַכקייטן און קאַ־פּריזן פון די גבירישע מחותנים און מחותנתטעס. ביי שידוכים האָט ער אויף דעם געשפּילט ווי א ווירטואָז אויף זיינע אינסטרומענטן. ר׳ איציקל פלוימענבוימס אַמביציעס און שוואַכקייטן האָט ער געקענט ווי זיינע צען פינגער. ר׳ איציקל איז געווען פון זיינע הויפּט־קונדן. הירש חסיד האָט זיך געפילט אין ר׳ איציקלס פּאַלאַץ, ווי אין זיינס

אַן אייגענעם מאַיאָנטעק. אויף ר׳ איציקלס זין און טעכטער האָט ער געקוקט ווי אויף זיינס אַן אינוועטאַר. אַז גראָד דאָרטן האָבן די שדכנים געהאַט די עצה אים צו גיין אין וועג אריין — האָט ביי הירש חסידן ארויסגערופן אַ שמייכל פון ביטול. לאָזן זיי זיך שפּילן. ער האָט צייט. דער בראָטן וועט אים סיי־ווי־סיי נישט ארויספאַלן פון די הענט.

די שדכנים האָבן זיך געוואונדערט וואָס הירש חסיד זיצט אַזוי שטיל און לאָזט זיך, מיר נישט דיר נישט, אַזוי לייכט אוועקכאַפּן אַ שידוך פון אונטער דער נאָז. דער לייב זיצט שטיל אין זיין נאָרע און קוקט זיך צו ווי די קלענערע חיהלעך פאָרען זיך ארום. — און ער טוט צו מאָל נישט קיין ברום... נאָר הירש חסיד האָט זיך נישט געאיילט. ער האָט געקאָנט ר׳ איציקל פלוימענבוימען. אַגב האָט אים פאַרדראָסן וואָס ר׳ איציקל, זיין אייביקער קונד, פאַר וועלכן ער האָט געברענגט די שענסטע מחותנים, איז אים מיטאַמאָל געוואָרן ווידער־שפּעניק און גייט טון שידוכים אַן אים, הירש חסידן. שאַדט נישט. הירש חסיד האָט נישט קיין מורא געהאַט, אַז די טייבעלעך וועלן אים אוועקפליען. זאָל זיך ר׳ איציקל דערווייל פאָרען מיטן אַנדערן שדכנים־וואַרג. הירש חסיד וועט שוין וויסן ווען צו וואַרפן די טויז רויט.

ווען דער שידוך מיט מיר האָט זיך אָנגעהויבן פעסטער צו פאַר־פעדעמען און די שדכנים האָבן אָנגעהויבן ר׳ איציקלען צוצודריקן צו דער וואַנט, ענדלעך — בכי טוב — צו האַקן טעלער, האָט זיך פּלוצעם הירש חסיד אַ באַוויז געטון אין זאַלאָשינער פּאַלאַץ.

ער איז געקומען ווי תמיד, הן ווי אַן אייגענער מענטש, הן ווי אַ שטילער און באַשיידענער און אַ נישט אויסגעשלאָפענער. ער איז געקומען מיטן וואָלוועלען שטעקעלע אין דער האַנט. ער האָט זיך געמאַכט גלייך ווי ער וואָלט כלומרשט גאָרנישט געוואוסט, וואָס ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט אים, הירש חסידן, אָפּגעטון אויף טערקיש מיטן עלטסטן טעכטערל פון צווייטן ווייב. נאָך דעם, ווי הירש חסיד האָט אויסגעטרונקען דאָס ערשטע גלעזל טיי מיט איינגעמאַכטס, האָט ער זיך פאַרמאַכט מיט ר׳ איציקלען אין קאַבינעט.

— איך האָב פאַר אייך אַ שידוך, ר׳ איציקל, האָט הירש חסיד

געזאָגט כלומרשט קאַלטבלוטיק אָן מינדסטן שמייכעלע אויפֿן דאָרן געשטופּלטן פּנים.

הירש חסיד האָט זיך געמאַכט נישט זען ווי ר׳ איציקל ווערט עפּעס ווי צעמישט און שווייגט.

— איך שטיי ביי א שידוך טון, — האָט ר׳ איציקל א נישט־דרייסטער ענדלעך א זאָג געטון און זיך באמת נישט צו קוקן הירש חסידן אין פּנים אריין.

הירש חסיד האָט זיך געמאַכט גלייך ווי ער וואָלט עס נישט גע־הערט, און ווייטער גערעדט מיט זיין פאַרשלאָפענעם קול. ער האָט זיך אפילו אויסגעגענעצט.

— איך האָב פאַר אייך א שידוך מיט ר׳ יעקב ענגעלמאַן, — האָט הירש חסיד פאַמעלעכל אַרויסגערעדט און מיט איין אויגל פון דער זייט א קוק געטון אויף ר׳ איציקלען.

ר׳ איציקל האָט זיך א ריר געטון אויף זיין בענקל ווי מע וואָלט אים געשטאָכן מיט א שפּילקע. הירש חסיד האָט אים אָנגערירט אויפן סאַמע צעוווייטיקטן אָרט.

— דאָס הייסט, נישט מיט ר׳ יעקב ענגעלמאַן גופא, — האָט הירש חסיד ווייטער געצײלט די ווערטער — איר ווייסט דאָך, ר׳ אי־ציקל, אז ר׳ יעקב האָט שוין למזל אויסגעגעבן אַלע זיינע קינדער, קיין עין־הרע. איך האָב אייך געבראַכט א שידוך מיט זיינס אן איי־דעם, ר׳ ירמיה אפרת פון וואַרשע. שייך זאָגן ר׳ יעקבס אן איידעם, אז דער דאָזיקער יונגערמאַן שניידט זיך אַליין צו ווערן א ר׳ יעקב ענגעלמאַן. מע שמועסט אז ר׳ ירמיה וואַקסט ווי אויף הייוון און דעם ערשטן מיליאָן איז ער שוין אריבער מיט א שמיץ. עס הויבט זיך ערשט אָן, זאָגן יידן. אז יידן רעדן וועגן א גביר, ווייסן זיי וואָס זיי רעדן, ר׳ איציקל.

דערהערט ר׳ יעקב ענגעלמאַן און א מיליאָן איז ר׳ איציקלען נאָך ביטערער געוואָרן אין מויל און ער האָט ענדלעך דערציילט הירש חסידן מיט וועמען מע האָט אים שוין טיף איינגעפּעדעמט אין א שידוך.

— מילא, אז איר ווילט האָבן ברוך גזשיוואַטשן פאַר א מחותן אַנשטאָט ר׳ יעקב ענגעלמאַנען, איז אייער זאַך, ר׳ איציקל. און דאָס

ניט קיין גלאַטן ר׳ יעקב ענגעלמאַן, נאָר אַ ר׳ יעקב ענגעלמאַן מיט מי־ליאָנען. — הירש חסיד האָט געטון אַ מאַך מיטן וואָלוועלן שטעקעלע אין דער לופטן: — דערמאָנט זיך וואָסערע שיינע מחותנים איך האָב אייך געגעבן פאַר אייערע ערשטע קינדער. פּוילן קלינגט מיט אייך. איך וויל אייך נאָר דערמאָנען, ר׳ איציקל — הירש חסידס געשטופּל־טער פּנים האָט זיך פּלוצים בייזוויליק צעשמייכלט — אַז אויב איר וועט זיך משדך זיין מיט ברוך גזשיוואַטש, קאָן זיך גריילעך טרעפן: איר וועט אַמאָל זיין צו גאַסט ביי אייער מחותן ר׳ משה אהרן ווינער אין לאָדזש און גראָד וועלן אייערע נייע מחותנים אָפּברענגען פאַר משה אהרנען אַ קאַפּאָטע אָנצומעסטן, אָדער אַ פּאָר שטיוול... האַ, ר׳ איציקל?

הירש חסיד האָט זיך מיד אויסגעגענעצט ר׳ איציקל פלוימענבוי־מען גלייך אין פּנים אריין.

ר׳ איציקל פלוימענבוים האָט געפילט ווי אים ווערט קאַלט אין אַלע רמ״ח אברים.

ר׳ איציקלען איז ביטערלעך געווען אויף דער נשמה. שדכנים האָבן אים אָבער שוין געהאַט צו טיף אריינגעפירט אין דער בלאָטע. ר׳ איציקל איז סוף־כל־סוף געווען אַן אָבערגלויבערישער ייד. הירש חסיד האָט געוואָרפן די קאָרטן און ער האָט אָנגעהויבן דאָס שפּיל. דער לייב האָט געטון אַ ברום, און די שדכנים האָבן געזען, אַז ס׳איז נישט גוט. דערצו מוז מען צוגעבן: הירש חסיד איז געבוירן געוואָרן אונטער אַ גילדערנעם שטערן און ער — אין זיין פּאַך — איז געווען עפּעס אַזוינס ווי אַ ליבלינג פון די געטער.

קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי, נאָר מיר האָט זיך פּלוצים „פּאַררִיסן" אַ נאָגל פון אַ פוס און כ׳האָב באַקומען אַ „בייזן פינגער". הירש חסידס שטערן האָט געטון דאָס זייניקע און נישט צוגעלאָזט אַז דער קראַנקער פינגער זאָל זיך גיך פאַרהיילן. דאָקטוירים האָבן נישט געזשאַלעוועט קיין זאַלבן, וואָרעם אָט האַלט איך ביי תנאים. נאָר הירש חסידס מזל איז שטאַרקער געווען פון די זאַלבן, און איך האָב

א קאפעטשקעלע אונטערגעהינקט. עפּעס ווי דורך שפּארונקעלעך האָבן אַלע ווינטן אונטערגעטראָגן הירש חסידן, וואָס עס איז געשען מיט מיין פּוס.

הירש חסיד האָט געקענט זיין שטערן אין הימל און ער איז געווען מיט אים צופרידן. ער האָט גענומען דאָס וואָלוועלע שטעקעלע אין האַנט און אוועקגעפאָרן קיין זאַלאָשין.

ער איז אָהינגעקומען אַ שטילער און אַ באַשיידענער ווי אַן אַלטער גאַסט און געהייסן זיך געבן גוטע הייסע טיי מיט אַתרוג־איינגעמאַכטס.

ביי ר' איציקלען אין די שאַפעס האָבן נישט געפעלט קיין איינגעמאַכטסן.

ער האָט זיך אַ גאַנצן טאָג אַרומגעדרייט איבער ר' איציקלס סאַליעס און אפילו אַראָפּגעגאַנגען אין גאָרטן אריין שעפּן פרישע לופט. ס'איז געווען אינמיטן חודש מאַי און ר' איציקלס גאָרטן האָט אָנגעהויבן פון זיך אַראָפּצוואַרפן דאָס בליעכץ. הירש חסיד האָט זיך פאַרזיכטיק אומגעקוקט צווישן די בוימער. ער האָט געוואָלט טרעפן ר' איציקלס טעכטערל אַליין.

ענדלעך האָט ער זי געטראָפן. קיינער איז גראָד נישט געווען אינעם ליידיקן וואַרעמען סאָד. ער איז צו איר צוגעגאַנגען און זיך ליב צו איר אויסגעשמייכלט מיטן גאַנצן געשטופּלטן פּנים.

— נו, עס קומט דיר באַלד אַ מזל־טוב, אסתרל, האָט הירש חסיד געזאָגט מיט אַ ליבהאַרציקער היימישקייט.

דאָס יונגע מיידל איז רויט געוואָרן און אַראָפּגעלאָזט די אויגן.

— צי ווייסטו כאָטש, אסתרל, אַז דער טאַטעשי גיט דיר אַ לאָמען חתן? — האָט הירש חסיד שטיל געזאָגט, נאָך אַ קליינער פּויזע.

דאָס מיידל האָט צו אים אויפגעהויבן די אויגן. אויף הירש חסידס פּנים האָט זי געזען אַ זאָרגפעלטיקייט.

— יאָ. אַ לאָמען חתן, — האָט הירש חסיד ווייטער געצויגן זיינע ווערטער און זיך אַרומגעקוקט צווישן די בוימער צי קיינער הערט נישט.

דאָס מיידל איז מיטאַמאָל אַנטלאָפן ווי אַן אונטערגעשאָסענע. זי

איז אַריינגעלאָפן צו זיך אין חדרל, אַרויפגעפאַלן אויפן בעט און שטאַרק זיך פונאַנדערגעוויינט.

הירש חסיד איז זיך ווייטער געגאַנגען שפּאַצירן אין גאָרטן און גע־פאַכעט מיטן וואָלוועלן שטעקעלע. אים איז איצט ליב געווען צו הערן ווי די פייגל צוויטשערן אויף ר׳ איציקלס בוימער. אין ר׳ איציקלס פּאַלאַץ אָבער האָט זיך באַלד צעטראָגן, אַז אסתרל ליגט אויף איר בעט, פאַרגראָבן דאָס פּנים אין די ווייסע קישנס און וויינט אַ ביטער גע־וויין.

ר׳ איציקלס ווייב איז אַריינגעלאָפן צו דער טאָכטער און אַ דער־שראָקענע געפרעגט וואָס עס איז געשען און וואָס איר איז. אסתר האָט געוויינט איר מוטער אין פּנים אַריין און געפרעגט מיט וואָס זי איז ערגער פון די אַנדערע שוועסטערן און גראָד איר קומט אַ לאָמער חתן. זי האָט דער מוטער דערציילט וואָס הירש חסיד האָט געזאָגט.

מע האָט אויף אין דער געשווינד אַרומגעזוכט הירש חסידן אין אַלע סאַליעס. נאָך גרויסער זוכעניש האָט מען אים קוים געפונען ער־געץ אין גאָרטן וואו ער איז געזעסן אויף אַ באַנק און געדרעמלט. ווען הירש חסיד איז צוריקגעקומען אין פּאַלאַץ און מען האָט אים געפרעגט צי די מעשה איז וואָר האָט הירש חסיד געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף יאָ, און געהייסן שיקן אַ שליח קיין לאָדזש כדי מיט די אייגענע אויגן זיך איבערצוציינגן אַז דער בחור לאָמט.

ביי ר׳ איציקלען אין פּאַלאַץ איז געוואָרן אַ טרעוואָגע. ר׳ איציקל אַליין איז אַריינגעגאַנגען אינם חדר, וואו משהלע קריטניצער איז גע־זעסן ביי אויפגעמישטע גמרות און געלערנט מיט ר׳ איציקלס נאָך־נישט אויסגעגעבענע זין. משהלע קריטניצער האָט זיך שטאַרק צע־הוסט ווען ר׳ איציקל האָט אים שאַרף געפרעגט צי ער האָט נישט באַמערקט צי דער בחור לאָמט.

— אַ גרויסע נפקה־מינה צי ר׳ יצחק וואורקערס אַן איניקל לאָמט יאָ צי נישט, — האָט משהלע קריטניצער אַ מאַך געטון מיט די קליי־נע הענטעלעך איבער דער אויפגעמישטער גמרא, אין קאָצק...

און דאָ האָט משהלע קריטניצער געוואָלט אָנהויבן צו דערציילן ר׳ איציקלען אַ מעשה פון קאָצק. משהלעס קאָצקער מעשיות זענען

שטענדיק געלעגן ווי קליאַטשע אין ר׳ איציקלס אויערן. איצטער האָט ער אוודאי נישט געהאַט דעם קאָפּ צו הערן. מ׳האָט געקלאַפּט אַ דער־פּעשע צו וועלוועלע ווינערן קיין זדונסקע־וואָליע אַז ער זאָל למען־השם זאַפּאַרט קומען.

ווען וועלוועלע ווינער איז אָנגעקומען קיין זאַלאָשין און מע האָט אים געפרעגט צי האָט ער נישט געזען אויב דער חתן־בחור לאָמט, האָט זיך וועלוועלע ווינער געקראַצט אין קאָפּ. ער האָט זיך נישט געקענט דערמאָנען. ער האָט געזאָגט, אַז אים דוכט זיך אויס, אַז איך לאָם נישט. באַלד אָבער האָט ער זיך צוריקגעכאַפּט און געזאָגט: אפשר יאָ....

הירש חסיד האָט נישט באַלאַמוטשעט כל־זמן דאָס אייזן איז היים איידער וואָס און ווען איז אסתרל געוואָרן אַ כלה פאַר ר׳ ירמיה אפרתעס זון.

ווען ס׳איז אָנגעקומען די ידיעה קיין לאָדזש, אַז ר׳ איציקל פּלוי־מענבוים האָט זיך פּלוצעם אינמיטן דערינען מישב געווען און אַ כלה געמאַכט זיין טעכטערל פאַר אַן אַנדערן, האָט מיין מוטער געמיינט, אַז אַלע וועלטן גייען איר אונטער און איך וועל שוין בלייבן זיצן ביזן גראָען צאָפּ. ווער וועט מיך וועלן? באַלד איז צו אונדז אַרויפגעקומען די מומע שפרה מירל, די קאַלישער רביצין. די גאַנצע שטרענגע וויר־דע פון איר יחוס איז געלעגן אויף איר פּנים און אין איר האַלטונג. עס האָט זיך אויסגעדוכט: די מומע שפרה מירל איז עפּעס אויסגע־וואַקסן אין איר געקרענקטן צאָרן אַז ס׳איז פאַראַן עמעצער אין פּוילן וואָס קאָן זיך אונטערשטיין נישט צו וועלן ר׳ יהושיעלע קוטנערס אַן אייניקל. זי האָט גאָרנישט גערעדט, נאָר שטרענג געזאָגט, אַז אָט פּאָרט זי אַריין קיין וואַרשע און ברענגט מיר אַ כלה פון די פּריוועסעס.

די דאָזיקע אסתר, וועמעס שאָטן בלויז ס׳איז געווען מיין ערשטע ליבשאַפט, האָב איך קיין מאָל נישט געהאַט אָנגעזען אויף די אויגן, — הגם איך האָב כסדר אויף איר נאָכגעפרעגט. מיט עטלעכע דרייסיק

יאָר שפּעטער ווען איך האָב שוין לאַנג געהאַט געוואוינט אין וואַרשע, בין איך געווען אויף א לוויה אויפן גענשער בית־עלמין. אויף דער דאָזיקער לוויה איז אויך געווען מיין טייערער פריינט און חבר הערץ פישמאַן. איינער פון די זעלטנסטע יידן, און פון וועלכן איך וועל א סך דערציילן אין די שפּעטערע בענדער. עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז אויף דער דאָזיקער לוויה איז אויך געווען אסתר. איך גלויב, אַז זי איז שוין דאַמאָלט געווען א באָבע. מיר זענען געשטאַנען צווישן דעם עולם אַרום דעם אָפענעם קבר. ווען די באַגרעבער האָבן מיט זייערע לאָפּעטעס אָנגעהויבן צו שיטן ערד אויפן מת אינעם קבר, האָט מיר הערץ פישמאַן אָנגעוויזן אויף א פרוי, וואָס איז אויך גע־שטאַנען אונטער די בית־עולם־בוימער.

— דאָס איז זי, די כלה, וואָס האָט דיך נישט געוואָלט, — האָט מיר הערץ פישמאַן געזאָגט מיט זיין געוויינטלעכער פריילעכקייט.

איך האָב אויפגעהויבן די אויגן. אויך דאַן האָב איך נישט באַוויזן זי גוט אָנצוקוקן, אסתרן. א סך יידן האָבן זי פאַרשטעלט.

קאַפּיטל פופציק

די געשיכטלעכע דיאַלעקטיק אויף די גאַסן. באַלוט אויף דער פּיעטרי-קאָווער גאַס. די יידישע אָרימקייט זינגט אויף באַריקאַדן די בונדישע „שבֿועה”.

די קאַלישער רביצין, די מומע שפרה מירל, האָט דערווייל געמוזט אָפּלייגן איר נסיעה קיין וואַרשע, מחמת מען האָט כמעט נישט געקאָנט אַרויסגיין אויף די לאָדזשער גאַסן. באַלוט גיט נישט קיין מנוחה. פונדאַסניי זענען אויסגעבראָכן סטרייקן פון אַרבעטער. אין באַלוט האָט די פּאָליציי געשאָסן אויף די סטרייקערס. ס'זענען געווען הרוגים. די באַלוטער קבצנים האָבן די געפאַלענע געמאַכט אַ לוויה ווי די גרעסטע רבנים און שרים האָבן אַזעלכעס נישט געהאַט. צענדליקער טויזנטער אַרבעטער — יידן און גויים — זענען נאָכגעגאַנגען די ארונות. רויטע און שוואַרצע פאָנען האָבן געפלאַטערט איבער דעם זיך באַוועגנדיקן ים מיט מענטשן. רעוואָלוציאָנערע געזאַנגען האָבן פאַרהילכט די גאַסן. די פּיעטריקאָווער גאַס איז געבליבן אין דער היים הינטער פאַרהאַקטע פענצטער. מע האָט זיך געריכט אויף נאָך גרעסערע אומרואיקייטן.

ס'איז שוין געווען יוני (1905). די נגידישע משפחות פון דער פּיעטריקאָווער גאַס האָבן באַדאַרפט אַרויספאָרן אויף דאַטשעס און אין די וואַרעם־בעדער. באַלוט האָט פּלוצעם אָנגעהויבן נישט צו לאָזן געניסן פון עשירות און פון דער שיינער וועלט. באַלוט האָט זיך אויפגעהויבן ווי אַ גרויסער און הערשאַשער ווידערשפּרוך צו אַ לעבן וואָס איז שוין אַלט געווען הונדערטער יאָרן. אַלצדינג וואָס באַלוט האָט געטון איז געווען ווידערשפּרוך. די וועלט, ווי באַלוט האָט זי זיך פאָרגעשטעלט, דער מענטש און די גערעכטיקייט ווי באַלוט האָט זיי געוואָלט זען, די לידער, וואָס באַלוט האָט געזונגען — זענען געווען

ווידערשפרוך. די פאָנען וואָס באַלוט האָט געלאָזט אויפפלאַטערן איבער איר אָרעמקייט זענען געווען רויט און שאַרף ווי דער ווידער־שפרוך.

איטלעכער קלאַפּ וואָס די אַלטע וועלט האָט דורך די הענט פון אירע סאַטראַפּן און מושלים — אין יענע צייטן — געגעבן דער מענטש־לעכער אָרעמקייט, האָט אין דעם עלנט פון דער מענטשלעכער געזעל־שאַפט אַרויסגערופן נייע פלאַמען פון באַגייסטערונג און גלויבן. איעדער הרוג, וואָס די אונטערדריקטע מענטשלעכע מאַסן האָבן דעמאָלט באַ־צאָלט פאַר זייער קאַמף, האָט נאָר גיכער אויפגעריסן דעם וועג פאַר דער זון פון דער צוקונפט. די רויטע פאָנען פונם היסטאָרישן ווידער־שפרוך האָבן זיך נאָך היציקער צעפלאַטערט.

קאָזאַקן האָבן געשאָסן אין דער דעמאָנסטראַטיווער לוויה. נייע קרבנות זענען געפאַלן. באַלוט האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן. באַלוט האָט זיך אַרויסגעגאָסן אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס ווי אַ גרויסע מענטשלעכע האָפענונג.

אין צענדליקער און צענדליקער טויזנטער איז באַלוט אַרויפגעקור־מען אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס. די פּיעטריקאָווער גאַס האָט פעסטער פאַרמאַכט אירע טויערן און פענצטער. נאָר באַלוט איז געוואָקסן אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס. אַ וואַלד פון רויטע פאָנען האָט זיך פונאַנדערגעוויקלט איבער דער מאַרשירנדיקער מאַסע. די פּיעטריקאָווער גאַס איז פאַרהילכט געוואָרן פון די באַלוטער געזאַנגען צו קאַמף און צו פרייהייט.

מיט געזאַנג און מיט פאָנען האָט באַלוט מאַרשירט און מאַרשירט.

פּלוצעם אַ זאַלפּ פון שאָסן. קאָזאַקן אויף פערד האָבן זיך אַריינ־געריסן אינעם שטורעמדיק־צעזונגענעם באַלוט. די מאַסע האָט אויפ־געציטערט. טויטע זענען געפאַלן. די רויטע פאָנען האָבן זיך נאָך שטורעמדיקער צעפלאַטערט. באַלוט האָט זיך פונאַנדערגעריסן איבער די לאָדזשער גאַסן און אָנגעהויבן דעם קאַמף. באַלוט האָט איבער־געדרייט די טראַמוויִען, אויסגעריסן די לאַמטערנעס פון דער גאַס, אויסגעריסן טויערן, טירן, קלעצער, העלצער. יונג און אַלט, ווייבער

און קינדער האָבן אָנגעהויבן צו בויען באַריקאַדן. די גאַסן זענען פאַרמויערט געוואָרן. באַלוט האָט זיך געשטעלט צום קאַמף.

באַלוט האָט זיך געשטעלט אונטער באַריקאַדן. די געשיכטע איז אַרויס אויף די גאַסן. די לאָדזשער גאַסן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שלאַכט־פעלדער צווישן די אַרבעטער און דעם צאַרישן סאַטראַפּ. פון די ערשטע אין דעם העראָאישן קאַמף מיט דער אַלטער וועלט זענען געווען די „אחדות־לייט", די זין און טעכטער פון „אַלגעמיינעם יידישן אַרבעטער בונד". די יידישע שפּראַך אויף די רויטע פאָנען פון „בונד" האָט אויסגעקוקט זיך אויסצוטון פון איר אָרעמקייט, און זי האָט געלויכטן פונקט אַזוי רעוואָלוציאָנער און שטאָלץ, פונקט אַזוי עשרותדיק אין גייסט, ווי די רויטע פאַרבן פון דעם היסטאָרישן ווידערשפּרוך.

אויף די באַריקאַדן אין קאַמף האָט די יידישע אָרעמקייט געזונגען איר ליד. דאָס ליד פון דער בונדישער „שבועה".

קאַפּיטל איין און פופציק

וויִדער שניט-צייט אין דלוטאָוו. פּיאַווקע-יידן דערציילן מעשיות פון די מרחקים פון פּוילן און זינגען די זיסטע זמירות. אָרים שטעטלע דוביענקע! די סקריטשינער פּריצים זענען דאָס ליכטעלע אין דער אומעטיקער אָרימקייט. ערשט העט אין די שנייען וועלן זיי קומען אויף דער סקריטשינער חתונה. פּאַקלען איבער די בלאָטעס וואָס ראָיען זיך מיט קאַרפּן. גאָנשעראָווסקי גייט שטאַרבן. ער לאָזט איבער ירושה דעם פעטער לייזער יוסף. דער זיידע ברוך, די באָבע חיה און דער פעטער לייזער יוסף וויינען ביי גאנשעראָווסקיס טויטן-בעט. גאָנשעראָווסקיס לויה. גלאָקן-קלאַנג. האַרבסט-שטימונג. אויף גאָנ-שעראָווסקיס קבר. דער הונט טרעזור הויבט אויף זיין קאָפּ צו די פאַרוואָלקנטע הימלען און צעוואָיעט זיך הויך אינמיטן די צערוישטע בזשאָזעס.

נאָך די בלוטיקע טעג אין לאָדזש האָט זיך די קאָלישער רביצין ענדלעך אויסגעקליבן קיין וואַרשע, און מיר זענען אַרויסגעפאָרן קיין דלוטאָוו. דער זאַלאָשינער שידוך האָט אויפגעהאַלטן אונדזער אַרויס־פאָר. מיר זענען ערשט אין יוני אָנגעקומען קיין דלוטאָוו. מיר זע־נען געקומען אינמיטן שניט.

אחוץ דעם שניט איז דער זיידע ברוך אויך געווען זייער פאַר־נומען מיט די פיש־סטאַוועס וועלכע מען האָט פאַרלייגט אויף אַלטע קאַרטאָפל־פעלדער. די וואַסערן זענען געווען וואַרעם און אויסגע־בריטע מיט זון. מע האָט בפירוש געזען ווי די פיש וואַקסן און ווערן פעט אין די יונגע זומערדיקע וואַסערן.

דער סאָד איז געשטאַנען אין פולער אויבסט־שפע. די סאָד־יידן פון טושין, וואָס האָבן געוואוינט אין שטרויענע בוידן, האָבן זיך צופרידענע אַרומגעדרייט צווישן די אויבסט־בוימער.

שפּעטער נאָך תשעה־באָב, ווען ס׳איז שוין געווען נאָכן שניט — די שייערן זענען פול געווען מיט תבואות. צענדליקער סטויגן זענען געשטאַנען אויף די פעלדער — האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די פּיאַווקע־יידן.

ס׳זענען געווען יידן, וואָס זענען אָנגעקומען צופּוס אַזש פון יענע פּוילישע מרחקים, וואָס גרענעצן זיך מיט וואָלין. יידן פון שטעטל דוביענקע. פּריצים האָדעווען דאָרט אין באַזונדערע וואַסערן שווארצע פּיאַווקעס. אין טיפע ערדענע טעפּ צעטראָגן יידן די דאָזיקע פּיאַווקעס איבער גאַנץ פּוילן. מיט אַט־אָ די טעפּ אויף די פּלייצעס — טעפּ וואָס זענען פול געווען מיט וואַסער און פּיאַווקעס און ארומגעדעקט מיט בלעטער, כדי די פּיאַווקעס צו האַלטן קיל — האָבן די דאָזיקע יידן געוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף און פאַרקויפט די פּויערים פּיאַווקעס. זיי האָבן גענעכטיקט און געגעסן ברויט מיט מילך אין די פּויערישע כאַטעס (פאַרשטייט זיך, אַז די פּויערטע האָט געמוזט מעלקן די קו פאַר זייערע אויגן, כדי די מילך זאָל זיין כשר). אַזוי האָבן זיי צופּוס אויסגעמאָסטן פּוילן. אויף שבת האָבן זיי געצויגן צו אַ יידישן ישוב, אָדער צו אַ יידישן דאָרף־שווייגער, כדי דעם הייליקן שבת צו האַלטן צווישן יידן, און זיך אויסשלאָפן און אויסרוען די מידע פיס.

די דאָזיקע יידן האָבן שוין גערעדט אַ ביסל אַ וואָלינישן דיאַלעקט. ס׳רוב זענען זיי נישט געווען קיין פּראָסטע מענטשן, נייערט שטיקלעך בני־תורה און חסידים פון די וואָלינער גוטע־יידן. זיי זענען געווען זייער אָרעמע יידן, האָבן געקענט לעבן פון שהיה־פּיה. זיי האָבן דערציילט וואונדערלעכע מעשיות פון גוטע יידן און פון זייערע איבערלעבענישן אויף די מרחקים פון פּוילן. פּרייטיק צו נאַכטס און שבת ביים עסן האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די דאָזיקע יידן זענען זיסע מנגנים און זינגען זייערע זמירות מיט די פרומע און אוֹמעטיקע ניגונים פון קליין־פּוילן. שפּעט אויף דער נאַכט ווען אַלע זענען געגאַנגען שלאָפן, האָבן זיי נאָכאַמאָל נאָכגעקוקט צו די פּיאַווקעס אין די טיפע ערדענע טעפּ, צוגעגאָסן וואַסער און באַנעצט די בלעטער, כדי די פּיאַווקעס זאָל זיין קיל. דאָס פלעגן זיי טון אפילו שבת און יום־טוב.

חודש אלול־צייט האָבן זיי געבלאָזן שופר און געזאָגט סליחות.

נאָר אַממיינסטן האָבן זיי ליב געהאַט צו דערציילן פון זייער שטעטעלע דוביענקע און פון דעם גרויסן דחקות פון די דאָרטיקע יידן. פון די פּריצים וואָס האָדעווען פּיאַווקעס און פון די גויים וואָס וואוינען אין יענע דערפער און זענען שוין היידאַמאַקעס. אַלצדינג, וואָס

זיי האָבן דערציילט, איז געווען אומעטיק און טרויעריק. נאָר איין יידישע ליכטעלע האָט געברענט אינמיטן דער טיפער יידישער אָרעמקייט פון יענע מקומות, און דאָס זענען די יידישע פריצים פון סקריטשן.

ווען די פיאַווקע־יידן האָבן זיך שוין געהאַט גענוג אָנדערציילט פון זייער שטעטעלע דוביענקע און אויף אַלעמען אָנגעוואָרפן אַן עצבות, איז געקומען דער גליקלעכערער טייל, — און ער האָט עפּעס אין מויל פון די אָרעמע פיאַווקע־יידן געקלונגען ווי בילדער פון משיחס צייטן.

נעבן דעם אָרעמען עצבותדיקן דוביענקע איז פאַראַן דאָס גוט סקריטשן וואָס באַלאַנגט צו די ברידער ראָטנבערג, ר׳ חיים און ר׳ שמואל. פון די פעלדער און פון די עשרותן פון דעם גוט סקריטשן האָבן די יידן ווייניק דערציילט. דערפאַר איז זיי דאָס מויל פול געווען פון די בתי־מדרשים און מקוואות וואָס זענען פול אין יידישן גוט. פון חסידות און לומדות וואָס קלינגט אין אַ דאָרף פון גאָלע פּראָסטע היידעמאַקעס. סקריטשן האָט אויסגעקוקט ווי אַ דאָרף אין משיחס ארץ ישראל, וואו אויף די ביימער וועלן די פייגל זינגען ימים־נוראים־דיקן שטייגער און די הירשן וועלן לערנען גמרא. דאָס איינציקע וואָכעדיקע, אַזוי צו זאָגן, זענען געווען די חתונות וואָס קומען גאָר אָפט פאָר ביי די חסידישע פריצים אין סקריטשן נעבן דוביענקע.

און חתונות, ברוך השם, קומען דאָרט פאָר גאָר־גאָר אָפט. די ברידער ר׳ חיים און ר׳ שמואל זענען געבענטשט מיט זין און טעכטער, און אַלע זענען שוין ראוי לחופּה. שדכנים קומען פון אַלע עקן פוילן און ברענגען די שענסטע שידוכים. מע שמועסט אַז איצט האַלטן זיי ביי טון אַ שידוך מיט די וואַרשעווער פּריוועסעס.

אַ חתונה אין סקריטשן איז אויך אַ יום־טוב פאַרן שטעטעלע דוביענקע. וואָרעם קינד און קייט קומען זיי, די אָרעמע יידן פון דוביענקע, אַהין צום חסידישן יידישן מלכות און עסן זיך דאָרט, אויף דער חתונה, כאָטש איין מאָל אָן צו דער זעט.

ווען די לעצטע צוויי פּיאַווקע־יידן האָבן זיך אַהער פאַרוואַלגערט קיין דלוטאָוו, איז שוין געווען שפּעט אין אלול. מע האָט שוין אָנגעהויבן אַרונטערצונעמען די ווינטער־עפּל פון די ביימער. די יידן האָבן

נאָך באַווייזן צו בלאָזן שופר און פּריוויט צו נאַכטס צו זינגען די זיסע אומעטיקע זמירות. באַלד מוצאי־שבת האָבן זיי זיך געזעגנט און אַוועק אין די אַלולדיקע פינצטערנישן מיט די ערדענע טעפּ — פול מיט וואַסער און פּיאַווקעס — אויף די פּלייצעס. זיי האָבן זיך געאיילט און געזאָגט, אַז קיין דוביענקע וועלן זיי ערשט אָנקומען העט, ווען אויף די פעלדער וועלן שוין ליגן די ווינטערדיקע שנייען. און דער עיקר איילן זיי זיך צו אויף דער חתונה וואָס דאַרף פאָרקומען בכי־טוב ביי די סקריטשינער פּריצים.

אַזוי זענען פאַרגאַנגען די ימים־נוראים. ווען די בלעטער האָבן אָנגעהויבן צו פאַלן און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די האַרבסטיקע רעגנס זענען געקומען צופאָרן אויף עטלעכע טעג אלעזר קאַסמאַן און מאיר טוימאַן. מע האָט זיך אָנגעהויבן מכין צו זיין צו דער פּסחדיקער גוראַלניע.

אין די נייע סטאַוועס אָבער האָט מען אָנגעהויבן אָפּצולאָזן די וואַסערן. ווען דאָס וואַסער איז שוין געהאַט אינגאַנצן אָפּגעפלאָסן און ס'זענען געבליבן די בלויזע נאַסע בלאָטעס, האָבן זיך די דאָזיקע בלאָטעס געראָיעט פון די אויסגעוואָקסענע קאַרפּן. די קאַרפּן זענען איבערן זומער אויסגעוואַקסן און געוואָרן פעט. גויים האָבן זיי אַרויסגענומען מיט בלויזע הענט און אַריינגעטון אין גרויסע פעסער וואַסער. ביינאַכט האָבן געברענט פאַקעלן איבער די בלאָטעס, און די פּויערים זענען געזעסן אין די קאַלטע האַרבסטיקע נעכט און געהיט פאַר גנבים. דער זיידע ברוך האָט זיי געגעבן בראָנפן כדי זיך אָנצוּוואַרעמען אין די קאַלטע האַרבסט־נעכט. מע האָט געהערט ווי עס פּליעסקען די קאַרפּן אין די פינצטערע בלאָטעס. די גויים האָבן אויפגעהאָרכט אין דער נאַכט און געשמועסט צווישן זיך כדי ניט אַנטשלאָפן צו ווערן. ערשט ווען דער מאָרגן האָט אָנגעהויבן צו גרויען האָט מען זיך פונדאַסניי גענומען אַרויסצוקלייבן די קאַרפּן פון די בלאָטעס.

אין איינעם פון יענע קאַלטע רעגנדיקע האַרבסט־טעג — דער האַרבסט איז גראָד געווען אַ נעפּלדיקער און אַ רעגנדיקער — האָט זיך דער זשאַנדרע גאָנשעראָווסקי צוגעקילט. ער איז אַ גאַנצן טאָג

געזעסן אויפן פערד און געריטן איבער די פעלדער, וואו מען האָט אויסגעגראָבן די קאַרטאָפל און אָנגעהויבן צו פאַרזייען די ווינטער־תבואות. זיין אַלטער געטרייער הונט טרעזור איז מיט אים געווען אויפן פעלד. גאָנשעראָווסקי איז שוין פאַמעלעכל געוואָרן אַן אַלטער מאַן, און ער איז באַלד שווער קראַנק געוואָרן.

מען האָט געשיקט אַ בריטשקע נאָכן פּאַביאַניצער דאָקטער, און דער דאָקטער האָט געזאָגט, אַז גאָנשעראָווסקי האָט אַ לונגען־אָנצינדונג און זיינע טעג זענען געציילטע.

דער זיידע ברוך און דער פעטער לייזער יוסף זענען כמעט נישט אָפּגעטראָטן פון גאָנשעראָווסקיס בעט. די באָבע חיה האָט ארויסגע־נומען אַלע אירע איינגעמאַכטסן און זיי אַריינגעטראָגן צום חולה. יידל דער שוחט איז געקומען צו שחטן די יונגע הינדעלעך פון וועלכע די באָבע חיה האָט געקאָכט יאַכלעך פאַרן מסוכנעם שליאַכטשיץ.

גאָנשעראָווסקי איז אָבער געלעגן מיט צוגעמאַכטע אויגן. ער איז שוואַכער געוואָרן פון שעה צו שעה. די כוחות זענען אים פּאַ־מעלעך אויסגעגאַנגען.

נעבן גאָנשעראָווסקיס בעט איז געלעגן אַ שטילער און מיטן קאָפּ צווישן די פיס דער הונט טרעזור.

גאָנשעראָווסקי האָט צוגערופן דעם פעטער לייזער יוסף צום בעט, אים דערלאַנגט די געלע אויסגעדאַרטע האַנט און אים געזאָגט, אַז ער לאָזט אים אַלצדינג איבער אַלס צייכן פון טיפער פריינטשאַפט. ער לאָזט אים איבער דאָס סויבלנע היטל, דעם אַלטן פריצישן זשופּאַן און אויך דעם שטעקן מיטן זילבערנעם קנאָפּ — דאָס אַלצדינג, וואָס איז אים איבערגעבליבן פון זיינע אַמאָליקע פריצישע יאָרן. נאָר דער עיקר בעט ער אים נעמען צו זיך דעם הונט טרעזור און אויף אים אכטונג צו געבן אַזוי לאַנג, ביז דער הונט וועט אויך ענדלעך אויסגיין פון עלטער. דאַן האָט גאָנשעראָווסקי געזאָגט דעם פעטער לייזער יוסף אַז ער בעט אים צו שיקן נאָכן גלח, וואָרעם ער וויל זיך מתודה זיין פאַרן טויט.

דער פעטער לייזער יוסף האָט געוויינט, געקושט די האַלב־טויטע הענט פונעם שליאַכטשיץ און זיי באַנעצט מיט טרערן.

ס'איז געקומען דער גלח אָנגעטון אין א ווייס העמדל. א שייַ־געץ האָט אים פאָראויסגעטראָגן א פשוטן הילצערנעם צלם. ווען זיי זענען צוגעגאַנגען צום בעט פון חולה האָט דער פעטער לייזער יוסף פארלאָזט דאָס חדר. ער האָט זיך געשטעלט ביים פענצטער אין דרויסן און אַריינגעקוקט.

גאָנשעראָווסקי האָט זיך מתוודה געווען, זיך געגרייט צום טויט און אָפּצוגעבן זיינע אַלטע ביינער דער פוילישער ערד.

אין עטלעכע שעה אַרום איז גאָנשעראָווסקי געשטאָרבן א רואיקער. ביי זיין בעט האָבן ביטער געוויינט דער פעטער לייזער יוסף, דער זיידע ברוך און די באָבע חיה.

אויפן דריטן טאָג איז געווען גאָנשעראָווסקיס לויה. עטלעכע הויפישע פויערים אין אנטבלויזטע קעפּ האָבן גענומען די פּראָסטע הילצערנע טרומנע אויף די פּלייצעס, און זי אַרויסגעטראָגן אויפן וועג צום דאָרפישן צמענטאַזש. פאָראויס איז געגאַנגען א גוי מיט א שוואַרצן צלם און נאָך אים דער גלח אין א ווייס העמדל און מיט א געבעט־ביכל אין דער האַנט. הינטער זיי, ווייטער א ביסל אָפּגערוקט פון די גוישע מלווים, זענען נאָכגעגאַנגען אַלע דלוטאָווער יידן. אויף דער פייכטער הארבסטיקער ערד, נישט ווייט פון דער טרומנע, איז געגאַנגען דער הונט טרעזור. ער איז געגאַנגען מיט א טיף אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און מיט דעם ווידל צווישן די פיס.

די זון האָט א טריבע און א גאָלדענע אַרויסגעקוקט פון צווישן די פייכטע הארבסטיקע וואָלקנס. די פעלדער זענען געלעגן טונקעלע און צעאַקערטע. די נאַקעטע סאַד־בוימער האָבן גערוישט. פון אַלע זייטן האָט זיך געפילט דער שאַרפער ריח פון די אַראָפּגעפאַלענע בלעטער.

פון דער ווייטנס אין דער שטילקייט האָבן זיך געהערט די לויה־גלאָקן פון דער דלוטאָווער דאָרף־תיפלה.

דער גוישער צמענטאַזש איז געלעגן אינמיטן פעלד. הויכע ווייסע בזשאָזעס זענען געוואָקסן צווישן די קברים. אין דער ווייס־קייט פון זייערע שטאַמען האָבן די בזשאָזעס צניעותדיק געלויכטן מיט דעם אומעט פון דער פאַרגענגלעכקייט. זיי זענען איצט געווען האַלב־נאַקעטע און האָבן איינזאַמע גערוישט אין הארבסטיקן ווינט.

די גויים מיט גאַנשעראַווסקיס טרומנע זענען אריינגעגאַנגען אויפֿן צמענטאַזש. די באַגלייטנדיקע ייִדן זענען געבליבן שטיין אין דרויסן פֿאַרן אָרעמען שטיינערדיקן בית־הקברות־צוים.

אויך דער הונט טרעזור איז אריינגעגאַנגען אויפֿן צמענטאַזש.

ווען מ'האָט גאַנשעראַווסקין געהאַט באַגראָבן, צוגעשיט דעם קבר און אַלע זענען אַוועקגעגאַנגען, איז דער פעטער לייזער יוסף אריינגעגאַנגען אויפֿן דאָרפישן צמענטאַזש. די זון האָט זיך פֿונדאַסניי באַהאַלטן צווישן די וואָלקנס. די האַלב־נאַקעטע בזשאָזעס האָבן געראַשט. איינצלנע קראָען האָבן געקראַקעט אויף די ביימער.

דער פעטער לייזער יוסף איז צוגעגאַנגען צום פֿריש־אויפֿגעשיטן בערגל ערד. דער הונט טרעזור איז געלעגן אויף גאַנשעראַווסקיס קבר מיט דער מאָרדע אויפֿן נאַסן זאַמד. דער פעטער לייזער יוסף האָט לייכט אַ גלעט געטון דעם הונט אויף דער פעל און אים גערופֿן. — טרעזור האָט אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ און לאַנג געקוקט דעם פעטער לייזער יוספֿן אין די אויגן אריין. דאַן, האָט ער, דער הונט, אויסגעדרייט דעם אויפֿגעהויבענעם קאָפּ צו די פֿאַרוואָלקנטע הימלען און זיך הויך צעוואָיעט אינמיטן די צערוישטע בזשאָזעס.

ניו־יאָרק, 14־טער נאָוועמבער, 1944

ווערק פון י. י. טרונק

פון דער נאַטור. נאָוועלן. (פאַרלאַג גיטלין, וואַרשע).

פייגנבוימער און אַנדערע דערציילונגען (פאַרלאַג „די צייט", וואַרשע).

מידע. נאָוועלן. (פאַרלאַג פנחס גראובאַרד, וואַרשע).

אידעאַליזם און נאַטוראַליזם אין דער יידישער ליטעראַטור. (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

צווישן ווילן און אָנמעכטיקייט (ה. ד. נאָמבערג). (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

יאָסעפוס פלאוויוס פון ירושלים און אַנדערע היסטאָרישע נאָוועלן. (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

יידישע קולטור־פראַגן און דער סאָציאַליזם. (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

נאָענט און פרעמד. עסיים. (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

שלום עליכם (זיין וועזן און זיינע ווערק). (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

וועלט־חשבון (פראָזע און לידער וועגן דער וועלט).

סאָציאַליסטישע אימפּרעסיעס. (פאַרלאַג „קולטור־ליגע", וואַרשע).

טביה און מנחם־מענדל אין יידישן וועלט־גורל. (פאַרלאַג „ציקאָ", ניו־יאָרק).

פוילן (זכרונות און בילדער). ערשט בוך. (פאַרלאַג מעדעם־קלוב, ניו־יאָרק).

בלעטער אויפן ווינט. לידער. (אַרויסגעגעבן פון יהואש־ברענטש 521, אַרבעטער רינג, ניו־יאָרק).